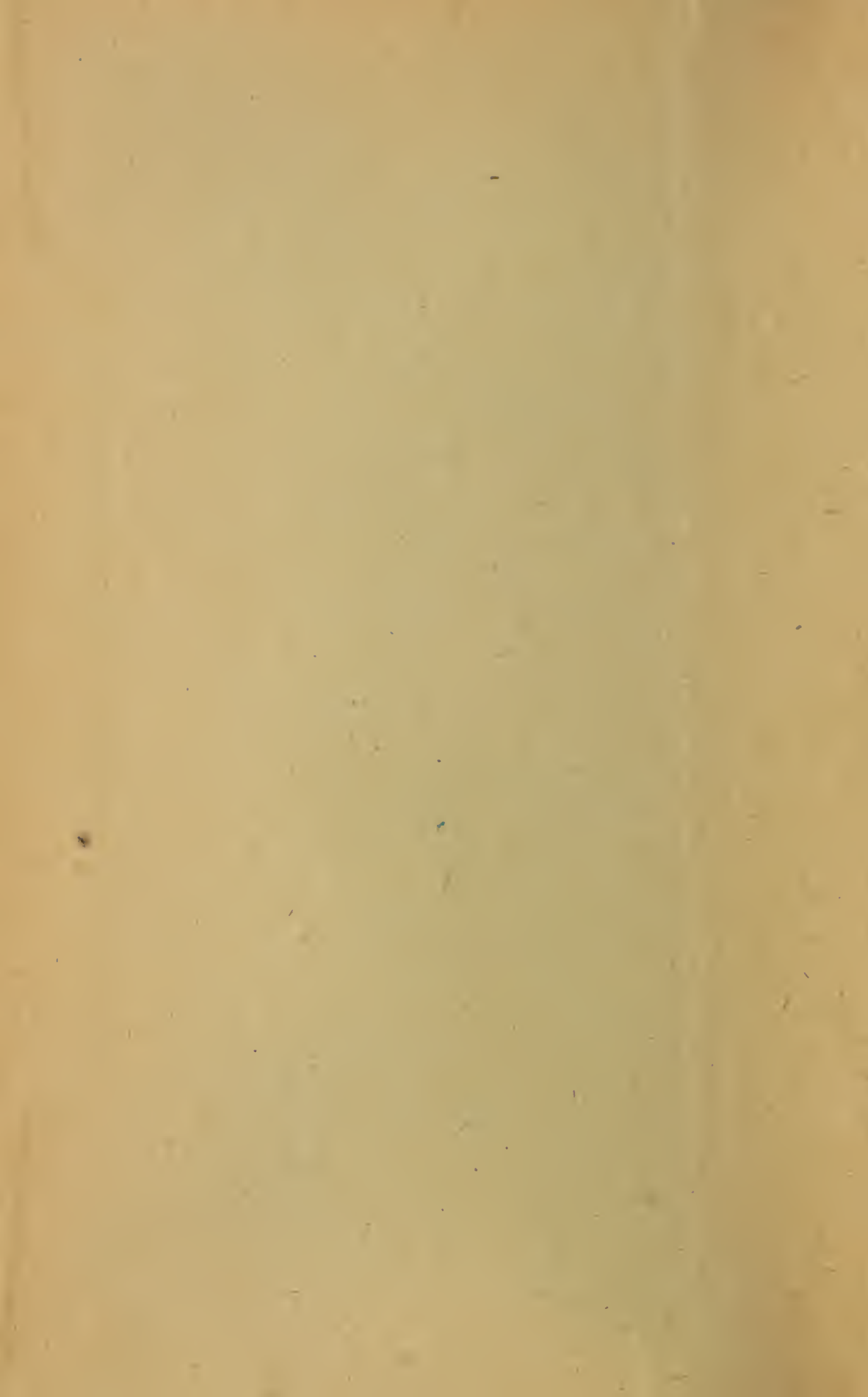
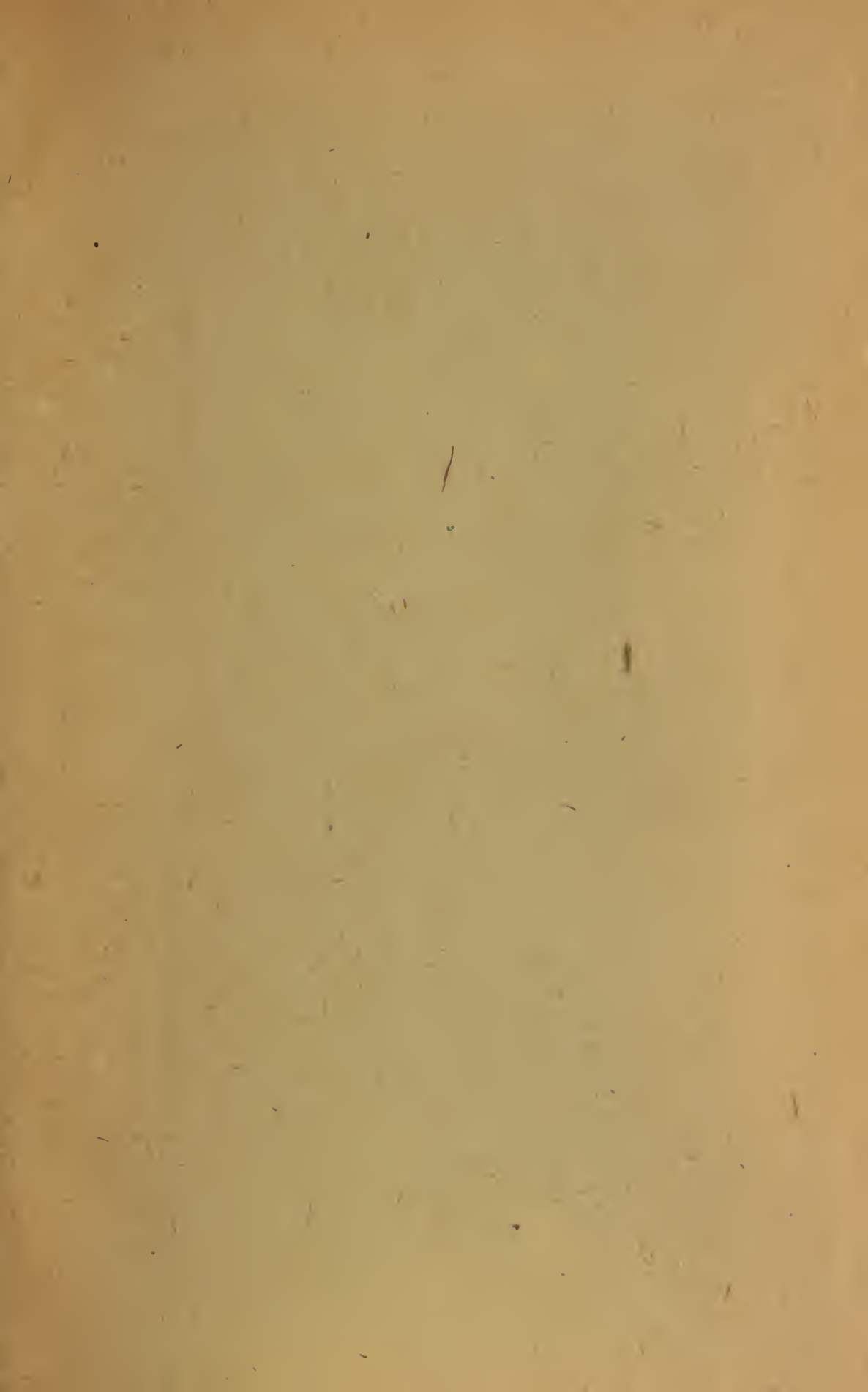

3 1761 07835237 4

PÁZMÁNY PÉTER

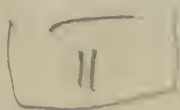
ÉS

KORA.

IRTA

FRANKL VILMOS.

MÁSODIK KÖTET.

(1622—1631.)

PEST, 1869.

KIADJA RÁTH MÓR.

BX
4705
p39f73
K02 2

ÖTÖDIK KÖNYV.

(1622 — 1624.)

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

<http://www.archive.org/details/pzmnypter02frak>

I.

Az 1622-iki országgyűlés összehívása. — Elhalasztása. — Pázmány küldetése. — Az országgyűlés megnyitása. — K. előterjesztések. — Az országgyűlési pártok. — A nádorválasztás. — Thurzó Szaniszló.

A nikolsburgi egyesség véget vetett a polgárháborúnak, mely két évnél tovább dúlt magyar földön. Az 1622-ik év első napjaiban kicseréltettek a békeokmányok. A királyi biztosok visszavették a Bethlen által elfoglalt országrészeket s átadták neki a hét megyét, mely élethossziglan birtokává vált ¹⁾.

De II. Ferdinand nemcsak a hatalmas fejedelmet igyekezett kielégíteni ²⁾: figyelmét a nemzet megnyugtatósára is kiterjeszté. A békekötés alkalmával tett ígérletét, hogy hat hónap lefolyása alatt országgyűlést fog összehívni, csakhamar beváltotta. Az ország rendeit április 3-án Sopronyba hívta meg s kilátásba helyezé, hogy tanácskozásait személyesen fogja megnyitni és vezetni ³⁾. Mindaz-

¹⁾ A k. biztosok 1622. márc. 28-án kelt jelentése. Katona H. Cr. XXX. 722 s. kk. II.

²⁾ A velencei köztársaság bécsi követe 1622. márc. 19-én kiemeli, hogy a király mindent megtett, miszerint a béke feltételeit mielőbb teljesíthesse. (E jelentéseket a velencei Archivio diplomatico dei Frari-ban használtam.)

³⁾ A követválasztások március havában eszközöltettek. Győrmege március 4-iki gyűlésén a választás „ob paucitatem Nobilium“ nem történhetvén meg, e hó végén új gyűlés tartatott s Grebechy Gáspár és

által bizalma sem Bethlen, sem a magyarok iránt nem volt nagy. S aggodalommal nézett az országgyűlés elébe. Emiatt jelentékeny haderő kíséretében szándékozott a rendek között megjelenni, s e célra tizezer gyalogot és háromezer lovast összpontosított ¹⁾.

Ezalatt a felsőmagyarországi rendek marcius havában Kassán gyüleseztek Bethlen elnöklete alatt. Ezek örömmel üdvözölték ugyan az országgyűlés összehívását; de a helylyel és a kitűzött határnappal elégtelenek voltak. Ezt oly közelinek mondták, hogy akkorra megjelenni nem lesznek képesek, minélfogva június 1-re kívánták halasztatni; Soprony helyett pedig Pozsonyt vagy Nagyszombatot, mint alkalmasabb helyet hozták javaslatba. Azon hír is, hogy a király nagy sereggel készül megjelenni, nyugtalanságot idézett elő. Ebben az országgyűlés szabadságára veszélyt láttak, s ezellen hevesen felszóltak. A rendek követeket küldöttek Bécsbe, kik által ohajtásaikat tolmácsolták. Bethlen támogatta őket, s Pázmány közbenjárását is igénybe vette ²⁾.

Bécsben e lépések komoly aggodalmakat szültek. Az okokat, melyek a halasztás szükségességének indokolása végett fölhozattak, pusztá ürügyeknek tekintették s gyanakodtak, hogy Bethlen ismét csak időt nyerni kíván s megakadályozni akarja

Syey János választattak meg. (A megye jegyzőkönyvéből.) Abaujban marc. 30-án Czeke János és Póhalmi István „quorum uterque in singulos menses pro ipsorum salarium habebunt fl. hung. 100 seorsim.“ (A megye jegyzőkönyvéből.) Ungm. Bánfy Ferencet és Gejeőczy Lászlót (Utasításuk Zemplénm. lev.) Barsm. Liptay Imrét (Botka T. Liptay I. 56 l.) Pozsony város Schrembeck Jánost és Szeleczy Jakabot (Utasításuk a városi lev.); az esztergomi káptalan Lósy Imrét az utóbbi primást (Jelentései a kápt. lev.) küldé az országgyűlésre.

¹⁾ Velencei követ Bécsből marc. 6.

²⁾ Velencei követ marc. 12. És Bethlen levele Pázmányhoz Kassáról marc. 22. Miller I. 42. l.

a békekötés végleges megerősítését ¹⁾. S ez annál valószínűbbnek látszott, mert hírek érkeztek újabb hadikészületeiről és ellenséges szellemét tanúsító nyilatkozatairól. Beszélték, — miként Pázmánynak írták — hogy a nála tartózkodó jägersdorfi herceghez e jellemző szavakat intézte: „Nagy dolog az, hogy amikor a tracta (a nikolsburgi alku) elvégződött, utolsó szavában is megréfált és csúfolt az érsek (Pázmány); azt mondta: elmehetsz Bethlen királyságoddal, itt hagyád a titulust. Elhigye minden ember, hogy inkább akarom, hogy a testemet koporsóba tegyék, hogy nem mint gyalázatosan legyenem. Elhigyétek, hogy bizony a kezemet Magyarországon tartom és a szemem bizony a bécsi kapura néz!... Im elmegyek Erdélybe, ott egy kevés ideig megnyugszom és helyén hagyom az országot; az egész székelységet és egyéb renden levő vitézlő népet megmustrálom és ismét kijövök!“ ²⁾ A bizalmatlanságot nem oszlatták el azon saját-szerű tanácsok, melyeket Pázmány közvetítése által, a királynak adott. Óvta őt, hogy ne menjen személyesen az országgyűlésre, vagy legalább jól fölfegyverkezve jelenjék meg ott, mert a magyarokban nem bizhatik, s a töröktől is tartania kell ³⁾. Eként a rendekben a király iránt, s a királyban a rendek iránt megingatva a bizalmat, újabb bonyodalmak és összeütközések magvait hintette el.

¹⁾ A florencai nagyherceg bécsi követének jelentése 1622 april. 2.ról. (A florencai állami levéltárból.)

²⁾ Ezt Czobor J. k. tanácsos 1622 február 14 Léváról írja Pázmánynak. Miller. I. 41 l.

³⁾ A florenzi követ april 2. És a velencei marc. 12: „L' Arcivescovo ha mostrato una lettera scrittale da Gabor . . . nella quale dice, che e necessario, che Cesare stii bene proveduto et armato, e che a suo nome glielo facci sapere, accennando, che bisognera guardarsi delle armi Ottomanne. Non si sa cavare, si questo sia stratagema o realtà di fatto.“

A primás elég bátorsággal birt Bethlent a felőle szármaló hírekre figyelmeztetni. De bár sietett azokat rágalmaknak bélyegezni ¹⁾, senkit sem tudott meggyőzni. Mert nem volt titok, hogy folytonos összeköttetésben áll a Habsburg ház ellenségeivel, főleg Velencével és a portával ²⁾.

A helyzet illy komoly fejleményeivel szemben a bécsi kormányfőrfiak szívesen hajoltak az országgyűlésnek kérelmezett elhalasztására; annál inkább, mert még több előleges intézkedés mutatkozott szükségesnek ³⁾. A legfontosabb P á z m á n y Pé t e r m a g y a r o r s z á g i k ü l d e t é s e volt.

A primás 1619 ősze óta folytonosan Bécsben tartózkodott. A nikolsburgi béke létrejötte után sem sietett vissza hazájába; míg marcius elején a király kezdé sürgetni, hogy mielőbb Magyarországra menjen. Kényes és nehézségekben dús megbízást adott neki. Igyekeznie kelle a rendeket a király iránt bizalomra indítani s meggyőzni afelől, hogy ígéreteit beváltani fogja és nem szándékozik korlátozni az országgyűlési tanácskozmányok szabadságát. S az országgyűlés főleg amiatt halasztatott el, hogy Pázmány időt nyerjen föladatának megoldásához ⁴⁾.

¹⁾ Bethlen levele Pázmányhoz 1622. ápril 12. Hazai Okmánytár I. 434 l.

²⁾ Bethlen 1622 elején Hatvani Istvánt küldé Velencébe; Tol-dalaghyt pedig a portára. Az utóbbi által menté magát, hogy a szultán beleegyezése nélkül kötötte meg a békét. Jó viszonyban állott Mehemet belgrádi basával is. Ez ápril 7-iki levelében inté a Kassán gyűlésező rendeket: „A némettel meg ne békéljete k és ne ki ne hi gy et e k.” (Eredeti. Prim. vil. lev.)

³⁾ Florenci követ ápril 2. „Qua e cara la proroga di Dieta.”

⁴⁾ Florenci követ ápril 2 s 9. A velencei marc. 12: „Attende Cesare a far guadagnar gli animi di principali, et la prossima — settimana partirá l'Arcivescovo di Strigonia, ben sotto pretesto di passar di lá, per indursi alla Dieta . . . ma il fine e, di procurar la convocazione, di assecurar quei popoli nella buona mente di S. Mtá et dispo-

Az országgyűlés határnapja május 1-re, majd, utóbb, midőn a fölvidéki rendek újabb halasztásért folyamodtak, május közepére lett kitűzve ¹⁾.

Ezalatt Pázmányt egész ápril hó folytán igénybe vette missiója. Jelentéseiben, melyeket időközönként a királyhoz küldött, az ország állapotát szomorúnak jellemzé, de a rendek között uralkodó hangulatot nem találta végkép kedvezőtlennek. A hazafiúi keblekre lesújtó és kínos hatást gyakorolt ugyan a nikolsburgi békekötés, mely újabb földarabolás gyalázatát és veszélyeit hozta hazájukra; de a kimerült nép siralmas helyzete parancsolólag követelte a béke föntartását, bármily áron lett is az létrehozva ²⁾. Azoknak, kik nem haboztak volna ismét föléleszteni a polgárháború lángját, számuk és hatásuk csekély volt. A rendek nagy része, áthatva a béke szellemétől, kész volt támogatni uralkodóját a rend és nyugalom visszaállításának nagy művében. És Pázmány kilátásba helyezheté, hogy az országgyűlés megnyugtató eredményre fog vezetni. De valamint az ő igyekezetei a közvélemény alakulására nem maradtak hatás nélkül: ő sem zárta el füleit ennek igényei elől, s nem mulasztá el hangsúlyozni azokat a trón lépéseinél. Fölkérte a királyt, óvakodjék bizalmatlanságot tanusi-

sitione verso di loro et di renderli certi, che le armi, con quali va lei, non saranno per offenderli, ne la parola singolare loro data le sarà mutata o alterata.“

¹⁾ Az első halasztásról említést tesz a törvénykönyv előszava. Az erre vonatkozó k. leirat ápril végén hirdettetett ki Győrmegyében. (A megyei protocollumból.) A második halasztás kérelmezéséről a velencei követ ápril 23-iki jelentésében olvasunk. Mikor hirdettetett ki, nem ismeretes. Bethlen e második kérelmet nem támogatta, s megvult elégedve a május 1-iki határnappal. (V-Ö. ápril 12 Pázmányhoz intézett levelét. Hazai Okmánytár I. 434 l.)

²⁾ Velencei követ május 7: Pázmány írja „che il ruinoso stato del Regno violenta et necessita quasi alla quiete.“

tani a rendek iránt, s lehetőleg csekély számú hadak kíséretében jelenjék meg Sopronyban. A király elfogadta e tanácsot. S elrendelé, hogy csak 3000 gyalog és 1500 lovas kísérje az országgyűlésre ¹⁾).

A primás ugyanekkor nem titkolta el azt sem, hogy Bethlenben bizni nem lehet, mint ki további magatartását a német birodalmi viszonyok alakulása és a porta állásához fogja alkalmazni; hivei az országgyűlésen fölhívni szándékoznak a királyt, hogy visszaállítsa Németország békéjét, Magyarországból vezesse ki a német hadakat és az egyházi jószágokat hagyja tényleges birtokosaik kezében. Már pedig tartani lehetett attól, hogy ily kívánatok könnyen nagy nehézségeket idézhetnek elő, s maguk után vonhatják az országgyűlés eredménytelen föloszlását ²⁾).

A bécsi kormányférfiak nagy zavarban voltak, remények és aggodalmak között ingadoztak. Május közepe elérkezett és még nem volt megállapítva, mikor nyitassék meg az országgyűlés. A király is habozni kezdett, vajjon megjelenjék-e a rendek körében ³⁾. A helyzet ily kétségei között érkezett május 14-én Bécsbe a nyitrai püspök, ki Pázmány megbízásából előadá, hogy miután a rendek már gyülekeznek, s a hangulat is megnyugtató, kívánatos, hogy a király haladéktalanul jöjjön Sopronyba. A titkos tanácsban Ulm birodalmi cancellár az elutazást elnapoltatni kívánta, míg Bethlen követi és a hozzá szító főurak az országgyűlésen megjelennek; de a tanácsosok többsége Pázmány javaslatát támogatta. Ennek folytán a király

¹⁾ Florenci követ aprit 2, 9, 16, 23, 30. Velencei követ april 30.

²⁾ Velencei követ május 7.

³⁾ Velencei követ május 7 és 14. Florenci követ máj. 14. A spanyol követ május 7 és 8. (A Simancasban létező spanyol országos levéltárból.)

azonnal Bécs-Ujhelyre tette át lakását, s innen május 24-én Sopronyba vonult ¹⁾).

Másnap mindkét tábla rendei a k. lakba hivattak ²⁾). A körökben megjelenő királyt Pázmány üdvözölte s átvette kezeiből az országgyűlési előterjesztéseket. A király ezekben a béke megszilárdítására hívja föl a rendek figyelmét. Ilő óhajta — úgymond — könnyíteni a terheken, melyek az adózó népre nehezednek; emiatt fölhívni szándékozik a német fejedelmeket, hogy a magyar vég helyek föntartására és védelmére — mintán azok az egész kereszténységnek nyújtanak oltalmat — segélyösszeget ajánljanak meg. E fölhívásának azonban csak úgy jósolhat sikert, há a német hadak a vég helyekbe visszabocsáttatnak, mintán a német nemzet azoknak kizárásában sérelmet lát. Ezt az ország törvényei sem tiltják, sőt szükség s veszély idején megengedik; már pedig a szükség és veszély ideje bizonyára itt van. Egyébiránt biztosítja a rendeket, hogy a német hadak között a fegyelem és rend szigorúan föntartatni fogna.

Továbbá intézkedni kell, hogy a lefolyt zavarok idejében idegen kezekre jutott javak jogos birtokosaiknak visszaadassanak; az igazságszolgáltatás régi rendje visszaállit-

¹⁾ A bevonulásról ír Illésházy Gáspár országgyűlési küldötte naplójában, (Másolata a N. Muzeumban. 521. sz. f. l.) a melynek azon körülmény kölesönöz fontosságot, hogy ahoz mellékelve találhatók ezen o. gy. eddig kiadatlan, összes irományai. — A királyt Sopronyba kísérte családja s a diplomatiái testület; névszerint a pápa, a spanyol király és a florenci nagyherceg követei. Az utóbbi csakhamar Bécs-Ujhelyre vonult, a spanyol követ pedig a közel Kismartonban Eszterházy M. vendégszeretetét élvezé. Mindhárom, valamint a velencei követ is rendes jelentéseket küldöttek uralkodóiknak az országgyűlés eseményeiről. Főleg e jelentések alapján állítom össze a lényegesebb mozzanatokat.

²⁾ Mindazáltal számuk ekkor igen csekély lehetett. A velencei követ máj. 28. írja, hogy némelyek hangsúlyozták, miszerint az összegyülekezett rendek még nem illetékesek végzések alkotására.

tassék; törvény alkottassék, mely azokra, kik jövőben zavarokat előidéznének, szigorú büntetéseket szabjon. Végre portánként fizetendő hat forintnyi telekadót ajánljanak meg. Egyéb-iránt maguk is adják elő a közjó előmozdítására vonatkozó javaslatokat ¹⁾.

Ezen előterjesztések, bár tanuskodnak a király jóakarataról, nem elégíthették ki a rendeket. S a kormányférfiak, kik szerkesztésükbe befolytak, kevés tapintatot bizonyítottak. Midőn a veszély, mely imént majdnem elsodorta a trónt és fölforgatta az országot, alig szűnt meg fenyegetni: nagy hiba volt alkalmat szolgáltatni a kedélyek újabb fölingerlésére. Hiba volt túltenni magukat azon kötelezettségeken, melyeket a király szentesített törvényekben elfogadott, békeokmányokban és közvetlen ígéretei által, magára vállalt. Az országgyűlésen mindenekelőtt a koronázási föltételeknek törvénybe ígtattatni, a rendek sérelmeinek orvosoltatni, a nádori méltóságnak, — mely Forgách Zsigmond halála által két év óta üresedésben volt — betölteni kelle. S a k. előterjesztések minderről hallgattak. Már pedig előrelátni lehet, hogy e körülmény újabb elégtelenség és bizalmatlanság forrásává fog válni.

S csakugyan a k. előterjesztések két pártra szakították az országgyűlést. Az egyháziak s a főurak azoknak tárgyalását kívánták napi rendre tűzni. Ellenben a megyei és városi követek, utasításaikra hivatkozva, mindenekelőtt a sérelmek orvoslását és a nádori méltóság betöltését sürgették ²⁾. Ezen utóbbi kívánat kellemetlenül érinté a királyt.

¹⁾ A k. Előterjesztések az imént idézett muzeumi kéziratban. 90—124 l.

²⁾ Buonamici pápai udítore május 29. A velencei követ május 14 és június 4.

Ő öröklé-elődjeinek ellenszenvét a nádori tiszttal iránt, melyet német tanácsosai — kik az alkotmány és nemzeti érdekek hatalmas képviselőjében absolutistikus törekvéseik és hatalmuk leg-hatályosabb akadályát gyűlöltek — nem mulasztottak el éleszeni. Ami annál könnyebben sikerülhetett, mert a főurak közül, kik a király bizalmát bírták, egyik sem dicsékedhetett a rendek rokonszenvével s nem is bírt kilátással a megválasztásra. Ennélfogva az udvar hívei már az országgyűlés megnyitása előtt utasítottak, hogy a nádorválasztást ellenezzék, ha pedig ezt megakadályozni nem lehet, Eszterházy Miklóst igyekezzenek megválasztatni; ámbár a sikerre nem nagy volt a kilátás.

És az udvari párt mindent megtett, hogy a követek kívánságától elálljanak. A főpapok kiváló buzgalmat fejtettek ki, mi által nem kevésbé tették magukat gyűlöletesekké. Ők e magatartásra nem egyedül dynastikus érzelmeik által határozottak; egy más tekintet is nagy nyomatókkal bírt előttök. Valószínű volt, hogy a nádor választásnál a többség protestáns főúr személye körül fog csoportosulni. Battya nyi Ferenc és Thurzó Szaniszló neveit hangoztatták mindenfelé. Már pedig protestáns nádor személyében komoly veszélyt láttak vallásuk és egyházuk érdekeire nézve.

Május végnapjaiban szenvedélyes vitatkozások töltötték be a két tábla tanácskozási termeit. A főrendek körében határozott többségben volt az udvari párt; s így végzéssé lön, hogy legelőbb az elfoglalt magán javak visszaadása képezze a tanácskozások tárgyát. De az alsó táblánál a káptalani küldöttek majdnem teljesen elszigetelve állottak, s velök szemközt a megyék, városok és távollevő urak küldöttei, úgyszólván kivétel nélkül, hatalmas ellenzékké tömörültek. S kijelentették, hogy a nádor megválasztása előtt semmiféle tárgyalásokba bo-

esátkozni nem fognak ¹⁾. Végre június 2-án kiegyenlítés jött létre. Az udvari párt fölhagyott a közvélemény elleni küzdelemmel, s megszünt a nádorválasztást ellenezni. Viszont a követek is megegyeztek abban, hogy a nádor választás után mindenekelőtt az elfoglalt javaknak ügye vétessék tárgyalás alá, s a nikolsburgi egyesség szellemében intéztessék el ²⁾.

Az országgyűlés ekkor a királyt fölkérte a nádori jelöltek előterjesztésére. S ez, a spanyol követ által is engedékenységre buzdítatva ³⁾, kedvező válaszzsal bocsátotta el az országgyűlési küldöttséget. De a jelöltek összeállítása, főleg a két protestáns kijelölése nem volt könnyű föladat. Battyányi Ferenc k. főlovászmestert, — ki már 1618-ban a jelöltek névsorában szerepelt, — nem lehetett mellőzni. A második helyre Széchi György és Thurzó Szaniszló tartottak igényt. Mindketten előbb Bethlen buzgó livei, a királyhozi csatlakozásuk megfelelő jutalmát csak a nádori méltóságban látták. Sőt Thurzó fenyegetődni bátorzkodott, hogy mindent fölforgat, ha a jelöltek közül kihagyatják ⁴⁾.

Julius 3-án a nádor választás végett vegyes ülés tartatott. A király a katolikus rendek közül Erdődy Tamás k. tárnokmestert és Eszterházy Miklós k. főkamarást; a protestánsok soraiból Thurzót és Battyányit hozta javaslatba. A névsor fölolvasása után Eszterházy és

¹⁾ Muzeumi Napló május 28, 30 s 31.

²⁾ Velencei követ jún. 4. A pápai uditore ugyanazon napról kelt jelentésében elbeszélését, hogy a kiegyenlítés egy délutáni ülésben sikerült, azon malitiosus észrevétellel kíséri: „Il vino operò qualche cosa.”

³⁾ Velencei követ jún. 4.

⁴⁾ A pápai uditore jún. 4. „L'altro luogo e stato forza darlo a Thurzó, il quale altrimenti protestava voler metter in scompiglio ogni cosa.”

Thurzó — a másik kettő távol volt — elhagyták a teremtet. Ekkor kezdetét vette a szavazás. Midőn a voksok megszámláltattak, kitűnt, hogy Thurzó nyolevanat, Eszterházy hatvanötöt, a másik kettő együtt ötöt kapott ¹⁾).

Thurzó Szaniszló Magyarország Nádorispánja volt. A fényes multtal bíró család sarja, nem örökölte sem György nádor államférfiúi bölcsességét, sem a genialis Imre főnkelt szellemét. Hétköznapi tehetségei és jelleme képtelenné tették nagy vállalatokra és magas törekvésekre. Mindazáltal nagyravágása és szenvedélyessége nem egyszer komoly bonyodalmakba vezette. Megválasztatása a királyra nézve kellemetlen volt. De csakhamar megtagadva multját és családjának traditióit, meglepő buzgalmat tanusított a király érdeinek támogatásában ²⁾. Új keletű hűségét az által hitte minden kétségen kívül helyezhetni, hogy Bethlenről magán körökben és országos tanácskozányokban gyalázó kifejezésekkel szólott. Míg azonban ez által keveset használt a közügynek; oly mértékben magára vont a fejedelem gyűlöletét és haragját, hogy az egész komolysággal lefejeztetését követelte. Ennek dacára nem volt képes kivívni a király és környezetének bizalmát. Sőt találkoztak, kik azzal gyanusították, hogy Bethlenneli egyenetlensége csak álnok színlelés. Befolyása a magyar ügyek vezetésére mindig jelentéktelen volt; azt Pázmány ragadta egészen a maga kezeibe. Vallásának, az ágostai felekezetnek érdekeit melegen és bőkezűen pártolta; de a katholicizmus iránti érzelmei közelebb állottak a türelemhez, mint a gyűlölethez. Bár felekezetének papjai

¹⁾ Eszterházy M. Élete. I. 309 l. A velencei követ jún. 4 írja, hogy Thurzóra 80 voksnál több esett.

²⁾ A velencei követ jún. 4: „Il Thurzó dopo che e Palatino, si mostra appassionatissimo negli interessi dell'Imperatore et promette gran cose.“ És jún. 18: „Il Thurzó dimostrasi sempre piu dipendente da Cesare.“

nagy befolyást gyakoroltak reá, s a katolikusok aggodalommal látták őt az ország első méltóságát elfoglalni ¹⁾, nem hagyta magát ellenséges föllépésre ragadtatni. Hogy a katolikusokat némi közeledésre bírja, néhány nappal megválasztatása után a pápai nuntius tiszteletére lakomát rendezett. De magaviselete, melyet ez alkalommal tanúsított, épen nem volt alkalmas arra, hogy az olasz főpap a nádor műveltségéről és a magyar erkölcsökről kedvező véleményt alkosson magának ²⁾.

II.

A sérelmek tárgyalása. — Vallásügyi discussiók. — Első sérelmi fölírat. — Bethlen követének fogadtatása. — Első k. leirat. — Az udvari kamara és haditanács. — További sérelmi fölíratok és k. válaszok.

A nádorválasztás az országgyűlés első tényleges eredménye volt. A főpapok most, hivatkozva az előbbi megállapodásra, az elfoglalt javak visszaadásának kérdését kívánták elintéztetni. A követek ellenben a sérelmek tárgyalását sürgették. Ezek — mondák — az egész országot illetik, míg a jószágok visszaadása csak magán érdek. Ismét

¹⁾ A pápai uditore jún. 4: „Di Religione e lutherano, e crede assai a Predicanti, i quali appresso di lui possono molto con l'esempio del Emerico, et il suo zio gia Palatino, et seben egli da perse non e soggetto da intraprendere gran cose, tuttavia non si sta senza timore, che la suggestione de Predicanti non l'induca ad affligir la Religione Cattolica.“

²⁾ A velencei követ jún. 18: „Havendo il Palatino, benchè heretico, banchettato Mgr Nuntio“. . . quando il vino comincio ad operare, levandosi il Thurzó da tavola, cavata la veste si pose a ballar per la stanza, con gran stupore del Nuntio, che per salvarsi dal soverchio bere, si faceva dar aqua colorata.“

egy hét telt el meddő viták közt; végre a többség a sérelmek tárgyalását tűzte ki napi rendre ¹⁾).

A sérelmek fölötti tanácskozás a XVII-ik század minden országgyűlésén szönyegre hozta a vallási kérdést és fölújította a vallásfelekezetek küzdelmeit. Ez alkalommal a küzdelem még hevesebbnek ígérkezett, mint egyébkor. A protestánsok hasznát akarták látni a három éven át folytatott áldozatteljes háborúnak. S a pozsonyi és beszterczebányai országgyűlések vívmányainak legalább egy részét kívánták megmenteni. Reméllették, hogy ha nem is gátolhatják meg a kath. egyház restaurációját, sikerülend kivívniok saját vallási jogaiknak gyarapítását. A megyék és városok — hol a protestantismus túlsúlylyal bírt — követeik részére adott utasításaikban megújították régi kívánságukat, hogy az „una cum templis“ záradék ²⁾ a protestánsok vallási szabadságáról szóló törvénycikkbe fölvétessék, vagy is a protestáns jobbágyok fölhatalmaztassanak a kath. földesurak birtokain létező kath. templomok elfoglalására. Továbbá kívánták, hogy sz. János egyháza Nagyszombatban, melyet 1615 óta a jesuiták birtak, előbbi birtokosainak az apácáknak visszaadassék, miáltal a jezsuitákat a városból végleg kizárni célozták. A címzetes püspökök országgyűlési szavazatjoga ellen is fölszólaltak ³⁾).

A katolikus rendek — mert azon időkben a clérus nem

¹⁾ Az esztergomi kápt. követei jún. 12. (A kápt. lev.) A nádor megnyugtatóni igyekezett a clérust. Igére s esküvel fogadá, hogy a nikolsburgi egyesség lelkiismeretesen végrehajtatik. Azonban nem hittek neki. Attól tartottak a főpapok, hogy kénytelen lesznek kiváltani birtokaikat. Híre járt, hogy a nikolsburgi egyesség erre nézve némi titkos záradékkal bír. (A pápai uditore június 10.)

²⁾ L. e munka I. k. 349 l.

³⁾ Pozsony sz. k. város és Ungmegye utasításai. — Az eszterg. kápt. követei. jún. 13 s 16. A florenci követ jún. 25.

állott elszigetelve — jól szervezett phalanxként állottak szemben a protestánsokkal, szilárdul elhatározva, hogy sem újabb engedményeket nem tesznek, sem jogaikat föl nem áldozzák ¹⁾.

Június 9 és 12-ike között az alsó táblánál a higgadt eszmecsere nem egyszer szenvedélyes viták váltották föl. Végre a protestánsok kétségbeestek törekvéseik sikerében és kiegyenlítési kísérletet tettek. Lemondottak minden igényeikről, s csak azt kívánták, hogy törvény alkottassék, mely a nádort hatalommal ruházza föl a vallási természetű egyenetlenségekben bíraskodni ²⁾. Azonban a katolikusok, kiket a nuntius is kitartásra buzdított, erről hallani sem akartak. Készebbek voltak eredménytelenül szétoszolni, mint ama javaslatot törvénynyé emelni ³⁾. A hosszú discussiónak szavazás vetett véget. A katolikusoknak ez alkalommal több protestáns csatlakozása túlnyomó többséget biztosított. S így határozattá lőn, hogy a vallási kérdések teljesen mellőztessenek, s e tekintetben az előbbi állapotok változatlanul fönma-

¹⁾ Az eszt. kápt. követei jún. 13: „Nos ultra concessionem annorum praeteritorum nihil in hac re concessuri sumus alteri parti; ea vero extensionem, vel saltem declarationem ulteriorem cupit habere.“ Nagyszombat követi jún. 11: „Eddig . . . a gravaminák csinálásán veszekednek; olyakat akarnának az evangélikus rendek beiratni, a melyekre a kath. Status nem mehet, nincs is a nikolsburgi végzésben. A többi közt azt kívánják, hogy Szombatban sz. János temploma visszaadassék a fehérpáczáknak, melyben hova nézzenek, akár ki is láthatja. A Religiónak liberum exercitiumját jobban akarnák megmagyarázni, de nem vélem, hogy megalkudhassanak kívánságuk szerint velünk, hanem inkább hiszem, hogy amint 1608-ban az ország azt megmagyarázta, csakugyan abban marad, megis elégedhetnek vele. (Nagyszombat város levé.)

²⁾ Ha pedig — így hangzik a protestánsok által fogalmazott törvényjavaslat vége — bármily egyenetlenségek támadnának, azokat a nádor hivatalának tiszte szerint egyenlítse ki s intézze el, tekintet nélkül a vallásra.“

³⁾ Florenci követ június 25.

radjanak¹⁾. A protestáns rendek siettek óvást emelni ezen végzés ellen. A béke kedvéért — mondák — engednek ugyan; de ragaszkodnak a vallásszabadságról alkotott törvénycikkekhöz, oly értelemben, miként azokat Mátyás fbg okmánya magyarázta²⁾. S óvásukat a sérelmi fölterjesztéshez mellékelve áttették a főrendekhez. Ezek június 14-én Széchi Györgyöt és Eszterházy Miklóst átküldék az alsó táblához, kik barátságos szavakkal kérték, majd komolyan fölhívták a protestánsokat, hogy óvásukat visszavegyék; miután a főrendek megállapodtak, hogy míg ezt meg nem teszik, a sérelmek tárgyalásába nem bocsátkoznak. Egyébiránt biztosíták őket, hogy a vallás ügyében alkotott régibb törvények sértetlenül megtartatni fognak. A protestáns rendek némi vonakodás után megnyugodtak és kilátásba helyezték óvásuk visszavételét, a mit azonban nem tettek³⁾.

A vallási kérdések elmellőzése után, a politikai és magántermészetű sérelmek összeállítása nehézség nélkül eszközöltetett. E tekintetben katolikusok és protestánsok, főrendek és követek között nem merült föl elvi ellentét. S az egyháziak az udvari párt egyéb tagjaival nem akartak ellenszegülni a közvélemény hatalmának; sőt inkább készséggel nyújtottak kezet az ellenzéknek, midőn a nemzeti függetlenség, az alkotmányos intézmények visszaküzdésére, a törvény és jog védelmére emelte szavát.

Az országgyűlés, június 15-én benyújtott fölliratában, kérte a királyt, hogy koronázási hitlevelét törvénybe iktattassa; állítsa vissza a magyar Cancellaria, Helytartótanács és kamara

¹⁾ Florenci követ június 25: „Dopo molti contrasti e stato forza a venire a voti, et ha prevaluto di 40 voti la parte, che e di opinione, che per adesso non si parli di materia di Religione.“

²⁾ Az óvás a Muzeumi kéziratban.

³⁾ Muzeumi Napló jún. 14, 15, 16. júl. 23. Az eszt. kápt. követei jún. 16.

függetlenségét; szüntesse meg a német tanácsosoknak és hatóságoknak, főleg a es. haditanács és kamara beavatkozását a magyarországi ügyekben. A hivatalokat, névszerint a kapitányságokat és harmincadi tisztségeket magyarokkal töltsse be, tekintet nélkül a vallásra. A német hadakat vezesse ki az országból. A várkapitányokat helyezze a nádor hatósága alá és tiltsa el a hatalmukkal való visszaéléstől. A komáromi fő és a győri alkapitányt, mint idegeneket mozdítsa el állomásaiktól, az általuk okozott sérelmek orvosoltassanak. A tizenhárom szepesi várost és az Ausztriához kapcsolt magyar helyeket csatolja vissza a magyar korona területéhez. A tótországi rendek ¹⁾, a szepesi prépost, Nyáry Miklós és a Csemetey család sérelmei orvosoltassanak. És mindezen kívánatok még az országgyűlés tartama alatt teljesíttessenek ²⁾).

Míg a király e fölterjesztés tárgyában tanácsosaival értekezett, az országgyűlést oly kérdések foglalkoztatták, melyek csekély fontossággal bírtak ³⁾. De a rendek még ezeket sem tudták zajos vitatkozások nélkül elintézni. S a külföldi diplomaták nem kevésbé botránkoztak meg a magyar országgyűlésen „szokásos zavarok” szemléletén ⁴⁾; melyek nem egy komolyabb magyarnak is megrovásával találkoztak ⁵⁾.

Ezalatt Bethlen követei érkeztek Sopronyba. A

¹⁾ A slávoniai rendek panasziratot nyújtottak be az országgyűléshez bánjuk ellen, mely a muzeumi kéziratban található.

²⁾ A sérelmek lajstroma ugyanott.

³⁾ Még legnagyobb fontossággal bírt azon kérdés, hol őriztessék a szent korona, melyet Bethlen ímént visszaadott?

⁴⁾ A velencei követ jún. 18: „Tutto passa strepitosamente et tutto riportando da una mattina all'altra, impiegando il resto del giorno in bere.” És jún. 25-én írja, hogy az országgyűlés „con solita confusione” folytatja tárgyalásait.

⁵⁾ Nagyszombat követé jún. 18: „És így viszálykodnak maguk közt; félek, hogy ő fgvel eluntatják az itt való késedelmet.”

június 22-iki ülésben bemutatták uruk levelét, s nevében föl-kérték a rendeket, hogy hiveit hagyják meg a jószágok birto-kában, melyeket a lefolyt zavarok idejében tőle adományképen és zálogban nyertek; vagy legalább gondoskodjanak megfelelő kártalanításról.

Midőn a rendek az adandó válasz fölött tanácskoztak, kevés rokonszenv nyilvánult Bethlen irányában. Hangulatukra nem csekély befolyást gyakorolt azon ildomtalanság, melyet le-velének fogalmazásában elkövetett. A magyar rendeket „ked-velt rendeinek” — Status et Ordines nobis sincere dilecti — cimezé. Ez nagy megütközést szült. Többen szenvedélyes ki-fejezésekben tiltakoztak az ellen, hogy a fejedelem őket alatt-valóinak tekinti; mások értésére adatni kívánták, hogy ezentúl el nem fogadják leveleit, ha azokat hasonló modorban cimezi. Sőt a nádor annyira megfélemedezett a mérséklet és eszélyes-ségről, hogy Bethlent „fattyúnak” bélyegzé, kinél ő sokkal előkelőbb családból származik. S határozattá lőn, hogy őt vá-lasziratukban „tisztelt barátjuknak” — amico observandissimo — fogják cimezni ¹⁾.

Ezen kicsinyes részletektől csakhamar fontosabb ügy vonta el a közfigyelmet, a k. leirat, mely június 23-án fölolvastatott s a sérelmek tárgyában tett fölterjesztésre vála-szul szolgált. A király késznek nyilatkozott a rendek sérelmeit orvosolni és pedig, amennyire lehet, még az országgyűlés alatt. Több sérelemre nézve egészen megnyugtatóan nyilatkozott s ha-ladéktalan orvoslást ígért; másokra nézve kedvező intézkedése-ket helyezett kilátásba. De két pont volt, és pedig a legfon-tosabb, melyre nézve nehézségeket tett.

¹⁾ Dallos pécsi püspök naplója. (Dallos M. politikai iratai. 129. l.)
A florenci és velencei követek júl. 2. A pápai uditore júl. 9.

Ez a pénz- és hadügy volt. I. Ferdinand trónra-
lépte óta a német kormányférfiak igyekezetüket következetesen
oda irányozták, hogy befolyásukat Magyarország pénz- és had-
ügyi igazgatásában uralkodóvá tegyék. S ez sikerült is, bár
országgyűléseink ismételve óvást emeltek az ország független-
ségét és érdekeit veszélyeztető idegen beavatkozások ellen.
A magyar kamara elnökei és tisztjei legnagyobb részben magya-
rok voltak ugyan, de a bécsi udvari kamarától vették
utasításait; s a magyar érdek rendszerint föláldoztatott az
idegennel. Még nagyobb volt a cs. haditanács hatalma;
ez teljesen megsemmisítette a nádor hatóságát, melyet törvénye-
ink értelmében a hadügyre gyakorolnia kelle. A kapitányok a
haditanács befolyásával neveztettek ki, tőle vették parancsaikat,
s onnan származtak az összes katonai rendelkezések.

A király ez alkalommal is biztos kilátásba helyezte a
magyar Helytartótanács és Cancellaria függetlenségének vissza-
állítását, de ovakodott hasonló ígéretet tenni a kamarára nézve,
sőt ezt világosan lehetetlennek mondá. A helyes igazgatás
— így szól — követeli, hogy országainak kamarái összhang-
zóan működjenek, s így az udvari kamarának szükségkép be-
folyással kell birni a magyar kamarára. És annak kitiűntetése
végett, hogy e függés nem bizalmatlanságból származik, ezen-
tul az udvari kamarában rendszerint egy magyar tanácsos fog
alkalmaztatni.

A császári haditanács is megdöbbsent, midőn a
magyar rendek kívánatáról értesült. A fölterjesztés, melyet
erre nézve legfelsőbb helyen bemutatott, hiven jellemzi azon
befolyás természetét, melyet e hatóság a király- s kormányra
gyakorolt. Azt nem tagadhatja, hogy a magyar törvények ér-
telmében a nádort illeti az ország hadügyeinek igazgatása. De
kiemeli, hogy a legfőbb vezetést mindenkor föntartották maguk-

nak az uralkodók, a miben a nádorok is megnyugodtak. Az tehát a kérdés, vajjon a király a hadügyet a maga kezeiben megtartani, vagy a nádorra bizni akarja-e? Az utóbbi eset nagy veszélyek és hátrányoknak lenne szülője. Egyébiránt nem akarja eldönteni, vajjon a király érvekkel győzze meg a rendeket az eddigi viszonyok föntartásának szükségességéről, vagy erőszakos eszközöket használjon ellenök, vagy végre színlés által hárítsa el a veszélyeket? E kérdésekkel szemben perfid tanácsot sugalmaz a királynak. „A titkos haditanács véleménye az, hogy felséged, ha a szükséges eszközökkel rendelkezik, jogait föntartsa; az eszközök hiányában pedig színléshez kell folyamodnia s a rendeknek általános kifejezésekben tudomására hozni, hogy fgd az előbbi állapotokat továbbra is föntartani kívánja; utóbb kedvező körülmények beálltával, hatalmában álland szavait tetszése szerint értelmezni.“ ¹⁾

Becsületére válik a királynak s környezetének, hogy ezen erkölestelen tanácsokat elutasították. Inkább őszinte nyíltsággal formulázta a tagadó választ a rendek kívánatára. Elismeri ugyan, hogy az 1618: IV. t. c. a kapitányoknak függését a nádortól megállapítja; de ezen függés csak politikai és közigazgatási tekintetben áll fön, s nem vonatkozik a hadügyre, melynek körében a legfőbb felügyelés és igazgatás közvetlenül a királyt illeti meg, kinek hatalmában és jogában áll igénybe venni az udvari haditanács közremunkálását. Nehogy azonban

¹⁾ „Der geheime Kriegsrath wollte für seinen Theil dahin ver-
meinen, da Euer K. M. Mittel hätten, dasz Sie Ihr habendes Recht be-
haupten; in wessen Mangel aber denselben dissimuliren und in der
generalität verbleiben, und das voriges in ihrer Kraft verbleiben zu las-
sen, ihnen antworten sollen; und dessen Euer K. M. unterdessen Mittel
an die Hand wachsen, und Sie allwegs Ihrer Wort Ausleger sein wer-
den können.“ A cs. haditanácsnak 1622. június 17. kelt terjedelmes föl-
terjesztése, cred. m. k. kam. levél.

ezen idegen testület befolyása az ország érdekeinek bármikép hátrányára válják, a király ama hatósághoz magyar tiszteket fog nevezni.

A király ezenkívül nehézségeket emelt a rendek más sérelmeire is, melyek a hadügygyel vonatkozásban állottak. A komáromi és győri kapitányok ellen fölhozott panaszokat nem tekinté elégséges okoknak a két kitünő és érdemes tiszt elmozdítására, a bepanaszolt kihágásokat más módon is orvosolhatóknak és megszüntethetőknak ítélte. Végre az idegen hadaknak kivezetését sem helyezte biztos kilátásba; csak azon ígéretre szorítkozott, hogy erre nézve megnyugtató intézkedéseket teend, mielőtt a rendek a véghelyek biztosságáról kellően gondoskodnak ¹⁾).

A k. leirat június 23 án és a két következő napon foglalkoztatá az országgyűlést. A rendek siettek megelégedésüket kifejezni afölött, hogy több pontra vonatkozólag megnyugtató választ vettek és meleg szavakban magasztalták „a királyi kegyelmességet.“ ²⁾ De ennek dacára föntartották és újabban hangsúlyozták többi kívánataikat is, melyekre nézve a király nehézségeket emelt. S a leirat érvelését erejétől megfosztani igyekeztek. És csakugyan természetesnek tarthatjuk, hogy az országgyűlés nem tekinté a nemzeti érdekeknek és még kevésbbé az ország kormányzati függetlenségének elégséges biztosítékául azt, hogy a bécsi kamara és haditanács tisztjei között magyarok is fognak alkalmaztatni. Ennélfogva sem a fölhozott érvek, sem a tett ígéretek által nem érezhették magukat megnyugtatta ³⁾).

¹⁾ A jún. 22-iki k. leirat a Muzeumi kéziratban.

²⁾ „Plus quam elementissime semetipsam explicare dignata est.“
A második sérelmi fölirat szavai.

³⁾ A fölirat a Muzeumi kéziratban.

A második sérelmi fölirat június 26-án kézbesítettett a királynak ¹⁾. A leirat, mely három nap múlva a királyi választ meghozta, újabb jelentékeny engedményeket tartalmazott. A király biztosítá az országgyűlést, hogy a magyar kamara függetlenségéről intézkedő törvényeket tiszteletben tartandja. A nemzet hűsége iránt teljes bizalommal viseltetvén, kész a német hadakat is kivezetni az országból, egyedül Pozsonyban a korona őrizetére fog 100 német vitéz megmaradni. Viszont azonban reméli, hogy az ország rendei tekintetbe veszik a komáromi s győri kapitányok érdemeit s jeles tulajdonait és főlhagynak elmozdittatásuk további sürgetésével ²⁾.

Az országgyűlés még most sem volt kielégítve. A német hadak megigért kivezetése élénk örömet idézett elő s a rendek „szíviük legmelegebb háláját“ nyilváníták; mindazáltal némi bizalmatlanságot tanúsítottak, midőn sürgették, hogy e k. ígélet még az országgyűlés tartama alatt foganatosíttassék. A két kapitány irányában oly nagy ellenszenv uralkodott, hogy az alsó tábla nem volt hajlandó a királyi közbenjárást tekintetbe venni. Csak a főrendek erélyes ellenzése akadályozott meg egy lépést, melyet a király jelentékeny bántalomnak tekintett volna. A harmadik fölirat megnyugodott abban, hogy a komáromi főkapitány állását megtarthassa, elismerni tartozván a nádor főnhatóságát és a magyar törvények kötelező erejét; a győri alkapitány elmozdittatását és helyébe érdemes magyar embernek nevezését újra kérelmezte ³⁾.

A királyi tanácsban, hol P á z m á n y szava volt irányt-

¹⁾ Muzeumi napló jún. 25-re.

²⁾ A k. leirat a Muzeumi kéziratban.

³⁾ A pápai uditore júl. 9-én, a Muzeumi Napló júl. 1, 2 s 4-re tett följegyzéseiben leírja a harmadik fölirat körül folyt tanácskozássokat. A fölirat a Muzeumi kéziratban.

adó ¹⁾ a böles mérséklet szelleme uralkodott. Ennek folytán a király megelégedett a rendeknek a komáromi főkapitány irányában tanúsított engedelkenységével és ígérte, hogy a győri alkapitány, mihelyt becsületének sérelme nélkül megtörténhetik, elmozdítottatni és magyar utódot nyerni fog ²⁾. S a harmadik k. leirat elhárítván a végső nehézségeket, a sérelmek tárgyalása — király és rendek megelégedésére — július 7-én befejeztetett.

III.

A lefoglalt jószágok visszaadásának kérdése. — Tanácskozások és végzés. — Pázmánynak ügyes eljárása. — K. előterjesztések tárgyalása. — A német hadak ügye. — A királyné megkoronáztatása. — A primás és nádor közötti súrlódás. — A német hadak ügyének újabb szönyegre hozása. — Botrányos jelenetek. — Az országgyűlés befejezése.

A sérelmi ügyek elintézése után a lefoglalt jószágok visszaadásának kérdése hozatott szönyegre.

A nikolsburgi egyesség erre nézve megállapította a vezérelveket. Az elmúlt zavarok alatt idegen kezekre jutott egyházi és világi jószágok három osztályba soroztattak. Az elsőbe tartoztak oly jószágok, melyeket magánosok önkényesen, minden jogaim nélkül ragadtak magukhoz, s ezekre nézve rendeltetett, hogy jogos birtokosaiknak haladéktalanul visszaadassanak. Más jószágokat Bethlen adományozott volt hiveinek; ezen adományok megvizsgálására és a jószágok visszaszabocsátásának eszközlésére, a békeokmányok kicserélésétől számítandó két hónap alatt, országos bizottmánynak kelle ki-

¹⁾ A velencei követ máj. 28: „L'Arcivescovo di Strigonia e quello, che maneggia tutto.“

²⁾ A júl. 6-iki harmadik leirat a Muzeumi kéziratban.

küldetni. Végre Bethlen némely jószágokat hűveinek szolgálataik fejében beirt (inscriptio), vagy bizonyos összeg erejéig elzálogosított; ezekről megállapíttatott, hogy tényleges birtokosaik kezeiben maradnak, míg azok visszabocsátásáról és az illetők kárpótlásáról az országgyűlés intézkedni fog.

Ezen osztályozás természetszerű, s az erre alapított elvek méltányosak voltak. Mindazáltal a gyakorlati kivitel nem volt könnyű föladat, mert számosaknak, közöttök hatalmas férfiaknak, érdekében állott azt meggátolni. Emiatt a békeokmányok kicserélése óta az országgyűlésig semmi sem történt; a megkárosult birtokosok eredmény nélkül igyekeztek jogos igényeiket érvényesíteni; minek következtében az egész országban a birtokviszonyok terén nagy zavar uralkodott. Most tehát mindenki, főleg azok, kik közvetlenül érdekelve voltak, feszült várakozással néztek elébe az országgyűlés tárgyalásainak.

Július 7-én bizottmány küldetett ki, mely a főnforgó ügyben javaslatot készítsen. Midőn ez két nap múlva dolgozatát bemutatta, élénk és tartós discussiók keletkeztek. Mind a bizottmány, mind az országgyűlés a nikolsburgi megállapodásokat fogadta el kiindulási pontul. Mindenki természetesnek tartotta, hogy az elfoglalt jószágok jogos birtokosaiknak mielőbb visszaadandók. Az is világos volt, hogy míg azok, kik ily jószágokat akár önkényesen elfoglaltak, akár a fejedelemtől adományul nyertek, kárpótlásra nem tarthatnak igényt: azok, kiknek a fejedelem ily jószágokat akár szolgálataik fejében beirt, akár kölesönözött pénzösszegek fejében zálogba adott, kárpótlást igényelhetnek.

De habár mindez elég világos volt, fölmerültek kérdések, melyekre a nikolsburgi okmány nem foglalta magában elég világosan a választ. Ki által történjék a beirt és elzálogosított jószágok tényleges birtokosainak kártalanítása? És mikor tör-

ténjék ez, vajjon a jószágok visszabocsátásával egy időben, vagy utóbb? Ezen kérdések mikénti eldöntése nagy fontossággal bírt. Előrelátható volt, hogy ha a kártalanításnak a visszabocsátással egy időben kell eszközöltetni, ez utóbbira jó ideig kell majd várakozni a jogos birtokosoknak; miután a kártalanítás eszközlése számos előleges intézkedéseket föltételezett.

Az országgyűlés e kérdésekkel szemben két pártra csoportosult. Az elfoglalt jószágok jogos birtokosai — s ezeket természetesen támogatta az udvari párt — a haladéktalan visszabocsátást sürgették, míg a kártalanítás ügyének elintézését a jövő országgyűlésre javasolták elnapoltatni. Ellenben a jószágok tényleges birtokosai — s ezekhez csatlakoztak Bethlen emberei — kívánták, hogy a kártalanítás és visszabocsátás egy időben történjék; s ha a kártalanítás a jövő országgyűlésre bízatik, a jószágok maradjanak addig tényleges birtokosaiknál. Mindkét párt a nikolsburgi okmány szövegére támaszkodott. Ez így hangzott: „A beirványok s a fejedelem úr által elzálogosított jószágok maradjanak érvényességben, míg a rendek e javakat a közelebb tartandó országgyűlésen fölszabadítandják, s azokat kik pénzt adtak kielégítendik.”

Bethlen hívei úgy fogták föl e szöveget, hogy annak értelmében a legközelebbi országgyűlésen nemcsak a visszabocsátás hanem a kártalanítás is eszközözlendő. És a szöveg nyelvtani alakja nem zárta ki ezen magyarázat helyességét. Ellenben a király hívei ugyanazon szövegből egészen mást olvastak ki. Szerintök a nikolsburgi egyesség csak a visszabocsátást tűzte ki a legközelebbi országgyűlésre; a kártalanítás idejét és módját nem határozta meg. Ezen értelmezés indoklására egy előzményre hivatkoztak; a bécsi békekötés okmánya majdnem ugyanazon szavakkal intézkedett az elfoglalt javakról, és mégis

a kártalanítás több évvel a visszabocsátás után eszközöltetett. Kifejtették továbbá, hogy a kártalanítás nem is történhetik meg a jelen országgyűlésen; miután az érdeklettek közül sokan nincsenek jelen, a beirványi és elzálogosítási okmányok nem ismeretesek és így a követelések jogalapja, valamint a fizetendő összegek felől határozni nem lehet.

A vitatkozások folyamában többször fölszólaltak azok, kik Nikolsburgban mint biztosok működtek, s a kétes szöveg legilletékesebb értelmezői voltak. Pázmány, Eszterházy Miklós, kik a királynak és Thurzó Sz., valamint Sándor János, kik a fejedelem biztosai voltak, előadták, miként jött létre a jószágok visszaadásáról szóló cikk.

Nikolsburgban a k. biztosok követelték, hogy a zavarok alatt bármikép idegen kézre jutott jószágok azonnal a békekötés után jogos birtokosaiknak visszaadassanak. De Kassai — a fejedelem biztosainak nevében — kijelenté, hogy ebben nem egyezhetnek meg; mert ily megállapodás a fejedelem hivei között komoly zavarokat idézne elő; tanácsosnak mondá tehát a jószágok visszabocsátását akkorra halasztani, mikor Bethlen emberei lefegyverezve lesznek. A k. biztosok ennekfolytán megnyugodtak abban, hogy a legközelebbi országgyűlés intézkedjék a beirt és elzálogosított jószágok visszaadásáról „a károsultaknak hátránya nélkül.”¹⁾ Ezen tényekre hivatkozva a nádor és a primás kimutatták, hogy Nikolsburgban a tényleges birtokosok kártalanítását oly módon kívánták elhatározni, hogy abból a jogos birtokosokra hátrány ne származzék. De a kártalanításból nagy hátrány következne a jogos birtokosokra, ha jószágaiktól mindaddig megfosztva lennének, míg a

¹⁾ Ditrichstein bibornok, Pázmány, Prainer, Collalto és Eszterházy — mint a királynak Nikolsburgban biztosai — hiteles bizonyítványt állítottak ki erről Egyk. más. Cancell. lev.

kártalanítás lehetségessé válik. Kassai János — ki Nikolsburgban Bethlen egyik képviselője volt, s most is hozzá szított — volt az egyedüli, ki ezen előadás hitelessége és az abból vont következtetések helyessége ellen felszólalt ¹⁾. A tanúk tekintélye és az általuk fölhozott érvek súlya 31 szavazat ellenében 97 szavazattal ²⁾ győzelmet szerzett azon pártnak, mely a visszabocsátást haladéktalanul, a kártalanítást a jövő országgyűlésen ajánlotta eszközöltetni. Július 13-án végzés hozatott ³⁾, mely az elfoglalt jószágok visszabocsátására augusztus 23-ikát tűzte ki. „Mi pedig azoknak kielégítését illeti, kik ilyenén jószágokra pénzt adtak . . . a közelebb tartandó országgyűlésig a beirványi és záloglevelek a nádornak bemutatassanak, miszerint ő . . . jelentést tehessen, melynek nyomán a Karok és Rendek véglegesen határozni fognak.“ ⁴⁾

¹⁾ Ezen discussió részleteit az 1623-iki besztercebányai alkudozások naplóiból s egyéb okmányaiból állítottam össze. Ekkor ugyanis Bethlen követei megtámadták az elfoglalt jószágok visszaadásánál alkotott sopronyi végzést, állítván hogy az a nikolsburgi megállapodással ellentétben áll s egyik oka a fejedelem fegyveres támadásának. A királyi biztosok ellenben kimutatni igyekeztek, hogy a sopronyi végzés összhangzásban áll a nikolsburgi egyességgel. — Bethlen a sopronyi végzés miatt kivált a nádorra neheztelt. Azzal vádolta, hogy „az ország előtt (t. i. Sopronyban) azt mondotta volna, hogy ez a szó contentabunt csak pro forma iratott volna“ a nikolsburgi okmányba. E nyilatkozat által a fejedelem sértve érezte magát s a nádor lefejeztetését kívánta. De a k. biztosok kijelentették: „Mi az ország gyűlésében és egyebütt is jelen voltunk hol a dolog tractáltatott; de soha azt a mi emlékezetünkre Palatinus uram nem mondotta.“ (Dallos M. iratai 129, 156 és 182 ll.)

²⁾ A pápai uditore júl. 15. „La parte che voleva la pronta soddisfazione hebbe soli 31 voti e l'altra 97.“ De e jelentésből nem lehet kivenni, vajjon a szavazás az alsó tablánál, vagy vegyes ülésben történt.

³⁾ Pápai uditore júl. 9, 15. Muzeumi Napló júl. 9—13.

⁴⁾ 1622 : IX t. c.

E végzés nagy örömmel fogadtatott az egyháziak és a király régi hivei által, kik ekép jószágait, melyektől a zavarok idejében megfosztattak, visszanyerték. E kedvező megoldást, melyet alig mertek remélni, Pázmány mellett főleg a nádornak köszönhatték. Thurzó buzgalommal támogatta a károsultaknak érdekeit, bár ezáltal magára vonta hitsorsosainak, s Bethlennek haragját. Pázmánynak sikerült őt megnyerni ügyes eljárása által, melyet katolikus körökben eleinte, míg rugója és célja titok volt, szigorúan megróttak, utóbb annál inkább magasztaltak.

Bethlen a Jézustársasághoz tartozó túróezi prépostság birtokait 1620-ban 15 ezer tallér erejéig Thurzónak, tett szolgálatai és hozott áldozatai fejében, beirta. Ezen birtokok is ugyanazon osztályba tartoztak, mint a többi beirt vagy elzálogosított jószágok. Ha tehát ezen jószágok az országgyűlés alatt az ő kezeiben vannak, ő is kénytelen leendett azokat a hozott végzés értelmében augusztus 23-án visszabocsátani s a kártalanításra a jövő országgyűlésig várakozni. De kétségtelen az is, hogy ha ezen jószágok az országgyűlés alatt kezeiben vannak, nem pártolta volna, mint érdekeire sérelmeset, azon javaslatot, mely a haladéktalan visszabocsátást és a kártalanítás elhalasztását sürgette s imént végzéssé emeltetett; sőt ellenkezőleg érdekei azon párthoz vezették volna, mely a visszabocsátás elhalasztását ohajtotta. Pázmány ezt előrelátta s nagy súlyt helyezett arra, hogy ezen tekintélyes protestáns főurat lekötelezze. Emiatt az országgyűlés megnyitása előtt azon tervvel foglalkozott, hogy a túróezi prépostságot, lefizetvén Thurzónak a beirványi összeget, magához váltsa. Tervét előadta a királynak, kit Beccanus jezsuita atya és császári gyóntató segítségével, reávetv, hogy a szükséges pénzösszeget magánpénztárából megajánlja. S Thurzó a 15 ezer tallér kifizetése után készsége-

sen visszaadta a birtokokat, melyekről, előre látta, rövid idő múlva mindenesetre lemondania kellene ¹⁾).

Midőn a főpapok erről értesültek, zúgolódni kezdettek Pázmány ellen. Attól tartottak, hogy a többi egyházi jószágok tényleges birtokosai hivatkozni fognak a primás példájára és követelni fogják, hogy a beírványi és zálogösszegeket, melyek birtokaikat terhelték, ők maguk, és pedig a viszszaadást megelőzőleg, fizessék ki; mire természetesen nem voltak képesek ²⁾). Aggodalmaik alaptalanok voltak. Csakhamar kitért, hogy Pázmány jól számított. Midőn az elfoglalt jószágok ügye szönyegre jött, a nádort személyes érdekei nem tartották vissza, hogy egész befolyását azon párt érdekében érvényesítse, melynek álláspontját, belátása és lelkiismerete szerint, igazságosnak tartotta. Az egyháziak ekkor belátták, mily lényeges szolgálatot tett ügyöknek Pázmány ³⁾).

De Bethlen elég ületlen volt az országgyűlés végzésével. „A nemes ország — írta ekkortájt — ilyen articulust ö fge hite ellen, maga egyszeri végzésének dero-

¹⁾ A primás a turóczi prépostságot csak névleg a maga részére, tényleg a Jézustársaság javára váltotta vissza. Ugyanis még érvényben voltak a törvények, melyek a Jézustársaságot ingatlan javak bírásától eltiltják.

²⁾ Pápai uditore jún. 4. — 1623-ban Beszterczebányán Bethlen biztosai hivatkoztak ezen esetre. A nádortól — mondák — *post finem tractatus* (t. t. a nikolsburgi) *petiit D. Archiepiscopus bona Praepositurae Turóczensis reddi et quod recusaverit, nisi prius pecuniis habitis.* Erre a k. biztosok válaszolák: „*Neque D. Palatinum dixisse, quod absque pecuniis non reddet, sed quod usque ad Diaetam non reddet, nimirum volebat interim gaudere fructibus bonorum.*“ Dallos iratai. 130 l.

³⁾ Pápai uditore jún. 4: „*Gl'altri poveri ecclesiastici, che si trovano distrutti e privati di ogni avere, ancorche la ragione de beni de Gesuiti a loro non militi, e che l'Arcivescovo habbia cio fatto per guadagnarsi l'animo del Turzó temono nondimeno l'esempio.*“ És ugyanaz júl. 15.

gámenire, nekünk rettenetes halálos gyalázatokra nem concludálhatott volna; . . . minekünk az a végzés igen illetlennek látszik, per hoc nem consentiálhatunk, nem is engedhetjük 'execútióját.' És rendeletet boesátott a hét megye rendeihez, melyben azoknak meghagyta, hogy a területükön általa beirt jószágokat ne boesássák vissza a jogos birtokosok kezébe ¹⁾. És ez volt az első komoly nehézség, mely király s fejedelem között a nikolsburgi egyesség után fölmerült.

Az országgyűlés ezalatt július 13 án a királyi előterjesztéseket tette tanácskozás tárgyává. Több pontra nézve nehézség nélkül jött létre a megállapodás. Ekkor a legfontosabbra, mely a német hadakról szólt, jött a sor. A király fölhívni szándékozott a német fejedelmeket, hogy a magyar véghelyek javára némi segélyösszegeket ajánljanak meg; de — mondá — kedvező eredményre csak úgy számíthat, ha a német hadak a magyar véghelyekbe visszaboesáltatnak, miután azon régibb törvények, melyek az idegen hadakat az országból kizárták, a német nemzetet megsértették és elidegenítették. Ezen ügy tehát megérdemli, hogy újabban megfontolás alá vétessék.

Az idegen hadak, melyeket a Habsburgházból származott királyaink a trón és ország védelmére hazánkban elhelyezni szoktak, kezdettől fogva magukra vonták a nemzet ellenszenvét és bizalmatlanságát; egyrésről kihágásaik és féktelenségük miatt, másrésről mert a német befolyás és az önkényes uralom támaszainak tartattak. Ennélfogva országgyűléseken és békealkudozások alkalmával gyakori panaszok merültek fel ellenök és irataikban rendszeren találkozunk ké-

²⁾ Bethlen levele a 7 megye rendeihez júl. 13 Eszterházy M. Élete. I. 312 l.

relmekkel és végzéseikkel, melyek eltávolíttatásukat sürgették. Mindamellett soha sem hiányoztak magyar államférfiak, kik e tekintetben a nemzet nagy többségétől eltérő álláspontot foglaltak el; a nélkül, hogy emiatt a nemzeti önállóság, vagy az alkotmányos intézmények ellenségeinek bélyegezhetnők.

A magyar honvédelem, a nemzet és kormány együttes hanyagsága következtében a mohácsi vész után képzelhetlen ziláltságba süllyedett. A magyar hadak sem az országnak a török ellenében, sem a trónnak zavarok idejében nem nyújtottak elégséges védelmet. A harcias szellem kihalt a vitéz ősök elfajult unokáinak kebleiben. A hazaszeretet és áldozatkészség erényeit a pártvillongásokban elhatalmasodott önző törekvések váltották föl. A véghelyek biztonsága, a belbéke és rend föntartása érdekében az idegen hadak bevezetése mellőzhetlen szükségesség gyanánt tűnt föl.

De ezen államférfiak soha sem számíthattak oly kevéssé a rendek támogatására, mint épen e pillanatban. Ugyanis már a sérelmek tárgyalása alkalmával a legnagyobb erélylyel sürgették az idegen hadak kivezetését. És a király kényszerítve látta magát engedni; harmadik leiratában ígéré, hogy az idegen hadakat — Pozsony kivételével — minden erősből haladéktalanul kivezetni fogja. Ezekután az eszélyesség követelte volna, hogy a kormány a k. előterjesztések tárgyalása alkalmával mellőztesse azon pontot, mely az idegen hadak bevezetését tiltó törvények eltörlését kívánja; s ez nem történt.

Nem lehet tehát meglepő, hogy midőn július 13-án az alsótáblánál az imént említett pont fölolvastatott, nagy vihar keletkezett, melyet az elnöklő k. személynök lecsillapítani nem volt képes. A rendek zavarogva távoztak a gyűlésteremből. Másnap békésebb hangulat emelkedett uralomra. Bizottmány

küldetett ki, mely a teendők iránt javaslatot volt bemutatandó. Ez mérsékelt elemekből lévén összeállítva a német hadak bevezetését megengedhetőnek ítélte, ha azok magyar kapitányok alá helyeztetnek s az egyes véghelyekben a magyar katonákhoz oly számarányban fognak állani, mint tiz a huszhoz. Azonban ezen javaslat az alsó tábla által elvetettetett ¹⁾.

A királyi előterjesztések többi pontjainak tárgyalása július 25-e körül fejeztetett be. A protestánsok újabban megkísérlették szőnyegre hozni a vallási kérdést, de az eredmény most sem volt kedvezőbb, mint a megelőző alkalmakkor ²⁾. Ezután az országgyűlés egy ünnepélyes eseménynek, majd az ország két legfőbb méltósága közötti hiú versengésnek volt tanuja.

A király második nejét mantuai Eleonorát magyar királynévá megkoronáztatni ohajtotta. Bár nem hiányoztak a rendek között, kik Bethlen által fölbujtogatva azon céltalan és lovagiatlan szerepre vállalkoztak, hogy ezt megakadályozzák ³⁾: a legtöbbben örömmel ragadták meg ezen alkalmat, hogy részint régi megpróbált ragaszkodásukat, ré-

¹⁾ Pápai uditore júl. 15 és 22.

²⁾ Muzeumi Napló júl. 23-ra: „Religionis exercitium liberum una cum templis per Evangelicos denuo in memoriam revocatur, qui non aliter se protestationem cessuros esse, nisi prius articulus eum poena expressa statuatur, affirmant. Nihil tamen obtinent et propterea protestatio permansit.“ A vallási kérdés újabb megpendítéséről említést tesz a florenzi követ is júl. 30.

³⁾ A florenzi követ júl. 15 írja: A rendek abból indulván ki, hogy a koronás királyné férje halála után „rimane assoluta Padrona,“ nem akarják magok indítványba hozni a királyné koronázását, hanem megvárják, hogy ezt a király kérelmezze „mostrano voler esser pregati.“ E tudósítás nem egészen világos. Világosabb az, mit a velencei követ július 23-án ír, hogy Bethlen oda hatott, m'szerint a rendek a királyné megkoronázását ellenezzék.

szint újabb keletű hűségüket kiténtessék ; a királynénak jelentékeny koronázási ajándékot szavaztak meg ¹⁾).

A koronázást július 26-án Pázmány Péter és a veszprémi püspök hajtották végre ²⁾. Az ünnepélyes lakomát, mely az egyházi szertartásokat követé, nevezetessé teszi a primás és nádor között ez alkalommal támadott összeütközés.

A királyi asztalnál a primás, régi szokás szerint, a nádor előtt foglalt helyet ³⁾. Az utóbbi úgy volt meggyőződve, hogy őt az országos méltóságok között elsőt, előkelőbb hely illeti meg mint a primást, és komolyan sértve érezte magát. Neheztelését „nem az érsek iránti tekintetből, hanem a felségek iránti tiszteletből“ — mondá utóbb ő maga — a lakománál elfojtotta. De annak végeztével sietett Pázmánynak szemrehányásokat tenni. S miután nem oly választ vett, mely megnyugtathatta, kétség kívül a primás ellenségei által is buzdítatva ⁴⁾, panaszával a királyhoz fordult. Hangsúlyozva kijelenté, hogy „egy érsek kedvéért előjogainak egyetlen pontját sem fogja feláldozni“ ⁵⁾ és elégtételt kért a szenved-

¹⁾ Ennek fejében minden portára egy forint vettetett ki, 1622 : XXIII. t. c.

²⁾ Muzeumi Napló júl. 26. Pázmány a koronázásbani részvételéről említést tesz az 1629-iki zsinat végzéseéhez csatolt függelékben. Acta Synodi Dioec. 1629. 145 l.

³⁾ Pázmány állítja, hogy 1618-ban is a nádor előtt foglalt helyet. Ugyanott.

⁴⁾ A spanyol követ július 28-án Sopronyból írja : „El Arzobispo de Strigonia precedio en la comida con Sus Magestades al Palatino d'Ungria, dicen que non fue orden del Emperador, que es contra la costumbre y que los Barones lo sienten.“

⁵⁾ „Ego enim auctoritatis meae Palatinalis ne unicum punctum uni Archiepiscopo cessurus essem.“ Így beszéli el Thurzó maga az ő föllépését utasításában, melyet 1624 aug. 24 Czobor J. részére szerkesztett, midőn általa szenvedett sérelmeit Bécsben tolmácsolá, Egyk. más. Cancellariai levélár.

dett sérelemért. A király igyekezett őt megnyugtatni és szívesen biztosította, hogy „a megtörtént esetből a nádori méltóságra s az elsőbbségre, mely azt bármikép megilleti, nem fog sérelem háromolni“ ¹⁾.

A nádor kérelmére e szóbeli nyilatkozat írásban is kiadatott. De a Ferenczfy, cancellariai titkár által kiállított k. leirat többet tartalmazott. Mert kiemelvén, hogy a mi a koronázási lakománál történt, „nem lehet hátrányára sem a nádornak, sem a nádori méltóság kitünősége, tekintélye és elsőbbségének, következőleg arra hivatkozás sem történhetik“; hozzáadja: „sőt inkább a nádori méltóság sérelem nélkül ép-ségben föntartatván, az elsőbbséget, mely megilleti, minden előforduló esetben birni fogja.“ ²⁾

Thurzó e k. intézményt diadalmasan bemutatá az országgyűlésen. Ezen tény és az irat szövege sértette Pázmányt. Ő is féltékenyen örködött magas állásának minden előjogai fölött, s ezeket most kétségbe vonva és megtámadva látta. Bántotta az is, hogy a király a nádor javára döntvén el a vitás kérdést, őt úgy tüntette föl, mintha saját jogait a nádor rovására terjeszteni igyekeznék. Elégületlenségét még fokozhaták ellenségeinek kárörvendő nyilatkozatai, kik bizonyára nem mulasztották el ezen alkalmat kizsákmányolni.

Ily hangulatban kért a királynál kihallgattatást. S ki-

¹⁾ „C. R. Mtas benigne declarabat, eam quae isthic importune fuerat exorta, controversiam sibi minime placuisse, neque mentem vel sententiam suam esse, ut illo actu Palatinali dignitati et praeeminentiae, quae eidem competere posset, ullo modo praeiudicaretur.“ A Pázmány részére kiállított k. leirat szavai. Miller I. 44 l.

²⁾ „ . . . Observandum esse in posterum, ut in omnibus occasionibus tempore et casu ferente, salva et integra maneat, locumque praecedentiae iuxta competentiam officii et dignitatis Palatinalis semper habeat.“ A kir. leirat kelt aug. 4. Egyk. más. Cancellariai levár.

jelenté, hogy újabb surlódásoknak elejét venni kívánván a nádorral ezentúl nem akar találkozni, s emiatt a királyi tanácsból kilép. ¹⁾ A primás jól tudta, hogy lemondása nem fog elfogadtatni, s hogy a király mindent megteendő kibékítésére. És csakugyan fenyegetése annyira hatott a királyra, hogy az nem tartózkodott a nádor részére kiállított leirat tárgyában magát elég különös modorban mentetgetni. A Ferenczfy által fogalmazott irat — mondá — többet foglalt magában, mint szóbeli nyilatkozata, a minek oka „talán a titkár gondatlansága.“

S most parancsára maga a magyar cancellár újabb k. leiratot állított ki, melynek főadata volt az előbbi magyarázni és kiigazítani. „Mintán a királyi főnek — így szól — mindenkor szándéka volt s lesz is sértetlenül föntartani az esztergomi érsekség előjogait és kiváltságait: kívánja, hogy előbbi iratának szavaiból az érseki előjogokra semmiféle sérelem ne származzék.“ ²⁾ S ekként Pázmány volt a győztes fél. A nádor kénytelen volt megnyugodni. De emiatt soha sem szűnt meg neheztelni a primásra. A szivélyes viszony, mely imént jött létre közöttök, fölbomlott. És a nádor évek multával is, egyéb bajok közepette és betegség által elnyomva, élénk fájdalommal emlékezett ezen eseményről, mely hiúságát annyira sértette ³⁾.

Ezalatt az országgyűlés folytatta törvényhozói tevékeny-

¹⁾ Velencei követ aug. 13: „Essendo anco fra l'Arcivescovo di Strigonia et il Palatino Thurzó nate nuove controversie in materia di precedenza, in modo che l'Arcivescovo per vietar di trovarsi seco e divertir nuovi disgusti nell'avenire per causa del carico, che teneva di Consieglere del Regno, lo renuntio, seben non fu accettato da Cesare.“

²⁾ Millernél I. 44 l.

³⁾ Thurzó a Czobor Imre részére adott, idézett utasításban felsorolván szenvedett sérelmeit, többi között kiemeli: „Si idem D. Archi-

ségét, mely újra zajos alakot öltött föl. A kormányférfiak ugyanis azon meglepő lépésre határozták magukat, hogy a német hadak ügyét még egyszer szőnyegre hozzák. Időközben ugyanis mindent megtettek, hogy e kérdésben többséget biztosítsanak maguknak. De mintán a megyék és városok követei közül — a legtöbben utasításaik által is kötve voltak — csak keveset sikerült megnyerniök, s a főrendek majdnem kivétel nélkül hajlandók voltak a király kívánatának támogatására: a k. tanácsban elhatározott, hogy a kérdés *vegyes ülésben* szavazás által fog eldöntetni. Így reméllették, hogy a követek kisebbségbe maradnak s számításuk szerint 69 szavazattal 46 ellenében végzéssé emelhetik a német hadak visszavezetését ¹⁾. A nádor ennekfolytán az alsó táblát, július 28-án a főrendek teremében tartandó *vegyes ülésre* meghívta.

Vegyes ülések régi országgyűléseinken nem voltak szokatlanok. A két tábla együttesen szokta volt elfogadni a föliratokat, meghallgatni a k. előterjesztéseket és leiratokat, választani a királyt, nádort és koronaöröket. Oly esetekben is, midőn a törvényhozás két alkatrésze valamely kérdés iránt, ismételt üzenetváltás után sem tudott egyetértésre jutni és engedni egyik sem akart: a két tábla közös értekezés és eszmeesere végett összejött; de a szavazást mindegyik külön és önállóan végzé ²⁾. Az alsó tábla már a XVII-ik században öntudatával birt alkotmányos hatalmának, a főrendek fő-

episcopus aliud Decretum, praemisso Decreto S. Mtis pro mea parte extradato, contrarium . . . extraxit, an non laedat S. Mtis auctoritatem, S. Mtas sapientissimo suo iudicio discernere dignetur.“ Canc. lev.

¹⁾ Velencei követ júl. 30 írja, hogy a király a szavazást sürgeti, miután 115 közül csak 46 ellenzi kívánatát.

²⁾ Ez kitűnik az alsó tábla július 28-iki nyilatkozatából „ut si contra antiquam consuetudinem ad vota in praesentia Ma-

lötti felsőbbségének. És nem akarta elismerni, hogy főleg nagyhorderejű elvi kérdések eldöntésében, egy egész megye, vagy város követének szavazata egyértékű egy főúr voksával. Emiatt állhatatosan vonakodott elvi kérdéseket vegyes ülésben szavazás által eldönteni; annál inkább mert az alsó tábla többségét könnyen paralysálhatá a királyhoz ragaszkodó főrendek tömege.

Ezalkalommal is a megyék és városok követei nem szívesen értesültek a vegyes ülés tartásáról. És sejtve a nádor célzatát, előre kimondották, hogy nem vonakodnak ugyan a vegyes ülésen megjelenni, s készek ott a főrendekkel tanácskozni, ha azonban a régi szokás ellenére szavazásra szólíttatnának, ez ellen tiltakozni s távozni fognak. A nádor ezen nyilatkozatnak nem tulajdonított nagy nyomatót, s a július 28-án tartott vegyes ülésen, rövid tanácskozás után, együttes szavazásra hívta föl az összes rendeket.

Ekkor botrányos jelenet következett be. A megyei és városi követek — öt, vagy hat kivételével — óvást emeltek és elhagyni készültek az üléstermet. Heves kiáltások hangzottak ki a tolongó tömegből. „Inkább meghalunk, mintsem a németeket befogadjuk!” De a terem ajtai zárva voltak. S most tetőpontját érte el a zajlongás. A követek lármásan tiltakoztak az ellen, hogy menvédük megsértetik, s szabadságuktól megfosztatnak. A nádor csak jó idő múlva tudott a zavar urává válni. Elrendelé, hogy az ajtók föl nyitassanak, s megjegyzé, hogy azok nem az ő parancsára zárattak el, s nem is szándékozott nyomást gyakorolni a rendekre. Szavai nem találtak hitelre, hatástalanul hangzott-

gnatum danda congregarentur... illinc discederent.“ A régi szokás tehát az volt, hogy vegyes ülésben nem szavaztak. Muzeumi Napló július 28.

tak el. A megyei követek legnagyobb részben eltávoztak. A városiak is utánuk indultak; de a kamara elnökének fenyegetései maradásra kényszerítették. Ily előzmények után szavazásról szó sem lehetett. S az ülés bezáratott.

A megyei követek másnap a nádor előtt újabban óvást emeltek az erőszak ellen. Együttal tudomására hozták, hogy bár készek a királyi tekintélyt, a haza szabadságát és jólétét minden módon előmozdítani: a német hadak bevezetése tárgyában nem járulhatnak szavazataikkal oly megállapodásokhoz, melyek az ország törvényeivel és szabadságaival ellenkeznek; különben küldöik körében újabb zavarokra szolgáltatnának alkalmat ¹⁾.

Thurzó mindazáltal augusztus 1-én újabb vegyes ülést hívott össze és szavazás alá bocsátotta a kérdést. Kivánják-e a rendek oly törvény alkotását, mely a királyt német hadak bevezetésére följogosítsa? Azoknak száma, kik igennel válaszoltak, harminccal meghaladta az ellenzéket. De a kisebbség magatartása oly fenyegető volt, hogy a nádor maga is jónak látta a szavazástól tartózkodni ²⁾.

A király eszerint győzelmet vivott ki, de ezt az eszközök, melyekkel kivivta, megfosztották minden értékétől. Előre volt látható, hogy ha ezt fölhasználja, s a hozott végzés alapján törvényt alkot, magát országszerte gyűlöletessé teszi és oly nagy elégtétlenséget támaszthat, melyet Bethlen bizonyára nem mulasztana el szítani és kizsákmányolni. Ennekfolytán eszélyesen cselekedett, midőn az országgyűléssel

¹⁾ Florenci követ aug. 6: „Il Palatino o per sfuggir tumulto, como dice, o per esser aderente alla parte contraria, come altri credono non volse votare, ma disse che havrebbe significato in voce a S. Mta il suo senso.“

²⁾ Pápai uditor aug. 6.

tudatta, hogy a német hadak bevezetésére vonatkozó kívá-
natáról lemond s e tárgyban nem fog új törvényt al-
kottatni; föntartván magának, hogy ellenséges támadás ese-
tében az ország védelmére német hadakat is használhasson.
Ezen közlemény osztatlan tetszéssel fogadtatott s le-
fegyverezte az ellenzéket ¹⁾).

A király böles tapintata, mely szerint hatalmi állása-
nak igényeivel egyensúlyba tudta hozni az engedékenység és
mérséklet sugallatait, lehetővé tette, hogy az országgyűlés any-
nyi küzdelem után augusztus 6-án nyugodtan és közmegele-
gedésre fejezte be tevékenységét.

IV.

A magyarországi katholicizmus helyzete a nikolsburgi béke idejében. —
A sopronyi püspöki conferentia 1622-ben. — Megállapodásai. — A nagy-
szombati collegium visszaállítása. — Tevékenysége. — Az újvári őrség
fizetésétől való fölmentés. — A pisetum visszaállítása.

A nikolsburgi egyesség, midőn az ország békéjét vissza-
állítá, egyuttal lehetővé tette a magyarországi katho-
lika egyháznak is, hogy föléledjen a csapások után,
melyeket a belháborúk mozgalmai mértek reá. S miként az
1622-iki sopronyi országgyűlés orvosolni igyekezett a politi-

¹⁾ A 79 cikkből álló törvénykönyv aug. 18. szentesítettett. Ma-
gában foglalja a k. hitlevelet, intézkedik a sérelmekről, a k. előterjesz-
tés pontjairól, két évre, évenként minden portától fizetendő, 3 f. adót
szavaz meg, a királynénak és koronaöröknek portánként 1—1 f. ajánl-
tatik meg; néhány idegen úr indegenatust nyer.

kai bajokat : tartama alatt az ország főpapjai Pázmány vezérlete alatt fölhasználták az együttlét alkalmát, hogy az egyház fölemelésének módozatairól tanácskozzanak. S ez valóban sürgetően szükséges volt.

A magyarországi katholicizmus helyzete talán soha sem volt oly szomorú, mint épen ezen időpontban.

A három részre osztott hazának legnagyobb és leggazdagabb területe — a Duna, Tisza, Dráva és Száva által öntözött termékeny síkság — a félholdat uralta. Itt a lakosság nagy többsége Kálvin felekezetéhez tartozott; Pécs vidékén arianusok is telepedtek meg. Katholikus papok csekély számban merészkedtek e tájakra, innen elijeszté őket a nyomor, mely rájuk várakozott s a veszély, mely nem egyszer életüket fenyegeté. Számuk alig haladta meg a huszat. Ezekhez néhány jezsuita atya csatlakozott, kik álöltözetben keresték föl az elhagyatott katolikusokat. Gyöngyösön a sz. Ferenc rend szerzetesei tartózkodtak, kitéve a törökök fosztogatásainak és a protestánsok üldözéseinek. Az áldozárok hiányát, itt és más részekben is, a „licentiatusok“ — más néven „katechisták“ — igyekeztek pótolni; buzgó világiak, kik az egyházi hatóság engedélyével nyomtatott munkákból szent beszédekert olvastak föl, a gyermekeket keresztelték s a vallás elemeiben oktatták, a házasokat megáldották és az elhunytakat végső nyughelyükre kísérték; eképt a hivek elhagyatottságát némi lelki vigasszal enyhítették, s azoknak teljes elvadulását, vagy elpártolását megakadályozták.

Az erdélyi fejedelem magyarországi birtoka, a „hét megye“ a Tisza egész hosszában terjedett el. A népesség itt is nagyára Luther és Kálvin hivei, arianusok és keleti szakadárokból állott, kiknek türelmetlensége a Tiszán túli részekből teljesen száműzte és kizárta a kath.

papokat ; alig 2—3 főúr tudta megmenteni házi káplánjait. Ennekfolytán a katolikusok száma mindinkább fogyott ¹⁾. Magában Erdélyben Bethlen Gábor uralkodása megszüntette az üldözéseket, melyeket kegyetlen előde, Báthory Gábor alatt a katolikusok szenvedtek. Bár a katolikusok ellen alkotott törvények nem töröltettek el, a vakbuzgalom és türelmetlenség vádja nem érheti. Mig Homonnai az ő katolikus alattvalóival megbuktatására szövetkezett, ezekkel természetesen nem egyszer érezte haragját ; de e tekintetben politikai, s nem vallásfelekezeti indokok vezették. És mihelyt a veszély megszűnt, türelmet, sőt jóakaratot tanusított a kath. egyház papjai iránt. Nem gondolva az országos végzeménynyel, mely a jezsuitákat száműzte, megengedte néhány atyának a tartományban való működését, sőt nagylelkűleg segítézte azokat. A katolikusok mármár vérmes reményekkel néztek a jövő elébe ; midőn azokat megsemmisíteni látszott a háború, melyet Bethlen a protestantismus nevében üzent a katolikus dynastiának ²⁾.

A török és Bethlen által birt részekben a bajokat súlyosbító ama körülmény, hogy a püspökök nem tartózkodhattak megyéikben. A kalocsai érsek, az erdélyi, váradi, egri, csanádi, pécsi, bosniai és szerémi püspökök távol éltek szorongatott hiveiktől ; míg püspökségeiknek csak címét viselték, más egyházi javadalmakat birtak, többnyire esztergomi, pozsonyi és győri kanonokságokat, vagy prépostságokat és apátságokat. Rómából többször fölhivattak, hogy székhelyeiket foglalják el. De

¹⁾ Pázmány alább említendő emlékirata alapján összeállítva.

²⁾ Szini jezsuita atyának 1618 február 26-án Fogarásról és Fejérdi Márton szepesi kanonoknak 1618 március 29-én Gyulafehérvárról Pázmányhoz intézett levelei. (Prim. vil. lev.) És a nádornak levele a királyhoz 1618 october 18. (A nádori protocollumban. N. Muzeumban.)

a lehetetlenségre hivatkoztak, s arra utaltak, hogy megyékben tartózkodni annyit tenne, mint magukat életveszélynek tenni ki. Sőt a kalocsai érsek erősítette, hogy öt év óta minden igyekezetei dacára biztos tudósításokat sem tudott magának szerezni érseki megyéjének helyzetéről ¹⁾).

A z o r s z á g h a r m a d i k r é s z e , — Pozsonytól éjszak felé Kassáig, délre Buccariig, a Duna mentében Komáromig, — II. Ferdinand kormánya alatt állott. Itt Pázmány szerencsés tevékenysége a főurak között többségbe hozta a katolikusokat. 1622 ben 44 kath. főúr és 15 kath. főrangú özvegy mellett 40 protestans főurat és 13 prot. főrangú özvegyet találunk ²⁾. A nemesek és a nép között is nagy hódításokat tettek a jezsuiták; mindazáltal a katolikusok roppant kisebbségben voltak ³⁾.

Az esztergomi érsek, a nyitrai, győri, veszprémi és zágrábi püspökök 1619-ig megyékben lakhattak ugyan, de joghatóságuk gyakorlatában számos akadályokra találtak; javaik és jövedelmeik nagyrésze idegen kézen volt, birtokai kon is te ékenyek voltak a prot. prédikátorok s számos templomot és plébániát önkényesen, néha erőszakosan elfoglaltak. A protestans patronusok a kath. javadalmakat gyakran prot. prédikátoroknak adományozták, dacolva a főpásztorok, sőt a királyok hatalmával is. Így Dubovszky György esanádi püspök Forgách Ferenc primástól elnyerte a vágújhelyi prépostságot, s kieszközölte mind a király, mind a védnöki jogot gyakorló földbirtokosok megegyezését; k. biztos által be is igttattatott javadalmába. De Nádasdy Pál

¹⁾ Bécsi nuntius 1622 november 25.

²⁾ A kamarai levéltár egykorú névsora után.

³⁾ „In ditione Imperatoris vix decima pars populi est Catholica“ írja Pázmány, mi majdnem hihetetlen.

fegyveresekkel űzte el s a prépostság birtokait lutheranus prédikátornak adta, ki azokat a k. rendeletek dacára megtartotta. A főesperesek visitatióját a prot. nemesek többször erőszakkal gátolták meg; hasonló vád érte a k. városokat is, melyek a kath. alapítványokat többször az alapítók szándékaival ellenkező célokra fordították. Az egyházi törvényszékek, a szent székek majdnem teljesen megfosztattak hatóságuktól ¹⁾. Bethlen 1619-iki támadása ezen országrészt majdnem egészen kiragadta a király kezeiből. A főpapok menekülni kényszerültek, két éven át hontalanul bolyongtak, s jószágaik elkoboztattak; a protestantismus diadalát ülte s a katholicizmus teljes megsemmisítéséről elmélkedett.

A sz. Benedekrend, a cisterciták és premontreiek apát-ságai és prépostságai, a többi szerzetesrendek kolostorai, melyek előbb oly sűrűen találtattak hazánkban, elenyésztek. Csak sz. Pál és sz. Ferenc rendének kevés monostorai élték túl a közromlást. Ezek is gyéren voltak benépesítve, s körükben a szerzetesi fegyelem majdnem teljesen fölbomlott. Üdvösebben működtek a Jézus társaság atyái, kik — számszerint mintegy harmincan — nagyszombati lakházukból az ország különböző részeit látogatták. De ezeket is elűzték a Bethlen által támasztott mozgalmak.

A püspökségek és kolostorok pusztulása maga után vonta a tudományos intézetek hanyatlását, részben teljes enyészését. Az egész országban nem létezett kath. főiskola, vagy magasabb tanintézet. A jezsuiták nagyszombati tanodája s az egyetlen papnövelde, melyben az esztergomi káptalan

⁴⁾ Pázmánynak 1622-iki, és Lósy váradi, valamint Dubovszky csanádi püspököknek 1627-iki emlékirataik alapján. (Ered. Prim. egyh. lev.)

tizenkét növendéket tartott fön, a zavarok közepette elenyészett ¹⁾. Ennekfolytán a papok száma rendkívül megfogyott. Az esztergomi megye területén a XVI-ik század közepetáján mintegy 900 plébános, 30 apát s ugyanannyi prépost volt. A XVII-ik század elején alig 100 plébánost lehetne találni. S ezek is nagy részt tudatlanok, kicsapongók voltak, concubinátusban éltek ²⁾; sőt találkoztak, kik bűnös viszonyukat a házassági szertartások szentségtörő alkalmazása által törvényesíthetni hitték. És a főpapok oly szerencsétlen helyzetben voltak, hogy nagyobb veszélyek elhárítása végett tünni kényszerültek ezen bajokat. A feslett életű papokat el nem mozdíthatták, mert nem bírtak egyénekkel, kiket helyükbe küldjenek. Félniök kelle, hogy az elmozdított papok hiveikkel együtt a protestantismushoz fognak pártolni; vagy a nép lelkész nélkül lévén, maga fog protestáns predikátorokhoz fordulni.

A lelkészek anyagi helyzete igen kedvezőtlen volt. A plébániák jövedelmei a lelkész tisztességes állására elégtelenek voltak; többnyire alig haladták meg az 50 forintot. Oly javadalom, mely évenként 100 forintot jövedelmezett, előkelőnek tartatott. A tizedek fizetését a legtöbb helyeken megtagadták s az emiatt emelt panaszok eredménytelenek maradtak. A templomok nagy részt ellenséges támadások, vagy a lelkészek és hivesek hanyagsága folytán pusztulás és elhagyatottság jeleit viselték magukon, s gyakran még a legszükségesebb egyházi edényeket és öltönyöket is nélkülözték ³⁾.

¹⁾ Dallos győri püspök egy emlékirata alapján. Dallos iratai között 230 l.

²⁾ Pázmány maga írja: „Plerumque ignorantes sunt ac dissoluti, imo palam concubinari.”

³⁾ Pázmánynak 1621 iki fölterjesztését, melyben az újvári örség

Ilyen volt a katolikismus helyzete Magyarországon a nikolsburgi béke idejében. És ezen elharapódzott bajok orvoslásáról elmélkedett a sopronyi országgyűlésen a magyar püspöki kar. A primás mellett a kalocsai érsek, a zágrábi, váradi, veszprémi, váci és nyitrai püspökökkel találkozunk az értekezletekben, a melyeket a pápai nuntius is többször megtisztelt jelenlétével.

Midőn Pázmány és püspöktársai az eszközökről tanácskoztak, melyek által a katolicismust hazájokban sülyedéséből fölemelni s újra fölvirágoztatni ohajtották: a helyzet és a körülmények világosan kijelölték az utat. Az anyagi hatalom, az erőszak alkalmazása lehetetlen volt s nem is vezetett volna célhoz. Szükségkép az erkölcsi hatás körébe kelle menekülni; lehetővé tenni, hogy az egyháziak tudományos műveltségük és erkölcsi jellemük által visszahódítsák a befolyás és szellemi hatalom azon mértékét, mely nélkül a kereszténység nagy tanításai élettelen betükké törpülnek le ¹⁾).

Innen kiindulva az értekezlet természetyszerűen legnagyobb súlyt a katolikus szellemű nevelés és tanításra helyezett, mint legbiztosabb eszközre, melylyel az elméket az egyház igazságainak megnyerni, s azokban megszilárdítani

fizetésétől fölmentetni kér — összevetve Lósy és Dubowszky idézett emlékirataival.

¹⁾ Dallos győri püspök emlékiratában kiemeli: „Manifeste appareret poenis et censuris ecclesiasticis in Hungaria, ubi Officium Inquisitionis exerceri non permittitur, amplissimaque sunt concessiones liberi religionis exercitii factae, neminem in fide catholica conservari, aut ad illam adduci posse. Qua via non succedente, alia ratio ineunda est iuvandi Regnum Hungariae, nimirum per missiones, ut suavi tractu Spiritus Sancti, per conciones et institutionem christianam haeretici ducantur ad fidem et Catholici altius informati confirmantur in illa.“ Iratai között 231 l.

lehet; annál inkább, mert Pázmány fönnen hirdette meggyőződését, hogy alig van nemzet, mely gyermekeit szívesebben taníttatja a tudományokra, mint a magyar; s innen magyarázta a roppant hatást, melyet a jezsuiták kolosvári tanintézete az elmúlt század végén gyakorolt, mely ha zavarteljes idők nem semmisítik meg, rövid idő alatt az egész erdélyi nemességet megnyeri a katholika vallásnak. Szükségesnek látszott tehát az elenyészett tanintézeteket visszaállítani és pénzzel rendelkezni, hogy a szegényebb nemesek és más ország-lakosok gyermekeinek tanításáról gondoskodni lehessen. És itt a pápa áldozatkészségére számítottak. Ha — mondák — a pápa a nagyszombati jezsuitáknak évenként 2000 aranyat fizetne nemes ifjak és ugyanannyit növendékpapok nevelési költségeinek fődözésére, csakhamar kedvező fordulatot lehetne várni; főleg ha a jezsuitáknak más alkalmas helyeken is collegiumok alapíttatnának.

A főpapok hasonlóan mellőzhetlenül szükségesnek tekintették a nagyszombati papnövelde visszaállítását, a melynek főtartási költségeihez készek voltak jövedelmeik arányában hozzájárulni. És miután ezen papnövelde nem fogadhatott be elégséges számú növendékeket, a pápa fölkéretni határozottatott, hogy a római magyar-német collegiumba minél több magyar ifjú fogadtassék be. Továbbá megállapított, hogy az egyháziak és hívek között évenként pénz gyűjtések eszközöltetnek s a begyülemdő összegek segítségével, főleg a török hódoltság területén, missiók tartatni és a katholikus vallásra áttérő protestáns predikátorok segélyeztetni fognak. Erdélyről sem feledkeztek meg s a pápa közbenjárását szándékoztak igénybe venni, hogy a szent Ferenc rend főnöke minél több példás életű s tudományosan kiképzett magyar ajkú szerzetest küldjön a csikszéki katholikusokhoz.

Pázmány magára vállalta, hogy az értekezlet ohajait s a katolicizmus helyzetét a pápa és a király elé terjeszteni fogja ¹⁾. A főpapok ezen tanácskozásaikban egyaránt kitüntették áldozatkész buzgalmukat és helyes tapintatukat. A pápai nuntius is Rómába küldött jelentéseiben elismeréssel és magasztalással szólott szellemük és tevékenységükről ²⁾.

Midőn a sopronyi püspöki tanácskozmány a katolicizmus legfontosabb érdekeivel foglalkozott: Pázmány gondoskodása folytán a jezsuiták ismét megnyitották nagyszombati iskoláikat. S most nemcsak az ugynevezett humanistieus tanfolyamra szorítkoztak, az elemi oktatást is fölkarolták. És a város polgárai, a vidék lakói örömmel bizták gyermekeiket az atyák vezetésére. Tantermeik csakhamar megteltek, míg a káptalan által föntartott elemi iskolák elhagyatva állottak. Ez örvendetes jelenség volt ugyan, de a melynek nem hiányoztak kellemetlen következményei.

¹⁾ Valószínűleg ezen megbízás vezette Pázmányt 1622 június 20-án kelt emlékiratának szerkesztésére, melyet sajátkezüleg fogalmazott s mely a magyarországi katolicizmus állapotainak jellemzése után a sopronyi értekezlet megállapodásait tartalmazza. Címe „Modus iuvandi Religionem in Ungaria.“ Pray kézirati gyűjteményének XXXII-ik kötetében (a m. k. egyetemi könyvtárban találtatik.). Ugyanezen értekezlet alkalmával a zágrábi pk külön emlékiratot dolgozott ki, melyben a slavoniai katolikusok vallási szükségleteit előadás s kijelöli, mikép lehetne azokon segíteni. Ez kitünik Pázmány emlékiratának utolsó pontjából: „Episcopus Zagrabiensis — ugymond — scripto peculiari exhibit modos promovendae Religionis inter nationem slavonicam, longe lateque diffusam et opis maxime indigam.“ Ennek is fölterjesztetni kelle, de azt nem találtam föl.

²⁾ A bécsi nuntius 1622 november 25-én többi között írja: „Nelli Vescovi e Prelati dell'Ungheria ho sempre scorto particolar premura e desiderio di assister sempre, che ne habbiano il commodo e permissione, alla cura delle Chiese Quattro mesi sono, quando fui in quel Regno . . . havendoli tutti trovati e disposti ad adempire il carico loro.“ Eredeti fog. a bécsi apostoli nuntiatura levéltárában.

Ugyanis régi szokás szerint midőn az Úr teste a betegekhez vitetett, és temetések alkalmával az elemi iskolák tanoncai kísérték a papot, gyertyákkal, fészülettel és szentelt vízzel. A jezsuiták ezt nem engedték meg, nehogy a gyermekek tanulásukban zavartassanak. Ebből ismételve botrányok származtak. A lelkészek vonakodtak a gyermekek kíséréte nélkül teendőiket végezni; betegek az utolsó szentségek fölvétele nélkül haltak el; halottak napokon át temetetlenül maradtak. Vagy pedig ha a lelkészek túltették magukat a szokásos formásokon s ünnepélyesség nélkül végezték szertartásaikat, a protestánsok gunyolódásait kelle tűrniök. A városi tanács e botrányok eltávolztatása végett fölkérte a jezsuitákat, hagynák az elemi oktatást a városi tanodákra; de oly választ nyert, hogy előjáróik megegyezése nélkül semmit sem tehetnek. Ekkor P á z m á n y h o z folyamodott s kérelmeit a káptalan is támogatta ¹⁾).

A primás belátta ugyan, hogy a gyermekek nagyobb haszonnal látogatnák a jezsuiták, mint a város iskoláit; de szükségesnek látta az engedékenységet, nehogy a jezsuiták magukra vonják a városi hatóság és a káptalan neheztelését és ellen-szenvét, mi könnyen veszélyessé válhatik reájuk nézve. S emiatt ajánlotta nekiök, hogy az elemi oktatással fölhagyjanak. E tért — mondá — nagy hátrány nélkül engedhetik át másoknak; a kis gyermekekre ugyanis még nem lehet hatni, s mihelyt lelkük a vallási és erkölcsi hatások befogadására fogékonyná

¹⁾ A káptalan 1622. nov. 3-án, a városi tanács nov. 4-én ír Pázmánynak. Ez utóbbi levélben olvassuk a városi iskolákról: „Scholae Patrum S. J. discipulorum multitudo et frequentia, praesertim in inferioribus classibus affatim exuberant, Civitatis autem Schola discipulis et studiosis prorsus exhausta infelicitatem suam et solitudinem gemebunda luget.” Mindkét levél egyk. más. Pray kézirat gyűjt. Egyetemi könyvtár.

válík, különben is tanodájukba lépnek. Elöljáróikkal szemben magára vállalta a felelősséget ¹⁾).

A jezsuiták nem látták be Pázmány fölfogásának helyességét. S a városi tanácsot reábirhatni hitték, hogy kívánságától elálljon. Emiatt Káldi György atya alkudozásokba bocsátkozott a tanácsesal és a káptalannal. De ezek nem vezettek sikerre. S a két rész végre is abban állapodott meg, hogy a fönforgó ügy eldöntésére Pázmányt fogják fölkérni, mikor személyesen Nagyszombatba jő ²⁾). A primás úgy látszik következetes maradt és a város kiyánatával öszhangzó ítéletet hozott. Mert a nagyszombati collegium évkönyvei az utóbbi időkre vonatkozó följegyzéseikben nem szólnak az elemi iskolákról. Annál nagyobb gondot fordíthattak a fölsőbb osztályokra, melyek évről évre emelkedtek. 1626-ban a hat osztály tanulóinak száma megközelítette az ezereket. Ezek között nagy számban találkoztak protestans szülők gyermekei, kik a tudomány és műveltségért, melyet megszereztek, cserében itt hagyták szülőiknek a katholicizmus iránti ellenszenvét. A tanulók fényes jeleit adták szorgalmuk és buzgóságuknak, melyet az atyák önförláldozása mellett Pázmány érdekeltsége és bőkezősége is előmozdított ³⁾).

De Pázmányt nem elégítette ki a nagyszombati jezsuiták buzgó tevékenysége. A tudománynak és nevelésnek több hajlékot szándékozott megnyitni. Elméjét nagyszerű tervek foglalkoztatták, melyeknek valósulásától volt föltételezve a magyarországi katholicizmus újabb fölvirágozása.

¹⁾ Pázmány levele a collegium rectorához Selyéről 1622. nov. 8. Ered. Pray kéz. gyűjt.

²⁾ A rector Pázmánynak 1622 nov. 13. Ugyanott.

³⁾ „Pazmanno munificentia sua iterum ac saepius calcar addente“ t. i. a tanulóknak. A nszomb. collegium kézirati évkönyvei 58 l.

Szent törekvéseiben a legfőbb akadály: a szükség és pénz eszközök nélkülözése volt. Bethlen első hadjáratának tartama alatt, harmadféléven át a hazán kívül tartózkodván, jövedelmeitől megfosztva volt. Érseki javait a fölkelők és a király hadai egyaránt pusztították és dúlták. A jobbagyok nagyrészt megölettek, vagy elűzettek. Több mint tizenkét helysége lángok martalékává lön. A kárt, melyet a királyi hadak okoztak birtokain, maga 200 ezer talléra becsülte. Midőn a nikolsburgi béke javainak birtokába visszahelyezte, azokat oly állapotban találta, hogy — miként maga mondá — több év fog elmúlni, míg ismét jó karba helyezheti és gyümölcsözővé teheti ¹⁾. Ily körülmények között fájdalmasan kelle bevallania, hogy, „a katholika vallás visszaállítására szükséges eszközöket teljesen nélkülözi“ ²⁾. Ezen eszközök megszerzése volt most főgondja. A spanyol király nagylelkiségéhez folyamodott ³⁾. Az érsekséget fölszabadítani törekedett a súlyos terhektől, melyek reá nehezédtek, s visszaszerezni azon jövedelmeket, melyektől évtizedek óta a kamara önkénye megfosztá.

A legsúlyosabb teher, mely az esztergomi érsekséget Pázmány korában terhelé, az ujvári hadak fizetésének kötelezettsége volt ⁴⁾; miután ez évenként mintegy 20 ezer forintot — azon időben roppant összeg — vett igénybe. Pázmány három éven át eleget tett az elvállalt kötelezettségnek, a melytől 1619—1621 között a szomorú körülmények

¹⁾ Pázmánynak alább idézendő fölterjesztése alapján.

²⁾ Pázmánynak 1622 jan. 25-én a spanyol királyhoz intézett levele. Ered. Simancasban.

³⁾ A spanyol évdij ügyéről a VI könyv III feje.

⁴⁾ Ezen kötelezettség eredetére nézve l. e munka I 220. kk. II. és 387. kk. II. Ehez hozzá kell adnom — mit Pázmány alább idézendő emlékiratából tudok — hogy mielőtt Pázmány ezen kötelezett-

tényleg fölmentették. Midőn azonban 1621 végén a béke helyreállítását biztosan lehet remélni, attól tartott, hogy visszahelyeztetvén birtokaiba, a kamara megújítandja igényeit. Emiatt lépéseket tett, hogy az újvári őrség fizetésétől végleg fölmentessék; annál inkább, mert a pápa csak oly föltétel alatt engedé meg ama teher elvállalását, hogy attól mielőbb szabadulni igyekezzék.

A királyhoz intézett terjedelmes emlékiratában mindenekelőtt a lehetetlenségre hivatkozik és pedig nemesak akkor, midőn az érseki javak elpusztulva állanak, hanem azoknak virágzó állapotában is. Mert Magyarországon nagy bőség volt ugyan terményekben, de kevés ércpénz jött forgalomba. Az érsekség készpénzben soha sem jövedelmezett annyit, mennyi az újvári katonák fizetésére szükséges volt, s a fizetést természetményekben kelle eszközölni; mi sok nehézség és panaszra adván alkalmat, az érseknek bosszúságot és gondot okozott, figyelmét és idejét elvonta a fontosabb ügyektől. Továbbá figyelmeztette a királyt, hogy az uralkodók, kik a szent szék engedélye nélkül terheket rónak az egyházi javakra, az egyház átkát vonják magukra; már pedig a szent szék az esztergomi érsekség ezen terheléséhez nem adta megegyezését. Az országos törvények is tiltják az egyházi javak s jövedelmek elidegenítését; sőt a király koronázása alkalmával esküvel fogadja, hogy az egyházakat és főpapokat javaik s jogaikban föntartani fogja.

De ha a pápa meg is engedte volna és az ország törvényei, meg a koronázási eskü nem tiltanák az érsekség terhe-

séget elvállalá, a pápától tanácsot kért. Ez oda utasítá, hogy a kérdéses terhet önkényt ne vállalja el; ha azonban ellenzése dacára reá rovatnék, megnyugodhatik, míg attól megszabadulhat. Pázmány ekkor elvállalá a terhet, azon reményben, hogy a vallásos II. Ferdinand trónra lépte után könnyen fog attól szabadulhatni.

lését: a királynak ettől tartózkodnia kellene. A magyarországi katolikus egyház visszaállítása és fölvirágoztatása az esztergomi érsektől nagy pénzáldozatokat követel, a melyekre képtelen, ha jövedelmeinek jelentékeny részét katonák tartására kell fordítania. És az érsek birtokainak arányában a közterhek viselésében ép úgy részt vesz, mint a világi urak; többet követelni igazságtalanság.

Pázmány ezen érvek mellett emlékezteté a királyt tántoríthatlan hűségére, hozott áldozataira, jó szolgálataira. „Ám lássák — mondja — a lázadók, hogy a hűség elismeréssel találkozik!” És a miniszterek ellenkező sugallatait ellensúlyozandó, komoly szavakat intéz uralkodójához. „Nem kell himni, hogy az egyházi javak elidegenítése a közszükségek könnyítésére szolgál. Valamint a mesebeli sas a Jupiter oltáránál elragadott áldozathussal párázst vitt fészkébe, fészket és fiait lángokkal fölemésztött: úgy a világi célokra fordított egyházi javak több kárt, mint hasznot okoznak.¹⁾?

A király méltányolta a fölhozott tekinteteket és 1622 jan. 14-kén kelt elhatározása által az esztergomi érsekséget örök időkre fölmenté az ujvári örség fizetésének kötelezettségétől²⁾.

Pázmány ezen vívmány által buzdítva, a következő évben az érseki pisetum-jövedelem visszaszerzésén fáradozott.

Hazánkban legrégibb idők óta a pénzverés a királyi

¹⁾ „Rationes et motiva cur a pensione militari Novae Arcis liberari debeat Archiepiscopus Strigoniensis “ Ez címe Pázmány fölterjesztésének. Kaprinay kézirati gyűjt. Egyet. könyvtár.

²⁾ Az idézett fölterjesztés alatt olvasható Pázmány következő jegyzete: „Plures alias scripturas hac de re exhibui. (Ezek nem ismereteselek.) Tandem S. Mtas 14. januarii 1622 liberavit me ab onere solutionis militaris, cui ferendo par non eram.”

jogokhoz tartozott. A pénzverés mestersége a tiszta aranyat ép úgy mint a tiszta ezüstöt más ércekkel szokta vegyíteni. A szín arany, illetőleg szín ezüst és az ahoz vegyített ezüst, illetőleg réz közötti arány az érepénz tartalmának, azon súly pedig, melylyel az egyes kivert pénz daraboknak egyenlően birni kell, az érepénz mértékének neveztetik. Hazánkban leg-régibb idők óta a pénz tartalmát és mértékét az országgyűlés szokta volt meghatározni. Hogy ezen törvényes határozatok megtartassanak és a pénzverés körül minden csalás elháríttassék, a XIII-ik század óta az esztergomi érsek és a tárnokmester voltak hivatva örködni; ez a király, amaz az ország részéről, mindketten meghatalmazott embereik, — a *pisetariusok*, pénzmesterek — által ¹⁾.

Róbert Károly törvényei határozottan körülírják e pénzmesterek teendőit. Minden pénzverdében két szekrénynek kell lenni, melynek egyikében a pénzverésnél használt minták (*ferramenta formalia*) az érsek és tárnok pecsété alatt; a másikban a pénzveretéshez alkalmazott ezüst rudak, az előbbieket és a kamara gróf pecsété alatt, őriztessenek. A pénzmesterek személyesen jelen lenni tartoztak az ezüst olvasztásnál, és mielőtt az újon veretett ezüst pénzek forgalomba hozatnak, negyven darabnak tartalmát olvasztás által kelle megvizsgálniok ²⁾.

¹⁾ L. Luczenbacher János nagyérdekű értekezését „Az esztergomi érsekség pénzmestere.” (Tudománytár. 1839. 89—109 ll.) Az esztergomi érsek pénzmestereiről első említést IV. Béla egy 1256-iki okmányában találunk, melyben olvassuk, hogy „de qualibet marca in Camera ubi denarii cuduntur, unum pondus argenti fini sibi (Archiepiscopo Strigoniensi) persolvi deberet, nomine suae Ecclesiae, et quod ferramenta cudentia et sculpta non alias servari deberent, nisi sub hominis ipsius custodia ad hoc per eum deputati.” (Fejér Cod. Diplom. IV. 2. 385 l.) Hasonlag ír IV. Béla egy másik, 1263-iki okmányában. (Cod. Diplom. IV. 3. 135 l.)

²⁾ 1342: XXXIX, XLI és LV. tt. cc.

Az esztergomi érsek ezen felügyelet fejében, IV. Béla s Róbert Károly intézkedései folytán és az utóbbi gyakorlat szerint, minden földolgozott gira (márka) fejében egy nehezéket (pisetum, pondus) nyert, mely egy marka negyvennyolcadik részét, vagyis egy ezüst garast (a pénzláb változásai szerint, 5—8 denárt) képviselt. Ezen jövedelem pisetumnak neveztetett ¹⁾).

Az esztergomi érsekek a XVI. század második feléig gyakorolták ezen fölügyeleti jogot s élvezték a pisetumjövédelmet. Az 1553: XXIII. t. c. is sürgette: hogy „gondjalegyen az esztergomi érseknek, hogy a pénzverés és vasminták körül minden hiba és csalás eltávolíttassék.“ ²⁾ De Veraneich érseknek 1573-ban bekövetkezett halála után, az érsekség hosszú üresedése alatt az érseki pénzmesterek a körmoezi pénzverdétől eltávolíttattak s az érsekek egy félszázadon át megfosztva voltak egyik előkelő joguktól és jelentékeny jövedelmüktől.

Pázmány 1618-ban megkísérlé jogait érvényesíteni. S kérelmét az országgyűlés sérelmi fölrataiban ismételve a király elé terjeszté; de sikertelenül ³⁾. Az 1622-iki országgyűlésen újabb kísérletet tett. S ekkor a király, az országgyűlés fölterjesztésére igéré, hogy az érseki pénzmester tisztének visszaállítása iránt az érsekkel tárgyalásokat fog kezdeni, a melyk. ígérlet a XLVI-ik t. c. szövegébe fölvétetett.

Ezen tárgyalások hosszabb időt vettek igénybe. Pázmány a kamarának bemutatá a régi okmányokat, melyek ige-nyeinek jogosultságát minden kétségen kívül helyeznék ⁴⁾. A

¹⁾ L. Luczenbacher id. cikkét.

²⁾ Hasonlag nyilatkozik az 1557: XV. t. c.

³⁾ Luczenbacher id. ért. 106, 109 ll.

⁴⁾ Erről Pázmány említést tesz 1624-iki alapítóokmányában, a

király erről fölvilágosittatván és tekintettel lévén a primás érde-
mei iránt, valamint áthatva azon meggyőződéstől, hogy jövedelme-
inek gyarapodása az egyház és hazára új áldásokat fog árasztani :
1623-ban utasítá a k. bányák tiszteit, hogy a régi pisetu-
mot az érseki pénzmestereknek kifizessék ¹⁾.
Ezen pisetum évenként 6—7000 tallért, mintegy 10,000 forintot
jövedelmezett ²⁾.

Ekként a királyi kegyelem, mely Pázmányt az ujbári
örség fizetésétől fölmenté és a pisetum birtokába visszahelyezé,
jövedelmeit évenként mintegy 30 ezer forinttal gyarapította. S
mig ezáltal képesítve lön az egyház és tudományos művelődés
oltárára meghozni ama nagy áldozatait, melyek mai nap is
bámulatra ragadják az utódokat: nem fukarkodott akkor sem,
midőn a szükség és szorongatás napjaiban a haza és trón vé-
delme jelentékeny összegek följánlását követelé ³⁾.

V.

Az európai politikai viszonyok Bethlen második támadása előtt. — A k.
kormányzóság, főleg Pázmány tevékenysége. — Tárgyalások Bethlennel. —
Házassági terve. — Kétszínű magatartása. — Ellenséges föllépése. —
A nagyszombati értekezlet.

Mialatt hazánk belviszonyai a békés rendezkedés stádiu-
mába jutottak; Németországban a katholicizmus és

melyben a pisetum-jövedelem egy részét a nagyszombati nemes növelde
részére rendeli. Miller I. 62 l.

¹⁾ A k. rendelet ered. fog. Simor primás kéziratai között.

²⁾ Pázmánynak 1623 nyarán a pápához intézett folyamodásából.
E pisetum 1666—1676 között évenként 7—15000 forintot jövedelme-
zett; s legujabbik időkg fizettetett.

³⁾ Erről több helyen lesz szó.

protestantismus fegyveres küzdelmei új lángot vetettek, mely szikráit hazánk határaitra is elszórta.

II. Ferdinand és a kath. liga hadait a fehér hegy tövénél kivívott győzelem (1620 nov. 8) után sem hagyta el a szerencse. Csehország meghódítását befejezvén, elárasztották Németországot, megverték a prot. unió vezéreit és megszállották a pfalzi választófejedelem tartományait. A német protestantismust végveszély fenyegeté. S ezt csak a kath. szövetség körében keletkezett meghasonlás, a kath. hatalmak irigy féltékenysége és szűkkeblű önzése hártá el.

Miksa bajor herceg a pfalzi választó fejedelemség birtokára tartott igényt. Ezt meghiusítani igyekezett a madridi kabinet. Épen ezen időben IV. Fülöp trónralépte után (1622) a spanyol politikának Olivarez gróf új irányt adott. Viszshelyezni ohajtván a monarchiát a hatalom azon fokára, melyre V. Károly emelte, a maga és szövetségesei erejét saját ellenségeinek, az elszakadt Németalföldek és Franciaország megsemmisítésére szándékozott fordítani. E miatt oda hatott, hogy II. Ferdinand mind Német-, mind Magyarországbán, amott a pfalzi választófejedelem, itt Bethlen kielégítése által helyreállítsa a békét; egyuttal az angol király barátságának megszerzésén fáradozott. Mindkét célt, a németországi békét és az angol barátságot, úgy érheté el legbiztosabban, ha kiviheti, hogy egyrésről pfalzi Frigyes — a német protestantismus leghatalmasabb tényezője s az angol király veje — birtokait és méltóságait, melyektől megfosztatott, visszanyeri; másrésről a pfalzi választó fia és walesi herceg házassági kötelékek által a spanyol királyi házhoz kapcsoltatik. S Olivarez terveinek sikerítésére élénk diplomatai munkásságot fejtett ki ¹⁾.

¹⁾ Erről tanuskodnak a spanyol államtanács jegyzőkönyvei és a diplomatai levelezések 1622—1624 Simancasban.

Azonban hatalmas ellenség állott útjában, Franciaország. Richelieu bíbornok a bourbon politika céljává a Habsburgok gyengítését tűzte ki. Geniális diplomatiái fondorlataival meggyőztetni igyekezett a spanyol házassági terveket; a walesi hercegnek az infanszó helyett francia hercegnőt szánt nőül, s az angol parlamentet a protestantizmus ügyének fölkarolására buzdította. Ugyanakkor Miksa igényeit pártolta, hogy így a bajor ház a császári hatalom rovására gyarapodjék és pfalzi Frigyes kibékítése lehetetlenné váljék.

A spanyol és francia politika küzdelme legélénkebben a birodalmi gyűlésen folyt, mely 1623 elején Regensburgban tartatott. A császár kijelenté szándékát, hogy a pfalzi választófejedelemséget Miksára ruházza. De a protestáns rendek igyekezetei folytán a gyűlés fölkerlte II. Ferdinándot, hogy Frigyes tartományaita helyezze vissza, a választófejedelmi méltóság adományozásában pedig tekintettel legyen annak fiaira és rokonaira. E fölhevást hathatósan támogatta Onate gróf a spanyol követ; elhitette a császárral, hogy Miksa hatalma már már veszélyezteteti a császári tekintélyt és érveinek nagyobb nyomatókat kölcsönözendő, kijelentette, hogy uralkodója visszahívja segédesapatait, ha Frigyesel ki nem békül.

II. Ferdinánd nagy zavarban volt. A katolicizmus és dynastiájának érdekei összeütközésbe jöttek. A kényes helyzetből aképp igyekezett menekülni, hogy Miksát fölhevta, mondjon le önkényt igényeiről. Ez nem vonakodott, ha hadiköltségei 13 millió forint lefizetése által kárpótoltatnak. De ezen föltétel által lemondásának elfogadását lehetetlenné tette. A császár a választófejedelmi méltóságot Miksára ruházta. Ez örömhír volt a katolikusokra. A protestáns rendek azonban óvást tettek s eltávoztak Regensburgból, anélkül hogy a magyar véghelyekre — miként a császár kívánta — segélyt ajánlottak volna.

A bajor fejedelem teljesülve látta vágyait; de haragot táplált a spanyol király ellen. S ezen egyenetlenség az országgyűlés után még komolyabban nyilvánult. A spanyol kormány kívánta, hogy a kath. liga hadai Hollandiát — a prot. mozgalmak e tüzhelyét — támadják meg. Miksa pedig határozottan ellenszegült e terv kivitelenek.

Ezen körülmények, valamint Richelieu politikájának győzelme Angliában, ujra föléleszték a prot. szövetségesek reményeit. Braunschweigi Keresztély hg és Mansfeld gróf előkészíték az újabb támadást. Anglia, Franciaország, Hollandia és Velence pénzzel és hadakkal bőkezűen segítették őket ¹⁾. Ügynökeik pedig Bethlent és a portát igyekeztek megnyerni. Mindkét helyen könnyen célt értek. A porta megengedte az erdélyi fejedelemnek, hogy II. Ferdinánd ellen támadhasson és 20 ezernyi segédhadat ígért neki, mire ez 1623 elején a protestáns szövetségbe lépett, mely 40 ezer tallér havi segélyezést biztosított részére ²⁾.

Bethlen politikai céljait és törekvéseit a nikolsburgi egyesség nem módosítá. Azon utógondolattal erősítette meg ezt, hogy az elvállalt kötelezettségek nem fognak akadályul szolgálni, ha a kül és belviszonyok előnyös alakulása a tettek terére hívja. Várva a kedvező pillanatot, természetesen érdekében állott megragadni minden ü r ü g y e t, melyre majd fegyveres föllépésének indokolására, békeszegésének igazolására hivatkozhatott. Az 1622-iki országgyűlés több ily ü r ü g y e t szolgáltatott. Az elfoglalt jószágok visszabocsátásáról alkotott végzést úgy állította elő, mint a mely a nikolsburgi

¹⁾ Schreiber W. Maximilian I. von Bayern. München 1868. 270—329 ll.

²⁾ Mikó Erd. Tört. Ad. I. 236 l. Horváth M. M. T. III. 576 l. Eszterházy M. II. 4—10 ll.

egyességet és az ő személyes becsületét megsértette. Nagy nyomatékot helyezett a hírekre is, melyeket hívei Sopronyból hoztak; állítván, hogy az országgyűlésen Pázmány, a nádor és az országbíró gyalázólag nyilatkoztak felőle s gúnyiratokat és torzképeket terjesztenek, melyek személyét nevetségessé teszik ¹⁾.

Majd panaszkodni kezdett, hogy a király nem fizeti ki azon pénz összegeket, melyeket a békekötés reá rótt; Oppeln és Ratibor hercegségek átadását halogatja; egyik udvari tisztje Károly fhg. emberei által letartóztatott és tizenöt Wittenbergába utazó erdélyi tanuló, útközben meggyilkoltatott ²⁾.

Habár e hírek — mint utóbb kiderült — részint hamisak, részint túlzottak voltak; Bethlen megragadta azokat, s a hódolatteljes hang, melyet eddig a király irányában használt, ellenséges szellemű nyilatkozatoknak ad helyet. „Semmi jót nem kezdünk remélni — írja 1623 március 16-án — az ő fge tisztviselőinek actájokból, békességünknek sokáig megállhatása felől. Bizony szintén elunjuk a sok rajtunk való szegezgetéseket, utánunk való cirkálásokat, ellenünk való praktikáikat az embereknek. Ez nem békesség, amint velünk kezdenek bánni. Ha a hitel közöttünk nincsen, jobb aperto marte egymást persecuálni, hogy sem mint clan-

¹⁾ A nádor állítólag mondotta, hogy Bethlen csak „propter formam“ tette az egyességbe a pontot, mely az elfoglalt jószágok tényleges birtokosainak kárpótlást biztosít. A primás szájába e szavakat adták: „Istennek hála, két törvénykönyvet (t. i. a Bethlen által alkotottakat) megsemmisítettünk, reméllem, hogy tovább is megyünk s őket (az erdélyieket) igánk alá hajtjuk.“ Bethlen állítólag Pázmány egy levelét elfogta, melyben a cs. hadak diadaláról szólván, megjegyzi: „Vajha igaz lenne ez, mert akkor az erdélyieknek is kijut a magok része.“ L. Dallos iratai 181 l.

²⁾ Bethlen 1623 márc 22 Pázmányhoz intézett levele Hazai Okmánytár. IV. 466 l

destinis machinationibus életünk elfogyatására igyekező emberekkel szives barátságot viselnünk Nekem is résen vagyon fülem és ha lehet bizony előbb igyekezem másoknál a kardhoz nyúlni, ha ugyan annak kelletik lenni, melyet Isten eltávoztasson.“¹⁾

Bécsben régóta nem volt titok Bethlen hangulata és szándéka. Pázmány s a magyar kormányférfiak kellően tájékozták eziránt a királyt;²⁾ kit ez annál inkább aggasztott, mert épen ekkor a német birodalomba szándékozott utazni. E miatt 1622 szeptember havában udvarába hívta magyar tanácsosait. Az értekezletek tárgyát azon kérdés képezte, mily módon kelljen az országot biztosítani, hogy a király távolléte alatt veszély ne érje. A magyar urak a helyzetet épen nem tüntették föl veszélynélkülinek. Kijelentették, hogy sem a törökben és a fejedelemben, sem a magyar rendekben bizni nem lehet; minélfogva gondos örködésre és erélyes intézkedésekre van szükség. A király intézzzen a megyékhez leveleket, jelentve távozását, buzdítsa hűségre. Rendelje el az országgyűlési végzések foganatosítását. Nevezzen ki néhány magyar urat, kik távolléte alatt a nádorral az ország ügyeit igazgassák. Mintán a fejedelem a sopronyi országgyűlésnek az elidegenített jószágokról hozott törvénye ellen tiltakozott, a nádor őt és az ország rendeit is világosítsa föl ez iránt. A veszélyek elhárítása végett a véghelyek őrségeit szaporítani, a szükségességekkel ellátni kell. Mintán pedig a törvény a német hadak bevezetését tiltja, célszerű lesz a szomszéd tartományokban, a határok közelében őszpontosítani az idegen sereget.³⁾

¹⁾ Eszterházy M. II. 15 l.

²⁾ Florenci követ 1622 sept. 3: „L'Arcivescovo di Strigonia, il Palatino Thurzó et altri officiali d'Ungheria per mandati a posta avisano, che Bethlen faccia levate di considerazione.“ Hasonlókép ír a velencei követ ugyanazon napon.

³⁾ A magyar tanács fölterjesztésének ered. fog. Cancell. levél. És a florenci, meg velencei követ jelentései sept. 10.

A király ezután elutazott s távollétének tartama alatt — 1622 octóbertől 1623 april végeig — az általa kinevezett. kormányzóság tagjai: Thurzó nádor, Pázmány, Eszterházy Miklós, Zrínyi György és Bánffy Kristóf gondosan örködtek az ország biztossága fölött.¹⁾ Főleg Pázmány nagy tevékenységet fejtett ki, s Bethlen joggal cimezhette őt „Magyarország Helytartójának.“²⁾ Pozsonyi és nagyszombati palotái ismételve találkozási helyül szolgáltak a kormányzóság tagjainak.³⁾ Sűrű levelezésben állott a felső részek kapitányai és főuraival s pontosan értesült minden figyelemreméltó mozzanat felől.⁴⁾ Szakadatlan összeköttetésben állott a királylyal, kit a távolban is fölkeresett jelentéseivel és tanácsaival. Buzdította többi között, hogy Németországban és örökös tartományaiban visszaállítani igyekezzék a békét; ezt magyar szempontból sürgetően szükségesnek ítélé, mert meggyőződve volt, hogy ha a az ország határain kívül békesség uralkodik, Bethlen is nyugton marad. Kérte, hogy felső Magyarországba fő- és alkapitányt neveztesse; Pozsonyt, Óvárt, Füleket, Szendrőt és Ujvárt megerősíttesse; a katonákat rendszeren és jó pénzzel fizettesse. Kötelességének tekinté leplezetlenül föltárni az ország szomorú állapotát s nem titkolta el a király előtt, hogy „ha Bethlen most találna meg in-

¹⁾ Eszterházy II. 1 l.

²⁾ Hazai Okmánytár. II. 465 l.

³⁾ „Ma vettem levelet felső Magyarországból — írja Pázmány 1623 marc. 16 — s ma érkezett onnan megbizott emberem.“ Eszterházy II. 17 l. És 1623 april 17-én Széchy György főkapitány fordul Pázmányhoz tanácsért. Miller I 46 l.

⁴⁾ Igy p. o. 1623 febr. 7-én a kormánytanács egy fölterjesztését Nagyszombatból intézi a királyhoz. Eszterházy II. 12 l.

dulni, ellenállás nélkül foglalthatna el mindent.¹⁾

A primás Bethlent is fölkereste leveleivel, fölhevta a béke föntartására és meggyőzni igyekezett, hogy a sérelmekért, melyek miatt panaszkodik, a királyt nem teheti felelőssé²⁾. De ez kétségkívül hatástalan maradt. Támadásának elnapolása megálapított terv következménye volt. Bevárnia kelle azon pillanatot, míg Keresztély és Mansfeld Csehország felé nyomulnak, s ekkor váratlan föllépésével meglepni a királyt³⁾. Addig titkos célzatait elrejteti s a kormányférfiakat tévutra vezetni igyekezett. Emiatt 1623 tavaszán Horváth György, főemberét a visszaérkezett királyhoz küldé. Békés hajlamait hangsúlyozva, sérelmeinek orvosoltatását kérte⁴⁾.

A király szívélyesen fogadta a küldöttet s ígéré, hogy a fölmerült nehézségek elhárítása és a fejedelem teljes megnyugtatósa végett fölhatalmazottakat fog hozzá küldeni⁵⁾. Bethlen panaszait alaptalanoknak tekintette ugyan, sőt belátta, hogy maga több joggal léphetne föl panaszokkal; de e pillanatban kész lett volna nagy áldozatok árán is megnyugtanni Bethlent. A magyar tanácsosok, kik e tárgyban június elején Bécsben tanácskozmányokat tartottak, nem kevésbé érezték a viszonyok által gyakorolt nyomást, s abban állapodtak meg, hogy Thurzó nádor mentegető iratot intézend a fejedelemhez⁶⁾. Ugyanis a németországi protestánsok ekkor már fenyegető állást foglaltak el éjszakon. És a bécsi államférfiak bizalmas körökben bevallották, hogy ha Bethlen hozzájuk

¹⁾ Esterházy II. 18 l.

²⁾ Kemény J. Notitia Archivi Capituli Albensis II. 134 l.

³⁾ Schreiber i. m. 306 l.

⁴⁾ Hazai Okmánytár II. 466 l.

⁵⁾ Dallos iratai 107 l.

⁶⁾ Velencei követ jún. 10, 17, 24.

csatlakozik, sikeres ellenállásra alig lehet gondolni.¹⁾ Végöss reményüket a spanyol kormánytól kért segélyhez kapcsolták. De Onate gróf erre nem igen nyújtott kilátást, és üdvösebbnek tartá uralkodójának javasolni, hogy befolyását a béke érdekében érvényesítse.²⁾

A király ígéretéhez képest sietett Erdélybe bocsátani fölhatalmazott biztosaít. Ezek — Szentkereszty Jakab, m. kamarai tanácsos és Izdenczy András — június elején érkeztek a fejedelem udvarába. Meggyőzni igyekeztek őt, hogy a király őszintén ragaszkodik a nikolsburgi egyességhez és lelkiismeretesen kívánja teljesíteni az elvállalt kötelezettségeket. Hogy az elfoglalt javak tényleges birtokosai eddig nem kártalanítottak, annak nem ő az oka; ez ügyben az országgyűlés intézkedett. Az egyességben megállapított pénzösszegek kifizetése iránt már rendelést tett³⁾. Udvari emberének elfogatása tárgyában vizsgálat fog történni, bár Károly fleg emberei ezen esetről mitsem tudnak. Ha a vittembergi tanulókról terjesztett hír valóságon alapszik, kétségkívül utonállók által gyilkoltattak meg.

Ugyanakkor egész kimélettel figyelmeztették a fejedelmet az egyesség azon pontjaira, melyeket maga elmulasztott teljesíteni, vagy már is megszegett. Az okmányt, — melyben az erdélyi rendeknek biztosítani kelle a királyt, hogy a hét megye (Bethlen halála után) a magyar koronához viszkapcsoltatni fog —

¹⁾ A spanyol követ május 30 titkos jegyekkel: „Su Magestad esta consultando, como se ha acudir a todas partes. Sus Ministros se hallan tan embarazados, que confiesan, que si Alberstadt y los Ungaros se acometen en mismo tiempo, no tienen forza para defenderse.“

²⁾ A spanyol követ május 15: „Y así creo, que seria mas util, que desenganandose destas ayudas se le obligare con esto mismo a condescender a la paz, que es lo, que conviene para todo.“

³⁾ Ez ügyben csakugyan intézkedik 1623 elején. L. Eszterházy II. 2. l.

nem küldötte meg. Több egyházi és világi birtokot elfoglalva tart. Tokajért nem tette le a meghatározott zálogösszeget. Pénzeket veret, melyeken a királyi címet használja. A Szendrőhöz tartozó erődöket és birtokokat elfoglalta, bár ezek a hét megye területéből névleg kivétettek. Kassán nem állította vissza a vallás szabad gyakorlatát. A nemeseket és sz. k. városokat harmincadok fizetésére kényszeríti. Több foglyot csak váltságdíj fizetése után bocsátott szabadon.

Bethlen bár nem tagadhatá, hogy e pontokban kötelezettségeinek nem tett eleget; megkísérlé magát ha nem is igazolni, legalább kimenteni. De épen emiatt viszont szintén kényszerítve volt a királynak mentegetődzését, megnyugtató biztosításait elfogadni. Csak a nádor elleni haragját nem lehet lecsillapítani. A sérelmet, melyet tőle szenvedett — mondá — nem hagyhatja bosszulatlanul és emiatt saját házából fogja őt kihurcoltatni. Végre abban történt megállapodás, hogy a király és a fejedelem biztosai augusztus 15-én Lőcsén, vagy Eperjesen összejönnek s a fölmerült nehézségek megszüntetéséről értekezni fognak ¹⁾.

Míg a királyi küldöttek ezen, a béke föntartását kilátásba helyező, eredménynyel Bécsbe érkeztek: Bethlen egy más fontosabb tervvel lépett föl, mely, ha sikertül, nemesak hazánk viszonyaira, hanem az egész európai politikára lényeges befolyást gyakorolhat.

Első nejének, Károlyi Zsuzsannának halála után († 1622 május 13.) bizalmas családi körben megpendíté s egész hűvel fölkarolta azon eszmét, hogy a császári családban fog új hitvest keresni. Ő is, miként két évszázaddal

¹⁾ A k. küldöttek utasítása, Dallos iratai 93—106 II. Bethlen 1623 jun. 30 Pázmányhoz intézett levele Miller I. 48 l. Bethlen resolútiója a k. küldöttek előterjesztésére Eszterházy II. 32 l.

utóbb egy még hatalmasabb uralkodó, diadalainak dicsősége, diplomatiájának sikerei által nem látta sem nagyravágyó lelkét kiélegetve, sem lángelméje s szerencséjének vívmányait biztosítva. Érdek és ambitio a császári házzal való rokoni kapcsolatok keresésére indítá. „Ez házasságra a fejedelmet — írja egyik bizalmas embere, Kemény János — vivé kiváltképen ez ok; mivel igen nagy méltóság és nagy hír, név szerető ember vala, hogy nagy királyokkal, fejedelmekkel, annál inkább császárral való sógorság által mind méltóságát, hírét, nevét, s mind birodalmát terjeszthetné és erősödhetnék állapotjában.“ ¹⁾

Valószínű, hogy ezen házassági tervnek szőnyegre hozása fordulatot jelez Bethlen politikai fölfogásában és törekvéseiben. Eddig következetesen a Habsburgház gyengítésén munkálkodott. Ennek minden ellenségei, barátjai voltak. Londonban és Hágában, a lagúnák királynéjánál és a fényes portán keresett segélyt. Magyarországot az ausztriai ház kezeiből kiragadni, Erdélylyel egyesítve kormánya alá helyezni: ez volt törekvéseinek határozott célja, melynek elérését már már biztosnak tekinté. De 1621 óta kiábrándulni kezdett. A nehézségek nagyobbak voltak lángelméje és szövetségesei hatalmánál. A protestans államok támogatása keveset használt neki; a török pártfogás inkább hátrányára volt. A jelszavak, melyek 1619-ben zászlainak csáberőt kölcsönöztek, elvesztették hitelüket és értéküket. A nemzet nagyrésze kész volt őt követni a szabadság visszaküzdéseben, de nem volt hajlandó ambíciójának szolgálatjába állani.

Ily körülmények között természetes érdeke parancsolta, hogy más utra lépjen. Miután a török segítségével nem sikerült leküzdeni az ausztriai házat, könnyebbnek vélhette az ausztr-

¹⁾ Autobiographia, Rummyéle kiadás. I. 75 l.

riai ház segítségével küzdeni a török ellen. Miután lemondania kelle a reményről, hatalmát az ausztriai ház rovására emelhetni azon magaslatra, melyről álmodozott: biztosabbnak tekinthető az ausztriai házzal szövetkozve a porta rovására szerezni koronát és birodalmat. És lelkét, melyet a hétköznapi ambitió nem volt képes betölteni, hatalmasan vonzhatá a szerep magasztossága, mely a keresztény civilisáció bajnokává fogná avatni s nevét halhatatlan dicsőséggel környezni.

A tervezett szövetség ösztönzéséről azonban magát is és az ausztriai házat csak házasság által biztosíthatá. Emiatt 1623 tavaszán megállapodott, hogy II. Ferdinánd ifjabb leányát, Cecilia Renata főhercegnőt nőül kérendi. Előbb kipuhatolni ohajtván, mikép fogadtatnék a lépése Bécsben, megbizta sógorát Károlyi Mihált, hogy magát Eszterházy Miklóssal érintkezésbe helyezze. Ezek több levél váltása után ¹⁾ július végefelé személyesen találkoztak Érsekújvárott. Károlyi előadta azon engedményeket és szolgálatokat, melyeket ura ajánl, ha kérése meghallgattatik.

A királyt hűségéről biztosítandó kész lenne Tokaj, Szathmár és Váradba német őrséget fogadni és unokáját kezesül a császári udvarba küldeni. Kiviszi, hogy a király első szülöttje mielőbb magyar királylyá választassék és Erdély a maga halála után a magyar koronához kapcsolassék. Emellett „ajánlja mindennemű szolgálatra magát, minden ellensége ellen

¹⁾ Erre utal az utasítás, melyet Eszterházy Gál Péter részére adott, midőn ezt 1623 május elején Erdélybe küldé. „Károlyi urammal — olvassuk itt többi között — ha szemben lehet vele kgd . . . a nekem tett írásáról csak azt kell mondani, hogy nem szintén értem a fejedelem házasságában való dolgot; ha azért, mivel ezek nem kicsin dolgok, magával beszélhetnék ő kgmével, azt igen akarnám.“ A fejedelem Károlyi és Eszterházy találkozását jóváhagyta. Eszterházy M. Élete II. 26, 29 ll.

ő fgnék, ha kívánja szintén az imperiumban is, ha maga személyében kívánja is. Ha az alkalmatosság hozzá, tudván a töröknek minden dolgait, és ha ő fgnék az leszen kegyelmes jóakarata, kész lenne a törökre is arcultámadni és a kereszténység mellett szolgálni; interim állandó békeséget szerezni, ha úgy tetszik ő fgnék.“ A katholikuskokat „nem háborgatná religiójában, sőt azokhoz minden jóakarattját ajánlja, collegiumokat enged, templomokat ad és épít; s ha Istennek úgy fog tetszeni, látván igazságát a kath. religiónak, talán maga is követője leszen, most is sokat szeret abban és minden jóakarattal is van hozzájuk.“ ¹⁾ Ily ajánlatok után följosítva hitte magát remélni, hogy a király a főhercegnő kezével együtt királyi címmel is megtiszteli ²⁾.

Bethlen kérelme és ajánlatai, melyeket Eszterházy augusztus első napjaiban a király tudomására hozott, Bécs kormányköreiben bizonyára nem csekély meglepetést szültek, a melyet azonban épen nem mondhatni örömteljesnek. A császári család és a kormányférfiak részéről bizalmatlansággal fogadtattak ³⁾. Könnyű volt ugyan belátni, hogy ha

¹⁾ Károlyi által Eszterháznak tollába mondott pontok. Eszterházy M. Élete II. 33. l. Ezekkel megegyező Khevenhiller, a spanyol udvarnál császári követnek előadása. *Annales Ferdinandaei*. X. 167 l.

²⁾ Erről a Károlyiféle pontok nem tesznek említést, de kétségtelen, hogy ez alkalommal szóba jött s Eszterházy által Bécsben előterjesztetett. Szól e tárgyról a spanyol király, midőn 1624-ben a házassági ügy másodizben tárgyalatott. „Esta platica — írja ekkor — se ha mossido ya otra vez con mucho secreto . . . hablandose claramente en pedir una hija del Emperador y titulo de Rey“. Hátirat a madridi államtanács 1625 jan. 4-iki fölterjesztésére.

³⁾ A bécsi kormánykörökben uralkodó hangulatot tolmácsolja a bécsi nuntius 1623 dec. 9: „Bethlen G. non ha mai trattato da fermo proposito il matrimonio con la figlia dell'Imperatore.“

Bethlen a főhercegnő kezéhez kötött ígéreteit teljesitené, a király csakhamar képessé fogna válni háza és a katolicizmus uralmát Magyarországhban és a német birodalomban biztosítani, a porta és a protestantismus hatalmát megtörni.

De ekkor fölmerült a kérdés, vajjon komolynak és őszintének tartható-e Bethlen lépése? S ha igen, vajjon számíthatni-e arra, hogy nagyszerű ajánlatait teljesíteni? Erre a legtöbben tagadó választ adtak. És csakugyan megfeledezhettek-e arról, hányszor maradtak eddigi ígéretei teljesületlenek, hányszor szegte meg szavát? Nem kelle-e visszaemlékezniök 1619-iki perfid eljárására, midőn a királynak segítségét ajánlá a lázadó eschek ellen s néhány hét múlva ezeket részesíté e segítségben? Kétségeiket még inkább megerősíté ajánlatainak természete. Azok a legmerevebb ellentétben állottak múltjával és jellemével; őszinteségüket csak egy esudaszerű átalakulás föltevése teheté vala érthetővé.

Eddig a protestantismus lelkesült bajnokának, buzgó hívének hirdeté és bizonyítá magát: most a katolikus érdekek és intézmények pártfogójává készül válni, sőt kilátásba helyezi, hogy talán maga is az egyház kebelébe lép. Eddig szoros szövetségek kötötték a portához s a prot. hatalmakhoz: most fölajánlja fegyverét megsemmisítésükre. Eddig minden áron megakadályozni igyekezett a német hadak bevezetését Magyarországhba: most kész ezeknek megnyitni saját erősségeit. Eddig Magyarországot az ausztriai háztól elszakítani volt célja: most hajlandó kivinni, hogy II. Ferdinand első szülötte mielőbb magyar királylyá megválasztassék; sőt azt is, hogy Erdély a maga halála után után az ausztriai házra szálljon! És mi idézte elő ezen roppant nagy fordulatot? Mit kíván elérni ily nagy áldozatok árán? — Semmi egyebet, mint a főhercegnő kezét. „mert ő igen szereti a személyt, képét is leirat-

ta“¹⁾. De a királylyal az atyai szeretet sem hitethette el, hogy leányának Cecilia Renatának bájai — melyek egyébiránt igen közönségesek lehettek, s az ifju Kemény Jánost sem voltak képesek elragadni²⁾ — gyakorolták a meglepő hatást.

A királynak ekként méltán lehettek komoly aggodalmai aziránt, vajjon a fejedelem házassági ajánlata őszinte, vagy nem tartozik-e diplomatiiai eselfogásaihoz. Ily körülmények között nem adhattott kedvező választ. Mindazáltal nem vélte tanácsosnak az ajánlatot egyenesen visszautasítani; nehogy a fejedelmet végleg elidegenítse. Kétségei között eszélyes határozatot fogadott el. Kijelenté, hogy mielőtt a családi ügy iránt válaszolhatna, a rokon spanyol udvar tanácsát kell kikérnie³⁾. Ezáltal időt nyert s bevárhatá a viszonyok alakulását, mely biztos világot fogna deríteni a fejedelem célzataira.

És csakhamar kiünt, hogy a király agodalmi alaposak voltak. Bethlen a hirt, hogy ajánlatai nem utasítottak el, meglepő közönyvel fogadta, s most már a tervezett házasságra kevés súlyt helyezett. Ugyanis időközben értesült, hogy mig Tillyt, a kath. liga vezérét a kath. fejedelmek hanyagsága tétlenségre kárhoztatá: Mansfeld és Keresztély már megindultak Csehország felé, hogy itt a megállapított terv szerint vele egyesüljenek. Még egyszer föl villan lelkében a remény, protestáns és török segélylyel megalázni Ausztriát; vagy talán arra gondol, hogy biztosabban elnyerheti a főhercegnő kezét, ha diadalmas hadaival Bécs kapui előtt üti föl táborát. Anélkül, hogy bevárni szándékoznék a spanyol udvar válaszát, elhatározza indulását; bár jól tudja, hogy az erdélyi urak közül „nem akarja egy is ezt az expeditiót, s hogy nem fávort,

¹⁾ Károlyi szavai. Eszterházy II. 33 l.

²⁾ Ugy jellemzi, hogy „nem igen szép.“ Autobiographia I. 65 l.

³⁾ Eszterházy II. 38 l.

hanem gyűlölséget szerez közöttök indulásával.“ ¹⁾ Augustus 16-án tizezer ember élén Kolosvárra érkezik.

De még ekkor sem hagy föl szinlelésével; a királyt és országot teljesen meglepni kívánja. Míg hadai készen állanak a támadásra, augusztus 18-án híret veszi, hogy a gyantlan király a fölmerült nehézségek elhárítását célzó alkudozásokra már utnak indítá biztosait, kik Beszterezebányán fogják bevárni az ő küldötteit. És igéri, hogy fölhatalmazottait haladéktalanul oda bocsátandja; sőt Eszterházyhoz intézett levelében békés hajlamairól a megszokott phrasisokban szólván, nem tartózkodik hangsúlyozni, hogy „az ő fgc méltóságát igyekezik mindenben szeme előtt viselni és szolgálni ²⁾).

Mialatt Eszterházy embere e megnyugtató biztosításokat urának megviszi és a k. biztosok Beszterezebányán türelmesen várakoznak: Bethlen augusztus végnapjaiban királyi területre lép. Júliusban a király szövetségét keresi, augusztus 18-án a nikolsburgi egyesség óta fölmerült nehézségek elintézését a beszterezei alkudozásokra bizza: és september első felében szokott sebességgel elárasztja a király területét; a nélkül, hogy a béke fölbontását újabb személyes vagy országos sérelemmel indokolhatná ³⁾.

Célját elérte; támadása tökéletesen készületlenül találta a királyt. A kormányférfiak bár soha sem biztak benne, tévútra vezettetni engedék magukat szinlése által s reméltették, hogy a beszterezebányai alkudozások a békét ha nem is

¹⁾ Bethlen szavai aug. 16-án Károlyihoz intézett levelében. Eszterházy II. 39 l.

²⁾ Augustus 18. Ugyanott. II. 44 l.

³⁾ Szilágyi S. Erdély Tört. II. 147 l. Széchy Gy. Pázmányhoz sept. 4 és 10-én idézett levelei. Miller I. 49 s kk. II.

biztosítani, a conflictust elnapolni fogják ¹⁾ Sőt midőn támadásának és Fülek megszállásának hírért vették, még akkor is találkoztak közöttök optimisták, hívők, hogy nincs más célja, mint nyomást gyakorolni a királyra s némi újabb engedményeket esikarni ki ²⁾).

Az előnyomuló fejedelmet Széchy György a felső részek főkapitánya lett volna hivatta föltartóztatni. De erre teljesen képtelen volt, s miután Bécsből pénzt és erősítést eredménytelenül sürgetett, a legválságosabb időpontban lemondani készült fontos tisztéről ³⁾. A nádor sietett ugyan közfölkeltést hirdetni, de ezen rendszabálytól nem várt jelentékeny eredményt. ⁴⁾. A spanyol udvartól sem lehetett segílyt remélni; ez különben is későn érkezett volna ⁵⁾. Ennekfolytán, kik a helyzet titkaiba beavatva voltak, előrelátták, hogy Bethlen akadály nélkül nyomulhat Pozsonyig s nyitva áll előtte Ausztria és Morvaország ⁶⁾.

¹⁾ Florenci követ sept. 9. „Si crede ch'egli (B. G.) facilmente s'accomoderà con li Commissarii Cesarei.“

²⁾ Bécsi nuntius sept. 23: „Qui sin hora non vien creduto, che questo moto habbia fine stabilito di far davero, non havendo Gabor senza l'assistenza del Turco forse tale da promettersi gran promessi . . . Stimano poi, che B. faccia adesso del bravo, per vantaggiar le sue condizioni e che havendo mora di venire a qualche accomodamento, voglia primo mostrarse armato.“

³⁾ Széchy Pázmányhoz sept. 4 és 10. i. h. És a nádor a királyhoz sept. 13. Ered. prim. vil. lev.

⁴⁾ A nádor a királyhoz sept. 11-én intézett levelében jelenti. Ered. prim. vil. lev.

⁵⁾ A király augustus második felében kérdést tett a spanyol követnek, vajjon van-e utasítása pénzsegélyt adni, ha Bethlen által megtámadtatnék. Ez tagadólag válaszolt. „Respondile — írja a követ — que Vuestra Magestad nome havia ordenada nada.“

⁶⁾ Bécsi nuntius sept. 23. Velencei követ sept. 30 és oct. 7. Ez utóbbi jelentésben olvasom: „Avisa in oltre detto Arcivescovo (P. P.) che tutta la nobilità, l'eretici in particolare adheriscono al Gabor.“

Mindamellett a magyar kormányférfiak nem mulasztották el megtenni mindazt, mi hatalmukban állott. Egyházi és világi urak szeptember közepétáján Pázmány nagyszombati lakában összegyűltek és a teendőkről tanácskoztak. Egyhangulag kifejezést adtak elhatározásuknak, hogy a királyhoz hiven ragaszkodni, és Bethlennek minden erővel ellenállani fognak. A veszély nagyságára utalva kijelentették, hogy a király följogosítva van idegen hadakat küldeni az ország védelmére s föl is kérték, hogy ilyeneket küldjön. Maguk ígérték, hogy tizenötezer lovaszt fognak zászlai alá vezetni. S míg Montenegro marcheséhez k. rendelet ment, hogy hadait Magyarországba indítsa, buzgalommal láttak a hadfogadáshoz ¹⁾. De a jóakarat és áldozatkészség elkésett volt.

VI.

Bethlen házassági ajánlatainak megújítása. — A besztercebányai alkudozások. — Bethlen hadiműveletei. — Fegyverszünet létrehozását célzó alkudozások. — A magyar és német államférfiak nézetei a békeügy felől. — A bécsi béketárgyalások kezdete 1624. elején.

Bethlen akadálytalan előnyomulása dacára, nem szakította meg a diplomatiái alkudozásokat, melyeknek folytatását a németországi fejlemények javasolák. Tillynek sikerült megakadályozni Mansfeld és a braunschweigi herceg tervezett egyesülését, sőt az előbbit augusztus 6-án münsteri területen megverte és seregének romjaival Hollandiába üzte. Ezen esemény hírének hatása alatt, Bethlen szeptember elején biztosait Besztercebányára küldé ¹⁾ és Károlyit

¹⁾ Dallos iratai 33 l.

megbizta, hogy Eszterházyval ujabban találkozzék. A két főúr szeptember 11-én Szent-Benedeken jött össze. Károlyi kifejezte a fejedelem abbeli aggodalmait, hogy a házasság ügyében „ő vele csak időt vontatnak és kivonván az időt, akkor metszik el a dolgot, a mikor neki nem kezd módja lenni a hadakozásra és az ő praetensióinak elővitelére, mit ő nem szenvedne.“ Az országbíró visszautasítván ezen sértő föltevést, erősíté, hogy a házassági ajánlat csakugyan a spanyol udvar elé lett terjesztve. És nem habozott világosan kimondani, hogy a fejedelem magaviselete oda mutat, mintha ajánlata nem lett volna őszinte; mert „ha interim csendesen nem leszen, nyilván megmutatja, hogy nem volt ehhez is kedve“ ¹⁾.

Bethlen a házassági ügyben újabb nyilatkozatot várt. A király tanácsosai közül többen javasolták is, hogy megengesztelése végett kilátásba kell helyezni kérésének teljesítését. Pázmány ezt határozottan ellenzé. A királyra nézve nagymértékben lealázónak tekintett oly eljárást, melyszerint a fejedelemnek kedvét keresse, mikor ez minden ok nélkül fegyvert fogott ellene. Ellenkezőleg azt javasolta a királynak, nyilatkoztassa ki, hogy a házassági ügyről hallani sem akar, míg Bethlen hadaival ki nem vonul; ha majd „a fegyvert leteszi s oly hölgy keze után vágyódik, kit rokon kötelekek fűznek a császári házhoz, kész őt támogatni.“ Ezáltal értésére adatnék, hogy a császár leányára nem számíthat, s legjobb esetben megelégednie kell a császár valamely távoli rokonával. A király meghallgatta a

¹⁾ Eszterházy II. 60 l; hol közölve van az országbíró által Károlyinak adott válasz hét pontban. Ezen válaszirat a prim. vil. lev. egykorú másolatában kilenc ponttal bir.

primás tanácsát s a házassági ügy jó időn át nem jött többé szőnyegre. ¹⁾

Ugyanekkor kezdetüket vették a besztercebányai alkudozások. A királyi biztosok élén Dallos Miklós győri püspök állott. Bethlent Kamuthi és Kassai képviselték. De csakhamar kitűnt, hogy kiegyezésre nincs remény. A k. biztosok vonakodtak érdemleges tanácskozásokba bocsátkozni, míg Bethlen királyi területen táborozik; Kamuthi ellenben a fejedelem sérelmeinek haladéktalan orvoslását sürgette. Kivánta, hogy a király büntesse meg a primást, a nádort és országbirót, kik a fejedelmet megsértették és a béke fölbomlására okot adtak; kárpótolja az elzálogosított és beirt javak tényleges birtokosait; végre fizesse le azon összegeket, melyekkel a nikolsburgi egyesség értelmében tartozik. Erre a k. biztosok előbbi követelésük föntartása mellett, hosszú alku után százezer forintot ajánlottak az elzálogosított és beirt javak tényleges birtokosainak kárpótlására; ígérték, hogy a király tartozását kiegyenlíteni fogja; de a három főúr megbüntetéséről természetesen hallani sem akartak. Engedékenységük nem vezetett célhoz. Az erdélyiek octóber 2-án kijelentették, hogy előbbi követeléseiktől el nem állhatnak. Ekként a tárgyalások folytatása lehetetlenné vált. S mindkét rész biztosai másnap eltávoztak Besztercebányáról ²⁾.

Bethlen a besztercei alkudozások tartama alatt folytatta hadiműködéseit. Septemberben török csapatok esatlakozása által gyarapodott seregének egyik része a nógrádi erősségeket s a bányavárosokat vette meg, a másik Liptóba tört;

¹⁾ Az Eszterházyhoz intézett k. leirat, mely a Károlyinak adandó választ foglalta magában, ered. fog. Pázmány tollából folyt. Prim. vil. lev.

²⁾ Dallos iratai 30—43 ll.

octóber első felében pedig mindkettő Nagyszombat falai alá gyülekezett. Rövid ostrom után urává lett a városnak. S november 19-ére e helyre összehívta az ország rendeit ¹⁾. A gyűlés megnyitása előtt egy hadosztályt Morvába küldött, s ezt maga is szándékozott követni. Diadalmas előhaladása a bécsi császári várakban is rémületet idézett elő. Az udvar készüléteket tett mernekülésre ²⁾.

Ezalatt octóber végnapjaiban Montenegro (Caraffa) tábornok német hadak élén a magyar határokhoz érts Gődin genél találkozott Bethlennel. De kimertült seregével nem fogadhatott el ütközetet s megerősített táborba vonult, melyet Bethlen szorosan körülzárt, hogy kiéheztetés által megadásra kényszerítse. Ott csakugyan nagy hiány volt élelmiszerekben. A katonák az éhség kínjai között fenyegetődni kezdettek, hogy átmennek az ellenséghez. Montenegro csak kevés napokon át tarthatta magát ³⁾. Ily szorongatott helyzetben volt a császári had, melyhez Bécsben annyi vérmes reményeket csatoltak. Ekkor a esapást, mely a király ügyét fenyegeté, Bethlen váratlan határozata háritotta el.

A király előkelő hivei korán igyekeztek békülékenny szellemük nyilvánítása által megelőzni a polgárháború véres fejleményeit. A nádor octóber végén Liptay Imrét, Bars derék alispánját, küldé Bethlenhez, hogy a békére hajlitsa ⁴⁾. Pázmány pedig, ki ekkor, a király kívánatára, állandóan Bécsben tartózkodott ⁵⁾, levelei által hatott a fejedelem lelkére.

¹⁾ Bécsben Pázmányt okozták Nagyszombat elestéért. Bécsi nuntius oct. 21: „Incolpano l'Arcivescovo di Strigonia, che prima non habbia ben aggiustato con quei Cittadini, che riceversero questa soldatesca.“ A nagyszombatiak t. i. vonakodtak német hadakat befogadni.

²⁾ Velencei követ november 11.

³⁾ Bécsi nuntius nov. 18. Velencei követ nov. 25.

⁴⁾ Eszterházy II. 84 l.

⁵⁾ Mily föltétlen bizalommal viseltetett a király Pázmány iránt

Ajánlkozott, hogy fegyverszünetet fog a királynál kieszközölni, melynek tartama alatt a béketárgyalások folyhatnának. „Tudom — írja — fgd mind historiákból tudja s mind maga böles okosságával átlátja, mely veszedelmes dolog a török erejével a kereszténységet rontani, pusztítani és mely bátortalan fgdnek is azokra bizni magát, kik bizony más keblében eperjét nem szednek, esakhogy bizony időt és alkalmatosságot várnak Viselje fgd szeme előtt, mivel ad számot az Istennek ítélőszéke előtt annyi sok ezer kereszténységnek testébe, lelkébe való rabságáért. Látja az Úr Isten, hogy ha tehetem, életemmel is megváltanám annyi sok ártatlannak utólsó veszedelmét. Nem kétlem, hogy fgd lelkiismerete gyakran nyughatatlankodik ezekért. Nem tudom azt is, ha fgdnek hasznos mindenkor beretva élén hordozni szerencsáját. Én elégséges nem vagyok, hogy ily nagy tiizet megolthassak, de ha lehetne, tudja Isten, véremmel is eloltanám“! ¹⁾).

Bethlen nem utasította el a fölhívásokat; több körülmény hajlandóvá tette azok megszívlelésére. A császári hadak németországi diadala megfosztották a támogatástól, melyet szövetségesei részéről remélt. A török csapatok a téli idény közeledtével fölhagyni készültek a táborozással és vezérüknek a bosniai basának elbizakodott magaviselete mélyen sértette a

kitünteti a levél szövege, melyben Bécsbe meghívja. „Necessarium rati sumus, ut ad aliquod temporis intervallum Fid. V. penes Mtem Nostram commoretur; benigne proinde vos requirimus, ut cum praesentiam vestram ob interesse boni publici praesto esse cupiamus, primo quoque tempore debitas rationes et consilia ineatis, ut tuto huc commigrare valeatis. Sed et si commodum esse censueritis aliquem ex Consiliariis non minus tute et opportune advenire posse, pro eo quoque accepturi estis in albis benigni Nostri mandati literas.“ 1623 oct. 30. Miller I. 55 l.

¹⁾ Bécsből nov. 14. Hazai Okmánytár. III. 457 l.

fejedelem magyar híveinek önérzetét.¹⁾ Saját hadai is békétlenkedni kezdettek és midőn a fegyelmet soraikban föntartani nem tudta, ismételve mondá boszúságában: „csak az egy uttal engedné Isten boldog végét dolgának, soha többé az ilyen s ilyen nemzetivel delig dologhoz nem kezdene“²⁾. Végre a magyar rendek sem fogadták a lelkesedéssel, melylyel első támadása alkalmával találkozott; a Nagyszombatban összegyűlekezett rendek is határozottan békés szellemben nyilatkoztak.³⁾

Bethlen ennek folytán Thurzó nádort november második felében meghívta gödingi táborába, hol vele a béke létrehozása iránt kívánt értekezni⁴⁾. A nádor fölhatalmazást és utasítást kért Bécsből. S a király fölhatalmazta, hogy négy hétre terjedő fegyverszünetet kössön és utasította, hogy mindenben Montenegro tábornokkal egyetértve járjon el⁵⁾. Ugyanis némi bizalmatlansággal bocsátották Gödingbe⁶⁾; sőt többen gyanúsították, hogy egyenetlensége a fejedelemmel színlelt volt, s a szoros viszony, mely a nikolsburgi egyesség

¹⁾ Velencei követ okt. 28: „Pare, che il Basa de Bosna eserciti suprema antoritá nel campo, anco sopra la gente di Gabor, adalcuni soldati de quali habbia fatto tagliar la testa, che e qui (Bécsben) sentito con gusto.“

²⁾ Kemény Autobiographia I. 55 l.

³⁾ A nádor dec. 10-én a királyhoz intézett levelében említi, hogy a nagyszombati rendek által a békeügy előmozdítására fölhivatott. Ered. m. kam. levél.

⁴⁾ Eszterházy II 86 l. Bethlen ekkor menvédet állított ki, hogy a nádor, Czobor Imre, Dóczy István és Keresztury András biztosan jöhessenek a gödingi táborba. Kam. levél.

⁵⁾ A király utasítása a nádorhoz. Ered. fog. M. Cancell. levél. Bécsi nuntius nov. 18 és 23.

⁶⁾ A magyar tanácsosok — kik Bécsben időztek — Bethlen ajánlatai fölött tanácskozáván, fölterjesztésükben kiemelték: „Tutum et consultum esse non videtur, ut ipsemet D. Palatinus personaliter Bethlenum adeat.“ Ered. fog. M. Canc. levél.

előtt közöttük főállott, egy pillanatra sem bomlott föl. Emiatt ellenőrzésére Wallenstein tábornok a császári táborba küldetett, ugyanaz ki a háború további folyamában fényes tetteiről és tragikus végéről nevezetes ¹⁾).

A bizalmatlanság, mely a nádor irányában uralkodott, kétségkívül igazságtalan és alaptalan volt, de incorrect eljárása által megerősített. Thurzó ugyanis utasítása ellenére nem négy hétre, hanem tíz hónapra terjedő fegyverszünetet kötött meg a fejedelemmel, s ennek kívánata folytán, elmulasztá magát a császári tábornokkal érintkezésbe helyezni ²⁾). Ezáltal a bécsi kormányférfiak komoly neheztelését vonta magára. Áru-lónak bélyegezték s a higgadtabbak is vádolták, hogy személyes célok, vagy vallásfelekezetének érdekei indították ezen megállapodásra, melyet a király ügyére nézve szerfölött hátrányosnak ítélték. Pázmány szintén oda hatott, hogy a király ne erősítse meg a hosszú fegyverszünetet; mert szükségesnek látta, hogy ha a béke rövid idő alatt nem jöhet létre, föntartsa eslekvési szabadságát; nem szünt meg remélni, hogy a királyi hadat, megfeszített áldozatkészség és buzgalom kedvezőbb helyzetbe hozván, képesítendi a háború megújítására, az elvesztett részek visszaszerzésére s a harc színhelyének áthelyezésére Erdélybe. Ha a szerenese a királyi fegyvereknek kedvezne, nem

¹⁾ Velencei követ dec. 2.

²⁾ Bethlen és Thurzó között nov. 20-án jött létre az egyesség, minélfogva a fegyverszünetnek 1624 sz. Mihál napjáig kell vala tartani, a mely idő alatt a fejedelem birtokában maradnának az általa elfoglalva tartott részek. (Bethlen levele Pázmányhoz nov. 29. Hazai Okmánytár II. 467 l. Balogh F. jelentése ugyanahoz. 1623 végéről. Miller I. 57 l.) Bethlen utóbb bevallá, hogy ő „a nádor auctoritását akarván oltalmazni az ország szabadságával együtt, az ő fge generálisának Marchio Monte Nigro uramnak Commissáriusságát nem admitálta.“ Bethlennek 1624 april 21-én kelt levele ered. prim. vil. lev.

tartá lehetetlennek a portán kieszközölni, hogy a nyugtalan elméjű fejedelem letéssék ¹⁾).

A király Pázmány és a magyar tanácsosok ezen előterjesztései következtében, értesíté Thurzót, hogy legfőlebb két hónapra kész fegyverszünetet engedni ²⁾). Bethlen még egy kísérletet tett, hogy a határidő legalább májusig kiterjesztesék; s a lehető legelőnyösebb föltételek alatt köttessék meg. Evégett a diplomacia rendes közegei mellett ³⁾), másnemű közbenjárókat is használt. Midőn gödingi táborából Nagyszombatba visszaérkezett, többféleképp kitüntetni igyekezett jóakarát az egyháziak, főleg a jezsuiták irányában. Ezek közül néhányat, többi között Káldi Gy. atyát 1624 január elején Bécsbe bocsátá, kik itt meggyőzni iparkodtak a kormányférfiakat, hogy a fejedelem őszintén és szívből ohajt kibékülni és szoros egyességre lépni a királylyal ⁴⁾). Pázmány nem hitt a külszínnek s ellensúlyozni igyekezett a hatást, melyet a jezsuiták értesítései gyakoroltak. Ez sikerült is, midőn kiemelte, hogy Bethlen ujolag segítséget sürget a portán, s ígérte,

¹⁾ Bécsi nuntius nov. 23-án fejtegeti Pázmány álláspontját kiemelvén, hogy azt a magyar tanácsosok helyeselik. Ugyanakkor Balássy Tamás, Pálffy J., Horváth G., Apponyi Pál és Pákai B. k. tanácsosok Pozsonyból nov. 27-én a királyhoz intézett levelükben szintén kifogást tesznek a fegyverszünet hosszú tartama ellen. (Ered. prim. vil. lev.)

²⁾ Thurzó levelei a királyhoz dec. 10 s 20. (Ered. kam. lev.) Bethlen Pázmányhoz nov. 29. (Hazai Okmtár II. 467 l.) Balogh F. ugyanehez. (Miller I. 56 l.) Bécsi nuntius nov. 28.

³⁾ E kívánatát Czobor J. tolmácsolá Bécsben dec. elején s azzal indokolá, hogy a portával kell értekeznie. A király emiatt fölhivta a fejedelmet, hogy ügyét válassza el a töröktől. Velencei követ dec. 16.

⁴⁾ Bécsi nuntius és velencei követ jan. 13. Florenci követ jan. 6. A jezsuita atyák néhány nap mulva visszaküldettek Bethlenhez azon meghagyással, hogy őt szerény föltételek előterjesztésére buzdítsak. A részükre Bécsben adott utasítás ered. fog. M. Canc. lev.

hogy míg e segély megérkezik békeajánlatokkal fogja a királyt foglalkoztatni. ¹⁾ A fegyverszünet csak február végéig jött létre s az okmányok e hó első napján cseréltettek ki. Bethlen ekkor Kassára vonult hadaival s a béketárgyalások megkezdése végett Kamuthi Farkast, Kassai Istvánt és Bornemissza Jánost Bécsbe küldé. ²⁾

A király környezetében két ellentétes nézet állott egymással szemközt. Mindkettő találkozott a közös bizalmatlanságban, melylyel a külszöbön álló tárgyalások elé néztek. De az egyik rész remegett a háború megújulásától, s kész volt elfogadni a békét, ha tartósságában nem is lehetett bizni. S ezek utaltak a csapásokra, melyek a császári hadakat az elmúlt évben érték volt, a meggyérült harcisorokra, az uralkodó fegyelmetlenségre. És — mondották — ha ily haddal Bethlent visszaszorítani lehetne is, épen nem tekinthető elégségesnek a török hatalma ellenében; már pedig a megújuló háború szükségkép a küzdelembe fogja vonni a törököt. E fölfogást leginkább a német államférfiak igyekeztek érvényre emelni, kiket hathatósan támogatott a spanyol udvar bécsi követe. Ezek az európai politika szempontjaiból ítélvén meg a helyzetet, mindenekfölött szükségesnek tartották, hogy a király Bethlentől szabaduljon, bár megalázó, vagy veszélyes engedmények árán ³⁾.

¹⁾ A florenci követ jan. 13. Említvén, hogy Káldi Bethlent megasztalja, folytatja: „L'Arcivescovo di Strigonia dall'altro canto dice sapere di certo, ch'egli (B. G.) habbia scritto alla Porta, ch'egli cerca di dar parole all'Imperatore; prima di ristringersi all trattato, che procura di indur il Turco al darli assistenza per nuova guerra.“

²⁾ A király végleges határozatát jan. 13-án közlé a nádorral, ez pedig Bethlennel. Ez bár eleinte „perquam difficilem, alienum et renitentem“ mutatta magát, utóbb megnyugodott s a fegyverszüneti okmányt úgy állította ki, miként a király kívánta. (Ferenczfy udv. titkár 1624 febr. 1-én kelt emlékirata. M. Canc. lev.) Bécsi nuntius 1624 febr. 3 és Bethlennek 1624 febr. 24 kelt nyilatkozata. Ered. prim. vil. lev.

³⁾ Bécsi nuntius jan. 20. A spanyol udvar bécsi követe jan.

Ellenben a magyar tanácsosok, — s élükön Pázmány és Eszterházy —, elérkezettnek látták végre az időt, midőn a kormánynak szakítani kell eddig követett erélytelen politikájával. Négy év óta a tizedik békeértekezlet előtt állottak. Kétszer, Pozsonyban (1620) és Nikolsburgban (1621) sikerült az alkudozásokat eredményre vezetni; és a béke eléréséhez egyességekben is gyarló biztosítékokat nyert. Bethlen nem habozott a fejedelmi szava és aláírása által megerősített szerződéseket fölbontani, mihelyt érdeke kívánta. A nikolsburgi békében adományokkal és kitüntetésekkel halmoztatott el. Utóbb midőn némely nehézségek merültek föl, a király készséggel adta megegyezését újabb tárgyalásokhoz s biztosait Besztercebányára küldé. Ő azonban szövetkezve a portával és az ausztriai ház egyéb ellenségeivel a király területére tört, nagy károkat okozott s a királyi címet és hatalmat bitorolja. Ha a király most annyi sérelem dacára a szószegő fejedelemmel újabb békére lép, mikép fognak itélni a külhatalmak és saját alattvalói? Ezt nem kegyelmességének, hanem tehetetlenségének fogják tulajdonítani; barát és ellenség előtt elveszti tekintélyét. És ily áldozat árán vajjon biztosítva lesz-e a béke? Bizhatni-e abban, ki oly gyakran megszegte szavát? Lehet-e remélni, hogy ezentul lelkiismeretesebb lesz, mint eddig volt? S mily értéke van a békének, ha minden pillanatban tartani kell fölbomlásától? Kétségtelen, hogy a nagyravágyó és sikerei által elkapott férfiú nem fog nyugodni, míg él. Szüntelen rettegni kell tehát újabb támadástól s készen állani visszaverésére. Ily bi-

23. febr. 7 s 21. A spanyol államtanács 1624 március 16 és 31-én tartott üléseinek jegyzőkönyvei. (Simancas.) Sennyey m. canc. jelentése jan. 20. (Ered. m. canc. lev.) — Dallos győri püspök is e békepárt-hoz csatlakozott. Fölterjesztése iratai között 208 l.

zonytalan béke kinos helyzetbe hozza a királyt. Vagy folytonosan hadilábon fogja tartani seregét, s ekkor tönkre teszi már is kimerült népeit; vagy elbocsátja hadait és ekkor minden pillanatban tartania kell a meglepetéstől, mely végveszélyt hozhat birodalmára. Ily kétes, veszélyes állapotoknak véget kell vetni. Ezt egyaránt követeli a trón tekintélye s a népek érdeke. Nem marad egyéb hátra, mint a fegyver hatalmával biztosítani a népek jövő nyugalomát. És habár a háború nagy veszélyekkel jár, kimenetele is bizonytalan: bizni kell Istenben, ki támogatni szokta az igaz ügyet ¹⁾).

Egy ideig kétséges volt, melyik rész fog győzni ²⁾). Az egyiken Eckemberg herceg és a spanyol követ állott, a másikon Pázmány és a pápai nuntius. S ezek majdnem egyenlő hatalommal bírtak a király fölött, ki nehéz küzdelem után a béke párt javaslatait fogadta el. S miután az alkudozások megújítására határozta magát, azok vezetésére a nádort, a primást, Dallos győri püspököt, Eszterházy Miklóst, Collalto grófot és Teufel bárót nevezte biztosaivá. De Pázmány és Eszterházy nem voltak hajlandók elfogadni e megtisztelő megbízást. Vonakodtak résztvenni a tárgyalásokban, melyeknek imént határozott ellenzői voltak s most még kevésbbé jósoltak sikert, mint eddig; mert értesültek, hogy az erdélyi biztosok úgy fognak eljárni, miszerint alkalmuk legyen az értekezleteket megszakítani, mihelyt uruk kívánni

¹⁾ Összeállítva Pázmánynak és Eszterházynak 1624 ápril 7-iki fölterjesztéseikből (Ered. m. Canc. lev.) és a nuntius január 6-iki jelentéséből. A velencei követ is jól volt értesülve; febr. 10 írja: „Tutti i Ministri Ungheri inclinano alla guerra.“ És febr. 17: „Li Consiglieri di qua (a németek) vorriano la pace, per preservare i proprii Stati. L'Arcivescovo di Strigonia, l'Eszterházy et altri ulfiziali ungeri vorriano la guerra, per rieuverare il loro, che sono in mano di Gabor et de Turchi.“

²⁾ Bécsi nuntius jan. 20.

fogja ¹⁾. A király méltányolta tekinteteiket; Sennyey cancellár és Czobor Imre foglalták el helyüket ²⁾.

De bár Pázmány a bécsi békealkudozás létrejöttét nem tudta meggátolni, s abban közvetlenül nem vett részt; közvetve lényeges befolyást gyakorlott menetére és sikerült kezébe ragadnia irányozását. Bethlen előre látta ezt s követeit utasítá, hogy főleg az ő támogatását vegyék igénybe; mint a ki iránt a magyar államférfiak között legnagyobb tisztelettel viseltetett ³⁾.

Az erdélyi biztosok február 6-án érkeztek a császári székvárosba ⁴⁾. Már másnap Kamuthi magánkihallgatást kért a királynál, hogy urának megbízásából némi titkos közléseket tegyen. Kérelme elutasított, mert — így indokolták ezt — a király régi szokás szerint, minisztereinek közvetítése által szokta átvenni a diplomatai közleményeket ⁵⁾. Kamuthit ezen érv nem fegyverezte le és ismételte kérését. Ebből könnyen komoly bonyodalmak támadhatnak, ha rögtöni megbetegedése azoknak elejét nem veszi. Eleget boszankodott emiatt társaival, kik „ha pénzen vehetnék, meg egészségét — mondogaták — megvennék.” Ekkor február 9-én Kassai és Bornemissza megjelentek Pázmánynál s készeknek nyilatkoztak a király által kijelölendő bizalmi férfiak előtt előadni a titkos

¹⁾ Bécsi nuntius febr. 10: *Essendosi scusati con l'Arcivescovo di Strigonia altri Signori, che suppongono non potersi concludere con buono stabile; et istessa mira pare che habbia el S. Eszterházy, poiche tarda.* És a velencei követ febr. 17: „L'Arcivescovo di Strigonia et l'Eszterházy . . . hanno fugito et procurato di non esser deputati a trattar; perche liberamente hanno detto non poter con propria coscienza consigliare Cesare alla pace.”

²⁾ Bécsi nuntius febr. 10. 17.

³⁾ Bethlen levele Pázmányhoz nov. 29. Házai Okmánytár II. 468 l.

⁴⁾ A spanyol követ febr. 7.

⁵⁾ Bécsi nuntius febr. 10.

üzenetet; s ohajtásukat fejezték ki, hogy a király választása a primásra és Eckembergre essék. „Mivel ez oly dolog — mondták —, hogy secretissima sunt és mely által talán tracta nélkül is elvégeződhetik a dolog. És csak császár ő fge és az erdélyi fejedelem között való dolog, nem is publicus tractához való.“ A király csak félig engedett; kijelölt ugyan bizalmi férfiakat, de nem volt tekintettel az erdélyiek ohajtására; választása a nádorra, Collaltó grófra és a magyar cancellárra esett ¹⁾).

A találkozás február 10-én történt. Valószínű, hogy az erdélyiek Pázmány és Eckemberg előtt bizalmasabban szóltak volna. Most általános kifejezésekben kiemelték uruk hódolatát a király iránt, s hő ohajtását ezt tetteg is bebizonyíthatni; emiatt kész, ha a király kívánja, háborút kezdeni a török ellen; vagy ha ily vállalatra nem érkezett meg az alkalmas időpont, szinleléssel békében tartandja a portát. Viszont kéri, tanusítson a király is bizalmat irányában s tegye lehetővé, hogy legszorosabb kötelékek fűzzék a császári házhoz. E szavakban a házassági ajánlat lappangott. ²⁾).

A fejedelem, ezen régibb ajánlatait ismétlő, előterjesztésének megítélésében a német és magyar állámférfiak között alig mutatkozott véleménykülönbség. Pázmánynak nem nagy fáradtságába került a királyt és környezetét meggyőzni, hogy Bethlennek nincs más célja, mint időt nyerni és késleltetni az érdemleges tárgyalások megnyitását. S amaz ajánlatok inkább gúnyos észrevételek, mint komoly fejtegetéseknek képezték tárgyát. ³⁾).

¹⁾ Pázmány ezen febr. 9-iki tárgyalásokról sajátkezűleg tett né-mely jegyzeteket, melyek a prim. vil. lev. találtnak. Említést tesz ezekről a velencei követ febr. 17.

²⁾ Bécsi nuntius, florenci és velencei követ febr. 17.

³⁾ A magyar tanácsosok febr. 11-én az erdélyi előterjesztés

Figyelmeztette az erdélyi biztosokat, hogy mindaz, mit előadtak, nem vonatkozik a békére, melynek létesítése végett kötött meg a fegyverszünet. S miután ez már-már lejár, adják elő haladék nélkül nézetüket a békekötés módozatai iránt; ha pedig erre fölhatalmazásuk nincs, visszatérhetnek küldöjükhöz ¹⁾.

A fejedelem biztosait méltán meglephette ezen majdnem sértő hang, milyenhez az eddigi tárgyalásokban nem voltak szokva. Utasítást kértek uruktól s míg ez megérkezett, néhány napi szünet állott be. Mindkét részről feszült kíváncsisággal várták a fejedelem futárát. S a király nem tartá lehetetlennek, hogy a válasz, melyet hozand, a háború megújulását fogja maga után vonni. Emiatt utalva a helyzet komolyságára s a fenyegető veszélyekre, a spanyol udvartól gyors segílyt kért. De IV. Fülöp bécsi követe nem merte e kérelem teljesítését kilátásba helyezni, és fölhasználta az alkalmat, hogy a királyra a béke érdekében gyakoroljon pressiót ²⁾.

ügyében értekezletet tartottak. „Censet Consilium — írják többi között fölterjesztésükben — intentum hocce Bethlenii ad nihil aliud pertinere, quam ut speciosa oblatione contra Turcam arma sumendi, . . . animos hominum distineat, et apud Turcas fidem sibi conciliet, ut dum in hac re haereatur, interim tempus extrahat et lucri faciat. Contendit vero B. hac praxi, ut declaratione V. Mtis habita contestari possit apud Turcam Mtem V. pacem cum ipso servare nolle et de facto violasse.“ Ered. M. Canc. lev. Dallosnak ez alkalommal tett jegyzetei, iratai között 214 l. — A velencei követ febr. 17-én a fejedelem ajánlatairól szólván, megjegyzi „di che se ridono grandamente.“

¹⁾ A k. resolútió ered. fog. M. Canc. lev. Bécsi nuntius febr. 17.

²⁾ A spanyol követ febr. 21-én írja magáról „que en cuanto a la paz iba haciendo officios convenientes para este fin.“ Előadja, hogy a császár segílyt kér; de nem ajánlja, hogy ez megadassék. És a madridi államtanács is marcius 31-iki fölterjesztésében a követ javaslatát támogatta, mire a király e lakonikus választ adta: „Como parve al Consejo.“

Ezalatt Bethlen fölhatalmazta biztosait, hogy titkos ajánlatait mellőzve áttérhessenek a békekötés föltételeinek tárgyalására. Ennek folytán január 19-én előadták, mikép hiszi uruk a békét legegyszerűbben biztosíthatni. Ugy, ha a király a Nikolsburgban átengedett hét magyar megyéhez még négyet csatol; a nemzet politikai jogait s a protestánsok vallási szabadságait új okmány által biztosítja; magát kötelezi, hogy idegen hadakat nem vezet többé az országba; végre általános amnestiát enged ¹⁾.

A magyar tanácsosok ezek hallatára nem fojthatták el indignációjukat. Ime — mondák — a fejedelem az eddigi engedményekkel sem elégszik meg, újakat kíván; mi annak jele, hogy az ország kormánya után vágyódik és a királyi hatalom rovására kíván gyarapodni. Ha tehát a király ily emberrel békére lép, a korona tekintélye és a népek java követeli, hogy az a béke állandósága iránt kellő biztosítékokat nyújtson. S tanácsolák a királynak, követelje mindenek előtt ezen biztosítékok előterjesztését ²⁾. A király e javaslat szellemében utasította biztosait. De midőn a második összejöveten Sennyey cancellár az erdélyi biztosokhoz azon kérdést intézte, mikép fogja uruk biztosítani a megkötendő békét, ezek nem ajánlhattak egyebet, mint „a keresztény ígéret és a fejedelmi szó szentsége által megerősített okmányt.“ ³⁾

E válasz épen nem elégitette ki a királyt. A biztosíték, melyet kívánt abban állott volna, hogy a fejedelem újabb foglalásain kívül visszabocsássa a Nikols-

¹⁾ Puncta Sermi . . . Trans. Principis . . . S. C. R. Mti exhibit. Egyk. más. a florenai állami levélben, hova a florenai udvar bécsi követe által marc. 9-én küldetett.

²⁾ A febr. 19-iki összejövetel jegyzőkönyve a m. canc. levél.

³⁾ febr. 21-iki összejövetel jegyzőkönyve ugyanott.

burgban nyert hét megyét, érvénytelennek nyilatkoztassa királylyá választatását és végkép lemondjon a királyi cím használatáról. Hogy a király ily merész politikát fogadott el, ez a pápai nuntius és Pázmány igyekezteinek volt eredménye; kik ismételve hangsúlyozták, mennyire méltatlan azon túlságos kimélet és erélytelenség, melyet eddig Bethlen irányában tanusított ¹⁾. Mindazáltal más rézről sietett kitüntetni azt is, hogy nem kívánja a tárgyalások megszakítását; mert a fegyverszünetet marcius 25-ig meghosszabbította ²⁾.

A királyi határozat február 24-én közöltetett az erdélyi biztosokkal. A fejedelem -- válaszolák ezek — nem mondhat le arról, mit a nikolsburgi béke alapján birs ezen békét a jelen alkunak is alapjául kell tekinteni. „Azon kívül való tractátusra minékünk sem auctoritásunk sem instructiónk nincsen.“ ³⁾

E határozott nyilatkozat határozott választ igényelt. A tárgyalások azon pontra jutottak, midőn a királynak nyilatkoznia kelle aziránt, vajjon a nikolsburgi békét elfogadja-e alapul, vagy nem? s a mi ezzel egyjelentőségű volt, a béke fentartását kívánja-e, vagy a háború megújítását? A király ekkor két kérdést tett föl magyar tanácsosainak: vajjon folytassa-e a békealkudozásokat? s ha igen, mily biztosítékokat követeljen Bethlentől?

A Pázmány elnöklete alatt tartott tanácskozásban nem mutatkozott nagy véleménykülönbség. A békealkudozások folytatását, s a békének létrejöttét ohajtották; de csak oly föltétel alatt, ha Bethlen kellő biztosité-

¹⁾ Február 23-án a királynál s a nádornál tartott tanácskozmányokról jegyzetek ugyanott. — Bécsi nuntius febr. 24. marc. 2.

²⁾ Az okmány ered. fog. Canc. lev. t.

³⁾ Az erdélyiek válasza. Egyk. más. Canc. lev. t.

kokat nyújt. „Az egész dolog — mondá a primás — akörül fordul meg, hogy a létesítendő béke elégségesen biztosíttassék. Mintán pedig okmányokra és ígéretekre építeni nem lehet, megnyugtató biztosítékot csak abban találhatunk, ha Bethlen magyarországi birtokainak legalább egy részéről, a Tiszán inneni megyékről lemond; amiért egyébként máskép lehetne kárpótolni. Ha azonban őt erre reábirni nem lehetne; bir-e a király elég erővel megfélekezésére: e kérdés eldöntésétől tartózkodom.“ Collalto, Cziráky, Czobor, Dallos, Eszterházy, Frangepán és Teufel — vagyis az összes jelenlevők — osztották e felfogást, a melyhez Czobor csak azt adta hozzá, hogy Bethlennek nyíltan meg egyezni kell, miszerint a király német hadakat tarthasson a magyar véghelyekben, még azokban is, melyek az ő kezei között vannak. A háborútól egyáltalán nem látszottak félni. Teufel a félénkek bátorítása végett kiemelé, hogy a királyi hadak már kedvezőtlenebb körülmények között is nagy győzelmeket vívtak ki; és ha Bethlen török segélyben részesül, ez inkább hátrányos, mint előnyös lesz reá nézve, mert a porta hübérencének fog tekintetni, kinek leküzdésére, a spanyol király, a német fejedelmek s más keresztény uralkodók szívesen fogják följánlani támogatásukat ¹⁾.

A királyt meggyőzték ezen tekintetek. Kijelentette, hogy a létrehozandó béke biztosítása végett szükségesnek itéli, a Bethlen által a Tiszán innen birt megyék visszabocsátását ²⁾. Az erdélyi biztosok erről természetesen hallani sem akartak. Uruk — így szólottak — ama megyékről nem mondhat le, mert a király azokat „Magyarország consensusából adta, nagy

¹⁾ A febr. 24-iki tanácskozmány jegyzőkönyve. Ugyanott.

²⁾ A február 24—27-ike között történetekről a m. canc. okmányai hallgatnak; de a későbbi napokból származó okmányok lehetővé teszik a hézag kipótlását.

sok cessióiért és resignatioiért;“ minélfogva a béke legjobb biztosítékát a nikolsburgi egyesség föntartásában látja ¹⁾).

A királynak most kimutatni kelle, hogy följosogitva van a nikolsburgi egyességet elvetni, miután azt a fejedelem maga megsemmisítette. E célból több nyilatkozatára hivatkozhatott. Így 1623 szeptember 19-én írta: „Nem lévén a sopronyi gyűléstől fogva ő fggvel semmi békességünk... senki méltán nem kárhoztathat, ha miben procedálunk, mivel sem békesség, sem induciák nincsenek közöttünk.“ És február 21-én hirdeti, hogy őt „semmiféle szerződés kötelekei nem kötik.“ A királyi cimfolytonos használatát és fegyveres támadását is annak bizonyságául lehet tekinteni, hogy a nikolsburgi egyességet nem tartja érvényesnek; minélfogva a király szintén fölmentve érzi magát annak kötelező ereje alól s azt alapul elfogadni nem fogja ²⁾).

Az erdélyiek nem voltak képesek ezen érvek súlyát meggyengíteni. Válasziratukban nem is kísérlették meg az okszerű cáfolatot; csak azon észrevételre szorítkoztak, hogy a fejedelem tudna felelni a k. iratra „ha azt disputációra akarná bocsátani.“ És ismételvén, hogy a nikolsburgi egyességtől nem állhat el, határozottan formulázva föltették a kérdést: „Ha ő fge (a király) a nikolsburgi tractatatumst pro fundamento tractatus akarja-e admittálni?“ Ha igen, készek áttérni a fölmerült nehezségek részletes tárgyalására; ellenkező esetben kényszerítve lesznek megszakítani az alkudozást ³⁾).

¹⁾ Az erdélyiek emlékirata dátum nélkül, de kétségkívül ezen időpontra helyezendő. Ugyanott.

²⁾ K. leirat, dátum nélkül. Ugyanott.

³⁾ A marcius 3 és 6-iki összejövetelre vonatkozó iratok. Ugyanott.

VII.

Pázmánynak egy nevezetes emlékirata. — A bécsi békealkudozások folytatása. — A felső magyarországi rendek kassai gyűlése. — A bécsi béke 1624 május 8-án.

A király ápril első napjaiban a béketig tárgyában kikérte bizalmas embereinek tanácsát ¹⁾. A fölterjesztés, melyet ez alkalommal Pázmány kidolgozott, egyike legfontosabb államiratainak. Szokott rövidségét is föláldozza a megoldandó kérdés horderejével szemben. Elismeri, hogy Bethlennel szakítani nem szabad, ha becsületes és biztos békét lehet létrehozni; mert elhárítani kell a csapásokat, melyek minden háború természetes következményei, és lehetővé kell tenni, hogy a kimerült népek uj erőhöz jussanak. Az okosság is tiltja fölálldozni a biztos és becsületes békét a háború bizonytalan esélyeinek; főleg tekintetbe véve a kincstár szegénységét és a királyi hadak fegyelmetlenségét, a török háború veszélyeit és a német birodalom viszonyait. Azonban a béke, melyet Bethlen ajánl nem mondható becsületesnek és biztosnak; mert nem ígér nagyobb biztosítékot, mint a melyet a megelőző alkudozások alkalmával adott: aláírásával és pecsétjével erősített okmányt. A békekötés tehát, mely ilykép létrejönne, nem fogna nagyobb biztossággal birni, mint az előbbi. Már pedig ily bizonytalan béke elfogadása megfosztaná a királyt tekintélyétől alattvalói és a külhatalmak előtt. Amazok soraiban mindig fognak találkozni, kiket Bethlen példája vakmerő kísérletekre fog buzdítani.

¹⁾ Marcius 6-án délután a magyar tanács ülést tartott.

A külhatalmak pedig kevésbé lesznek hajlandók a királyt támogatni, ha látni fogják, hogy nagyszámu seregével tiszteességes békét sem tud kiküzdeni. Továbbá a király kötelezve van alattvalóinak nyugalmaról és biztosságáról gondoskodni. De ha a nikolsburgi egyesség megújítatik, s azt ezentúl is csak egyszerű ígéret és aláírás fogja erősíteni, a népeknek szüntelenül félni kell, hogy midőn legkevésbé gondolják, rögtön támadás fölzavarja nyugalmaikat, pusztulást hoz lakaikra és szorgalmuk gyümölcseire; vagy pedig a király, hogy védelmükre kelhessen, kénytelen lesz folytonosan nagyszámu sereget tartani, miáltal elviselhetlen terhet róna a népekre.

A békekötés becsületesnek és biztosnak csak úgy lesz mondható, ha Bethlen a Tiszán innen birt megyékről lemond. A többieket is csak azon föltétel alatt lehet kezei között hagyni, ha ebben az országgyűlés megegyezik; miután ugyanis a nikolsburgi egyesség Bethlen által fölbontatott, a hét megye viasszaszállott a koronára és azokat az ország rendéinek újabb megegyezése nélkül nem lehet birtokában hagyni. Azután szükséges, hogy a fejedelem a királyi cím végleges elhagyására nézve is biztosítékokat nyújtson, miután annak megtartásából komoly veszélyek származhatnának, ha Bethlen a király halála után igényeit a magyar koronára megújítani kívánná.

Ezen biztosítékok nélkül a béke megkötését nem lehet ajánlani; tanácsosabb fegyvert fogni. A háboru nem rejt magában nagyobb veszélyeket, mint a bizonytalan béke. Hogy azonban szerencsés eredménynyel lehessen hadakozni, a hadseregben rendet és fegyelmet kell föntartani; mert ha az rablás, gyilkolás, gyujtogatással elidegeníti a népet, semmi jót sem lehet várni. Emiatt gondoskodni kell a zsoldról s a költ-

ség összeszerzése végett célszerű lenne fölhívni az örökös tartományokban minden helységet, hogy egy, vagy két katona eltartási költségét megajánlja; mit kétség kívül szívesen fognak tenni, hogy a katonai szállásolás terhétől szabaduljanak. Ha a háború megkezdetnék, a k. seregnek gyorsan kellene előnyomulni, mielőtt Bethlen szétszórt csapatait összegyűjtheti. A tábort Eszterházy néhány k. biztossal kísérhetné, kik fölhatalmazva lennének a megszakadt alku folytatására, mihelyt a fejedelem hajlandó lesz teljesíteni a királyi kívánságokat. Háború esetében a portát is felvilágosítani kellene, hogy Bethlen a szerencse kedvezései által elragadtatva nem tud nyugodni, Erdélyt elnyomja és a két császár között viszályokat igyekezik előidézni, minélfogva a béke biztosítása érdekében szükséges őt fejedelemségétől megfosztani; igyekezni kell a basákat is pénzadományok által megnyerni ezen eszmének ¹⁾).

Pázmány fejtegetései élénken szemeink elé állítják az ország kétségbeesett helyzetét. A békétől és háborútól egyaránt kelle félni; amaz ép oly kevéssé birta az állandóság mint ez a siker garantiáit. A primás jól látja mindkettőnek veszélyeit s kimutatja, mikép háríthatja el azokat legbiztosabban az emberi számítás. De a jövő esélyek titkai ba a lángész tekintete sem hathat be. A döntő szót nem merészli kimondani. Béke és háború között a királyra bizza a választást. A szolgaság nem tartozott hibái közé; de azon meggyőződéstől látszik áthatva lenni, hogy válságos pillanatokban Isten közvetlenül ad irányt örök végzései szellemében a fejedelmek elhatározásainak. Nem a földi hatalom gyakran korlátolt fölfogása és törpe szeszélyei előtt hódol meg; hanem a legfőbb lény inspiratiojától várja azon kérdés eldöntését, melytől hazájának

¹⁾ Az 1624 ápril 7-én kelt fölterjesztés ered. m. canc. levé.

sorsa függött, s melynek hordereje őt is, az elhatározásokban oly merészt, elnémitja.

Pázmány fölterjesztése nagy hatást idézett elő Bécs kormány-köreiben. A küludvarok diplomatái között is számos másolatokban forgott ; s többen — így a pápai nuntius, a spanyol és florenzi követek ¹⁾ — siettek ezen államiratot kormányaiknak megküldeni, jelezve fontosságát s azt, hogy a király elhatározásaira kétséggkívül irányadó befolyást fog gyakorolni ²⁾.

A király ezen emlékiratot — melylyel lényeges pontjaiban találkoztak a többi magyar tanácsosok fölterjesztései ³⁾ — a császári titkos tanács elé terjeszté ⁴⁾. Azonban itt sem mondták ki az eldöntő szót; s úgy látszik a por-

¹⁾ Az ezek által küldött példányok Róma, Florenc és Simancas levéltáraiban kezeim között megfordultak.

²⁾ Florenci követ marc. 16: „Tra i pareri, che sono stati dati m'e venuto alle mani, quello dell'Arcivescovo di Strigonia, dall quale s'ha opinione, che non s'habbia a discostar molto la resolutione, che piglierá l'Imperatore.“

³⁾ Ezek között figyelemreméltó Eszterházy Miklósé. A helyzet-ről úgy ítél, mint Pázmány. Ő is a háborúra hajlik. Azon esetre, ha a király a békére határozna magát, hiszi, hogy a követelésekben fokként alább lehet szállani. Ha B. vonakodnék mindent visszaadni, mita Tiszán innen bir, Tokajt és Munkácsot kezei között lehet hagyni. Ha így sem nyugszik meg, legalább Beregh megyét, vagy Oppelut s Rati-bort adja vissza. Egyébiránt valószínűnek tartotta, hogy B. a nikolsburgi egyességtől nem fog eltérni. Ily esetben kötelezze magát, hogy a hét megye rendének megegyezése nélkül nem visel háborút ; ha pedig a király ellen fegyvert ragadna, a hét megye rendei tartozzanak ellene fölkelni, Erdély rendei pedig fölmentve tekinthetik magukat az alattvalói hűségtől. Eredeti a m. Canc. lev.

⁴⁾ A m. canc. lev. egyik papirján e sorok olvashatók: „Opinio Consilii Hung. et Commissariorum ad tractatum cum B. Comm. destinatum. Relata S. Mti Viennae in aedibus Pr. ab Eckemberg hora 10 a. m. die 7 martii 1624.“ De az értekezletről hiányoznak a följegyzések.

táról érkező híreket szándékoztak bevárni. Emiatt az alkudozások több napon át szüneteltek ¹⁾).

Marcus közepetáján futár érkezett a portáról. A szultán biztosította a királyt jóakaratról, békés érzületeiről és fölhatalmazta a budai basát, hogy a királylyal az 1615-iki nagyszombati békekötés megújítása iránt tárgyalásokat kezdhessen. A budai basa is megnyugtató értesítéseket küldött; erősíté, hogy Bethlen nem számíthat többé a porta támogatására ²⁾. E hírek nagymértékben fölbátoríták a királyt és tanácsosait. Mert kilátásba helyezék, hogy ha a háboru megújulna, Bethlen magára hagyatva álland és nélkülözni fogja a török segédhadakat, melyek eddigi sikereiben lényeges tényezők valának. S a király most már nem habozott határozottan megállapodni, hogy a nikolsburgi egyességet a tárgyalások alapjául elfogadni és a régibb engedményeket megújítani nem fogja ³⁾).

Marcus 15-én ismét összeültek a két fél biztosai. Thurzó nádor előadta, hogy a király a nikolsburgi egyességet fölbontottnak tekinti s csak oly föltétel alatt kész békére lépni, ha Bethlen mindent visszabocsát, mit Magyarországbán bir, legfőlebb Tokaj és Szathmár maradhat kezeiben. Az erdélyiek vonakodtak ezen előterjesztést a tárgyalások alapjául elfogadni, és szükségesnek látták urukkal közölni s kikérni utasításait ⁴⁾).

¹⁾ Marcus 7—15 közötti időből semmit sem találtam az alkudozásokra vonatkozólag.

²⁾ Bécsi nuntius marc. 16.

³⁾ Marcus 14-én a titkos tanács a császári palota termciben, a magyar tanács Sennyey cancellárnál tartott értekezletet. Ezek felől a m. canc. lev. kéziratjai között találtam ugyan némi töredékes följegyzéseket, a melyek azonban csak egyes összefüggés nélküli szavakba vannak foglalva; minélfogva a fölmerült eszmék iránt nem tudtam magam tájékozni.

⁴⁾ Bécsi nuntius marcius 16 és 23-án.

Addigis nem szakadt meg az alku. Az erdélyiek marcius 20-án még egyszer megkísérlették a k. biztosokat meggyőzni afelől, hogy a fejedelem nem állhat el a nikolsburgi egyességtől, miután azokért, miket akkor nyert, maga nagy viszonyszolgálatokat tett, jelentékeny áldozatokat hozott és az egyesség a sopronyi országgyűlés által is megerősített. És finomul megjegyzék, hogy „az egész világ úgy ismeri az ausztriai házat, mint mely adományait nem szokta visszavenni.“ Utaltak a háború szomorú következményeire. „Szomorú szívvel halljuk, hogy a király a nikolsburgi egyességet érvénytelennek tekinti; mert szemeink előtt lebeg a bekövetkező romlás,“ mondá Bornemisza. Erősíték, hogy amaz egyesség alapján biztos és előnyös béke lenne létrehozható. „Sőt többet mondok — így szólt Kamuthi — és életemet kötöm le, ha ő fge elfogadná az én Uram szolgálatát, hiven fogna szolgálni ő fgnak.“

A nádor hiába mondá, hogy e nyilatkozatokat nem hozhatja a király tudomásra, mert a fejedelem ragaszkodása az előbbi egyességhez nem őszinteségét, hanem vakmerőségét bizonyítja és ha szereti a magyar hazát bizonyítsa be, lemondván a magyar korona javára magyarországi birtokairól. Mindez hatás nélkül maradt. Ennekfolytán indittatva érezé magát alább szállani követeléseiben. Ha a fejedelem — folytatá — lemond Oppeln és Ratiborról, visszaadja Abaujt Kassával és Borsodot Szendrővel: igyekezni fog a királyt reábirni, hogy a nikolsburgi egyesség többi engedményeit megerősítse. „Isten tudja, — tette hozzá — ezt csak magam fejből mondom, erről ő fge semmit sem tud.“ Ez sem ingatta meg az erdélyieket. „Nem vagyok ugyan Pilátus — mondá Kamuthi — de a mit mondtam, megmondtam, s egyebet nem szólhatok. Jól tudom, mily üzenetet hozott a Bécs-

ben tartózkodó török küldött; ő fge lássa, ha hitelt ad a porta csalárd ígéreteinek.“ Az értekezlet eredmény nélkül szétoszlott; de mielőtt a két fél biztosai elváltak, Kassai néhány fontos szót intézett Czoborhoz. „Czobor uram, lelkem üdvösségére mondom, egyetlen megyéről sem mondunk le és Kassát ne is említsétek. Isten engem úgy segéljen, a fejedelem sem bármelyik megyét, sem ama várost nem fogja visszabocsátani.“ ¹⁾ A királyi biztosok ezen nyilatkozatból azt következtették, hogy Bethlen a megyéket és Kassát minden áron megtartani kívánja, de más birtokairól kész lenne lemondani.

A király ekkor azon kérdést intézte magyar tanácsosaihoz: vajjon ragaszkodjék-e tovább is előbbi követeléseikhez, vagy engedjen? Bár előterjesztéséből kitűnt, hogy határozottan a béke és engedékenység felé hajlik, élénk discussiók fejlődtek ki. Pázmány nyitotta meg ezeket. Utalt előbbi javaslataira, s most is egyedül abban látta a béke biztosítékát, ha Bethlen lemond a Tiszán inneni megyékről. Ha mindazáltal a király engedékenységre határozna magát, javasolja, hogy a királyi tekintély megóvása végett ne biztosai által jelentse ki, miszerint előbbi követeléseitől eláll, hanem a nádorra bizza az alkudozások további folytatását ²⁾. Bánffy ³⁾, Dallos, Colalto s Teuffel a primással egy értelemben voltak; a Tiszát kívánták határvonalul megállapíttatni.

¹⁾ A marc. 20-iki értekezlet jegyzőkönyve Cane. levél.

²⁾ „Quodsi — így szól többi között — itaque S. Mtis benigna resolutio et voluntas est, ut Bethleno accedere nolente ad hoc — ut Tibiscus terminus sit —, tamen pacem velit, . . . (licet extra hoc nulum securitatem futuram apud se constituere posse) . . . in eo casu praestare, ut per D. Palat. pacis constitutio ad partem quodammodo fiat, quam ut sensim et particulatim iam ab hoc postulato, iam ab illo nomine S. Mtis recedatur, quod cum aliquo dispendio et defectu dignitatis et auctoritatis S. Mtis fieri censeri possit.“

³⁾ „Bánffy subscripsit sententiae et opinioni Dni Aeppi.“

Ezen öt államférfiu ellenében szintén ötén: a nádor, a magyar cancellár, Czobor, Ostrosich és Cziráki nem riadtak vissza az engedményektől. Úgy vélekedtek, hogy miután a megyék visszabocsátását nem lehet remélni, azokat Bethlen kezei között lehet hagyni; annál inkább, mert ezáltal nem tétetik új engedmény s a fejedelem halála után viasszaszállanak a magyar korára. Hanem azt kell követelni, miről remélni lehet, hogy elfogadja: mondjon le Oppeln és Ratibor hercegségekről, valamint Szendrőről és adja megegyezését a nikolsburgi egyesség némely pontjainak megváltoztatásához ¹⁾.

A király az utóbbiak javaslatait fogadta el s ezen szellemenben új utasítással látta el biztosait, ²⁾ kik a közelebbi összezejövetel alkalmával fölhívták az erdélyieket, hogy uruk legalább Oppeln és Ratibor hercegségekről, úgy szintén az évi 30 ezer forintról — melynek fizetésére a királyt a nikolsburgi egyesség kötelezte volt — lemondjon. Bethlen biztosai időközben szintén új utasításokat vettek, melyek a török viszonyok kedvezőtlen alakulása folytán, az engedékenységg szellemében voltak szerkesztve ³⁾. S így elhagyva eddigi merev magatartásukat ők is egy lépéssel közeledtek a király kívánataihoz. Nem sürgették tovább a nikolsburgi egyesség változatlan fön tartását s megnyugodtak a két sziléziai hercegség visszabocsátásában; de némi kárpótlásul Ecsed várát — melyet eddig zálogként birt — Fölső- és Nagy-Bányát örök birtokul kérték a királytól, a melynek átengedésére a k. biztosok reményt nyuj-

¹⁾ A marcius 21-iki tanácskozmányra vonatkozó jegyzetek s a királyhoz marc. 22-én intézett ered. fog. a m. canc. levé.

²⁾ A k. utasítás egyk. más. Ugyanott.

³⁾ Bécsi nuntius marc. 30 írja, hogy Bécsben értesültek „che fossero loro (az erdélyieknek) giunte commandimenti dal Gabor, di concluder la pace in ogni maniera, per cagione di un csausz, giunto novamente a Buda con ordini espressi di fare in ogni maniera depor l'armi ad esso Transilvano.“

tottak, úgyszintén kilátásba helyezték, hogy a király amnistiát enged azoknak, kik az elmúlt mozgalmak alkalmával a fejedelelemhez csatlakoztak volt.

Ekép a békealku oly utra hozatott, mely az ohajtott célhoz látszott vezetni ¹⁾. A marcius 26-iki összejövetelen a k. biztosok előterjesztették a békeokmány javaslatát, melynek fogalmazásában Pázmány is jelentékeny részt vett ²⁾. Azonban a békeföltételek megállapításában még sok nehézség merült föl, miután a király Ecsedet, Fölső- és Nagy-Bányát átengedni nem volt hajlandó ³⁾. Az erdélyi biztosok mindamellett ápril 6-án Kassára utaztak, a fejedelem elé terjesztendők a békeokmányt és az amnistiára vonatkozó k. nyiltlevelet ⁴⁾.

S most a magyar urak elhagyhatták a császári udvart. Pázmány Pozsonyba sietett, hogy négy hónapi távollét után a husvéti ünnepeket hivei között töltse. De ezen ünnepek nem folytak le zavartalanul. Húsvét vasárnapján szolgálai és a pozsonyi őrség katonái között — ismeretlen okból — véres összeütközés támadt; az utóbbiak palotájára törtek s itt kilenc embert megsebesítettek. A forrongás több napig tartott s csak akkor esillapodott le teljesen, midőn a katonák közül a fővétékesek kivégeztettek ⁵⁾.

Ezalatt Bethlen marcius második felében Kassára meghívta a főlsőmagyarországi rendeket, hogy a béke ügyében tanácsukat kikérje. Ő maga elégedetlennek mutatta magát a tárgyalások eredményeivel. „Nem tagadhatjuk —

¹⁾ Ekkor a fegyverszünet meghosszabbított marcius 25-től május 1 ig. Az okmány fog. Canc. lev. t.

²⁾ A békeokmány fog. Pázmány javításaival. Ugyanott.

³⁾ Ezügyben marcius 28-án a nádornál (Dallos iratai 216—219 ll.) s néhány nap mulva a primás szállásán is tartattak értekezletek. (Dátum nélküli jegyzetek. Canc. lev. t.)

⁴⁾ Bécsi nuntius ápril 6.

⁵⁾ Bécsi nuntius ápril 20 és 27.

irja a nádornak, — hogy nagy exacerbatioval nem volnánk. . . Nem érdemlem, bizony nem érdemlem Uram föledek e nagy gyalázatokat. . . Mert lám egy talpalatnyi földet ő fgtől nem kívánok és nem igaz eziránt az embereknek fölölem való hamis csacsogásuk; én contentus volnék az én sorsommal, csak ő fge nem venné el azt tőlem, amit egyszer adott; ki remélheti így az ő fge propensióját, melyet nevével ígérték mindig Uram mindnyája. Clemens ám legyen Isten azoknak, kik okai ezeknek ¹⁾.

A fölsőmagyarországi rendek azonban melegen ohajtották a béke létesülését s ezt elég erélylyel hangsúlyozták. „Nem akarunk — mondák — a török uralomnak prédául esni.“ ²⁾ S a békeföltételek ellen nem tettek kifogást. Kevésbé voltak megelégedve az amnistiára vonatkozó okmánynyal. Kivánták, hogy ez oly módon állíttassék ki, mint a nikolsburgi egyesség alkalmával. Egyuttal ohajtották, hogy a király okmányilag ígérje a német hadak kivezetését. E tekintetben a fejedelem is támogatta őket. „Hiszen, — mondá —, ha megakarja állani ő fge kegyelmes ígéretjét, nem is neheztelhet biztosítani őket róla, melylyel reconciliáltatnak és a scrupulus elméikből kivettetik. Alioquin extrema quaeque non formidabunt az emberek.“ ³⁾

A fejedelem és rendek april 21-én a béke ü g y b e f e j e z é s e v é g e t t Kowasóczy Istvánt, Bornemissza Jánost és Ketzer Jánost küldötték Bécsbe ⁴⁾. Midőn a király által fogadtattak, előadták uruk kérelmét, hogy a hercegségek és a

¹⁾ Bethlen april 21-én Kassáról a nádorhoz intézett levelében. Ered. Prim. vil. lev.

²⁾ Bécsi nuntius május 11.

³⁾ Bethlen id. levelében.

⁴⁾ Bethlen april 21-én kelt levelében Pázmány jóakaratába ajánlja követeit. Miller I, 59 l.

vég helyekre szánt segélyösszeg birtokában meghagyassék ¹⁾. Azonban ez merő formalitás volt. Mert siettek a kormányférfiak előtt — kik között Pázmány és a magyar urak ismét megjelentek — kinyilatkoztatni, hogy ezen nehézséget nem tekintik lényegesnek s az nem fogja a béke megkötését akadályozni ²⁾.

Már az első összejövetelen lemondottak a két hercegségről, azon föltétel alatt, ha a fejedelem Ecsedet, Nagy- és Felső-Bányát nyeri kárpótlásul.

Ennek kieszközlése végett némi nyomást kívántak gyakorolni a királyra. Hirdették, hogy uruk a francia és angol udvarok, a velencei és hollandi köztársaságok által a háború folytatására hivatott föl; de e fölhívásokat visszautasította. Ezen hír csakugyan nagy hatást idézett elő, mert több körülmény megerősíteni látszott alaposságát ³⁾. Ily viszonyok között a király nem volt idegen a kért három hely átengedésétől, mire a spanyol követ is buzdította ⁴⁾. Most Pázmány, Sennyey és Ferenczy

¹⁾ Az ezügyben tartott tanácskozmány fölterjesztése ered. fog. Cane. lev.

²⁾ Spanyol követ május 5. Elbeszélvén, mit kért Bethlen cancellárja, Kowasóczy a királytól ünnepélyes fogadtatása alkalmával hozzászól: „Ha dicho a Ministros del Emperador, que por esto no se rompera el tratado, y asi espera, che se concluyrá.“

³⁾ A velencei követ május 11 s 18 jelenti, mikép igyekezett megcáfolni az erdélyiek közleményét, hogy a velencei köztársaság is fölhívta Bethlent; de megjegyzi, hogy szavainak nem adnak hitelt. Ugyanaz május 4 én írja, hogy a császár kezébe kerültek a hollandiak által Bethlenhez intézett levelek, melyek őt a háború folytatására buzditák. A fejedelem válasza is kezei közé jutott; ebben szemrehányásokat tesz a hollandi köztársaságnak a miatt, hogy elhagyják, de a jövőre nézve nem tesz határozott ígéreteket.

⁴⁾ Spanyol követ ápril 25: „Aquí (Bécsben) han procedido con mas dilacion de la que conviniera, no obstante los oficios, que en diversas ocasiones he hecho.“ És jul. 18 án írja,

a békeokmányt újra átdolgozták ¹⁾ és mind a királylyal, mind az erdélyiekkel elfogadtatták. Eszerint Bethlen lemond a királyi cím és pecsét használatáról, úgyszintén a két sziléziai herecség birtokáról; az elfoglalt részeket és jószágokat visszabocsátja, a foglyokat szabad lábra helyezi. Viszont megtartja a hét megyét s birni fogja Eesedet, Nagy- és Felső-Bányát örökjogon. E b é k e o k m á n y t május 8-án mindkét rész biztosai ellátták aláírásaikkal ²⁾.

A béke föltételei távolról sem nyújtották azon biztosítékokat, melyeket Pázmány és más magyar tanácsosok a tárgyalások kezdetén, mint mellőzhetleneket követeltek. A király, német minisztereinek és a spanyol diplomatia hatása alatt, határozott és erőteljes magatartásával, melyet röleg Pázmány buzdításai folytán foglalt el, csakhamar fölhagyott. Minélfegva attól lehetett tartani, hogy Bethlen nem csak a nikolsburgi egyesség föntartását kívívja, hanem új engedményeket is eszközlend ki a királytól. Ezen aggodalom nem valósult; sőt Bethlen tett engedményeket, ő hozott némi áldozatokat. Pázmány megelégedett ezen vívmánynyal és a béke föltételeit türhetőknék tekintette ³⁾. Beth-

hogy vette uralkodójának april 16-án kelt rendeletét „en que me manda Vuestra Magestad, procure con diligencia con S. M. Ces. el efecto de la paz con Bethlen.“ A florenci követ is írja május 11: „Quest'accordo e stato grandamente esortato dall'Ambasciatore di Spagna, mediante i sospetti, che vanno attorno la Francia.“

¹⁾ A m. Cancellaria levéltárában létező fogalmazat ezen három államférfiú kéziratát tünteti elő.

²⁾ Pray-Miller, Principatus G. Bethlen II. 3 l. Horváth M. (M. T. III. 583 l.) az okmány dátumát (május 8) hibásnak mondja s azt, indokolás nélkül, július 8-ra igazítja ki. A küludvarok bécsi követeinek jelentéseiből és Khevenhillerből (Annales Ferd. X. 559 l.) kétségtelen, hogy a békeokmány május 8-án iratott alá.

³⁾ Bécsi nuntius május 11: „Partirano . . . i predetti Arcivescovi (az eszt. és kal.) per le case loro, li quali per le congiunture presente credono, che habbia da godersi la quiete.“

len még inkább volt megelégedve az eredménnyel és sietett a király irányában háláját hódolatteljes szavakban tolmácsolni ¹⁾.

A király már júniusban küldött ki biztosokat a béke végrehajtása végett. De ezek kénytelenek voltak soká tétlenül időzni Besztercebányán, miután Bethlen késett utnak indítani biztosait. Ez gyanut keltett, amál inkább, mert nyugtalanító hírek szállongtak, a fejedelem újabb fegyverkezéseiről szólnók. Pázmány kötelességének tekinté a királyt e körülményekre figyelmeztetni és ajánlá, hogy futárt küldjön Erdélybe, ki Bethlent a béke végrehajtására fölhívja és készülletei felől biztos tudósításokat hozzon ²⁾. A király követte e tanácsot és július első napjaiban Keresztury Istvánt Bethlenhez küldé. ³⁾ De midőn ez oda érkezett, az erdélyi biztosok már Besztercebányán voltak.

A béke végrehajtására kiküldött k. biztosok augusztus közepetáján befejezték tevékenységüket és benyújtották a királynak jelentésüket, mely a magyar tanácsosok elé került. Ezek megnyugtatónak találták, miután kitünt, hogy Bethlen kötelezettségeinek eleget tett ⁴⁾.

¹⁾ Bethlen május 22 a királyhoz, május 29 a magyar canellárhoz. Ered. prim. vil. lev.

²⁾ A király Bethlenhez júl. 4; a primáshoz és nádorhoz júl. 3. Ered. fog. Canc. lev.

³⁾ Az erdélyi biztosok Kassáról július 4 a k. biztosokhoz. Ered. Ugyanott.

⁴⁾ Bécsi nuntius aug. 31.

VIII.

A spanyol kabinet álláspontja Bethlen irányában. — A római államtitkár Bethlen házassági ajánlatairól. — A házassági tárgyalások folytatása. — A florenai, modenai és nevers-i hűnők hozatnak javaslatba. — Sennyey küldetése Erdélybe. — A házassági tárgyalások vége.

A házassági terv, melylyel Bethlen 1623 tavaszán föllépett, nem lett végkép elejtve fegyveres támadása után sem. Sőt mióta azt II. Ferdinand IV. Fülöp spanyol királylyal közlé, az európai diplomatia fontosabb kérdései között szerepel.

Azon álláspont, melyet a spanyol kabinet Bethlennel szemben elfoglalt, sok tekintetben meglepő. A madridi államférfiak tisztábban ismerték föl személyének fontosságát és a helyzet igényeit, mint a bécsiek. Nyíltan kárhoztatták a császári miniszterek politikáját, kik nem féltek a fejedelmet elidegeníteni és fölingerelni, bár ártalmatlanná tenni nem tudták. Már 1616-ban hidegen fogadták Homonnai György folyamodását, midőn a katolikus érdekek nevében Bethlen megbuktatására segílyt kért ¹⁾. Utóbb is a spanyol udvar bécsi követei minden alkalommal oly irányban érvényesítették befolyásukat, hogy a király és fejedelem között állandó egyességet segítsenek létrehozni. Ismételve hangsúlyozták, mily jelentékeny előny származnék a Habsburg-ház és a katolicizmus ügyére, ha sikerülne Bethlent végleg elvonni a protestans szövetségtől. ²⁾

¹⁾ Homonnai Ungvárból 1616 nov. 19 a spanyol királynak. — A lengyel király 1616 aug. 29 ajánlja Homonnai ügyét IV. Fülöp pártfogásába. A spanyol államtanács 1617 május 6-án tárgyalta ezen ügyet. (A két levél és a tanács jegyzőkönyve Simancasban.)

²⁾ Onate gróf bécsi követ jelentéseiből. Ugyanott.

Ezekután IV. Fülöp természetesen örömmel értesült, hogy Bethlen egy császári főhercegnő kezét ohajtja elnyerni. Ezen körülmény szépen beillett nagy terveinek keretébe. Ő ugyanis — miként láttuk — ¹⁾ a Habsburgi-ház európai túlsúlyának biztosítása végett házasságok által kívánta megnyerni némely hatalmak szövetségét, melyek eddig az ellenséges táborhoz tartoztak. I. Jakab angol király fiát, Károly walesi herceget Donna Mária infansnővel, s a pfalzi választó első szülött fiát II. Ferdinand egyik leányával tervezé összeházásítani; míg a császár másik leányának kezét az erdélyi vajda nyerné el.

A spanyol udvar tehát Bethlen ajánlatának elfogadását nem ellenzé; sőt kívánatosnak tekinté, ²⁾ ha kellő biztosítékokat nyujtand arra nézve, hogy ama házasság csakugyan megtermi a várt gyümölcsöket. S ezen biztosítékokat abban látta, ha a fejedelem a házasság létrejötte előtt a kath. egyházba tér, a kath. vallás szabadságát saját tartományában visszaállítja és kiviszi, hogy ha gyermekek nélkül halna el, Erdély az özvegy fejedelemnőre fog szállani ³⁾. De midőn e javaslat 1623 őszén Bécsbe érkezett, Bethlen támadása háttérbe szorította volt a házasságra vonatkozó tárgyalásokat.

A körülmények egyáltalán nem kedveztek IV. Fülöp terveinek. Ezek a bécsi udvar és Róma határozott ellenzésén hajótörést szenvedtek. VIII Orbánnak — ki 1623-ban foglalta el sz. Péter trónját — hatalmas rokona és állam-

¹⁾ L. e munka II. — 1.

²⁾ 1625-ben a házassági terv újabb szönyegrehozása alkalmával IV. Fülöp írta: „Esta platica se ha mossido ya otra vez, y le aprobe yo.“

³⁾ Olivarez minister 1623 oct. 27-én kelt jegyzéke. (Khevenhiller Annales Ferd. X. 168 l.) Ez titokban küldetett Madridból Bécsbe a császár madridi követe által, s erről sem a madridi államtanács, sem a spanyol udvar bécsi követe nem tudósíttatott, mit ez 1624 febr. 21-iki jegyzékében, amaz 1624 marc. 31-iki ülésében panaszosan említ.

titkára, Barberini bibornok a francia udvarhoz hajolt s a római cúria politikájára két évtizeden át iránytadó befolyást engedett Richelieu bibornoknak. Ezen hatalmas szellem a Habsburg-ház megalázásán fáradozván, szükségkép nagy súlyt helyezett arra, hogy az angol király és IV. Fülöp, az erdélyi fejedelem és II. Ferdinand között létrejött egyességet fölbontsa s az ennek megszilárdítását célzó házassági terveket meghíúsítsa. E törekvései elérésében hathatósan támogatta őt Barberini bibornok, ki jegyzékeiben az indignatio hangján szól a walesi hereceg és a pfalzi grófra vonatkozó tervről, s ezt az ördög által sugalmazottnak bélyegzi. „Hasonló természetű lenne — folytatja — a Bethlen s a császár másik leánya között tervezett házasság, a melyről hirszerint szintén gondolkodik a katolikus felség; ámbár hihetetlen, hogy a császár és a spanyol király bizalommal visel tessenek amaz álnok és csalárd ember iránt, kinek hite és erkölcei egyaránt gonoszak s ki az isteni törvényeket nem kevésbbé megveti, mint az emberieket.“ És a nuntiusokat utasította, hogy e tervek meghíusítására minden lehetőt megtegyenek ¹⁾. Igyekeazeteik sikeresek voltak. De e sikert drágán kelle megfizetni. I. Jakab és pfalzi Frigyes a protestans szövetség élére állottak; a harminc éves háboru ismét hatalmas lángra lobbant.

Az angol diplomatia ekkor bnzgón támogatta Bethlen ellenséges terveit. A közvetítő Whitehall és Erdély között

¹⁾ „ . . . Non si crede, che siano mai per fidarsi l'Imperatore et il Re d'un huomo tanto fraudulente e misreale, quanto e costui, scelerato nella fede e costumi, e rebelle di Dio e senz'alcuna buona legge humana . . . Vossignoria, ma con destrezza et a tempo, facci per impedir tutto quello, che humanamente si puo.“ A madridi nuntiushoz intézett utasítás. (Dátum nélkül. A sz. Domonkosrend római könyvtárának egykorú másolatából.)

főleg az angol kormány portai ügyviselője, Sir Thomas Roe volt. Ezen ügyes férfiú 1624 tavaszán egy fontos körülményre figyelmezteté kormányát. „Szükséges — írta — Bethlen részére, német fejedelmi nőt kiszemelni, családjának, mit olyannyira ohajt, fölmagasztalásra. Ha ez ideje korán megtörténik, nem lesz nehéz őt megnyerni s talán már a jövő tavasszal fegyverfogásra birni; de ha ezt elmulasztják, örökre elpártolhat az ügytől.“¹⁾ Az angol államférfiak fölfogták ezen észrevétel horderejét. „Rettegtek“ azon eshetőségre gondolva, hogy Bethlen császári főhercegnővel lép házasságra²⁾.

A veszély, melyet Sir Thomas a protestantismus ügyére jósolt, nem volt képzeleti. Bethlen ugyanis nem mondott le reményéről, hogy végre elnyerheti a főhercegnő kezét, s ez ügyben 1624 ápril végén cancellárja, Kowasóczy István által újabb lépéseket tett; a melyek azonban most sem vezettek célhoz. Ajánlatai hidegen, bizalmatlansággal fogadtattak. Cecilia Renata flgő is nem titkolta el ellenszenvét, melylyel a fejedelem személye iránt viseltetett. Atyja egy alkalommal szoros családi körben tréfásan erdélyi fejedelemnőnek cimezé. Ő azonban komolyan sértve érezé magát s neheztelését oly szavakban fejezte ki, melyek a buzgó kőrre sem hizelgők, sem biztatók nem voltak³⁾.

Azonban Bethlen a lehangoló tudósítások dacára, melye-

¹⁾ 1624 május 24 kelt sürgöny. Eszterházy M. II. 133 l.

²⁾ A spanyol államtanács 1622 jan. 4-iki ülésében Bethlen házassága került szőnyegre. Ekkor Inchossa marques kiemelte: „En Inglatena tiemblan de oyr decir, que Bethlen se une con el Emperador.“

³⁾ A velencei követ május 25-én írja, hogy Kowasóczy újabb kísérlete „diede all'Imperatore occasione per scherzo di burlar con lei (t. i. flgővel) chiamandola Principissa di Transilvania; di che ella tinta di colore, mostro riceverne disgusto, dicendo che le dava al Diabolo.“

ket cancellárja a császári udvarból hozott, nem esett kétségbe. Nemsokára újabb kísérletet tett más ösvényen eljutni a kitűzött célhoz. Július elején értesíté a királyt, hogy közelebb követeket küldend a német birodalomba, s valamelyik német herceg nő kezét fogja megkérni ¹⁾. Ezen közlemény által nyomást akart gyakorolni a császári udvarra; ha pedig ez nem sikerülne, elhatározva volt, a brandenburgi választó nővérét megkérni, mire nézve Gusztáv Adolf svéd király közvetítése által már is tett némi előkészítő lépéseket ²⁾.

És ő jól számított. Bécsben nagy hatást idézett elő értesítése. Mindenki belátta, hogy ha protestans fejedelmi csaladból választja házastársát, a rokonai kapcsolatok elválaszthatlanul fogják az ausztriai ház ellenségeihez csatolni. Minélfogva sürgetően szükségesnek látszott minden áron megelőzni a veszélyt. Ily hangulatban találták a kormányköröket Bethlen követei, kik september végső napjaiban Bécsbe érkeztek, hogy — miként magok hirdették — onnan Brandenburgba utazzanak. Midőn a király által fogadtattak, uruk őszinte ragaszkodásának hangsúlyozása mellett előadták, hogy Brandenburgba kell utazniok, s utjokra kikérték a császári támogatást ³⁾.

De hogy a brandenburgi út csak ürügy volt, kitűnt

¹⁾ Florenci követ júl. 6.

²⁾ Ugyanaz nov. 2.

³⁾ Bethlen sept. 17-én Kowasóczy I. és Mikó F. követeit ajánlja Pázmánynak. (Miller. I. 68 l.) — Ezek által megküldé a magyar cancellárnak a havasalföldi vajda 1624 sept. 8-án kelt levelét, mely a portai viszonyokat írja le. S a követek Bécsben maguk is e tárgyban emlékiratot dolgoztak ki. (A levél és emlékirat másolatját a spanyol követ 1624 oct. 9-én megküldi uralkodójának.) A fejedelem követei Bethlen nevében köszönetet mondottak a királynak, hogy közbenjárására Hofkircher csehországi száműzött kegyelmet nyert; kérték, hogy a vég helyek javítása iránt intézkedjék; s meghozták a biztosítóokmányt, melyet az erdélyi rendek a legutóbbi hékekötés értelmében kiállítottak. (Bécsi nuntius oct. 12.)

bizalmas közleményeikből, melyeket Collalto grófnak és Ulm birodalmi alcancellárnak tettek. ¹⁾ „A fejedelem — mondák többi között — esedezik a királyhoz, hogy számára házastársat jelöljön ki; a mely kegyelemért hálásnak fogná magát bizonyítani. Ezentúl a kereszténység javára irányozná törekvéseit; Erdélyben előmozdítaná a katholika vallás terjedését, befogadná oda és pártfogásában részesitené a Jézus-társaság atyáit. Azt nem ígérheti ugyan, hogy maga a kath. egyházba tér, mert más vallásban neveltetett, de szívesen fogná meghallgatni és követni az igazságot.“ ²⁾

Ezen nyilatkozatok hatása alatt és a veszélylyel szemben, hogy Bethlen ha ismét visszantasíttatik örökre elpártol, több előkelő államférfiú — mint Eckemberg hg, ³⁾ és Sennyey cancellár ⁴⁾ — javasolták a királynak, hogy a fejedelmet ne utassítsa el föltétlenül; ha nem hajlandó leányát adni neki nőül, szerezze meg részére valamelyik a császári házzal rokonságban álló hercegnő kezét. Utaltak a vallás és a dynastia érdekeire és hivatkoztak a spanyol királyra, ki hasonló okok által indítatva nem habozott leányának kezét a walesi hercegnek ajánlani ⁵⁾. Ezen tanácsokat buzgón támogatta Ossona gróf, a spanyol udvar új követe ⁶⁾; sőt most a

¹⁾ Florenci és velencei követek nov. 2.

²⁾ Spanyol követ 1624 nov. 3.

³⁾ Ugyanaz ugyanakkor: „El Principe d'Eckemberg dice, que si el Emperador tuviera una hija tercera, fuera de parecer se le diera, y otras que para asegurar la paz y la quietud de aquellas Provincias, que se le avia de dar una de las Señoras Arquiduquesas.“

⁴⁾ Sennyey fölfogását e pontban világosan kifejtette 1624 dec. 15-én kelt fölterjesztésében, minélfogva nem lehet kételkednünk, hogy Eckemberg melle't állott.

⁵⁾ Florenci követ november 2.

⁶⁾ Spanyol követ november 3. Helyesli Eckemberg fölfogását s hozzáteszi: Pues aunque no ay proporcion en las calidades, avendole (Bethlennek) dado el Emperador parte del Reyno de Ungria hizo lo

pápai nuntius sem ellenzé azokat és sok üdvös eredményt jósolt ily házasság létrejöttéből ¹⁾).

Mindazáltal mások határozottan ellenezték, hogy a király rokonsági viszonyba lépjen a fejedelemmel. S ezek bizonyára diadalérzettel utaltak levelére, mely épen akkor a lengyel király emberei által elfogatott és Bécsbe küldetett. Ebben a brandenburgi választót biztosítja, hogy állhatatosan ragaszkodik protestans szövetségeseihez; s fölhozza, hogy a császár maga ajánlá nekie egyik leányának kezét, a melyet azonban visszautasított, miután nem akar kath. hercegnőt házastársul ²⁾).

A király ennek dacára szükségesnek látta gondosan ápolni Bethlenneli barátságos viszonyait ³⁾. És mintán elhatározva volt leányának kezét megtagadni, megállapodott, hogy a rokon fejedelmi házak egyikéből fog neki hitvest szerezni ⁴⁾. Az erdélyi követek megelégedtek ezen eredménnyel s november végén visszatérni készültek Erdélybe. Bucsu kihallgatásuk alkalmával a király megbizta őket, hogy jóakarátát tolmácsolják uruknak. „A házassági ügyre — mondá — oly

mas entonces, y le califico para que tuviese tan altos pensamientos.“ Ezen jelentés 1625 jan. 4-én került az államtanács elé. A többség a házasság mellett volt. A király hátiratában hivatkozik arra, hogy valamint 1623-ban kívánatosnak tartotta e házasságot, most is javasolja; „ajustado lo de la Religion — ugymond — se tendria por muy conveniente, y que se procure ayudar, si sobiene bien fundao;“ azaz elrendelé bécsi követének Bethlen támogatását, ha őszintesége és állhatatossága bizonyosnak látszik. (Simancas.)

¹⁾ A bécsi nuntius dec. 9-én jelentvén, hogy Bethlennek egy toskánai nighnövel való összeházasítása terveztetik, megjegyzi: „Si cio seguisse saria un buon negotio e qui gli Ambasciatori di Bethlen promettono grandissime cose.“

²⁾ Ezen elfogott levél tartalmáról jelentést tesznek a florenci és velencei követek nov. 2.

³⁾ A spanyol követ nov. 3. „El Emperador deseava per todos caminos asegurar esta amistad de Gabor.“

⁴⁾ Florenci követ sept. 31. Bécsi nuntius oct 26 s nov. 2.

gondot fogunk fordítani, mint ha legjobb rokonunkról lenne szó“ ¹⁾. Mire Kowasóczy kijelenté, hogy a fejedelem lemondván előbbi szándékáról, Brandenburgban keresni hitvest, mindenben ő fge akaratjához fogja magát alkalmazni ²⁾.

A király őszintén és komolyan tette ajánlatát. Előbb egy szász hercegnőre gondolt; később arra határozá magát, hogy a florenci udvarhoz fog fordulni s november elején nagy titokban fúrt küldött oda sajátkezű leveleivel. A toskánai nagyherceg nővérének egyik leányát kérte meg Bethlen részére. A sikert annál valószínűbbnek tekinté, miután a hercegnőt külseje nem igen jogosithatta magas igényekre. Az udvarias diplomata csak annyit mondhattak felőle, hogy „hibás növése dacára, nem épen rú.“ ⁴⁾ De még ez is vonakodott kezét az erdélyi fejedelemnek nyújtani. A nagyherceg a tagadó válasz mellett, egy modenai hercegnőre irányozá a király figyelmét ⁵⁾.

¹⁾ A k. válasz ered. fog. M. Canc. levé.

²⁾ Bécsi nuntius nov. 16. — A spanyol követ nov. 3 és dec. 18-án jelenti, hogy a császár kívánatára ő is találkozott az erdélyi követekkel, kik Bethlen levelét adták át neki. Kérdést tesz, vajjon válaszolhat-e ezen levélre? A király és a madridi államtanács örömmel vették tudomásul e közlekedést és fölhatalmaztak folytatására. (1626 marc. 11-iki ülés jegyzőkönyve.)

³⁾ Bécsi nuntius és florenci követ nov. 2.

⁴⁾ Bécsi nuntius nov. 9. „Si ha pensiero di maritar Gabor con una zia del Granduca di Toscana, e mi dicono, sia gobba un poco, sebene non brutta di faccia.“ A velencei követ dec. 9-én írja, hogy ezen florenci alkudozás nagy titokban vitetett, a florenci udvar bécsi követe sem tudott ezekről semmit. Midőn pedig ezekről értesült megjegyzé, hogy a florenci herceg még természetes leányát sem adná az erdélyi fejedelemnek.

⁵⁾ Bécsi nuntius dec. 7-én és a spanyol követ dec. 18. A király utóbb (1625 aug. 27) tudomására hozá Bethlennek, hogy a florenci hgnők között keresett számára nőt „attamen una ex indispositione et defectu corporis incommoda est, reliquae autem sunt minores.“ Emlékirat Prim. vil. levé.

Azonban II. Ferdinand mielőtt Modenában újabb kísérletet tenne, Sennyeypüspököt Erdélybe küldé, ¹⁾ hogy kifürkészsze, vajjon Bethlen megelégszik-e a modenai hercegnővel ²⁾. Ez 1625 február elején érkezett Gyulafehérvárra, hol nagy kitüntetéssel fogadtatott. Értekezletei a fejedelemmel különösen két tárgy körül fordultak meg. Az egyik a török békeügy volt, melynek előmozdítására Bethlent fölkérte; mit ez készségesen megígért s tüzetes javaslatokat tett arra nézve, mikép kelljen a királynak a török irányában eljárni ³⁾. Nagyobb fontossággal bírt a házasság kérdése.

A cancellár előadta, hogy a király, — bár nem ismerte egész biztossággal szándékait, mint a melyeket követői nem adtak elő világosan — a császári házzal minél közelebb rokonságban álló arát keresett részére; olyat, ki egyuttal a katholika egyház hive, reméllvén, hogy majdan „Isten kegyelme őt is az igazság megismerésére vezérlendi.“ Előbb a toskánai hng két unokájára fordította tekintetét, de az egyik testi hibái, a

¹⁾ Sennyeypüspök 1624 dec. 15 én javasolta a királynak, hogy Eszterházy Miklóst, vagy Dallost küldje Erdélybe (földerjesztése a m. canc. lev.); de a király őt magát küldötte, mert — miként a nuntius dec. 14 írja — a fejedelem ő iránta némi bizalmat és rokonszenvet tanusított.

²⁾ A Sennyeypüspök részére adott titkos utasításban a király megbizza őt, hogy miután a törökkel békét kötni akar, kérje ki eziránt Bethlen nézeteit. „Quo ad negotium matrimonii debita cautela et dexteritas adhibenda.“ Fölhatalmazza, hogy a fejedelemmel a föltételek iránt alkudozásokba bocsátkozzék. Mikép fog gondoskodni a hgnőnek udvartartásáról? mily jegybért biztosít részére? „Id ipsum agendum etiam de Ecclesiis restituendis aut liberis faciendis . . . Scholis quoque pro educatione juventutis in literis erigendis, et alia similia, quae pro cultu et Religione Catholica promovenda utilia videbuntur.“ Ferenczfy udvari titkár fog. a M. Canc. lev.

³⁾ Discursus Principis Bethleni 19 februarii 1625 Albae Juliae cum Reverendissimo Domino Vacienti habitus. Ezen a török viszonyokról szóló s a teendőket kijelölő nagyérdekű s terjedelmes magyar emlékirat egyk. más. prim. vil. lev.

másik kora ifjúsága miatt nem ajánlható. E miatt egy m o d e n a i h e r c e g n ő t hoz javaslatba, ki a császári, a spanyol és savoyai uralkodó házakkal közel rokonságban áll, a legjobb korban van, kellemes külsővel, jeles szellemi tulajdonokkal bir, és körülbelül százezer forint értékű jegyajándékra számíthat. Ha a fejedelem ennek kezét elnyerni ohajtja, a király kész megtenni a kellő lépéseket.

Bethlen ezen előadás hallatára „mély lélekzetet vett“ ¹⁾ s következőképen válaszolt: Hálás elismeréssel tartozik ugyan ő f g é n e k j ó a k a r a t a i r á n t, de nézete szerint tudomással kellett volna birnia afelől, hogy a házassági ügyben „gondolatai nem jártak oly távol országokban“, miután eziránt követei tettek némi közléseket. Mindazáltal a királyi ajánlat fontossága által indittatva, kéri a cancellárt, hogy egy napi gondolkodási időt engedjen és a h g n ő s z e m é l y é r ő l, valamint a király kívánatairól írásban adja be jelentését. Sennyey nehézség nélkül eleget tett kérelmének.

Bethlen másnap teljes bizalommal föltárta a cancellárnak nézeteit és érzelmeit, „mint ha gyóntatójával beszélne“. Ezen ügyben — mondá — gondolatai, hajlamai és ohajtásai soha sem irányultak másfelé, mint ő f g é n e k f e n s é g e s l e á n y á r a. Mert habár nem királyi háznak sarja, családja ősrégi nemességgel dicsekszik s ősei közül többen vajdai méltóságokat viseltek; minélfogva annál kevésbbé tekinti magát méltatlannak, mivel az erény és hírnév az, mi az embert nemesíti és dicsővé teszi ¹⁾.

Bethlen mindenkép meggyőzni igyekezett Sennyeyt arról, hogy őszintén és hiven ragaszkodik a királyhoz. Tüzetes javaslatokat tett arra nézve, mikép kelljen a török irányában eljárnia. Diesekedett, hogy imént válasz nélkül bocsátá el a francia király és a brandenburgi választó követeit, kik a király elleni föllépésre hívták föl s hogy szintűgy visszautasítandja az

¹⁾ Sennyey jelentésének töredéke a m. Canc. levél.

angol király, a hollandi köztársaság és Thurn esch gróf követeit, kik közelebb udvarába érkeznek. Hangsúlyozá, mily jóindulattal viseltetik a katholikusok iránt; kilátásba helyezé, hogy a törvényeket, melyek reájok nézve sérelmesek, a jövő országgyűlésen eltöröltetni fogja; sőt fölhevta a cancellárt, hogy küldjenek tartományába papokat és jezsuitákat, kik szives fogadtásra számíthatnak.

Sennyey, miután több hetet töltött a fejedelem udvarában, azon meggyőződéssel tért vissza Bécsbe, hogy őszintesége minden kétségen fölül áll. S midőn ezt, mint tapasztalatainak eredményét, hangsúlyozá, nem mulasztá el egyuttal kiemelni azon jelentékeny előnyöket, melyekre biztosan számítani, ha Bethlen a császári főhercegnő kezét elnyerné; sőt reményét fejezte ki, hogy ez esetben ő maga is a kath. egyház tagjává válnék. Ezen értesítések főleg a szent szék bécsi követére Caraffa p ü s p ö k r e gyakoroltak nagy hatást. „Nagy kapu tárult föl, — írja örömteljes lelkesülésében — nem csak az erdélyiek és Gábor egyéb alattvalóinak, hanem az egész kereszténység javára“. Sietett javasolni a királynak, igyekezzék Bethlent kívánatainak teljesítése által megnyerni; vagy ha ezt nem tehetné, tartsa őt egy ideig biztató ígéretekkel jó reménységben. Maga is érintkezésbe készült lépni a fejedelemmel, hogy a király s a katholicizmus iránti jóindulatában megszilárdítsa ¹⁾.

De R ó m á b a n nem osztották a nuntius reményeit s nem helyeselték magatartását. „Uraságodnak jelentése — válaszolá az államtitkár — érdekes és csudálatos; mert ha Bethlen foly-

¹⁾ Bécsi nuntius 1625 april 5-iki titkos jegyekbe foglalt terjedelmes jelentéséből. Többi között írja: „Io per mezzo di Mgr Cancelliere continuerò la prattrica col Gabor, si da Vossignoria Illma non mi sara commandato il contrario. . . Io ho consigliato, che seben S. Mtá non ha volonta del matrimonio della figlia con lui, tuttavia non li levi la speranza e le mantenghi con parole.“

vást színlel, alig képzelhető ily elvetemült álnokság; ha pedig őszinte, alig hihető, hogy romlott szíve annyira megváltozott. E kétség fölötté alkalmatlan; mert míg nem tanácsos ajánlatainak visszautasítása által fölingerelni: tekintetbe kell venni, hogy eddig soha sem tartotta meg elvállalt kötelezettségeit s az ausztriai ház ellenségei által soha sem ösztönöztetett ellenséges föllépésre inkább, mint jelenleg. Mindazáltal nem tanácsolhatjuk, hogy kilátásba helyezték nekie a főhercegnő kezének elnyerését; mert teljesíteni e rossz ember kívánatát, annyi lenne, mint szomorú sorsot készíteni a főhercegnőnek; a színlés pedig meg nem egyeztethető a császár őszinteségével s kevésbé lenne tisztességes ő fgére nézve, kinek ellenkezőleg kitüntetni kell, hogy képes lenne őt a fegyver hatalmával is megtörni.“ ¹⁾

Ezalatt Bethlen megúnván a hosszas bizonytalanságot, értesíté Sennyeyt, hogy május havában ünnepélyes követiséget bocsátand Bécsbe, mely a főhercegnő kezét formaszerűen megkérje ²⁾. Ez nem csekély zavarba hozta a királyt, ki most kényszerítve volt végre kiábrándítani a fejedelmet. Sennyey által oly választ iratott neki, mely a legnagyobb kimélettel bár, de elég világosan tudomására hozta, hogy reményével fölhagynia kell. Kérte, ne tegye függővé a király iránti hűségét és a létrehozott egyesség föntartását egy nő kezének elnyerésétől. S figyelmét más fejedelmi hölgyekre irányozá; névszerint a modenai herceg leányát s a császárné rokonát, egyik never si hgnőt hozta javaslatba ³⁾.

¹⁾ Az államtitkárnak april 26-án kelt, titkos jegyekbe foglalt utasítása.

²⁾ Bécsi nuntius april 12. Velencei követ május 31. Bethlen ekkor Bornemissza Jánost küldé Bécsbe, kinek titkos utasítását közli Thali K. Történelmi kalászkok 95 s kk. 11.

³⁾ A királynak 1625 aug. 27-iki emlékirata. És a florenci követ jún. 4.

Bethlent e közlemény kellemetlenségre érinté. De elfojtotta neheztelését. Távol van tőle — írta a cancellárnak, — a királyhoz való ragaszkodását egy nőhöz kötni; de ezen ragaszkodás annál szorosabb lesz, minél közelebb állandó leendő hitvese a királyhoz. Eddig nem gondolt arra, hogy idegen fejedelmi családok körében keressen magának nőt, mindazáltal szívesen veendi, ha a neversi hercegnő arkéjét megküldik neki ¹⁾.

A császári udvar haladéktalanul lépéseket tett az arkéj megszerzése végett; egyuttal, a mantuai hg közvetítése mellett, alkudozások kezdettek a hercegnő szüleivel ²⁾. Mindez hasztalan fáradság volt. Bethlen rég el volt határozva, hogy ha a császári főhercegnőt el nem nyeri, a brandenburgi választó nővérét fogja megkérni ³⁾. Emiatt be nem várta a kért arkéj megérkezését s 1625 július közepétől újabb követtséget bocsátott Bécsbe, mely utasítva volt egy utolsó kísérletet tenni a főhercegnő elnyerése végett, s ha ez sem vezet célhoz, egyenesen Brandenburgba utazni ⁴⁾.

Az erdélyi urak augusztus 1-én Nagyszombatba érkeztek, hol Pázmányt keresték; miután pedig itt nem találták, Pozsonyban tisztelegtek nála s uruk nevében kikérték támogatását. „Kérem kgdet — írja neki Bethlen —, ha mi-
ben méltónak itéli, ő fge előtt való törekedésével dolgaimat

¹⁾ Bethlen Sennyeihez 1625 május 7-én; a magyar levél egykorú latin ford. prim. vil. lev. A király által javaslatba hozott modenai hgnőre Bethlen — ismeretlen okoknál fogva — nem akart reflectálni. „Circa ipsius personam — írja a többször idézett királyi emlékirat — quandoquidem Ser. Princeps respectus nonnullos habuit, S. Mtas etiam acquiescit.“

²⁾ Bécsi nuntius aug. 27. És az idézett k. emlékirat.

³⁾ Florenci követ aug. 5: „Intorno a moglie mostra tuttavia desiderare, che gliela trovi S. Magestá, ma effettivamente deve essere in continui trattati col Marchese di Brandenburg.“

⁴⁾ Kemény J. Autobiographia. I. 65 l.

promoveálja, elhívén bizonyosan, hogy meg nem fogyatozik felőlünk való ígéletiben. . . . Bizonyosan elhiheti mind ő fge s mind kgmetek, hogy én a hadakozásról most kevesebbet gondolkodom, hanem a házasságra volna mostan nagyobb gondom.“ ¹⁾ A primás egyelőre arra szoritkozott, hogy a királyt föl hívja, miszerint a követség diszes fogadása iránt intézkedjék ²⁾. Érdemleges tanácsait szóval adta elő, midőn az udvarba hivatott, hogy a tárgyalásokban részt vegyen ³⁾.

A császári udvar ekkor Bécs uj helyen mulatott. Itt fogadtattak Bethlen követei is. Vezérük K o w a s ó c z y c a n c e l l á r a szokásos phrásisokban szólott uruknak hűségéről és szolgálatkészségéről s előterjeszté kérelmét, hogy „a király illő házasság létesítése által tisztelje meg.“ ⁴⁾ A király nagy mértékben kitüntette a fejedelem követeit, fényes ünnepélyeket rendezett tiszteletükre s a küludvarok diplomatai neheztelessel látták, hogy oly formalításokat használ irányukban, melyek csak koronás fők küldötteit illetik meg ⁵⁾. Ugyanakkor Bethlennek a „S e r e n i s s i m u s“ — „fenséges“ — címet adományozta, a mely címet a többi uralkodók is — mint a spanyol király, florenci nhg sat. — használtak. A spanyol, florenci és velencei követek ezen cimadományozás ellen komoly kifogásokat tettek; de a király azt válaszolá, hogy nem mint császár, hanem mint magyar király tüntette ki Bethlent ⁶⁾.

¹⁾ 1625 júl. 14. Hazai Okmánytár. II. 470 l.

²⁾ Pázmány levele a királyhoz 1625 aug. 2. Pozsonyból. Eredeti a cs. titkos levél.

³⁾ A király aug. 7-én hívja meg Pázmányt. Ered. fog. Canc. levélt.

⁴⁾ Bethlen a császárnak 6 szép koci lóval, a császárnénak 200 tehénnel kedveskedett. Bécsi nuntius és velencei követ aug. 13. És Ferenczfy udvari titkár aug. 16-án szerkesztett emlékirata. Prim. vil. levélt.

⁵⁾ Velencei követ aug. 13. Florenci követ aug. 20.

⁶⁾ Velencei követ aug. 13 s 20. A florenci követ aug. 9 én át-

Mindez arra volt hivatva, hogy Bethlennel a házassági ügyben szenvedett vereségét elfeledtesse. A király ugyanis a követség előterjesztésére adott válaszában leányáról említést sem tett és csak azon igyekezeteiről szólt, melyeket a külvároknál tett: kiemelé, hogy a nevers hercegnő arcképét s családjának határozatát napról napra várja. Kérdezé tehát, vajjon a fejedelemnek vannak-e komoly szándékai ezen hölgyre nézve? ¹⁾ A követek erre nem tudtak válaszolni s kijelenték, hogy futár által utasítást fognak kérni. S a futárt augustus végső napjaiban utnak indították ²⁾. De ez már csak pusztajáték volt. Mert visszaérkeztét be nem várva, néhány nap múlva kinyilatkoztatták, hogy utasításuk értelmében Brandenburgba fognak utazni s evégre császári menvédekét kérnek. És miután ezeket megkapták haladéktalanul utnak indultak ³⁾.

Igy végződtek a házassági tárgyalások, melyeket Bethlen három éven át folytatott a császári udvarral. A kath. hatalmak, elvakítva családi előítéleteik és rövidlátó politikájuk által, elszalaszták a kedvező alkalmat, midőn hatalmukban állott öt elvonni a protestans szövetségtől. Ellenben a brandenburgi választó örömmel fölanjánlá neki nővérének, Katalin hercegnőnek kezét. S ekként sok szép terv és remény meghiusult.

küldi udvarához a címadományozásról szóló okmányt. Ugyanez írja, hogy a „Serenissimus“ címmel a „Dilectio Vestra“ „Kedvességed“ is jár. De a császár vonakodik Bethlen irányában használni e címezést, minélfogva arra határozta magát, hogy leveleiben csak a kezdő betűket D. V. fogja kiírni, a melyek alatt „Dominatio Vestra“ — Uraságod — is érthető.

¹⁾ Aug. 27-én kelt kir. irat fog. Prim. vil. lev. t.

²⁾ Bécsi nuntius aug. 27.

³⁾ Bécsi nuntius sept. 3. Florenci követ aug. 9, 13, 20, 27, sept. 3.

IX.

Az 1625-iki gyarmati török béke előzményei. — Bethlen magatartása. — Pázmány fölszólalása. — A gyarmati béke. — Bethlen fenyegető állása. — Pázmány tanácsai.

Azon hiba, melyet a bécsi udvar Bethlen házassági ajánlatainak visszautasítása által elkövetett, sokfélekép megbosszulta magát. Első következményei a török békeügy fejleményeiben nyilvánultak.

A béke, melyet II. Mátyás 1615-ben a portával husz évre kötött, rég fölbomlott. Török hadak ismételve dultak a király területén. Majd Bethlent segítették foglalásaiban, majd a török hódoltság határait terjesztették. Ekként szükségessé vált új béke létrehozása. A bécsi udvar ez ügyben már 1623-ban tett lépéseket a portánál, melyek szívesen fogadtattak. A budai basa 1624 elején megbízott az alkudozások vezetésével és Bethlen is fölhívott, hogy „a budai vezérrel egyetértve keresse föl módjait a némettel való egyességnek.“¹⁾ De a fejedelemnek érdekében állott ezen egyesség létrejöttét mindaddig gátolni, míg a bécsi udvarral folytatott alkudozásai befejeztetnek; a házassági terv sikerétől, vagy meghiusulásától tette függővé, vajjon a török békeügyben befolyását a király érdekében fogja érvényesíteni, vagy pedig az ausztriai ház ellenségeinek javát előmozdítani.

Innen magyarázható ingadozó és következetlenség, sőt ellenmondónak látszó politikája 1623 tavaszától 1625 őszéig. 1624 tavaszán ovatosságra inté a portát, szükségesnek mondá, hogy a budai basa az ő tanácsa nélkül semmit sem tegyen

¹⁾ Horváth M. Magy. T. III. 588 l.

és az alku tartama alatt jelentékeny hadakkal rendelkeztek. „Mert valaki — ugymond — békességet akar kivált a némettel szerezni, szintén úgy kíváztatik a békességesínáláshoz a had, mint a hadakozáshoz.“¹⁾ Ugyanakkor a királynak szintén fölajánlá jószolgálatait a török béke létrehozására, sőt karját és hadait is, ha a török ellen háborút indítani kívánna. „Elhigye kgmetek — írja egy alkalommal, 1624 nyarán Eszterháznak — semmiben úgy nem gyönyörködtetem, mintha immár szolgálhatnék ő fgének“. És valamint a portán kétségeket keltett a király őszintesége iránt: a királyt is inteni szokta „ne higyen a töröknek, ha szinte concordálhat is vele.“²⁾

Ezalatt 1624 nyarán Bécsben a török békeügy beható értekezletek tárgyát képezé, s június elején a k. biztosok kijelölése is szőnyegre hozatott. Azonban a magyar kormányférfiak között elégületlenséget idézett elő azon körülmény, hogy az értekezletekre csak német urak hivattak meg s k. biztosokká szintén csak németek jelöltek ki. Pázmány osztotta è jogos neheztelést és magára vállalta, hogy azt szokott nyíltságával a trón zsámolyánál tolmácsolni fogja. „A hűség kötelessége kívánja — így ír a királynak — hogy tudomására hozzam fgdnék mindazt, mit a fölmerülő nehézségek elhárítására alkalmasnak itélek. Fgdnek

¹⁾ 1624 marc. 4. kelt utasítása a portára küldött követei részére. Ugyanott. 589 l.

²⁾ Lásd az 1624 elején Bécsben folyt békealkudozásokat. 112 l. Bethlen a magyar cancellárral a török békeügy tárgyában sűrű levelezést folytatott. Leveleiben mindig hangsúlyozta szolgálatkészségét, és jó tanácsokkal szolgált. 1624 jún. 18, júl. 22, aug. 30 és sept. 11-én, valamint cancellárjának aug. 30-án Sennyeyhez intézett leveleinek másolatai — melyek rendszerint Pázmánynak átküldettek — prim. vil. lev. Bethlen követi is, midőn Bécsben megjelentek, ismételve szőnyegre hozták uruk nagy terveit, melyek a török hatalom megsemmisítését céloznák, s említették, hogy ezügyben a pápához is fog fordulni, miről 1625 april 5. a nuntius Rómába jelentést tesz.

hatalmában áll javaslataimat elfogadni, vagy elvetni. Főemberek részéről komoly panaszokat hallottam aziránt, hogy a török békeügyről folyó tanácskozmányokba a magyar urak közül egy sem hivatott meg. Hívei figyelmeztetni kívánják fogdot, hogy ez előtt ily tárgyalások mindenkor magyar urak közbenjöttével történtek, minélfogva a mostani eljárást, mind magukra, mind a nemzetre nézve sérelmesnek tartják. E dolgot figyelemre méltónak ítélem s szükségesnek tartottam fogd elé terjeszteni.“¹⁾

A primás fölszólalásának eredményei csakhamar mutatkoztak. A király magyar tanácsosait augusztus 24-ére udvarába hívta, hogy a török békeügy iránti nézeteiket meghallgassa²⁾. Miután Thurzó nádort súlyosbodó betegsége távol tartotta, értekezleteiken Pázmány elnökölt. A magyar urak mindenk előtt hangsúlyozták, hogy „mind a korábbi szokás, mind a nemzeti becsület föntartása tekintetéből,“ k. biztosokká részben magyarok neveztesse. Kívánatosnak tartották, hogy a béketárgyalásoknak az előbbi egyességek szolgáljanak alapul; a porta adja vissza Vácot és az utolsó békekötés óta meghódolt falvakat, úgyszintén — az okozott nagy károk megtérítése fejében — Esztergomot és Kanizsát; biztosítsa a királyt, hogy a béke jövőben szorosan megtartatni fog. Azonfölül ajánlották, hogy a király némi hadakat öszpontosítson Érsekújvár és Komáromban, melyek a k. küldötteknek biztosságot kölesönözzenek és a török csapatok dúlásainak végét vessenek. Végre nem hitték elfogadhatónak Bethlen ajánlatát, melyszerint személyesen megjeleni készült az alkudozások helyén; miután ebből számos nehézségek származhatnának³⁾. A király elfogadta ezen fölterjesztés főbb pontjait s aszerint tette meg in-

¹⁾ Pázmány 1624 jún. 18. Nagyszombatból. Ered. cane. levé.

²⁾ Az aug. 14-én kelt meghívó levelek ered. fog. Ugyanott.

³⁾ Jászay. A szőnyi béke. Tudománytár. 1837. II 43—48 ll.

tézkedéseit; biztosaivá három német és három magyar urat nevezett ¹⁾).

Alig távoztak el Bécsből a magyar tanácsosok, midőn Bethlen egy futára érkezett oda. Javasolá a királynak, hogy a békealkudozásokat a jövő évre halaszsa; s mindenesetre tegyen némi hadikészületeket, hogy a szegény népet a török rablásoktól megmentse ²⁾. E meglepő tanács zavarba hozta a bécsi urakat s a király visszahívta Pázmányt és Eszterházyt ³⁾. De ezek sem tudták a helyzetet teljesen földéríteni. Némelyek — így a pessimista Eszterházy — Bethlen fölhívásában roszakaratót eselt; mások — mint az optimista Sennyey — jóakaratót tanácsot láttak ⁴⁾. A kétségek eloszlatása végett Gál Péter Erdélybe küldetett, hogy a fejedelem szándékairól határozott tudósításokat hozzon ⁵⁾. Ezen tudósítások épen nem voltak megnyugtatók. Bethlen Erdély rendének fölkelést hirdetett és hadikészületeket tett, a melyek ép oly kevésbé jelezték békés hajlamait, mint a török hadak újabb dúlásai sem voltak alkalmasak a békereményeket szilárdítani ⁶⁾.

De Bethlen helyzetének sem hiányoztak tövisei. Eddig könnyű volt a portán elhitetni, hogy a győzhetetlen padisáh leghivebb szolgálja és ugyanakkor a királyt ámitani, hogy a kereszténység javáért életét is kész kockára tenni. Most a

¹⁾ Jászay 75 l.

²⁾ Az erdélyi cancellár levele a magyar cancellárhoz. Aug. 30. Jászay 48 l.

³⁾ A Pázmányhoz intézett k. levél (sept. 8.) a prim. vil. lev. ; az Eszterházyhoz intézett Eszterházy M. II. 112 l.

⁴⁾ Eszterházy oct. 10-iki emlékirata. Eszterházy M. II. 116 l. Bécsi nuntius sept. 14.

⁵⁾ Jászay 54 l.

⁶⁾ Eszterházy II. 113 s' 119 ll. A bécsi nuntius sept. 28-án szólván B. készülteiről, megjegyzi, hogy három eset lehetséges: vagy a király ellen készül támadni; vagy Lengyelországba törni; vagy végre a királyt a törökkel való megbékülésre kényszeríteni.

békealkudozások küszöbén tüntek elő az általa játszott szerep nehézségei. S ő diadalmaskodott ezeken is. Nem a török, nem is a király, hanem a maga érdekében működött. Nem szakított egyik részszel sem. Kijátszotta mindkettőt.

Mindenekelőtt oda irányozá igyekezeteit, hogy a békealkudozások megnyitása minél későbbre halasztassék. S ez reményén fölül sikerült. A k. biztosok szeptember végén Komáromba érkeztek. És hat hónap mult el, míg az alkudozások folyamatba hozattak. E halogatás okát a k. biztosok a törökökben, ezek amazokban keresték; a mélyebben látók Bethlenben találták ¹⁾. S helyesen; mert protestans szövetségesei előtt dicsekedve szólt igyekezeteiről, melyek az alkudozások meghisítését célozták ²⁾. Végre 1625 april 16-án a közhidgyarmati mezőn megkezdettek az alkudozások. S május 26-án aláíratott az okmány, mely a zsitvatoroki békét megújítja ³⁾.

De Bethlen, ki az egyesség létrehozását a király hiveihez intézett leveleiben magának tulajdonítja érdemül ⁴⁾; a portán tiltakozott az „álnok és gyalázatos gyarmati béke ellen“ s fölhívta a szultánt, hogy meg ne erősítse ⁵⁾. Igyekezetei most is sikeresek voltak; a porta soha sem erősítette meg a gyarmati egyességet. Ellenséges tevékenységének kulcsát házassági ajánlatai visszautasításában és Ausztria el-

¹⁾ Némely megyei küldöttek, kik a nádor fölhívására Komáromba gyűltek, levelet intéztek B-hez, melyben fölkérik, ne akadályozza a béke létrejöttét. (Jászay 56. l.) A bécsi nuntius 1624. dec. 14: „Per la corte s'e detto, che il Gabor lo (trattato) dilati per suoi fini particolari.“

²⁾ Bethlen levele Franciaország, Hollandia és Velence követeihez. Eszterházy II. 195 l.

³⁾ Jászay 72 s. kk. II.

⁴⁾ Igy Sennyeyhez 1625 jun. 18-án intézett levelében. Jászay. A szőnyi béke. Tudománytár 1838. IV. 169 l.

⁵⁾ Eszterházy II. 205. l.

lenségeinek izgatásaiban birjuk. Ezek 1625 elején újabban sürgetni kezdték csatlakozásra, s e fölhívásokat épen nem fogadta oly közönyösen, mint Semnyey előtt erősíté; sőt april elején szabatosan előadta a föltételeket, melyektől ellenséges föllépését függővé tette ¹⁾.

Bécsben tudomással birtak Bethlen fondorlatairól s eselszövényeiről. Ezeket elárulták némely elfogott levelei, melyek a király kezeibe jutottak, ki a portáról is vett bizalmas fölvilágosításokat ²⁾. De bár a kitörést nem akarta siettetni s úgy viselé magát Bethlen irányában, mintha hűségében biznék: másrésről félelem nélkül nézett elébe újabb támadásának s elég erősnek érzé magát a veszély elhárítására. „Lesz módunk — írja Pázmánynak, ki ismételve kifejezé aggodalmait ³⁾ — azon esetre, ha Bethlen ellenséges támadást kísérlene meg, kellő ellenállást kifejteni. A Dunán nehézség nélkül fogjuk idejekorán leszállíthatni a szükséges haderőt. A fejedelemeire nézve tehát tanácsosabb lenne föntartani a békét, mint minden alkalmat

¹⁾ Eszterházy II. 195 l. — 1625 május elején a király emberei két levelet fogtak el. Az egyiket Bethlen írta 1625 jan. 19 Thurn gfnak, kit őszinte ragaszkodása felől biztosított. A másikat pfalzi Frigyes intézte Bethlenhez 1625 april 2. Hágából. „Marcus (vagyis Velence) — írja neki — iam in armis est et Principem Saxoniae ad eadem fortiter capessenda inducit. Achilles (a svéd kir.) paratum semper habet exercitum, quem prorogatis cum Roderico (lengyel kir.) induciis ad fines Biscaniae circa Russiam inducere posset, si certus esset Vestram Ser. bellum contra Sempronium (császár) continuaturum. Valde itaque eam rogamus, ut quod antea quoque instituit. . . nunc repetat. . . Quantum vero ad pecunias, quas Ser. V. expetit, attinet, qui haec ab illis, qui nunc in his et aliis Siciliae (német birod.) locis bello et ipsi implicabuntur, expectari nequeunt, idcirco cum Venetis serio agimus, ut ab illis aliquid impetremus pro Ser. V.“ (Mindkét levelet a bécsi nuntius máj. 12 Rómába küldé.)

²⁾ Eszterházy II. 208 szól arról, miképp födöztettek föl a királynak Bethlen portai alkudozásai.

³⁾ Pázmány a királynak 1625 június 24. Selyéről.

ellenséges mozgalmak előidézésére fölhasználni.“ Pázmány nem osztotta a király optimistikus fölfogását s kiábrándítani igyekezett őt. „Ha bárki másról lenne szó — írja — s nem arról, ki annyiszor megszegte szavát és sebessége által megelőzni szokta a szükséges előkészületeket, én is másképp gondolkodnám e dolgok fölöl. Bethlen ismételt támadásaiból megtanulhattuk, hogy nem szabad mellőzni az intő előjeleket. Már pedig soha sem fogja az országot oly zavarteljes állapotban találni, mint jelenleg. A véghelyek szűkülöködnek élelmi és hadiszerekben. Ujvárból távol van a főkapitány. Füleknnek és Nógrádnak nincs sem fő- sem alkaptánya. Üresedésben lévén a nádori méltóság ¹⁾, a megyék magukra hagyatvák. A föld népét esudálatos ingerültségbe hozta a silány pénz; lépten nyomon hallhatók szidalmak és káromlások. Fgd böles belátására bizom megítélni, mit lehet ily viszonyok között várni. Én ezekiránt már többször előadtam nézeteimet. Most azt teszem, mi hatalmamban áll; buzgón esedezem a jó Istenhez, hogy fgdet a bölesesség szellemével megihlesse.“ ²⁾

A komoly kép, melyet Pázmány a király szemei elé föltárt, nem téveszthette el hatását. Utóbbi leveleiben hiába keresnők az önbizalom hangját. Nehány nappal utóbb sürgetve kéri ki Pázmány véleményét aziránt, mikép kell majd szükség esetében a magyar közfölkelés kihirdetésében eljárni ³⁾. A primás siet válaszolni. A fölkelést — ugymond — csak akkor lehet kihirdetni, mikor a k. banderium kiállítva leend; szükséges tehát, hogy a király előbb mintegy 6000 gyalogot s 2000 lovast állítson ki. A paranesnoki tisztet Eszterházy Miklósr a és Teuffenbach tábornokra javasolja ruház-

¹⁾ Thurzó Sz. meghalt.

²⁾ Nagyszombatból júl. 9. Eredeti cs. titkos levéltár.

³⁾ Júl. 8 és 12. Miller I. 82—85 ll.

tatni, miután az utóbbi a nemzet nyelvét és szokásait jól ismeri és a magyarok előtt kedves ember. Ujra figyelmezteti a királyt, hogy a véghelyeket élelmi s lőszerekkel kellően felszereltesse, s a kapitányokat gondos örökösre buzdítsa. Végre szükséges idejekorán tudomást szerezni az ellenség célzatai s mozdulatairól; nem szabad bevárni, míg ismét a morva határokig halad, hanem Fülek, vagy Eperjes körül kell útját állani ¹⁾.

De a király nem tette meg az intézkedéseket, melyek a veszélynek, ha csakugyan bekövetkeznék, elhárítására alkalmasak leendettek. Ennek okát egyfelől azon indolentiában találjuk, mely a bécsi kormánynak egyik ősi jellemvonása vala; másrésről a király ovatosságában. Elkerülni kívánt mindent, mi Bethlenhezi viszonylatait nyílt szakadáshoz vezethetné. Azt hitte, hogy a fejedelmet követéinek kitüntetése, hízolgó iratok és cimadományozások által kielégíteni lehet. Hiu törekvés. Bethlen július havában biztosítá ugyan Pázmányt „hogy valameddig a más részről ansa nem adatik az üstökvonásra én mindaddig veszteg ülök, senkit nem háborgatok, senkivel nem veszödöm, és úgy is nem könnyen indulok a háboruságra; oltalmazzon Isten engemet attól, hogy én miattam több keresztény vér ontódjék!” ²⁾. De ugyanazon hónapban a portán kijelenté, hogy ha kellő támogatásra számíthat, kész már a következő augusztus hóban II. Ferdinand ellen megkezdeni a háborút; mire a porta által fölhatalmaztatott s tekintélyes segély ígérete által buzdított is ³⁾. És ez sem gátolá őt, hogy épen ezen alkudozások alatt ujabban hangsúlyozza a királyhozi ragaszkodását, „Császár ő fge hozzám jóakaró szolgájához —

¹⁾ Nagyszombatból júl. 19. Miller I. 85 l.

²⁾ Júl. 14. Hazai Okmánytár. II. 470 l.

³⁾ Eszterházy II. 205 l. Jászay A szönyi béke 172 l.

irja Eszterháznak — mostan megmutatott méltóságos és kegyes jóakarátját, grátiáját hogy én is hasznos dolgokban való szolgálatommal megköszönhessem, hálaadó szívvvel az Úr Istentől arra szent malasztot kérek; ne is legyen ő fgének és kgtének abban kétségök énfelőlem, hogy minden alkalmatossággal ő fgének sincere nem szolgállok, csak vegye ő fge és ne vesse meg sok oblációmat s a nagy diffidentia tétetődne le. Az Istennel bizonyitom, hogy én soha hazámon és nemzetemen kívül soha senkinek tökéletesb igazsággal szolgálni nem kívántam és senkit magamhoz kapcsolni inkább nem igyekeztem, mint ő fgének.“¹⁾

Bethlen az 1625 év folytán békében maradt, mire a porta újabb bonyodalmi kényszeríték. S azt nem volt oka megbánni. A magyar országgyűlésnek — mely ez év őszén ülésezett — loyalis és hazafias magatartása fölvilágosítá aziránt, hogy újabb támadása nem számíthat a nemzet rokonszenvére.

X.

A bécsi papnövelde alapítása 1623-ban. — A Jézustársaság gondjaira bizatik. — Uj alapszabályai. — Megnyitása 1624-ben. — A növendékek előmenetele. — Uj ház vétele. — Kellemetlenségek. — Egy növendék szökése. — Pázmány buzgó gondoskodása, szigora és gyengédsége. —

A nagyszombati Convictus Nobilium.

Míg Pázmány Bethlen ellenséges föllépésének, majd álnok diplomatiájának veszélyeivel szemben a királyt tanácsaival támogatta: egyházi tevékenységét egy mai napig főnálló intézet megalapítása jelezi. Ő már 1619-ben szándé-

¹⁾ Aug. 25. Eszterházy II. 211 l.

kozott Bécsben papnövelde-t alapítani. E célra megvásárolta és berendezte a házat, letette az alaptőkét és kiállította az alapítóoklevelet. Megnyitását a Bethlen által támasztott zavarok gátolták meg ¹⁾.

A béke helyreállítása után újabb buzgalommal károlta föl tervét. Az alapítvány most még jelentékenyebb volt, mint előbb ²⁾. Az Eszterháznál elhelyezett tőkéhez (15411 f. 65 dénár), melyet már előbb a bécsi intézetnek szánt, százezer rajnai forintot tett le aranyok és tallérokban, s ezen összeget 5⁰/₀ kamatra az alsó-ausztriai rendeknél helyezte el.

Időközben az intézet belső szervezetére vonatkozó megállapodásai lényeges módosításokat szenvedtek. Az 1619-iki alapszabályok szerint a növendékeknek a Jézustársaság iskoláit kelle látogatni, de az intézet vezetését, az

¹⁾ L. e munka I. 471 l. Mióta az első kötet napvilágot látott a primási egyh. levéltárban föltaláltam az 1619-iki alapító okmány és alapszabályok ered. fogalmazatait és kellően kiállított példányait.

²⁾ Pázmány miután 1623-ban a pisetum jövedelmet az érsekségnek visszaszerzé, egy ideig azon gondolattal foglalkozott, hogy azt rendelkezje a bécsi papnövelde föntartására. Ez ügyben római ügynöke által folyamodást intézett a pápához és a Congregatio de propaganda fide-hez. Az utóbbi 1623 oct. 30 án a következő végzést hozta: „Cum referente Illmo Card. Zollerano . . . de Collegii Ungarici erectione ab Aeppo Strig. petito actum esset, communi Dominorum voto fuit decretum, ut . . . Breve si Sanctissimo placeret expediretur, quo redditus 6—7 millium tallerorum a Camera Imp. restituti dismembrarentur a mensa Aeppali, Collegioque (Viennae) erigendo perpetuo unirentur.“ (A folyamodás és e végzés Kaprinay kézirati gyűjteményében XI. A. Az egyet. ktárban.) És a pápa a Pazmanaeum megerősítési bullájában (1624 máj. 10.) kiemeli, hogy a primás „quosdam redditus, ad summam 6—7 millium tall. ascendentes, mensae Aeppali Strig. per Cam. Imp. restitutos, ab eadem mensa dismembrari, eidemque Collegio applicari summopere desiderat,“ mit kétségesen megenged. (Rimely, Hist. Collegii Pazm. 52 l.) Pázmány azonban megváltoztatta szándékát. A bécsi intézet alaptőkéjét készpénzben tette le, a pisetum jövedelmet pedig a nagyszombati nemesi convictusra szánta.

esztergomi érsek és káptalan főfölgyelete alatt, az esztergomi egyházmegye papjai közül nevezendő kormányzóra szándékozott ruházni. Ellenben 1623-ban a papnövelvét egészen a Jézustársaság gondjaira bízta, melynek atyái voltak hivatva azt, minden külső befolyástól függetlenül, igazgatni ¹⁾.

Ezen változás könnyen megfejtethető. Pázmány e lépésének nem rokonszenv, melyet a Jézustársaság iránt magas állásán is megőrzött, szolgált rugóul, hanem azon aggodalom, hogy megyéjének papjai között nem fog található alkalmas egyéneket, kiket ily intézet élére helyezhetne. Alig van föladat, magasabb tehetségeket, nagyobb önföladozást és szerencsésebb tapintatot igényelő, mint jó papokat nevelni. Az egyházi nevelés súlypontja a hatásban van, melyet a nevelő növendékeinek szellemére gyakorol. Gazdag hittudományi ismeretek a meggyőződés szilárdsága nélkül, a lelkipásztori kötelmek pontos ismerete buzgalom nélkül haszontalanok. És meggyőződést, buzgalmat csak az ébreszthet föl másokbau, ki azzal maga is bír és csak úgy, ha lelkesedéssel és önföladozással szenteli magát föladatának. Hogy a Jézustársaság atyái erre kiválóan képesítvék, ellenségeik is elismerik. A földi érdekek, a hiúság és emelkedés ösztönei nem rugói tevékenységüknek, s épen azért nem is zsibbasztják meg ezt. A hő vágy előmozdítani Isten

¹⁾ „Quia vero A. R. P. Mutius Vitellesens S. J. Praepositus Generalis . . . consensit, ut Patres S. J. huius a nobis erigendi Alumnatus curam et totalem administrationem, tam in temporalibus quam in spiritualibus suscipiant, quo nomine et nos et Hungaria tota multum huic sanctae Societati debet; idcirco ius omne ac scripturas, tum domum ipsam, quam praedictas . . . summas S. J. plane et totaliter . . . assignamus, absolutamque ac plenam Alumnatus administrationem Patribus Societatis committimus, ita ut a nemine, praeterquam a Superioribus Societatis dependentiam in administratione Alumnatus habeant.“ Az 1623 aug. 23 iki alapítóokmány szavai. Rimely i. m. 10 l.

dicsőségét és a földöntúli jutalom reménye fokozza erőiket; vezeti, irányozza és teszi oly gyümölcsözővé munkálkodásukat.

Mihelyt Pázmány abban megállapodott, hogy intézetét a jezsuitáknak adja át, szükségessé vált az 1618-ban kidolgozott alapszabályok teljes megváltoztatása. Az új szabályok szerkesztésében az intézet kormányzójának Hmíra atyának tanácsával élt ¹⁾. Mintául sz. Ignác, bölcseségük és gyakorlati szellemük által, kitünő regulái szolgáltak, melyek célszerűen alkalmaztattak a sajátos viszonyok követeléseire.

A növendékek reggel egy egész, este félórát szentelnek imára és lelkiismeretük megvizsgálására. Főleg a b. Szűzet keresik föl imáikkal, kinek officiumját naponként végzik. Köznapokon a ház kápolnájában hallgatnak szent misét. Vasár és ünnepnapokon a város valamelyik templomában ünnepélyes isteni tiszteleten jelennek meg. Hetenként gyónnak és áldoznak. Az alapító és az esztergomi egyház javára hetenként, az áldozárok egy szent misét mutatnak be, a többiek a szent olvasót végzik ²⁾.

Az egyházi ének és szertartásokba, a szónoklat és elemi oktatásba az intézet falai között előjáróik avatják be. Egyéb tanulmányaik végett az egyetem előadásait látogatják. De miután a megyében, Magyarországon nagyszámú, főleg közepeszerű műveltséggel bíró papokra van szükség és tapasztaltatott, hogy tudósabb papok nehezen elégednek meg a szegé-

¹⁾ Pázmány 1624 április 26 Nagyszombatból írja Hmírának: „Regulas conficiat Paternitas V. ante Pentecosten. In Regulis R. V. ponat sat.“ És júl. 11 Selyéről: „Quaeso R. V. labore in Regulis Alumnatu ordinandis, et mihi gratum foret intelligere, ubi etiam a Superioribus approbantur.“ Ered. Pray kéziratgyűjtem. Egyet. ktár.

²⁾ Az alapító halála után a misék és olvasók az ő és az esztergomi megye összes halottainak lelkiüdvéért fognak végeztetni. Ezenkívül az új áldozárok három első miséjüket szintén az alapító és az esztergomi egyházmegye javára mutatják be.

nyebb plébániákkal: arra fordíttatik legfőbb tekintet, hogy a növendékek buzgó és erényes papokká neveltessenek. Elég, ha a hittudományok elemeit elsajátítják s a casuistica és controversiák terén otthonosak. Csak kevesen, a kitünőbbek bocsáttatnak a magasabb bölesészeti és hittudományi tanulmányokra.

A növendékek, hogy az alázatosság erényét gyakorolják, maguk tisztítják és rendezik hálótermeiket s lakszobáikat. Rendesen latin nyelven társalkodnak; az élőnyelveket csak estebéd után, vásár és ünnepnapokon ebéd után is, használják. Tantermeikből egyedül a felügyelőnek, a házból a kormányzó engedélyével lépnek ki. A világiakkal minden közlekedés tiltva van. A nyári szünet is rendszerint az intézet falai közt töltik; csak azon esetre bocsáttatnak el, ha a hely hova távozni kívánnak, aggodalmakra okot nem szolgáltat. „Egy hónap több rosztat okozhat, mint a mennyi jót egy egész év munkája eredményez“, mondá Pázmány.

Az intézet előjárói fölhatalmazták kizárni az engedetleneket és kik az egyházi pályára képtelenek; de mielőtt e végső eszközhöz nyulnak, megkísérlik az enyhébbeket. A növendékeket az esztergomi érsek, — és az érseki szék üresedésében a káptalan — fogadja be. Az esztergomi káptalannak joga van négy ifjút ajánlani. Ép, egészséges, törvényes születésű, jóhirű, szelid természetű és köztiszteletben álló férfiak által ajánlott, ifjak vétetnek föl, kik a tizenötödik évet már elérték és előismereteik által képesítvék azonnal a költészeti osztályba (poesis) lépni. Különös tekintetben részesülnek az Erdélyből és a török hódoltságából származottak, bár ha koruk és ismereteik nem is felelnek meg a rendes igényeknek.

A növendékek, midőn az intézetbe lépnek, nyole napon át lelki gyakorlatokat tartanak s három hónapi próbát

állanak ki. Ezen idő eltelte után szabadságukban áll kilépni. Ha maradnak, írásban kötelezik magukat, hogy az intézetben azon tanulmányokkal és annyi időn át fognak foglalkozni, mi ként előjáróik rendelik, s papokká szenteltetvén legalább három évet fognak az esztergomi egyházmegye szolgálatában tölteni; ha pedig kötelességüknek nem tesznek eleget, megtérítik az intézetben reájuk fordított költségeket. Pázmány személyére föntartotta a jogot, hogy rokonságából két-három oly ifjút is küldhessen az intézetbe, kik nem szándékoznak a pápi pályára lépni, s ezek nem tartoznak kiállítani az érintett kötelezvényt ¹⁾.

Pázmány a papnövelde alapításáról jelentést tett a pápának, kik érve jóváhagyását, az alapítvány megerősítését. VIII. Orbán örömmel teljesítette e kérelmet s az intézetet némi kiváltságokkal is kitüntette ²⁾. Brevéje meleg szavakkal magasztalja a primás vallásos buzgalmát. „A vallásnak erősséget, a vallástalanságnak romlást készítettél, midőn a bécsi intézet megalapításán fáradoztál. Valóban tetteid csudálatos mérvben kivívták részedre az egész egyház magasztalását és a pápa jóakarátát. Vallásos bőkezűséged követendő példát nyújt egész Németországnak, miként kelljen fölhasználni az egyház kineseit. A bécsi intézet ugyanis nemcsak erős torony és Úr szállójének előfoka leend, hanem egyuttal maradandó emléke a pápi bőkezűségnek, mely a császárok nagylelkűségével versenyez. És a magyar nemesség megemlékezvén majdan

¹⁾ Összeállítva az alapítóokmány szabványai, az intézet alapszabályai, (Rimely 9 és 293 s kk. II.) évkönyvének 1625-re tett följegyzései, (a nagyszombati érseki helynökség könyvtárában) és Pázmánynak 1624 ápril 26 az intézet rectorához intézett leveléből. (Eredeti Pray gyűjtem.)

²⁾ Az 1625 jún. 13 iki pápai breve engedélyezi, hogy az intézet növendékei a rector bizonyítványával ellátva, a kánonok által meghatározott időpontok és időközök mellőzésével is, a bécsi püspöktől fölvehessék az egyházi rendeket. Rimely i. m. 54 l.

e jótéteményről, az esztergomi érsek buzgalmát, mint az ég kiváló ajándékát, fogja dicsőíteni.“¹⁾

Az intézet 1624-ben nyitott meg. Kormányzójává Lamormain Henrik atya – Pázmánynak húsz év előtt a gráci egyetemen tanítványa — neveztetett ki, de ezt kevéssel utóbb Hmira János váltotta föl. Az első tanfelügyelő Horváth János atya volt. A ház pünkösdi ünnepének előestéjén fogadta be első lakóit: tizenkét ifjút; három erdélyi, a többi nagyrészt tót származású, kik 19—24 évesek voltak. Mindannyian szerencsésen kiállották a lelki gyakorlatokat s próbahónapokat és szeptember 1-én kiállították kötelezvényeiket. Ez ünnepélyesen ment véghez. Maga a primás is jelen volt és fényes díszebédet adott, melyre többi között a pápai nuntius, Sennyey cancellár és Eszterházy Miklós hivatalosak voltak²⁾.

A növendékek karácsony ünnepén vették föl az egyházi öltönyt, mely — Pázmány és a káptalan ohajtása szerint — gesztenyeszínű posztó talár, kék collaré és hasonló színű köpenyből állott. A jezsuiták kívánták, hogy az egész öltözet kék legyen. De a primás ellenzé ezt, mert attól tartott, hogy ha a növendékek tanulmányaik végeztével kék öltözetben jelennének meg paptársaik körében, ezeknek megtetszenék a kék szín s könnyen elhagynák a szokott fekete színt. Utóbb, Pázmány halála után, a jezsuiták a kék színt hozták be. A primás nagy fontosságot helyezett arra, hogy a növendékek öltözete diszes és jó posztóból készüljön. Mint mindenben, még e csekélységben is magasabb szempontok vezérelték. „A tisztességes öltözet — írta — a növendékeket kötelességeik buzgó teljesítésére, s másokat az intézetbe való belépésre fogja ser-

¹⁾ A p. breve 1623 nov. 14. Rimely i. m. 52 l.

²⁾ Az intézet évkönyve 1624-re.

kenteni. A magyar nemzet ugyanis inkább mint más kedveli a diszes ruhát és kevésbé mint más hajlandó a papi pályára lépni.“¹⁾

A Jézustársaság atyái a vezetésük alatt álló intézetekben nagy súlyt szoktak helyezni a növendékek által rendezett nyilvános előadásokra, szónoklati és vitatkozási gyakorlatokra. Tapasztalásuk szerint ezek nagy mérfékben alkalmasak voltak, hogy az ifjak az előadásban könnyűséget, a kifejezésekben szabatossgot, a nyilvános föllépésben biztosságot sajátítsanak el. És e tulajdonokra a magyar papnak nagy szüksége volt. Minden pillanatban, a templom szószékén és politikai gyűléseken, komoly eszmeeszerében és a poharazás vigágai között egyaránt késznek kelle lennie az ostromok visszaverésére, melyeket majd ellenséges roszakarat, majd pajzán könnyelműség, néha tudatlanság, máskor elfogultság intézett a katholicizmus hitelvei és története, szertartásai és szolgálai ellen. A bécsi intézetben naponként ebéd és vacsora alatt rövidebb, vasárnapokon hosszabb vitatkozások rendeztettek. És ezen gyakorlatok hatása csakhamar szembetiűően nyilvánult a növendékek tudományos előhaladásában. „Ekkor — olvassuk 1626-ra az intézet évkönyveibe följegyezve — kezdettek elhiresülni az intézet növendékei.“

Pázmány szüntelenül a tyai gyengédséget tanúsított az intézet iránt, s szeretettel gondoskodott minden szükségéről. 1625 jelentékeny jótéteményben részesíté. Épülete, szűk helyiségei és az egyetemtöli távolsága miatt alkalmatlan-nak bizonyulván, új ház szerzéséről gondoskodott. Ilyen csakhamar találkozott a jezsuiták fölügyelete alatt álló „Bursa Liliorum“ nevezetű alapítványi házban, mely egykor a bécsi

¹⁾ Pázmány az intézet rectorához 1624 april 26. Az intézet évkönyveiben 1625-re.

egyetemet látogató württembergi ifjaknak szolgált lakásul. Miután azonban ama tartomány ifjai jó idő óta nem szokták volt a bécsi főiskolát fölkeresni, a jezsuiták a házat, mely lakatlanul állott, elárusítani szándékoztak. Pázmány négyezer rajnai forint árán megvásárolta, s miután a király megerősítését kieszközlé, 1625 október végén az intézetnek átadta ¹⁾.

Ebből némi nehézségek származtak. Miután a ház az alapítvány szellemétől különböző rendeltetést nyert, a bécsi egyetem tanácsa az eladást érvénytelennek nyilatkoztatta s Pázmányt fölhevítte, hogy a vásárlástól visszalépjen ²⁾. A primás siettetett az egyetemi tanácsot fölvilágosítani, hogy a szóban forgó házat jóhiszeműleg vásárolta meg, a vételért már kifizette, sőt a királyi megerősítést is kieszközlötte. Már pedig — mondá — a jezsuiták a házat bizonyára el nem adják, s a király az eladást meg nem erősíti, ha ez jogtalanul történt volna; minélfogva a történeteken többé változtatni nem lehet ³⁾. Az egyetem és a jezsuiták között a hosszas vita folyt; de a ház az intézet birtoka maradt, s mai napig lakhelyéül szolgál ⁴⁾.

Ugyanezen időtájban komolyabb baj, pénzügyi calamitás érte az intézetet. Pázmány 1623-ban az alaptőkét, 100,000 rajnai forintot aranyban és ezüstben tette le az alsó ausztriai rendeknél, a mely összeg az — (agioval) a forgalomban levő rossz pénz értéke szerint — 130,000 forintot képviselt. A rendek az 5⁰/₀ kamatokat négy éven át rendszeresen fizették. De 1627 augusztus 1-én kijelenték, hogy a tartományi pénztár a kamatok fizetésére képtelen s fölkérték a primást,

¹⁾ Pázmánynak, a császárnak és a jezsuita provincialisnak okmányai Rimelynél 17—26 ll.

²⁾ Rimely 26 l.

³⁾ Pozsonyból 1628 jan. 2. Rimelynél 28 l.

⁴⁾ Rimely 28 s kk. ll.

hogy a tőke egy részét engedje el s a kamatokat szállítsa le. Pázmány ebben nem egyezett meg, s a király közbenjárását kérte ki az intézet érdekeinek megóvására ¹⁾).

A király 1628 nyarán Trautmansdorf Miksa gróf elnöklete alatt vizsgáló bizottmányt küldött ki ²⁾). A nyomozásokból kitűnt, hogy a tartomány pénzügyei csakugyan nagymértékben ziláltak s a hitelezők áldozatai mellőzhetlenek. Ekkor Pázmány is kénytelen volt engedményeket tenni. Megnyugodott abban, hogy a kamatok 4⁰/₀-ra szállíttassanak le. Viszont a rendek biztosítékokat nyújtottak, hogy jövőben a kamatokat pontosan fogják fizetni ³⁾). De már következő évben újabb panaszokra adtak okot ⁴⁾).

Az intézet másnemű kellemetlenségeket is okozott alapítójának, kit minden mozzanatai élénken érdekeltek. 1628 elején Rakowsky Gáspár növendék megszökött s a szentkereszti cistercita zárda ujoncai közé vétette föl magát. Habár az ifjut a szerzetesi élet iránti őszinte vonzalom indítá e lépésre, Pázmányt az nem ke-

¹⁾ Pázmány 1627 nov. 7. írja a bécsi rectornak: „Licet ego nihil Reverentiis Vestris circa hoc negotium ordinare velim, cum totum et omne ius meum Collegio transcripserim, nihilominus existimarem valde consultum, si R. V. communicato cum P. Rectore negotio, consentirent, ut illa 5000 fl. restantia condonarentur Provinciae, dummodo novas Obligationes darent, quibus declarent, quod ad hanc cessionem non tenebamur, et in posterum iuxta Obligatorias Provinciae certo certius ante alias solutiones censum persolvent.“ Pray gyűjtem.

²⁾ Pázmány ekkor titkárát küldé Bécsbe, hogy a grófot informálja. A részére adott utasítás, az 1628 júl. 10 a grófhhoz intézett levele, ennek júl. 19 kelt válasza s Pázmánynak 1628 aug. 26 án ez ügyben a királyhoz intézett levele Pray gyűjtem.

³⁾ Rimely 33 s kk. II. Az alsóausztriai rendek pénzügyi bizottmányának 1630 marc. 31. kelt biztosító okmánya, melyben magukat büntetési összegek fizetésére kötelezik, ha a kamatokat rendes időben kifizetni elmulasztanák, egyk. más. prim. egyh. lev. t.

⁴⁾ Pázmánynak a tartományi rendekhez intézett, kelet nélküli levele Simor primás birtokában.

véssé bosszontá; mert egy reményteljes növendékét veszttette el, és attól tartott, hogy példáját többen is követni fogják s ily esetek megfoszthatják erejüktől az ifjak által elvállalt kötelezettségeket. Emiatt azonnal fölhevta a szentkereszti apátot, hogy Rakowskyt a bécsi intézetbe visszaküldje. „Habar — írja — nagy tisztelettel viseltetiink a szerzetes élet iránt, de mivel ama növendékre már jelentékeny pénzösszeg fordittatott s előljárói tudta nélkül, kötelezettségeit megszegve, titkon távozott el: kérem főt. atyaságodat, hogy őt a növelde kormányzójának fölhívására visszaküldje, nehogy ily botrányos előzmény másoknak, kik talán hasonló gondolattal foglalkoznak, buzdításul szolgáljon. Megvárjuk főt. atyaságod irántunk viseltető jóakaratótól és méltányosságától, hogy nem kényszeritend minket arra, miszerint panaszainkkal ő Szentségéhez forduljunk“.

Az apát e komoly sorok vétele után sietett mind a primásnál, mind a bécsi rectornál esedezni, hogy a szökevény, hibája dacára megmaradhasson a rendben, melyhez nagy szeretettel ragaszkodik. Pázmányt azon körülmény, hogy az apát az ifju hibáját elismeré és kegyelmet kért, nem téveszté el hatását. Főntartotta ugyan követelését, de ezt megegyeztetni tudta az apát és az ifju iránti kimélettel. „Az ifjut, — válaszol az apátnak — szivesen átengedném főt. uraságodnak, ha nem tartanának vissza a nagy hátrányok, melyek ily engedékenységből származhatnának; . . . Kérem emiatt, tessék az ifjut visszaküldeni. Én azután, főt. uraságod iránti tekintetből, fölmenteni fogom fogadásától s ekkor nyugodt lelkiismerettel visszatérhet a szerzetbe. Így mind az intézet, mind a szerzet érdekei megóva lesznek. Nem akarnám főt. uraságodat megbántani; de ha másképp segiteni nem lehet, kényszeritve leszek az egész ügyet a pápa elé vinni.“ A primás kiegyenlítési javaslata örömmel

fogadtatott Szent-Kereszten. Midőn röviddel utóbb Pázmány Bécsben mulatott, magához hivatá az ifjút. Előbb komoly szavakkal megróttá tettét, azután fogadásától fölmentve visszaküldé kolostorába ¹⁾.

Pázmány azonban sok örömet is élvezett az intézetből. Midőn növendékei közül 1627-ben először szentelt áldozárokat, írja: „mióta az érseki méltóságot birom, soha sem volt nagyobb örömem, mint ez alkalommal.“ ²⁾ Nagy megelégedésére szolgált, hogy a növendékek a lelkipásztorkodás terén buzgalmuk és erényeik által társaik fölött kitűntek. „Örömmel értesülök — írja 1630 végén — hogy ismét két növendék küldetik (fölszenteltetés végett). Vajha még nagyobb lenne számuk. Kik az intézetet ezideig elhagyták, szép jeleit adták buzgóságuk és erényeiknek. . . . Köztiszteletben részesülnek és mintegy példányai a többieknek.“ ³⁾

És ezen szerencsés eredmények nem egyedül az előljárók érdemei, azok nagyrészt Pázmány hatásának tulajdonítandók. Az intézet mindenkor legkedvesebb tárgyát képezé gondjainak. Gyakran meglátogatta azt, midőn hivatalos teendői a császári udvarba hívták. És nem nehéz elgondolni, mennyire emelhatték és lelkesíthették az ifjú kebleket a lángszellemű főpap buzdító szavai. Az intézet kormányzójával sürri levelezésben állott. Az 1624 és 1631 közötti évekből 33 levél, melyeket a kormányzóhoz intézett és sajátkezűleg írt, került kezeim közé. A legcsekélyebb eseményekről vett érte-

¹⁾ Pázmány 1628 ápril 30-án Túróczról az apátnak; az apát május 9-én Pázmánynak; a primás május 31-én az apátnak. Ezen levelezés fölvéve van az intézet évkönyveibe. Pázmány ez ügyben 1628 ápril 30-án a rectornak is ír. Ered. Pray gyűjtem.

²⁾ Az intézet évkönyvei 1627-re.

³⁾ Pázmány a bécsi rectornak 1630 dec. 16-án Selyéről. Eredeti Pray gyűjtem.

sítést és személyesen intézkedett. Bökez üen támogatta az intézetet anyagi tekintetben s lehetővé tette, hogy míg 1627-ben csak 27 növendéke volt, számuk 1629-ben 36-ra, 1631-ben 40-re gyarapodott. „Az ünnepekre — írja például 1631 végén — s az új esztendőre, uraságodnak a növendékek befogadásában tanusított liberalitásaért elismerésem jeléül, kétszáz talért utalványozok. ¹⁾ Gyakran küldött élelmi szereket, gabonát, bort vagy egyebet, miről tudta hogy szívesen fogadtatik. „Hogy Tisztelendőséged annál buzgóbban imádkozzék érettem, — írja kedélyesen 1632 február 11-én — rendelkeztem, hogy a nagy bőjt szükségleteire egy mázsa sózott halat, öt sajtot, öt mérő hüvelyes veteményt és husz itec vaját küldjenek Tisztelendőségednek.“ ²⁾ Némely növendékek eltartásáért külön fizetett. Így 1629-ben kettőért 200 forintot, egy harmadikért — a kalvinista Ladányiért, ki rokona volt — 25 aranyat küldött ³⁾.

Figyelmét nem kerülték el az intézet szellemi érdekei sem. Mindenekfölött a fegyelem föntartásán örködött. 1630-ban megengedte, hogy más főpapok saját költségükön szintén neveltethessenek az intézetben néhány

¹⁾ És hozzáteszi „Sed non dicat, quod pro subsidio dem, nam si intellexerint Provinciales, tanto difficilius habebitis, quod debent.“ 1631 dec. 5. Nagyszombatból Praynál.

²⁾ : „Obtulere se mihi duo iuvenes, rhetor duorum annorum unus, alter qui hic Selyae diu et cum laude Scholis prae-fuit . . . Et licet nec ego inclinem ad supernumerarios alendos, sed quia raro talium iuvenum copiam habeo, decrevi eos ad studia mittere, nec tamen R. V. onerare. Itaque pro quolibet illorum fl. ung. 100 mitto . . . Rogo R. V. illos recipiat et instruat. Mitto iuvenem alium Stephanum Ladányi etiam nunc Calvinistam ad studia. Rogo R. V. commendet illum P. Regenti, habeat curam ipsius, sit in prima mensa. Et si enim valde remote, nec mihi exploratu gradu, propinguos meos attingere dicitur. Ego vero nil aliud specto, quam ut Catholicus sit et pius.“ Ugyanott.

³⁾ Az intézet évkönyveiből. És Pázmány a rectorhoz 1629 oct. 22.

ifjut. Ezek kivételes állást akartak igénybe venni s nem hódoltak meg az intézet törvényeinek. De Pázmány kimondá, hogy ezeknek is a közös fegyelem alatt kell állaniok. „Senki sem birhat kiváltsággal, vagy bármily előjoggal; mindannyian közös rendnek lesznek alávetve. Ha valaki ezen határozott akaratumnak ellenszegülne, Tisztelendőséged belátása szerint büntesse, nehogy botrányul szolgáljon a többieknek. Ohajtom, hogy nyilatkozatomat a növendékek előtt fölolvassa. . . . s az intézet könyvébe beirassa. Miután ugyanis azok, kik az intézetből eddig kiléptek, Isten kegyelméből tudományuk, tiszta erkölcsaik és egyházi férfiúhoz illő erényeik által magam s mások legnagyobb örömére, az idősebb egyháziaknak is példányképekül szolgálnak: sajnálatos lenne, ha néhánynak fegyelmetlensége az intézet üdvös rendjét megzavarná. . . Az intézet fegyelme fontosabb két, vagy három növendék előmenetelénél. Ennélfőggva kimélet nélkül és kérlelhetlen szigorral járjon el az engedetlenek irányában. És ha az intézetből kizáratni kellene valakit, hozza tudomásunkra. Minden előnyöknél nagyobb súlyt helyezek a fegyelem sértetlen föntartására.“ ¹⁾

Pázmány nem csak szavaiban, a büntetésekben is, melyekkel az engedetleneket sújtá, szigorú volt, és pedig oly fokban, hogy szigorát mai nap kegyetlenségnek bélyegeznők. 1631 tavaszán Tasi Gáspár növendék megszökött az intézetből; de a primás kezeibe került. „Én őt — írja -- a papi öltönytől megfosztottam, vas gyűrűkkel ékesítettem föl és kényszeritem, hogy az új (nagyszombati) papnövelde építésénél meszet és téglát hordjon. Annyi bizonyos, hogy büntetlenül senki sem fog megszökni.“ ²⁾ Néhány hó-

¹⁾ Pázmány 1631 jan. 15. Nagyszomb. Ugyanott.

²⁾ Pázmány 1631 máj. 11. Selyéről. . . . : „Juvenis qui fugit

nappal utóbb egy más növendék, Bereczky Benedek valamely nagyobb kihágása által vonta magára haragját. „Méltó — írja erre nézve — hogy a többiek elrettentésére szigorú büntetést vegyen. És ámbár én az intézet kormányzását s a vétkesek büntetését a Jézustársaságra hagytam, s e tekintetben semmit sem akarok változtatni; véleményem szerint azokat, kik mint javithatlanok az intézetből eltávolítandók, előbb hosszabb fogsággal s kenyéren, vizen való böjttel kell megfenyíteni. Így járok el én Tasi-val, kit lábain bilinesekkel ellátva őriztetek. Ha Pozsonyban nem d volna a pestis, meghagytam volna tisztetnek, hogy a nevezett Benedeket oda vitesse s érdeme szerint bánjék el vele. Miután azonban ez lehetetlen, talán jó lenne őt egy időre az intézet szomszédságában létező házban elzárni, hogy ott az áhítat gyakorlatai megjavítsák.“¹⁾

De ha kérlelhetlen volt a roszak iránt, atyai gyengédséggel karolta föl a jókat. Ezt eléggé bizonyítja egy 1627-iki levele: „A két betegeskedő növendéket — írja — szívesen magamhoz veszem a szünidőkre²⁾).

Az előljárók iránt is hálás tudott lenni. 1631-ben értesülvén, hogy a kormányzó Hmira atya főnökei által e hivatalától elmozdított, meleg szavakkal tolmácsolta háláját. „Nekem rendkívül kedves volt — így szól levele végén — Tisztelendőséged szorgalma és atyai gondoskodása, melyet ezen intézetben tanusított. A feledés soha sem fogja kitörölni lelkemből azon oly sikeres buzgóság emlékezetét, melyet Tisztelen-

forte est Caspar Tasi, neque enim eum R. V. nominat. Si is est, eum ego curavi captivari et clericali habitu spoliari, tum ferreis annulis decorari, ut calcem ac lateres novo Seminario aedificando convehat. Certum est neminem fugitivum in punem futurum.“ Ugyanott.

¹⁾ Pázmány 1631 jún. 29. Nagyszomb. Ugyanott.

²⁾ Pázmány 1627 sept. 1. Selyéről. Ugyanott.

döséged Magyarország javára kifejtett. Fogadja tehát meleg hálámat gazdagon gyümölcsöző fáradozásaiért.“¹⁾

Ugyanazon időben, midőn a bécsi Pázmány-intézet áldásos létét megkezdé, a nagy primás bőkezűsége a haza határai között, Nagyszombatban egy más hasonló üdvös intézetet alapított. A szegény nemes ifjak neveldejét (Convictus Nobilium). Ennek létesítésében hazájának legszentebb érdekei lebegtek a nagyszellemű alapító szemei előtt. A vallás-erkölcsös és tudományos műveltség áldásaiban ohajtá részesíteni az ország nemes ifjait; s magas föladatakra képesíteni azokat, kik hazájuk politikai és társadalmi alakulásaiban a vezérszerepre voltak hivatva. „Miután ugyanis — írja — meggyőződünk, hogy valamint az elvetett mag az aratásnak, úgy az ifjúság helyes nevelése a kath. vallás és az erkölcsiség megszilárdulásának föltétele: régóta aggodó lélekkel kerestünk módokat, mikép eszközölhessük, hogy a nemes ifjak, főleg a szegényebb sorsúak vallásosság és tudományban neveltessenek, s midőn majd érett korra jutnak a haza támaszaivá és diszeivé váljanak.“ A növelde részére már 1619-ben vásárolt házat. De megalapítása csak öt évvel később lett lehetségessé; midőn az esztergomi érsekségnek a pisetum jövedelmet visszaszerzé, ebből ötezer magyar forintot rendelt évenként a növelde főtartására fizettetni.

Az intézet vezetését a Jézustársaság atyáira bizta. A növendékek, a magyar korona területén született szegény nemes ifjak közül, az érsek által vétettek be. Azok rendszerint csak lakást és élelmet nyertek; csak kivételesen ha nagyon szegények voltak s tehetségeik kiváló reményeket keltettek, láttattak el egyéb szükségességekkel is. „Midőn az

¹⁾ Pázmány 1631 marc. 8. Pozsonyból. Ugyanott.

intézetbe lépnek semmi más kötelességet nem vállalnak magukra, mint azt, hogy míg falai között tartózkodnak, Isten féltelmében élni és szorgalmasan tanulni, miután pedig azt elhagyják hazájuknak és nemzetüknek híven szolgálni fognak.“¹⁾

A király Pázmány kérelmére az intézetet megerősíté, s gyarapítására a körmöczi bányák jövedelmeiből évenként fizetendő 2000 forintot utalványozott s ezen összeget utóbb 3000 forintra emelte. A növelde hatása már néhány év alatt áldásos és jelentékeny volt. A primás 1628-ban kiemelés, hogy ezen intézet növendékei között több protestans főúr és nemes gyermekei a kath. egyházba vezettettek²⁾. Annál meg-

¹⁾ Azon esetre, ha a jezsuiták kényszerülve lennének valamikor Nagyszombatot elhagyni, eképp intézkedik: „Si (quod Deus avertat) Patres S. J. in Hungaria permanere non possent in eo casu liberum sit Patribus Viennam transferre Seminarium, ibique . . . Hungaram Nobilitatem . . . alent et erudiant. Quodsi vero ne alibi quidem integrum esset Patribus Societatis Seminarium huiusmodi erigere et administrare in eo casu Ven. Cap. Strig. teneatur iuventutis erudiendae curam in se suscipere . . . donec praedicti Patres Soc. J. iterum suo munere libere fungi possent . . . Rogamus autem, atque sub interminatione tremendi iudicii obsecramus nonsolum . . . Successores, verum etiam Ven. Capit. Strig. adeoque Patres S. J., ut huius nostrae foundationis tenorem . . . observari faciant.“ Az alapító okmány kelt 1624 aug. 20. A király 1625 dec. 11-én erősíti meg, s ekkor 2000 forintnyi évi segélyt rendel az intézetnek. Miller I. 61—68 ll.

²⁾ Pázmány 1628 febr. 4-iki emlékiratának 6-ik pontjában írja: „M. S. elementer assignarat pro Seminario Nobilium tria millia ex Camera Cremniciensi. Hucusque nihil datum. Quod si totum id nunc non posset pendi, saltem dimidium jubeat M. S. infallibiliter quotannis administrari Seminario Tyrnaviensi Nobilium, per meum pisetarium, qui Cameram quietet, et a Sem. Rectore quietantiam accipiat de exsolutione. Credi non potest, quantum ea res sit emolumentum allatura ad rem Catholicam. Nam et nunc aliquot Barones in eo Seminario ego alo, quorum plerique jam facti Catholici, Nobiles vero multo plures.“ (Ered. fog. Prim. egyh. lev.)

lepőbb azon tény, hogy a növelde 1630-ban — előttem ismeretlen okoknál fogva — egy időre föloszlattatott ¹⁾).

¹⁾ A nagyszombati collegium évkönyveiben 1630-ra följegyezve áll: „Eminentissimus Seminarium Nobilium quod educandae inventuti quadrienni ante magno bonorum omnium gaudio erexerat, mutata repente sententia hoc anno dissolvit.“ Kazy pedig írja: „Pazmanus quatuor post annis, quo nescio, consilio iucundum illud Hungariae contubernium dissolvit, postea tamen cum Telegdium Colocensium Antistitem de instituendo eiusmodi Seminario cogitare intelligeret, sibi redditus, Moderatores et cum his delectos Adolescentes ad eandem aedes revocavit.“ Hist. R. H. V. 3 l.

HATODIK KÖNYV.

(1625—1627.)

I.

Az 1625-iki országgyűlés. — K. meghívólevelek. — Tanácskozások elhalasztása felől. — Értekezletek a királyválasztás ügyében. — A király környezetében nyilatkozó fölfogások. — Pázmány álláspontja. — A nádorválasztás kérdése.

Az 1622-iki sopronyi országgyűlés óta két év sem mult el, midőn II Ferdinand 1624 tavaszán az ország rendei-
nek újabb összehívásáról elmélkedett. Ugyanis ekkor kezdett azon eszmével foglalkozni, hogy elsőszülött fiát, Ferdinand Erneszt főherceget magyar királylyá választatja. S május második végén Pázmányt és Sennyey cancellárt megbizta, hogy kipuhatolni igyekezzenek, mily fogadtatásra számíthat terve a rendek részéről ¹⁾. De habár a két főpap jelentései nem voltak egészen kedvezőtlenek, a politikai viszonyok az országgyűlés elhalasztását javasolták ²⁾.

A következő év tavaszán Thurzó Szaniszló nádor halála újabban szőnyegre hozta ezen ügyet. A király, miután a teendők iránt előbb Pázmány tanácsát kikérte ³⁾, magyar

¹⁾ Florenci követ 1624 május 25: „Dicesi ancora, che il medesimo Cancelliere... insieme con l' Arcivescovo di Strigonia andranno scoprendo i pensieri de Regnicoli, caso, che l' Imperatore nella prossima Dieta che si facesse, havesse intenzione de farvi designare l' Arciduca F. E., materia che si tratta con ogni delicatezza, perche ne il Regno, ne la casa d' Austria vogliono pregiudicare alle loro pretensioni.“

²⁾ Velencei követ 1624 május 25, június 1, 8, 15.

³⁾ A király 1624 május 13-án fölhívja a primást, hogy a magyar közügyek felől nézeteit írásban adja elő. (Ered. fog. M. Canc. lev.). A válasz nem ismeretes.

tanácsosait május végén udvarába hívta ¹⁾, s előadta, hogy az országgyűlést mielőbb összehívni s fiát utódjává választatni szándékozik ²⁾. E nyilatkozat első része közhelyesléssel találkozott. A magyar urak Soprony t ajánlották az országgyűlés helyéül s figyelmeztették a királyt, hogy a rendek az országban táborozó idegen hadak miatt bizonyára panaszt emelni fognak, minélfogva kívánatos lenne ezt megelőzni és ama hadakat már előbb kivezetni ³⁾. Azonban a királyválasztás tárgyában nem titkolták el aggodalmaikat; véleményük szerint a főherceget előbb Csehországban kellene megválasztatni, amely előzmény megkönnyitené a sikert Magyarországon ⁴⁾. A király bár szándékáról nem mondott le végkép, ígérte hogy a királyválasztás felől a meghívó levelekben nem teend említést ⁵⁾.

A meghívó levelek június közepe táján készültek el. De szétküldésük, a német birodalomból és Erdélyből érkező nyugtalanító hírek következtében, csak július első felében eszközöltetett ⁶⁾. A király september 8-ra Sopronyba hívta meg az ország rendeit s kilátásba helyezte, hogy személyesen fog körükben megjelenni ⁷⁾. Alig vették a hatóságok e királyi iratokat, hire ment, hogy az országgyűlés megnyitása elhalasztatik;

¹⁾ A király 1624 május 5-én e hó 25-ére Bécsbe hívja a magyar tanácsosokat. A meghívólevelek ered. fog. Ugyanott.

²⁾ Bécsi nuntius 1625 június 4.

³⁾ A magyar tanácsosok fölterjesztése. Ered. fog. M. Canc. lev.

⁴⁾ Bécsi nuntius júnins 11: „Son stati i Consiglieri di parere, non esser bene far detta proposizione, sino che S. Altezza sia dichiarato successore alla Corona di Boemia, per maturar con questo gli cervelli crudi degli Unghari, che pretendono e stanno nella possessione della libera elettione del Re.“

⁵⁾ Július havában, miként a florenci követ aug. 9-én és a veleneci aug. 24-én jelenti, Sennyey ismét Magyarországra küldetett, hogy a rendeket megnyerni igyekezzék.

⁶⁾ Bécsi nuntius jún. 25. július 9 és 16.

⁷⁾ A meghívólevelek kelete 1625 júl. 8. Kovachich Supplem. ad Vestigia Comit. III. 391 l.

minélfogva a kitüzött napon csak kevesen jelentek meg Sopronyban ¹⁾).

S ekkor Bécsben is gondolkodni kezdettek a halasztásról, biztosnak tartván Bethlen ellenséges föllépését ²⁾. A primás midőn eziránt megkérdeztetett ³⁾, szintén a halasztás emlegett szólott. „A Bethlen készülleteiről érkező hírek — ugymond — annyira megzavarták a rendeket, hogy megjelenésükre alig lehet számitani. És ha mégis összejönnek, sok nehézség fog támadni. Találkozni fognak, kik fölbátorítva az erdélyi fejedelem fegyverkezése által, merész kívánatokkal lépnek föl; több megye már is utasította követeit, hogy a német hadak kivezetését, a királyi jövedelmek kezelését s a németországi háborút szőnyegre hozzák. A hadi készültek, melyeket a királynak tenni kell, szintén zavarólag hatnának a tanácskozmányok folyamára.“ ⁴⁾

A király mindazáltal nem halasztotta el az országgyűlést. A Bethlen által keltett aggodalmak alaptalanoknak bizonyultak és szeptember második felében a rendek is sűrűbben gyülekeztek Sopronyba ⁵⁾. Ekkor a király bizalmas taná-

¹⁾ A bécsi nuntius júl. 30 s a florenci követ aug. 9-én írja, hogy szóba jött az országgyűlés elhalasztása, de a király ellenzi ezt. S a király aug. 31-én fölhiyja a magyar tanácsosokat, hogy mielőbb jelenjenek meg Sopronyban. (A Pázmányhoz intézett k. irat ered. fog. M. Cane. lev.) Mindazáltal a trencsini polgármester sept. 1-én kérdést tesz nagyszombati collegájánál való-e a halasztásról szárnyaló hír? (A levél Nagysz. város lev.)

²⁾ A velencei követ 1625 sept. 9 és 16 án írja, hogy Eszterházy oly tudósításokat hozott Bécsbe, melyek alapján biztosnak tartják Bethlen támadását; a kormányférfiak nagy rettegésben vannak és sietve tesznek hadikészületeket.

³⁾ A király sept. 12-én Pozsonyba küldi Pázmányhoz a m. cancellárt, hogy együtt tanácskozzanak. A k. irat Millernél I. 88 l.

⁴⁾ Sept. 14-én Pozsonyból. Ered. cs. titkos lev.

⁵⁾ Velencei követ sept. 23. És Nagyszombat országgyűlési követe Sopronyból sept. 25. A város lev.

esosai Bécsujhelyben a k. előterjesztések szerkesztésével foglalkoztak ¹⁾. A tanácskozások nagy titokban folytak. A császári család tagjain és a német minisztereken kívül csak a pápai nuntius és a spanyol követ, Pázmány, Semnyey és Eszterházy Miklós voltak hivatalosak. A legfontosabb kérdés természetesen az volt, vajjon alkalmasnak tartható-e a jelen időpont arra, hogy az országgyűlésen a királyválasztás szőnyegre hozassék? ²⁾

Két ellenkező fölfogás állott egymással szemben. A német tanácsosok úgy vélekedtek, hogy a királyválasztást más időpontra kell halasztani. Ha a főherceg most választatik meg — mondták — kiállitania kell az atyja által elfogadott hitlevelet, mely a kath. vallásra és a királyi hatalomra sok tekintetben hátrányos, míg utóbb sikerülhet előnyösebb okmányt elfogadtatni a rendekkel; továbbá elismernie kellene a rendek szabad választási hatalmát, mi a császári ház örökösödési jogát sértené.

Ellenben a spanyol követ, Harrach gróf, Pázmány és Eszterházy a választás elhalasztásából komoly veszélyeket jósoltak a dynastiára, a vallás és országra. Arra utaltak, hogy a magyarok, ha II. Ferdinand fiának megválasztatása előtt halna el, bizonyosan túltennék magukat az ausztriai ház örökösödési igényein s korlátlan választási szabadságot fognának igénybe venni. És ha ekkor a főherceget meg is választanák, az eddigieknél

¹⁾ A király sept. 21-én Pázmányt e hó utolsó napjára Bécsujhelyre hívja. Ered. fog. M. canc. lev.

²⁾ Caraffa bécsi nuntius emlékiratában 270 l. (Ez két hazai történetiünkre nézve is nagy érdekű munkát írt; egy olasz emlékiratot: „Relatione dello stato dell' Imperio“ kiadta a bécsi Akademia „Archiv für Kunde öster. Geschichtsquellen“ 1860; s ezt „Caraffa emlékirata“ címmel fogom idézni, megkülönböztetendő diplomatiái jelentéseitől. A másik munka latin, címe „Commentaria de Germania sacra restaurata;“ több kiadásban jelent meg.)

még hátrányosabb föltételeket fogadtatnának el vele. De az sem lehetetlen, hogy a porta segítségével protestans fejedelmet helyeznének a magyar trónra; s ez nem hiú agyrém, mert ha a magyarok Bethlent, a csehek pfalzi Frigyeszt koronás királyuk életében merték megválasztani: hasonló esettől mennyivel inkább lehet akkor félni, mikor a trón üresedésben leend.

A király könnyen átláthatta, hogy házának és fiának érdeke az utóbbi javaslat elfogadását követeli. De elhatározásainak nem mindig az érdek volt rugója. Ez nem birt előtte nyomatékkal, midőn aggályos lelke a kath. vallást, vagy házának jogait látta fenyegetve. És most elhitették vele, hogy fiának megválasztatása az örökösödési jogot megingatni, a kath. vallás és a k. trón érdekeit veszélyeztetni fogja. Mindenekelőtt tehát ezen aggodalmait kelle eloszlatni.

Sennyey, Eszterházy és mások bebizonyítani igyekeztek, hogy a hitlevél, melyet az ifjú főhercegnek kiállítani kellene, nem annyira hátrányos, mint némelyek hirdetik; hogy elfogadását a vallás és lelkiismeret nem tiltja, mert 1618-ban kitünő egyházi és világi urak megvizsgálták és a pápa soha sem kárhoztatta. Pázmány nem támogathatta ugyan ezen fölfogást, de azt hitte, hogy ha a főherceg most csak megválasztatni fog, a koronázás pedig későbbre halasztatik, az országgyűlés nem fogja követelni a hitlevél kiállítását. E fölfogást érthetővé teszik az előzmények.

Az ausztriai ház I. Ferdinand óta a magyar koronát örökös birtokának tekintette. Igényeinek legfőbb támai szul az 1547: V. t. c. szolgált, melyben „az ország karai és rendei magukat nemesak ő fge (I. Ferdinand), hanem örökösei uralmának és hatalmának is minden időkre alávetették.” És az 1618-iki országgyűlés, bár választási jogát diadalmasan megvédelve, ama cikket nem fosztotta meg hatályától, sőt inkább

ünnepélyesen kimondotta, hogy „a rendek soha sem szándékoztak és nem is szándékoznak választásukban az ausztriai háztól elszakadni.“ ¹⁾ Eszerint természetesnek tarthatni, hogy II. Ferdinánd politikai hitvallásának ágazatjaként hitte, hogy a magyar koronát örökösödési jogcímen bírja, s e jogot föláldoznia nem szabad. És nem lehet meglepő, hogy meggyőződését a német miniszterek mellett magyar államférfiak is osztották, és olyanok, kik a lelkiismeretlen szolgáltság gyanuján fölül állanak ²⁾.

Ilyen volt Pázmány. Nézete szerint Magyarország sz. István óta mindig örökös monarchia volt. I. Lajos, Mária, Erzsébet, V. László és II. Lajos örökösödési jog alapján léptek a trónra. És a Habsburgház örökösödési jogait az 1547: V. t. eikken kívül az 1569: XXXIII. t. c. is elismeri, midőn a királyt fölkéri, hogy fiait, kik hivatvák a trón birtokában követni, már életében beavassa a kormány ügyeibe; úgyszintén az 1572: II. t. c. mely köszönetet szavaz Miksának amiatt, hogy elsőszülöttét magyar királylyá nyilatkoztatta ³⁾. A primás úgy fogta föl ezen törvények értelmét, hogy azok bár nem sem-

¹⁾ L. e munka I. 339 l.

²⁾ A bécsi nuntius híven jellemezi a bécsi udvar fölfogását. 1625 jún. 11-én írja, hogy a magyarok „pretendono e stanno in possesso della libera elettione del Re, per l'atto pregiudiziale dell' Imp. Mathia.“ És oct. 8-án megjegyzi, hogy a király nem fogja maga szőnyegre hozni a választás ügyét „per non pregiudicarsi della pretenzenza della successione del Regno, sebene pregiudicata nell' elettione di detto Regno dall' Imp. Mathias.“

³⁾ Miller (Epist. P. Pázmány I. 103 l.) közöl egy emlékiratot: „P. Pazmanni Responsio ad quaestionem, an Ferdinando III. successio-nis, vel electionis iure Regnum debeatur?“ Miután az emlékirat eleje és vége hiányzik, valószínűnek tartom, hogy az nem teljesen kidolgozott fölterjesztés, hanem vázlat, vagy jegyzetek összeírása, melyeket szóbeli előadás anyagául papírra tett. — A bécsi nuntius 1625 oct. 29-iki s nov. 3-iki jelentései (ugyszintén emlékiratának 273 l.) szabatosan körülvonalazzák a primás álláspontját, melyet ezen kérdésben elfoglalt.

misítik meg a magyar rendek választási szabadságát, azt olykép korlátozzák, hogy királyaikat az ausztriai ház főheregei közül kell választaniok.

Pázmány fölfogása nem mondható ugyan alaptalannak; de érvelése sok tekintetben meglepően gyenge. Sz. István és utódjai örökösnek tekinthették a magyar királyságot, mert a vérszerződés az Árpádház örökösödési jogát szentesítette. Azonban III. Endre halála után a nemzet igénybe vette és két évszázadon át tényleg gyakorolta a választás szabadságát, bár többnyire tekintettel volt az elhunyt királyok rokonaira. És ha II. Lajos, Mária, Erzsébet, V. László és II. Lajos megválasztásánál az örökösödési elv emelkedik érvényre: Vencel, Ottó, Róbert Károly, I. Ulászló, Hunyady Mátyás, II. Ulászló és Zápolya János teljesen, vagy túlnyomólag választási jogcimen bírták a trónt.

Midőn I. Ferdinand alatt a rendek magukat kötelezték, hogy királyaikat az ausztriai házból fogják választani, szabad választási jogukat nem adták föl, csak megszorították. Ezt bizonyítja az 1608 és 1618-iki országgyűlések magatartása, s nem cáfolja meg sem az 1569: XXXIII, sem az 1572: II. t. c. Az utóbbiban a rendek hálát mondanak Miksának, hogy elsőszülöttjét utódjává nyilvánította, de kiemelik, hogy ezt „az ő alázatos kérésükre tette.” Eszerint a rendek kérték föl Miksát, hogy Rudolf fölget utódjává rendelje; s kérelmük a választási jog gyakorlatának szelidebb alakja volt, valószínűleg compromissum eredménye, mely kiegyeztetni célozá a királyt, ki örökösödési jogát és a nemzetet, mely választási szabadságát féltette.

Pázmány most hasonló compromissum létesítéséről elmélkedett. Meggyőzni igyekezett uralkodóját, hogy ha a rendek fölkérlik, miszerint fiát királylyá választatni engedje, ehé-

megegyezését adhatja, anélkül, hogy ebből az ausztriai ház örökösödési jogaira sérelem háromolnék. És sikerült a királyt meggyőznie. „Ha a magyar rendek — így szólott ez — a főherceg megválasztását indítványba hozandják, ezt kegyelmesen és hála-lasan megengedni fogom.“ Hogy Pázmány ezen módozat által a király lelkiismereti aggályait eloszlatni tudta, nem egyedül tekintélyének és ügyességének tulajdoníthatá. Nagy befolyást gyakorolt a spanyol követ nyilatkozata, miszerint Donna Mária infansnő kezét a főhercegnek csak akkor helyezheti ki-látásba, ha részére a magyar korona biztosítva leend ¹⁾.

S ezzel el volt döntve, hogy a királyi előterjesztések a királyválasztásról hallgatni fognak és a rendek kezdeményezése váratik be ²⁾. Hasonló megállapodás jött létre a nádori méltóság betöltésére nézve. Ezen kérdés már hónapok óta szokatlan élénkséggel foglalkoztatta az elméket. A protestáns körökben azon hír terjedett el és hitellel talált, hogy a király Pázmányt, vagy Eszterházyt ohajtja a nádori méltóságra emelni; miután pedig mindkettő népszerűtlen, sőt gyűlölt egyéniség volt, erélyes ellenállásra tettek készülleteket ³⁾. Bécsben tudomással birtak ezen hangulat-

¹⁾ Khevenhiller Ann. Ferd. X. 700 s kk. II.

²⁾ Bécsi nuntius 1625 oct. 8: „Nella proposizione della futura Dieta non c'è parola della designatione dell' Arciduca F. E. in Re d' Ungheria, ne S. Mta lo dimanderá, per non pregiudicarsi alla preten-denza della successione a quel Regno, ma si tratta, che li Stati istessi dimandino la designatione e la faccino.“

³⁾ Velencei követ 1625 aug. 6: „Presentendosi, che gli Unghari malissime soddisfatti pensino di comparire in essa (Dieta) armati di molti capi di dimande, a quali son certi, che Cesare non condescenderá a compiacerli; et primo punto sará attaccarsi all' esclusione dell' Arci-vescovo di Strigonia et dell' Eszterházy all Palatinato del Regno, uno de quali vonebbe S. Mtá, che l' avesse, ma per esser Cattolici et per essersi sempre mostrati contrarii all Corpo della Dieta hanno l' univer-sale contradizione, che qui e conosciuto e si va pensando al modo di su perarla.“

ról; de nagyobb aggodalmakat okozott egy más hír, az hogy az erdélyi fejedelem kísérletet teend a nádori méltóságot saját testvérének Bethlen Istvánnak szerezni meg ¹⁾).

A király eltekintve ezen körülményektől, hagyományos ellenszenvvel viseltetett a nádori tiszttal iránt ¹⁾ s nem volt hajlandó betöltésére a rendeket fölhívni; a rendek sürgetéseinek is csak azon föltétel alatt volt hajlandó engedni, ha a királyválasztásnál hűségüket kitüntetik s ezen esetre minden áron Eszterházy Miklósnak ohajtott többséget szerezni ²⁾).

A k. előterjesztések ekként a király- és nádor választás fontos kérdéseit mellőzván, kevésbé jelentékeny tárgyakkal foglalkoztak; fölhívták a rendeket, hogy a vég helyek jó karba helyezéséről tanácskozzanak, a rendbontók és béke zavarók büntetéséről törvényt alkossanak és megajánlják a szükséges adókat ³⁾).

¹⁾ Florenci követ 1625 május 21 és 25.

¹⁾ Az udvar magatartásáról a nádorválasztással szemben 1618 és 1622-ben l. e munka II. 11 l. Khevenhiller gróf a bécsi udvar madridi követe 1617 szeptember havában II. Mátyás megbízásából jelenté III. Fülöpnek, hogy a magyarok „az elhunyt nádor helyébe új nádort kívánnak választani, már pedig ez az ausztriai házra súlyos hátrány lenne, miután míg a nádori méltóság főnáll Magyarországon nem fog létrejönni a béke és nyugalom.“ (Simancasban.) S ugyanaz történeti művében (Ann. Ferd. X. 699 l.) megemlíti az okokat, melyeket az 1625-iki országgyűlésen a nádorválasztás mellőzése érdekében nyilván fölhoztak, hozzá teszi: „Diese Motive hat allein gedient zu einem Praetexte . . . in reipsa aber steht dem Könige von Ungarn ein Palatinus darinn wohl nicht an, weil er zu grosse Auctorität, und wann er nicht wohl intentionirt viel Schaden und Übles thun kann.“

²⁾ Velencei követ 1625 sept. 23. Florenci követ sept. 24.

³⁾ Katona, XXXI. 915 s. kk. II.

II.

Az országgyűlés megnyitása. A nádorválasztás. — Sérelmek tárgyalása. — Vegyes ülés. — Egy fontos vivmány. — Föliratok és leiratok. — Igyekezetek a királyválasztás sikerének biztosítására. — Ellentétes nézetek a koronázás körül. — A királyválasztás. — Koronázás.

A király 1625 october 13-án tartotta ünnepélyes bevonulását Sopronyba. A rendek nevében Pázmány üdvözlé. „Már már egy század tünt le — mondá többi között — azon szerencsétlen nap óta, melyen fgd őse Mohácsnál sirját találta. Azóta nagy szenvedések, súlyos csapások érték hazánkat. Engedje Isten, hogy az új század küszöbén jólét, szerencse és diadalok kísérjék fgdet.“ ¹⁾ Másnap megnyitott az országgyűlés. De ekkor a rendek nagy része még nem volt jelen. Több főúr, Horvátország és a Bethlen által birt hét megye követei — szám szerint mintegy nyolevanan — utban voltak; megérkezésükre négy napon át várakoztak ²⁾.

Az országgyűlés csak october 20-ika körül kezdette meg rendes munkásságát. A király ohajtása szerint legelőbb a k. előterjesztéseknek kelle tárgyalatni. De az ellenzék sürgette, hogy mindenekelőtt a nádori méltóság töltsék be ³⁾; s ez annyira számos és tömör volt, jogos kívánatát oly határozottsággal hangsúlyozta, hogy az udvari párt, -- melynek soraiban sajnálattal látjuk ismét az egyháziakat buzgólkodni ⁴⁾ — kénytelen volt visszavonulni. A király bizalmas ta-

¹⁾ Khevenhiller X. 695 l.

²⁾ Időközben magán értekezletek tartattak s előkészületek tétettek. Szemere Pál abauji követ naplója a Kaprinayféle kézirati gyűjteményben, M. k. egyetemi könyvtár.

³⁾ Caraffa emlékirata 274 l.

⁴⁾ Az abauji követ oct. 24-én: „Supplicatum extitit S. Mti post

násosai attól tartván, hogy makacs ellenzés a kedélyeket fölingerelni, a királyválasztás sikerét kockáztatni fogja és remélvén, hogy sikerülend Eszterháznak többséget szerezni: engedékenységet javasoltak. Minélfogva II. Ferdinand az országgyűlési küldöttséget, mely a nádori jelöltek előterjesztésére kérte föl, szívesen fogadta és kedvező válaszszaal boesátotta el ¹⁾.

October 25-én mindkét tábla v e g y e s ü l é s b e n e g y e s ü l t. A jelöltek neveit rejtő királyi levél a katolikusok közül Eszterházy Miklóst és Pálffy Jánost, a protestánsok soraiból Nádasdy Pált és Ostrosich Istvánt hozta javaslatba. A szavazatok nagy többsége Eszterházyt emelte az ország legfőbb politikai méltóságára; de a kisebbség is, mely Nádasdyra voksolt tekintélyes volt ²⁾. A király és hivei joggal fontos eredménynek tekinthették e választást; az új nádorban a katholika egyház és a trón hatalmas támaszt nyert ³⁾.

A nádorválasztás után a megyék és városok követei mintegy száz sérelmi pontot irtak össze, s ezeket orvoslás végett bemutatni kívánták a királynak. A legfontosabb pont

longas disputationes cum Clero habitas pro candelatione personarum in Palatinatum.“

¹⁾ Caraffa emlékirata 274 l. Ugyaritt (és a nuntius oct. 29 s nov. 3-iki jelentésekben is) olvassuk, hogy a nádorválasztás mintegy próbának tekintetett, melyen a pártok számereje kitünjék.

²⁾ A szavazatok számáról eltérők az egykorú tudósítások. A pápai nuntius szerint Eszterházy 150, Nádasdy 60 voksot kapott, (Emlékirat 274 l.) a velencei követ oct. 29-iki jelentése szerint Eszterházy 144, Khevenhiller szerint Eszterházy 125, Nádasdy 25, Pálffy 1, Ostrosich 1 szavazatot nyert (X, 699 l.). Az egykorú Aszalay szerint is csak 125 voks esett Eszterházyra. A florenci követ oct. 29-ikén általános kifejezéssel írja: „Eszterházy per molto numero di piu voti fu eletto.“ Maga az új nádor pedig említé, hogy „egyenlő“ votummal és akarattal ruháztatott reá ezen tisztt. (Esztt. M. Élete. II. 226 l.)

³⁾ Bécsi nuntius oct 29: „Per questo buon principio si spera un felicissimo esito di tutti i negotii.“

az volt, mely a német hadak kivezetését sürgeté. Az urak táblája vonakodott a sérelmi fölterjesztéshez hozzájárulni. Több üzenetváltás sem vezetett eredményre s nem maradt más hátra, mint vegyes ülésben tenni kísérletet a kiegyenlítés létesítésére, s erre november első napját tűzték ki.

Ezen vegyes ülés kiváló fontossággal bír. Már az előbbi (1622) országgyűlésen Thurzó nádor kivinni igyekezett, hogy a vegyes ülésben egyesült két tábla ne szoritkozzék az eszmeesere és tanácskozásra, hanem a főnforgó kérdéseket együttes szavazás által döntse el. Akkor a megyei és városi követek meghiusították ezen tervet; átlátták, hogy sikerülése a törvényhozói hatalom súlypontját a főrendek házára helyezné át, melynek nagyszámú egyházi és világi tagjaival szemben, a megyék és városok követi rendszerint kisebbségben maradnának ¹⁾.

Most a nádor Pázmány által támogatva, megújította a három év előtt meghiusult kísérletet. És erélyes föllépése — melyet erőszakosnak bélyegeztek sokan ²⁾ — győzedelmeskedett. Megállapított, hogy a vegyes ülésben a két ház tagjai együttesen fognak szavazni ³⁾. Ez nagy

¹⁾ L. e. kötet 37 l.

²⁾ A szathmári követ így panaszkodik: „Szabad voksunk nincs, ha mit szólunk torkunkba verik és szólanunk sem hagynak; haki közülünk az úrral meg nem egyez, Palatinus urunk mindjárt azzal fenyeget, hogy citáltat bennünket.“ Horváth M. M. T. III. 593 l.

³⁾ Erről egyedül a spanyol követ 1625 nov. 18-iki jelentése tesz említést, bár szövege nem elég világos. A német hadak kivezetésének ügyéről írja „haviendo avido sobre esto grandes debates, prevalecio la autoridad del Arzopispo de Estrigonia y del Palatino, que fue: que por la mayor parte de los votos quedare buena y firma la resolution.“ Ennek értelme nem lehet más, mint a melyet a szövegben kiemeltem, mert mind a felső, mind az alsó táblánál ezelőtt is a többség döntött, ezt tehát nem kellett most elhatározni.

horderejű vivmány volt, mely a királyi párt körében nagy örömet idézett elő. A spanyol követ kormányához intézett jelentésében kiemelte, hogy ha e vivmányt föntartani sikerül, „Magyarország királyai korlátlan hatalmú uralkodóknak tekinthetik magukat.“ A madridi államtanács annyira örvendetesnek tartotta e tudósítást, hogy a nádornak és primásnak igyekezteikért ⁺köszönetet szavazott ¹⁾. *+ = garzodgult*

És bár a spanyol államférfiak a kiküzdött eredmény horderejét jelentékenyen túlozták, hogy az nem volt csekély már a november 1-én tartott vegyes ülés kitiintette. Itt legelőbb a német hadak ügye került szőnyegre. A nádor szavazásra bocsátotta a kérdést: vajjon a német hadak benmaradhatnak-e az országban? A többség *igennel* felelt. Mindazáltal bár a főpapok és urak tekintettel voltak a király ohajtására, s a német hadak kivezetését nem sürgették: nem mulasztották el megővni az ország érdekeit és a főnálló törvények érvényét. A királynak tudomására hozatott, hogy a rendeknek joguk lett volna a német hadak kivezetését követelni s benmaradásukat csak rövid időre türik meg; érvényben maradván az eziránt alkotott törvények, melyek mielőbb végrehajtatni, s addig is az idegen hadak a nádor és magyar kapitányok hatósága alatt ál-

¹⁾ Ossona gróf nov. 18-án írja: „el haverse ganado esto, de que se tomen las resoluciones por la mayor parte de los votos, ha sido quanto el Emperador podia desear; y si esto por algun accidente nuevo no se muda, en lo adelante los Reyes de Ungria seran Principes mas absolutos.“ Az 1626 január 1-én tartott államtanácsi ülésben Aytona marques indítványára javasoltatott a királynak, hogy a primás és nádornak köszönetet szavazzon. S ezt a király elfogadta. (A követ jelentése és az államtanács jegyzőkönyve Simancashban.)

lani fognak ¹⁾. Az abauji és borsodi követek óvást emeltek a végzés ellen ²⁾.

A nádor és a prinás igyekezteinek a vallási sérelmek tárgyalását is sikerült mellőztetni. „A nehézségek — így hangzik az országgyűlés megállapodása — melyeket a vallás tárgyában mindkét rész emelhetett volna, egyelőre mellőztetnek, hogy ekként a kölesönös szeretet a rendek sziveiben erős gyökereket verjen; egyébként érvényben maradnak a hitlevél VI. pontja és a régebben alkotott vallásügyi törvények.“ Ezek a vegyes ülésben megállapított s másnap a királynak bemutatott sérelmi fölirat lényeges pontjai, a többiek nagyrészt magánügyekkel foglalkoztak ³⁾.

A király válasziratában elismeréssel szólott a rendek hűségéről és kilátásba helyezte az előadott sérelmek orvoslását ⁴⁾. De az országgyűlési ellenzék két okból elégtelen volt. Először, mert a király bár ígérte, hogy a német hadak között rendet és fegyelmet tartand, azoknak a nádor és magyar kapitányok alá rendeléséről és az eziránt alkotott törvények tiszteletbentartásáról hallgatott. Másodszor, mert a vallás ügyről nem tett említést.

Midőn az ezügyben intézendő föliratról folyt a tanácskozás, a protestánsok ezen alkalmat egy régibb tervük fölélesztésére használták. Vegyes bíróság föllállítását indítványoz-

¹⁾ Ossona gf idézett jelentésében írja: „En si se habrian admitir o no los Alemanes en los presidios y haviendose votado, de 334 votos salieron en favor 207.“ De alig hihető hogy a főrendek és az alsótábla tagjai 334-en lettek volna. A nádorválasztásnál az összes szavazatok száma mintegy 200 220-ra rúgott. Eszerint a spanyol jelentést talán úgy kell kiigazítani hogy 234 szavazatból 207 szavazott a nádorral.

²⁾ Az abauji követ naplójában.

³⁾ A november 2-iki sérelmi fölirat Kaprinay kézirati gyűjteményében.

⁴⁾ A nov. 6-iki leirat Kaprinaynál.

tán, mely hivatta lenne a fölmerülő vallási kérdésekben itélni és intézkedni ¹⁾). A katolikusok ebben nem egyeztek meg és három napi heves viták után a második sérelmi fölíratba csak azon kérelem vétetett föl, engedné meg a király, hogy a protestáns felekezetek vallási szabadsága újabb törvény által megerősíttessék ²⁾). A hét megye követei ezzel nem elégedtek meg, s miután a többi rendek közül is némelyek hozzájuk csatlakoztak, óvást tettek ³⁾).

A királynak november 14-iki második leirata megnyugtató volt; kijelenté, hogy a német hadakat a hitlevél és országos törvények értelmében, mihelyt az országgyűlés kívánja, kivezetni, s addig is a nádor és magyar kapitányok hatósága alá helyezni fogja. A vallás ügyében szintén mindkét részt kielégíté. „A viszályok elhárítása végett — írta — elhatározá, hogy a nehézségek, melyeket mindkét rész a vallás tárgyában emelhetne, mellőztessenek és a régibb törvények érvényben maradjanak.“ ⁴⁾ Ezzel befejeztetett a sérelmi ügy tárgyalása s most a k. előterjesztéseknek kelle napirendre jönni; de ekkor egy fontosabb ügy, a királyválasztás vonta magára a rendek egész figyelmét ⁵⁾).

A király bizalmas emberei, főleg Pázmány, Seny-

¹⁾ Bécsi nuntius nov. 12. „Gli animi degli heretici sono alquanto esacerbati, perque per tre giorni continui della settimana passata ci han dato da far assai; perque in ogni modo e gran fracasso volevano che si costituissero sopra il negotio e le differenze della Religione due giudici, uno che fosse Cattolico e l'altro heretico. S. Miá stette saldo, como anche gli Prelati e gli altri Cattolici e cosi si quietarono.“

²⁾ A nov. 11-iki fölírat Kaprinaynál.

³⁾ Az abauji követ naplója nov. 11-re. Ugyanott.

⁴⁾ A nov. 14-iki k. leirat. Ugyanott.

⁵⁾ Nogyszombat város országgyűlési követe nov. 15: „Minden véghez ment, kivéve a propositiók dolga s az articulusok csinálása. Ehez is az ország némely okos és tudós embereket deputált.“ És nov. 17: „Gondolom talán sz. András estén, avagy napján megindulhatunk.“

nyey és Eszterházy az országgyűlés megnyitása óta nagy buzgalommal igyekeztek a rendeket a királyi szándékatoknak megnyerni s a királyválasztás sikerét biztosítani. Kezdetben az eredmény kétségesnek látszott, mert katolikusok és protestánsok számerőre úgyszólván egyenlők voltak; utóbb a horvátországi rendek megérkezése határozott többségbe hozta a katolikusokat. Mindazáltal kívánatos volt, hogy a választás közértelemmel, vagy legalább törpe kisebbség ellenében vites sék keresztül ¹⁾).

Legtöbb nehézséget Bethlen okozott, ki octóber első felében követet küldött Sopronyba ²⁾), hogy a király szándékait megakadályozni igyekezzék; a hét megye követeit és a protestáns rendeket is boszujával fenyegette, ha a választáshoz megegyezésüket adják ³⁾). S izgatásai nem maradtak hatástalanok. Az ellenzék fejei nagy tevékenységet fejtettek ki. A lengyelek példájára szerettek hivatkozni, kik bár négy ízben fölhivattak királyuk által, állhatatosan vonakodnak megválasztani utódját. Nagyobb nyomatékkal birt egy más észrevételük; hogy a megyék és városok követei nincsenek fölhatalmazva a királyválasztáshoz járulni, miután e fontos ügyben nem vettek küldöiktől utasításokat ⁴⁾). Sőt mozgásba hozták az udvari eselszövények rugóit is; Battyányi Ferenc özvegye által megkísérlették a császárnéra hatni, hogy mostoha fiának megválasztatását ellenezze ⁵⁾).

¹⁾ Caraffa emlékirata 274 l.

²⁾ 1625 oct. 1-én kelt megbízó levele Kaprinaynál.

³⁾ A bécsi nuntius nov. 3 és a florenci követ nov. 12-én jelenti, hogy Bethlen hirszerint azzal fenyegeti a protestánsokat, hogy ha azok, kik a főhercegre szavaznak, kezeibe kerülnek, lefejezteti őket. A velencei követ pedig nov. 26-án kiemeli, hogy Bethlen követe rendkívüli tevékenységet fejt ki.

⁴⁾ Bécsi unntius oct. 29, nov. 3.

⁵⁾ Bécsi nuntius nov. 26. (és emlékiratának 274 l.) írja, hogy

A császárné megvetéssel utasította el a tolakodó tanácsosokat. Az ellenzék kifogásait pedig Pázmány és társai nehézség nélkül fosztották meg hatásuktól. Magyarország és Lengyelország viszonyai — mondották — lényegesen különbözök; itt a király életében soha sem választották meg utódját, hazánkban többször; a lengyelek választási szabadsága korlátlan, a magyaroké meg van szorítva. Az sem áll, hogy a követek küldöik utasítása nélkül nem bocsátkozhatnak a király választásba; mert utasításaik általán fölhatalmazzák mindazon intézkedésekre, melyek az ország javának előmozdítását célozzák; már pedig a királyválasztás biztosítani fogná az ország nyugalalmát s elhárítaná az interregnum veszélyeit ¹⁾. A rábeszélés mellett más eszközök, igéretetek és fenyegetések sem mellőztettek; sőt hol szükséges volt a pénzt sem kimélték, s e célra mintegy 20—30 ezer forint utalványoztatott ²⁾. Ily körülmények között az ellenzék mindinkább megfogyott és november közepe táján csaknem a hét megye rendőire — kik Bethlen egyenes parancsai által megkötve voltak — olvadt le. Ez utóbbiak határozottan kijelentették „vagy ölik, vagy vágják őket, de ők sem választanak, sem koronáznak.“ ³⁾ Eszterházy ekkor érkezettnek látta az időt, hogy kezdeményező indítványával nyilvánosan föllépjen ⁴⁾.

Battyányiné elhíttetni igyekezett a császárnéval, miszerint férje halála után a királyválasztásig őt illeti meg a kormányzói tisztség.

¹⁾ Caraffa emlékirata 274 l.

²⁾ Ugyanaz ugyanott. És a velencei követ nov. 26: „Si e risoluto, che S. M. in segno della soddisfazione, che riceve, col dimostrare la gratitudine del suo animo, si spendi in 30 mila fiorini in regali, da ripartire fra i primi della Dieta.“

³⁾ Caraffa emlékirata i. h. És a szathmármegyei követek tudósítása 1625 nov. 10. Horváth M. M. T. III. 599 l.

⁴⁾ Bécsi nuntius nov. 12-én írja, hogy a nádor ezt már nov. 11-én akarta tenni, de elhalasztotta, mert a vallási viták nagy ingerültséget idéztek elő.

De mielőtt ez megtörténhetett, előbb egy fontos kérdést kelle eldöntetni: vajjon a főherceg a jelen országgyűlésen csak megválasztatni, vagy egyuttal megkoronáztatni is fog? A király környezetében ismét két párt alakult. A német és magyar tanácsosok közül legtöbben javasolák, hogy a választást azonnal kövesse a koronázás, mert csak így hitték teljesen biztosíthatni a főherceg részére a magyar trónt és megsemmisíthetni az igényeket, melyeket Bethlen, 1620-iki megválasztatására támaszkodva, emelhetne. És a spanyol követ nyilatkozata szerint, az infansnő kezére a főherceg csak mint megkoronázott király számíthatott ¹⁾).

Ellenben Eckemberg hg és Pázmány a koronázás elhalasztása mellett emelték föl szavukat ²⁾), miután abból semmi előny, és nagy hátrány fogna származni. Ha Bethlen a korona után szándékozik kezeit kinyújtani, a koronázás nem fogja visszatartani, valamint nem tartóztatta vissza a megkoronázott II. Ferdinánd elleni támadástól; és ettől eltekintve a választás eléggé biztosítja a főherceg részére az ország birtokát, minél fogva a spanyol királynak nem lesz oka leányát megtagadni. Másrészről a főhercegnek mielőtt megkoronáztatik kiállítania kellene a hitlevelet s elvállalni oly kötelezettségeket, melyek a kath. vallás és a korona érdekeire hátrányosak. Midőn II. Ferdinánd elvállalta azokat, a viszonyok hatalma mentségül szolgált; most a helyzet nem annyira veszélyes, és a császári fegyverek diadalai, vagy Bethlen halála még kedvezőbbé alakíthatja s ekkor könnyen sikerülhet, a kath. vallás és a korona hatalmát korlá-

¹⁾ Velencei követ 1625 dec. 3. És a spanyol követ nov. 28.

²⁾ Bécsi nuntius nov. 12: „Il Pr. d' Eckemberg e il Arcivescovo di Strigonia son di parere, che non si debba fare la coronatione.“ A velencei követ is így ír nov. 19-én.

tozó, törvények előnyös megváltoztatását kivinni. Kár lenne tehát az ifjú fejedelmet szükség nélkül előre megkötni ¹⁾.

Bár a két államférfiú okoskodása üres sophisma volt ²⁾, kik hatalmas befolyásukat ismerték, nem kételkedtek, hogy győzni fognak ³⁾. És csakugyan a király összes tanácsosainak, s nejének igyekezetei által nem hagyta magát eltántorítottatni; lelkiismeretének védfalai mögé sáncolta el magát. „A főnforgó

¹⁾ Caraffa Pázmány és Eckembergnek ily okoskodást ad szájába: „Non enim admisissent Ordines Regem ad Coronam, nisi eadem privilegia, iura, immunitates ac Religionis praestitutas libertates iurasset, quas parens sacramento suo firmaverat illo tempore, quum in maximis versaretur periculis, quando necessitate quadam compulsus coactus fuit maioris boni ergo aliquo modo cedere graviora urgentibus, ad quae adeo enormia nunc nulla necessitas filium adigebat; sperabant in dies vel per obitum Bethleni, vel per continuatas victorias meliora tempora successura, et sic expuuctis iis, quae Catholicam Religionem praepediebant, posse aliquando mitius iuramentum praestari; neque certe aliquis istorum audebat tam teneram conscientiam adolescentis tam foedo vinculo adulteratae Religionis irretire, quo perpetuo irretitus, forte aliquando suspirasset et suae aetatis Consiliariis culpam prostitutae libertatis adscripsisset.“ *Commentaria de Germ. S. 244. l.*

²⁾ Azon fölfogás, hogy a főhereeg trónralépte után kötelezve leendett megtartani a hitlevelében megerősített törvényeket, bárha azok még atyja életében törvényes uton eltöröltettek, vagy módosítást szenvedtek, — téves. Mert p. o. ha III. F. hitlevelében kötelezi magát azon törvények megtartására, melyek az idegen hadak bevezetését tiltják, s atyja II. F. utóbb oly törvény alkotására bírhatja az országgyűlést, mely az idegen hadak bevezetését megengedi: III. F. trónralépte után nem leendett kötelezve a hitlevél érintett pontjának megtartására. Sőt maga III. F. is fölhatalmazva volt, a hitlevél egyik vagy másik pontjának módosítására törvényes uton hatni. A hitlevélben föl sorolt törvények megszűnnek az uralkodót kötelezni, mihelyt a hivatott tényezők közbenjöttével megszűnnek törvények lenni. És a hitlevél föladata nem más, mint a törvények és jogok önkényes megsértését akadályozni.

³⁾ Bécsi nuntius nov. 12: „Non si e determinato ancora, se si debba fare la coronationo, ma io credo, che non si farà, perche il Pr. d' Eckemberg et il Arcivescovo di Strigonia son di parere, che non si debba fare.“

kérdés — mondá — lelkiismeretének fórumához tartozik s mielőtt határoz, gyóntatójának tanácsát kell kikérnie.“ A es. gyóntató Lamormain jezsuita atya volt, ki a pápai nuntius által támogatattva Pázmány nézetét fogadtatta el II. Ferdinanddal, mi nagy mozgalmat idézett elő az udvari körökben. Eckemberg és Pázmány minden oldalról komoly szemrehányásokat vontak magukra; sőt találkoztak, kik elég bátorsággal birtak kimondani, hogy a császári házat és Magyarországot nagy veszélybe ejtik. De a király határozottan megállapította, hogy a főherceg egyelőre csak megválasztatni fog ¹⁾.

Ezekután Eszterházy november 21-én és a következő napon az országgyűlés előkelőbb tagjaival magánértekezleteket tartott s előadván a király ohajtását, támogatásukat kikérte ²⁾. Az eredmény teljesen kielégítő volt. De az ellenzék fejeinek megnyerésére irányzott végső kísérletei sikerteleneknek bizonyultak ³⁾. Végre a november 23-iki ülésben föllépett indítványával; fölhívta az országgyűlést, hogy

¹⁾ Bécsi nuntius 1625 nov. 26: „S. M. secondo la pieta solita rispose, che cio era cosa di coscienza, che se ne dimandasse il parere al P. sno Confessario, qual disse, che non se poteva fare (la Coron.) se il Arciduca dovea giurare e promettere le istesse cose, che haveva promesse l' Imp., non vi essendo adesso quei pericoli, che vi son stati per il passato. . . S. M. si dichiarò non voler in nissuna maniera far fare detta coronatione, essendosi concorsi in questa opinione il S. Pr. d' Eckemberg, l' Arcivescovo et io; essendo tutti gli alltri Ministri et Consiglieri contrarii, facendone grandissimi rumori et essagerando cio esser la ruina del Arciduca, di Casa d' Austria et del Regno.“ Ezt megerősíti a velencei követ dec. 3-iki jelentése.

²⁾ Eszterháznak 1626 april 10-én Bethlenhez intézett levele. Eszt, M. Élete. II. 263 l.

³⁾ Abauji követ naplója 1625 nov. 22-re: „Iterato nos accersivit (Palatinus) et in electionem futuri Regis ut consentiremus potentissimis rationibus et minis efficere intendebat. Eodem die sub noctis silentio eadem causa me solum accersendo multis argumentis in propositum suum allicere conatur.“

Ferdinand főherceget magyar királylyá kikiáltta. Előadását tiszteletteljesen meghallgatták; az indítvány tárgyalása a következő napra halasztatott ¹⁾).

A főrendek osztatlan lelkesedéssel fogadták a nádor fölhívását. De az alsó táblánál, mely kora reggeltől késő estig tanácskozott, a hét megye rendei vonakodtak a választáshoz járulni. Ha ezt tennék, — mondák, — Bethlen engesztelhetlen haragját vonnák magukra. A nádor engedékenysége bírni igyekezett őket. Kérdést intézett hozzájuk, vajjon mint magyar nemesek, vagy mint erdélyiek jelentek-e meg az országgyűlésen? — Mint magyarok, válaszoltak. — Ha mint magyarok, hódoljanak meg a többség akarata előtt! De hiába; s e jelentéktelen ellenzék megakadályozta a főherceg egyhangú megválasztását. A nádor szavazásra bocsátotta a kérdést: kívánják-e a rendek a királyt fölkérni, hogy elsőszülöttjének királylyá választását megengedje? Alig 10—12 szavazott nem-mel. Egy-két protestáns követ, hogy zavart okozzon, a király második fiának, Leopold főhercegnek nevét hangoztatta ²⁾).

S így a tulnyomó többség végzéssé emelte, hogy „mintán fenséges Ferdinand ausztriai főherceg úr, ő fgének legkedvesebb elsőszülöttje, rendkívüli szelidsége, kitünő bölcsesége és királyi jelleme által a hű karok és rendek szeretetét és tiszteletét kivívta: legméltóbbnak ítélik, hogy ő fgétől jövő királyuk és uruknak legalázatosabban kikérjék.“ ³⁾. S hozzátették, hogy a főherceg megválasztatása alkalmával az ország szabadságainak, jogainak és törvényeinek tiszteletbentartásáról hitlevelet fog kiállítani ⁴⁾.

¹⁾ Abauji követ naplója.

²⁾ Bécsi nuntius 1625 nov. 26 és velencei követ dec. 3, összevetve a nádor előadásával. Eszterházy II. 264 s kk. II.

³⁾ Az 1625: III. t. c.

⁴⁾ Caraffa emlékirata 276 l.

A végzés első része az udvari párt diadalát tinteti elő, mely e fogalmazásban a szabad királyválasztási jog szabatos és határozott kifejezését, a király iránti tekintetből, mellőztette. Azonban a záradék, mely a hitlevél kiállítását a választáshoz s nem a koronázási cselekményhez kötötte, nagymértékben megzavarta a király örömét, megesalta számításait; mert épen amiatt határozta el a koronázás elhalasztását, hogy fiának ne kelljen a hitlevelet kiállítania.

Első pillanatban nem volt magával tisztában a teendők iránt. A magyar urak, főleg a nádor és a cancellár, melegen kérték, nyugodjék meg az országgyűlés megállapodásában; figyelmeztették, hogy ellenszegülése kockáztatná a választást, mert a trón számos híveit, kik az ország szabadságait mindenekfölött becsülik, az ellenzékhez való csatlakozásra vezetné és a protestánsokat, kik már-már megnyugodtak, arra határozná, hogy magukat újra Bethlen karjaiba vessék. Ezen tekintetknél nagyobb hatást gyakorolt a király lelkére Eszterházy észrevétele. A hitlevél, melyet a főherceg kiállítani fog, — így szólott — nem fogja a kath. vallás és a korona érdekeinek előmozdításában akadályozni, ha a protestánsok megtérítése, vagy más eszközök által megnyernie sikerül a rendek többségét, melynek közreműködésével hatalmában álland a hátrányos törvényeknek megváltoztatását kivinni ¹⁾.

Pázmány nem volt képes megcáfolni ezen, az alkotmányos elvek szempontjából teljesen correct tételt és tekintettel az országgyűlés hangulatára, meg a spanyol követ sürgeté-

¹⁾ Bécsi nuntius nov. 26: „Il Palatino Eszterházy ha fatto una buona considerazione: che questa promessa, che farà l' Arciduca poco nuocerà, si se audava guadagnando gli animi degli Unghari, como s' e fatto, o con procurar, che diventino Cattolici, o captivarli con altra maniera; perche qualsivoglia articolo del Regno, ben vi concorre il Re e maggior parte de voti, si potra disfare.“

seire, nem ellenzé tovább a hitlevél kiállítását ¹⁾. S a király meghajolt a tények hatalma előtt; megegyezését adta, hogy a főherceg megválasztatása előtt a hitlevelet kiállítsa. Miután pedig ekként megszünt az ok, mely miatt a koronázást elhalasztatni kívánta, megegyezett, hogy a választást haladéktalanul kövesse a koronázás ²⁾. Tisztába hozatván ezen fontos kérdések, a király november 25-én az országgyűlés fényes küldöttségét fogadta. Pázmány volt szónoka. „A rendek — mondá — az ország föntartása és biztosításáról tanácskozva elhatározták, hogy ő fűgét közértelemmel fölkerik: méltóztatnék a császári ház iránti hódolatuk és hazájuk szeretete által sugalt hő ohajtásukat teljesíteni és megengedni, hogy fenséges Ferdinand-Erneszt fhget ő felségének a magyar királyságban utódjává nyilváníthassák, királylyá választhassák és koronázhassák; készek a k. megegyezés elnyerése után a választást eszközölni, a hitlevelet biállítani és a koronázást végrehajtani.“ A király kegyelmes szavakban jelenté ki megegyezését. „Miként maga — tette hozzá — kiváló szeretettel és gondoskodással viseltetett Magyarország iránt, fiában is hasonló érzelmeket fog ápolni.“ ³⁾

A főherceg haladéktalanul kiállította a hitlevelet, mely a november 27-én tartott vegyes ülésen lelkes örömnnyilatkozatokkal fogadtatott. S most Ferdinand fhg magyar királylyá kikiáltatott. A rendek tömegesen a királyi lakba siettek, hol Pázmány értesíté a királyt a szerencsésen

¹⁾ A spanyol követ magának tulajdonítja érdemül, hogy Pázmány előbbi véleményétől eltért. „El (Eszterházy) y el Arzobispo — írja 1625 nov. 28 — cuando yo les dije lo que ymportava al servicio de V. M., que la coronacion fuere juntas con la eleccion, lo concluyeron aquel dia mismo, quitando el escrupulo, que S. M. Ces. tenia;“ mi némileg túlozva lesz.

²⁾ Bécsi nuntius nov. 26.

³⁾ Khevenhiller X. 702 l.

végrehajtott választásról, s a megválasztottnak az ország szerencsekívánatait tolmácsolta ¹⁾.

A közörmöt, melynek zajos nyilatkozatai Soprony esendes utcáit betöltötték, nem zavarta meg a hét megye rendinek tüntetése. Óvást emeltek a választás ellen, melyet erőszakoltnak és érvénytelennek bélyegeztek. De titkon más nyilatkozatot állítottak ki, melyben kijelentették, hogy szívesen járulnak megegyezésükkel a választáshoz, bár Bethlen parancsára és boszujától tartva tiltakozni kényszerültek. A király meglepéssel vette e nyilatkozatot, s — nehogy az erdélyi fejedelemnek tudomására jusson — az örökös tartományok, s nem a magyar cancellaria, levéltárában rendelte elhelyeztetni ²⁾.

A koronázásra sietve megtették az előkészületeket. Tiszteletdíjul portánként fizetendő egy forint ajánlatot meg ³⁾. És december 8-án Pázmány a tizennyolc éves főhercegnek fejére tette sz. István koronáját ⁴⁾.

¹⁾ Caraffa emlékirata 278 s kk. ll.

²⁾ Ezen nyilatkozatról hallgatnak emlékeink, egyedül a bécsi nuntius 1625 dec. 24-iki jelentésében említi. Lehet egyébiránt, hogy a nádor erre utal, midőn Bethlennek 1626 ápril 10-én írja, hogy a hét megye rendei kijelenték „hogy nem akarják sem a királyválasztás ellen magukat opponálni, sem az ország egyességétől elszakadni, hanem ha mit cselekedtek is, avagy cselekesznek a maguk mentségeért cselekszik és mind az ő fge kegyelmességét, s mind conditióit s mind királyválasztását helyen hagyják és veszik.“ Eszterházy II. 264 l.

³⁾ 1625: IX. t. c.

⁴⁾ Caraffa emlékirata 270—286 ll. A koronázási diszebeden az asztal egyik oldalát az egyházi méltóságok (nuntius, primás, kalocsai érsek), a másikat a világi urak foglalták el (spanyol és florenci követ, meg a nádor). Így írja le a diszebedet a florenci követ 1625 dec. 10-én s a helyek elosztását rajzzal illusztrálja.

III.

K. előterjesztések tárgyalása. — Törvénycikkek szerkesztése. — A vallási eikk körül támadt nehézségek. — Botrányos országgyűlési jelenet. — A zágrábi prépost bántalmaztatása. — Következményei. — Elégtétel. — Az országgyűlés befejezése. — A kath. rendek fölirata a pápához. — Pázmány spanyol évdija. — Folyamodásai. — Viszonya a spanyol követekhez. — IV. Fülöp levele.

A királyválasztás után a k. előterjesztések vétettek tárgyalás alá. Két évre portánként fizetendő 3 forintnyi adó ajánltatott meg. Törvények hozattak a törökkel szövetsézők s a rablók megfékezésére, a várkapitányok hatalmaskodásainak megszüntetésére, szabályoztatott az érepenz és az ingyen munkák ügye, úgyszintén elintéztetett több magánügy sat.

Ugyanekkor 24 katolikus és 12 protestáns tagból álló bizottmány küldetett ki, melynek feladata volt az országgyűlés megállapodásait törvényeikké kidolgozni. Előadókká a győri káptalan küldötte és Túróczmegye prot. követe választattak meg. A kidolgozott törvénycikkek mindkét háznak jóváhagyás végett bemutatattak.

December 4-én az alsótáblánál a vallásügyre vonatkozó eikk került szőnyegre, melynek kimondania kelle, hogy az 1608: I. t. c. és a hitlevél VI. pontja jövőben is érvényben marad. Miután ezen ülésen a bizottmány kath. előadója esetleg nem jelent meg, s a kath. rendek általán gyéren voltak képviselve: a protestánsok kizsákmányolták a véletlen előnyt. A protestáns előadó sietve átváltoztatta a törvénycikkek bizottmányilag megállapított szövegét. Az 1608: I. t. c.

és a hitlevél VI. pontja mellett két más vallásügyi végzést ¹⁾ említett meg, s hol ezeknek megerősítéséről van szó, az „örök időkre“ kifejezést csusztatta be. De a jelenlevő katolikusok siettek kijelenteni, hogy ezen szerkezet az országgyűlés megállapodásával nincs öszhangzásban, minélfogva a két végzés és az „örök időkre“ kifejezés kihagyását sürgették. A protestánsok, magukat túlnyomó többségben látván, előbb zajos és fenyegető kifakadásokkal kísérlették meg elnémitani ellenfeleiket, s miután ez nem sikerült szavazást követelnek. Az elnöklő személynök, Pákay Benedek — „bár katolikus, de tehetetlen öreg úr,“ miként a pápai nuntius jellemzi — engedett. A többség elfogadta a törvénycikket, úgy miként bemutatott s küldöttség által a főrendekhez tette át.

Midőn e küldöttség a főrendek előtt megjelent, szónoka Winkovich Benedek zágrábi nagyprépost nem szoritkozott a hasonló alkalmakkor szokásos phrasisokra, hanem elég bátor volt kiemelni, hogy az alsó tábla kath. tagjai a bemutatott törvénycikk jelen szerkezetét nem fogadták el, „mert oly dolgokat tartalmaz, melyek az országgyűlés megállapodásában nem foglaltatnak.“ A küldöttség protestáns tagjai ezek hallatára alig tudták elfojtani haragjukat, s mihelyt a felső tábla ülésterméből kiléptek, szenvedélyes szavakkal támadták meg a prépostot. „Átlépett megbizása határain, — mondák — neki a törvénycikket átnyujtani kelle, s nem volt hivatva annak bírálatába bocsátkozni.“ És visszaérkezve az alsó ház körébe követelték, hogy a törvény és szokás megsértése miatt megbüntessék. Ezen indítvány viszhangra talált. A zaj és lárma

¹⁾ Melyek voltak ezek, kutfőnk nem határozza meg. Mindazáltal kétségtelen, hogy a bécsi béke I. pontját és Mátyás híres magyarázó okmányát kell érteni, mint a melyeket a protestánsok vallási szabadságuk védbástyáiként tekintettek.

közöl, mely a termet betöltötte, fenyegető kiáltásokat lehetett hallani: „Az ablakon kell kidobni!”

A prépost, midőn szóhoz jutott, megkísérlé magát kimenteni; de kevés szerencsével. „Azon észrevételt mint magánember, a magam nevében tettem, s erre följogosítva voltam, mert igazat mondtam.” E nyilatkozat még fokozta a protestáns rendek ingerültségét, melyet a küldöttség egyik kath. tagjának ügyetlen fölszólalása nem volt alkalmas lecsillapítani, midőn kijelenté, hogy ő a prépost eljárását nem helyeselte s nem is helyeseli. Ekkor botrányos jelenet következett, melyhez hasonló talán soha sem gyalázta meg országgyűlési tanácskozásainkat. Öten vagy hatan, elvakítva indulataik által, a prépostra rohantak, ökleikkel ütötték, haját és szakállát tépték. E váratlan fejlemény megfosztotta lélekjelenlétüktől az elnököt és a jelenlevő katolikusokat; amaz elmulasztotta föloszlatni az ülést, ezek közül csak egy pap sietett segítségére szerencsétlen társának. De néhány perc múlva a támadók is észre tértek, elhagyták áldozatukat, ki fölemelkedve, az általános megdöbbenés közepette az Üdvözítő szavait ismétlé: „Balogok, kik üldöztetést szenvednek az igazságért!” Ezzel elhagyta a termet s a főrendekhez ment, jelentést teendő a történetekről.

A főrendek buzgón fölkarolták a bántalmazott főpap ügyét s elhatározva voltak fényes elégtételt szerezni neki. Azonnal értesítették az alsó táblát, hogy míg az erőszakos tett elkövetői példás büntetést vesznek, a tanácskozásokat nem folytatják. A nádor pedig törvényszéke elé idézte azokat. A protestáns rendek, hogy a vétkeستől merénylettük következményeit elhárítsák, magukévá tették azok ügyét. Tömegesen megjelentek a nádornál, s a törvényes kereset mellőzését kérték. Majd, miután ezen kísérlet eredménytelen maradt, fenyegető

nyilatkozatokkal az udvarra nyomást gyakorolni szándékoztak: hirdetni kezdték, hogy az országgyűlést elhagyják s a koronázás ellen óvást tesznek. Előre látták, hogy a király mindent kerülni fog, mi a külszöbön álló koronázást veszélyeztetetné.

És jól számítottak. A király nem akarta büntetlenül hagyni a kihágást, de óvakodott a protestánsokat fenyegetésük teljesítésére kényszeríteni. Midőn Pázmány a magyar főpapok nevében fölkerlte, hogy a bántalmazott prépostnak és a személyében meggyalázott egyházi rendnek elégtételt szerezzen: kijelenté, hogy ha a koronázás napja nem lett volna már kitűzve, a legnagyobb szigorral lépne föl, bár ez a koronázás elhalasztását vonná maga után; de a főnforgó viszonyok óvatosságot és mérsékletet parancsolnak. Helyzetén könnyítettek a protestánsok, kik szintén engedelkenységre határozták magukat. A királyné és a nádor közbenjárását vették igénybe, s készeknek nyilatkoztak elégtételt nyújtani. A király örömmel fogadta közeledésüket s az adandó elégtétel alakját, mindkét rész megalégedésére, meghatározta.

December 8-án reggel, közvetlenül a koronázás előtt, az udvar, az idegen vendégek és az országgyűlés tagjai összegyülekeztek a királyi teremekben; midőn a király itt megjelent hárman a vétkesek közül térdre bocsátkoztak előtte, bocsánatot kértek vakmerőségükért s megcsókolták térdét. Erre a magyar cancellár k. iratot olvasott föl, mely a kihágást és részeseit szigorú kifejezésekben megróttá. A következő napon tartott vegyes ülésben ugyanazon vétkesek ujabbán bocsánatot kértek az országgyűlés, az egyházi rend és a préposttól. „E bocsánatkérést — írja a pápai nuntius — Magyarorszában nagy gyalázatnak, megaláztatásnak tekintik és Zsigmond király uralkodása alatt harmincöt nemes vonakodott ily bocsá-

natkérés által életét megmenteni, inkább a halálbüntetést szenvedték el.“¹⁾

Ezen botrányos esemény emlékezetét két cikk tartja fön az 1625-iki törvénykönyvben. Az egyik szigorú büntetéssel fenyegeti azokat, kik jövőben az országgyűlési tanácskozásokat erőszakos tettekkel megzavarnák; s ennek kapcsában fölhivja a megyéket, városokat és főurakat, hogy birtokos nemesek által képviseltessék magukat az országgyűléseken²⁾. Egy másik elégtételt szolgáltat a zágrábi prépostnak, neki és utódjainak a főrendi táblánál jelöl ki ülést³⁾. A király és a pápa is elefedtetni igyekeztek vele a szenvedett méltatlanságot; ez a főpapi jelvények használatának jogával tüntette ki, amaz kilátásba helyezte jövő előmozdittatását és öt év múlva pécsi püspökké nevezte⁴⁾.

¹⁾ Mit a szövegben a kihágásról és következményeiről előadtam a bécsi nuntius 1625 dec. 26-iki jelentéséből vettem, ki olasz és latin emlékirataiban mindezt teljesen hallgatással mellőzi. Megegyező elbeszélésével a florenci követ dec. 10-iki és a velencei követ dec. 9 s 17-iki jelentése; azon kivétellel, hogy az utóbbi szerint a három fővételkes halálra ítéltetett és kegyelmet nyert. Nagyszombat városának követe szintén megemlékszik dec. 8-iki levelében ezen eseményről: „Nem igen szépen járunk az elmúlt sz. Borbála napján, úgy hogy a zágrábi püspököt (sic) meg is verték a jó keresztények, csaknem emberhalál is lett. De ő fge az urakkal más módot talált a dologban, hogy nem halállal, hanem vak vereséggel verettessenek meg, főkép akik a papot megverték; oly articulust írnak reájuk, hogy én inkább akarnám fejemet vétetni, hogy sem olyan articululus menjen felőlem ad posteritatem.“ Fleury egyháztörténelmében (LVIII. köt. 321 l.) szintén szól e kihágásról, csakhogy a zágrábi helyett az egri prépostot említi. Katona erről semmit sem tudott és így Fleury elbeszélését mesének tekintette. (H. r. XXXI. 182 l.)

²⁾ LXI. t. c.

³⁾ LXII. t. c.

⁴⁾ Bécsi nuntius 1626 febr. 18. A velencei követ 1625 dec. 17-én írja, hogy a prépost in partibus infidelium püspökké neveztetett. — Vinokovich 1628-ban a zágrábi püspökséget ohajtotta elnyerni; folyamodását a király Pázmányhoz küldötte, (1628 júl. 12. Hevenesy kézirati

Ezalatt december 10 én folytattattak az országgyűlési tanácskozmányok. A vallásügyi törvénycikk ily fogalmazást nyert: „A vallás tárgyában megállapított, hogy az 1608 k. e. I. t. e. és a hitlevél VI. pontja érvényben maradjon.“ ¹⁾ Azonban habár ezen törvénycikk a protestánsoknak nem biztosított új előnyöket, Pázmány szükségesnek látta a maga és az egész kath. clérus nevében óvás alakjában kijelenteni, hogy valamint máskor „ügy most is, midőn a törvénycikk sorában a vallás ügyéről említés történik, tiltakozik az ezen és a megelőző országgyűléseken alkotott törvénycikk ellen, melyek a kath. vallásra sérelmesek, vagy a kath. clérus jogaival ellenkeznek.“ ²⁾ December 13-án, midőn ezen óvás a nádor előtt bemutatott, az országgyűlés befejezte munkásságát. A rendek, miután a hatvan eikkből álló törvénykönyvet a királynak benyújtották, eltávoztak Sopronyból ³⁾.

Az országgyűlés lefolyása és eredményei nagymértékben kielégíthették a királyt és hiveit. A király- és nádorválasztás szerenesés keresztülvitele, úgyszintén a vallásügyi törvénycikk szerkezete a katolikus rendek hatalmát és győzelmét hirdeti. Vallásos érzületeiknek szép emlékét birjuk folyamodásukban, melyet november 19-én VIII. Orbán pápához intéztek. Esedeztek, hogy sz. István király és sz. Adalbert püspök officiumjai a római breviáriumba fölvéssenek, s ekként tiszteletük a kath. világ minden részeire kiterjesztessék ⁴⁾.

gyűjtem.) ki azonban mást ajánlott. Két évvel utóbb megürülván a pécsi püspökség, Pázmány 1630 oct. 14-én Vinkovichot hozta javaslatba. (M. Canc. lev.) Ezen püspökséget 1637-ig birta, mikor Zágrábba helyeztetett át.

¹⁾ XXII. t. c.

²⁾ Közli Katona Hist. Crit. XXXI. 179 l.

³⁾ Az abauji követ naplója. Kaprinay kézirati gyűjt.

⁴⁾ E folyamodás Hevenesy kézirati gyűjteményének V. kötetében

A pápa, bár kérelmüket nem teljesítette, válasziratában magasztaló szavakkal szól vallásos szellemükről. „Méltók vagytok, kedves fiam, — írja többi között — az angyalok pártfogására és a népek tapsaira, midőn a jóakarát paizsával fegyverkezve, a pokol őrhelyeinek megdöntésén fáradoztok. . . Isten az ohajtott éélhoz vezérlendi buzgó törekvésteiket. . . Erősödjetek tehát és legyetek bátrak a harcban, mely mindenütt és mindenkor folyik a vallás és vallástalanság, az erény és gonoszság között. És bizonyára sehol sem kereshetitek biztosabban az üdv fegyvereit, mint az ég fegyvertáraiban, hol buzgón fognak támogatni Magyarország szent védnökei: Adalbert püspök és István király. Míg védnökségük alatt álltok, nem kell rettegnetek a haláltól, s a vallástalanság zsarnoki hatalma ellen diadalokat fogtok kivívni, tanuskodókat a Mindenható kegyességéről, melylyel Magyarország iránt viseltetik.“ ¹⁾).

A katolikus rendek összetartása és határozott magatartása által kivívott sikert most is főleg Pázmánynak lehet köszönni, ki a vezérszerepet, melyre állása és szellemi fölénye által hivatva volt, buzgón és tapintatosan töltötte be. Érdemeit nemesak a császári udvar, a spanyol kormány is elismerte és megjutalmazta.

A spanyol királyok, hogy föntartsák birodalmuknak V. Károly által megalapított hatalmát, s politikai célzataiknak az európai udvaroknál érvényt szerezzenek: a diplomatia rendes eszközei mellett nem mulasztották el fölhasználni a kincseket is, melyeket az új világ bányáiból nyertek. Tekintélyes állam-

volt található, de ezen kötet az egyetemi könyvtárból elveszett, s így csak tartalmát ismerjük az elenchusokból.

¹⁾ Az 1626 febr. 21-én kelt bréve címezve van: „Dilectis filiis Statibus et Ordinibus Catholicis Regni Hungariae in Conventu Soproniensi congregatis.“ Eredeti. Eszt. Kápt. lev.

férfiakat, hirneves hadvezéreket, és befolyásos főpapekat jelentékeny évdíjak fizetése által szokták volt lekötelezni. Sőt Németország kisebb souverainjei is megtiszteltetésnek tekintették, ha a spanyol udvar jóakarátának tényleges bizonyítványaiban részesülhettek.

Hazánkban III. Fülöp Forgách Ferenc primást és testvérét Zsigmond nádort tüntette ki bőkezűségének ily jeleivel. Amaz 3000 spanyol aranyból (=4500 magyar forint) álló évdíjt élvezett. Pázmány több éven át nem gondolt arra, hogy magának ily évdíjt eszközöljön ki. De a Bethlen által előidézett zavarok idejében, midőn érseki jöszágai részint elpusztultak, részint idegen kezekbe jutottak, s előre látta, hogy azok visszanyerése után is több év fog elmulni, míg annyira gyümölcsözőkké teheti, hogy saját jövedelmeiből seghessen a nagyszámú szükségeken, melyek a magyarországi kath. egyház körében sürgetőleg kiemelkedtek: ekkor nem a maga, hanem az egyház érdekében, igénybe vette a spanyol udvar bőkezűségét.

1622 január 25-én Bécsből folyamodott IV. Fülöp höz, hogy az elődje által élvezett évdíjt részére utalványozza. „Miután — ugymond — a lázadó kalvinisták utóbbi zavargásai alatt a kath. vallás Magyarországbán sokat szenvedett, több egyházi férfiú megöletett, az egyházi javak elfoglaltak, magam is három év óta száműzetésben élve jövedelmeimtől megfosztva vagyok: a katholika vallás visszaállítására szükséges eszközöket végkép nélkülözöm.“¹⁾ E folyamodást a spanyol udvar bécsi követe, Onate gróf melegen támo-

¹⁾ A levél eredetije Spanyolország állami levéltárában, mely Simancasban Valladolid közelében őriztetik. (Papeles de Estado. Cartas de Alemania. Cajon. 5) — A spanyol évdíjra vonatkozó iratokat egész terjedelmükben közöltem a Magyar Sion 1869. VII. 22 - 29 II.

gatta s uralkodójának figyelmébe ajánlotta. „A nagy terhek dacára, — írja — melyek fged királyi kincstárára nehezednek, kívánatos, hogy fged az érsek kérelmének teljesítése által Magyarország katholikusai előtt királyi nagyságát kitüntesse“ ¹⁾).

Ezen ügy a madridi államtanács június 7-iki ülésében tárgyalatott. A tanácsosok többsége javasolta a királynak, hogy Pázmány részére az évdíjt megajánlja s levelére kegyelmesen válaszoljon. Csak két tanácsos Don Diego de Harra és Villafranca marques tett némi kifogást. Ezek célszerűbbnek itélték, hogy a király egyszer mindenkorra utalványozzon bizonyos segélyösszeget, vagy pedig valamely egyházi javadalmat terheljen a Pázmány részére fizetendő évdíjjal; miáltal a k. kincstár megkíméltetnék ²⁾).

A király az államtanács jegyzőkönyvének küllapjára e két szót jegyzé „Esta bien“ — „Jól van“; miáltal a többség javaslatát k. határozat erejére emelé. S néhány nap mulva k. irat ment Onate grófhhoz, mely az ügy kedvező elintézéséről értesíté s az évdíjt a bécsi követség pénztáránál utalványozá ³⁾. A király ezt Pázmánynak közvetlenül is tudomására hozni kívánta. De cancellariájában nem ismerték a címet, mely megilleti; s miután e körülmény ott nagy fontossággal birt, szükségesnek mutatkozott, eziránt Bécsben kérdést tenni. Onate

¹⁾ 1622 február 23.

²⁾ „El Consejo de Estado sobre lo que ha escrito el Conde de Onate en particulares del Arzobispo de Estrigonia.“ A jegyzőkönyv Simancasban. (Consejo de Estado. Alemania.)

³⁾ „Jónak láttam — írja a király 1622 júl. 4 Onatenak — tekintettel az általad kiemelt okokra; kegyelmesen megajánlani a 3000 f. évdíjt, mely ezen követség által fog fizettetni. Rendelkezni fogsz, hogy ezen évdíj oly módon és azon határidőkben fizetessék, mint másoknak, kik hasonló évdíjakban részesülnek. És értesíteni fogod őt e kegyelmünkről, mikor jónak látod.“ (Ered. fog. Simancasban. Despachos para los Ministros de Alemania.)

sietett közölni a címet, melyet a császári cancellaria Pázmányhoz intézett irataiban használni szokott s megjegyzé, hogy a magyar primás irányában azon tekintetet lehet tanusítani, mint a bibornokok irányában ¹⁾. Mindazáltal a király ezen fölvilágosítás vétele után sem irt Pázmánynak; mert az évdíj ügye új stádiumba lépett.

Mielőtt az 1622 július 4-iki k. rendelet Onate gróf kezeibe érkezett, ennek érzelmei, melyeket Pázmány irányában táplált, s eddigi nézetei az évdíj tárgyában lényeges változást szenvedtek. Midőn II. Ferdinandot a sopronyi országgyűlésre kísérte, Kismartonból előbbi javaslataitól eltérő fölterjesztést intézett uralkodójához. „Mióta — írja többi között — az itteni állapotokkal közelebbről megismerkedtem, tapasztalom, hogy az érsek nem oly kedvelt egyéniség, mint hittem ²⁾. Emiatt... jobb lenne az évdíjt a nagyszombati papi növeldéjévé ajánlani meg, hogy ezen összesen néhány kath. ifjú neveltessék. Ily alamizsna nagyobb érdemmel bírna Isten előtt s köztetszéssel fogadtatnék Magyarország katholikusai által, míg az érseket is megnyugtathá azon észrevétel, hogy az évdíj ugyanazon célra ajánltatott, melyre ő is fordítani kívánta s mikénti fölhasználása reá lesz bízva.“ ³⁾

Nincs tudomásom arról, mily okok határozták Onatet ezen lépésre. A mit kiemel, hogy az érsek nem bir oly népszerűséggel, mint hitte, valószínűleg csak ürügy volt. Lehet, hogy Pázmány az országgyűlésen nem volt eléggé buzgó a spanyol diplomata célzatainak támogatásában.

¹⁾ Onate sept. 20-iki jegyzékében írja, hogy a mellékelt lapon közli P. címét s hozzáadja „y a mi parece, que se podia tratar en la misma manera, que los Cardenales.“ De miután a lapot ezalkalommal mellékelni elfelejté, a mulasztást oct. 12-iki jegyzékében pótolja.

²⁾ „Despues de haver visto estas cosas demas cerca, he hallado, que el Arzobispo no esta bien quisto, como yo pensava.“

³⁾ 1622. júl. 20. Eredeti Simancasban.

Madridban, hol a közvéleményre kevés tekintettel szoktak volt lenni, nem birhatott nagy nyomatékkal Onate észrevétele s javaslata nem talált viszhangra. „Vonatkozással arra — kijelenté a király — a mi történt, ez üggyhöz nem lehet többé szólni.“¹⁾ De a királyi iroda elmulasztá Onatét értesíteni az uralkodó változatlan akaratáról. Sőt a bécsi követ újabb kérdése is válasz nélkül maradt²⁾. Pedig helyzete kényelmetlenné kezdett válni. Pázmányt Madridból értesítették, hogy a király a kért évdíjt megajánlotta s az erre vonatkozó k. rendelet a bécsi követ kezei között van, kit ennek közlésére ismételve fölkért. Onate emiatt 1623 nyarán ujjlag kérdést tett az államtitkárnál, vajjon a király fön tartani kívánja-e előbbi intézkedését, miszerint az évdíj Pázmánynak kifizettség, vagy pedig a nagyszombati papnövelde részére fogja azt utalványozni? IV. Fülöp, midőn e levél július 29-én kezei közé jutott, — nem tudom, mily befolyások következtében — oly végzést hozott, mely az előzmények után, méltán meglepő. „Nem tetszik sem az egyik, sem a másik“ jegyezte saját kezével a levél küllapjára³⁾. S az évdíjt sem Pázmány sem a papnövelde nem kapta meg.

Pázmányra e fejlemény annál kellemetlenebb hatást gyakorolhatott, mert folyamodásának kedvező elintézése már köztudomású volt. Emiatt újabb folyamodást intézett a spanyol királyhoz; hivatkozik a történtekre s az austriai ház iránti hűségére, mely miatt, annyi bajt és veszélyt

¹⁾ Onate levelének hátlapjára az államtitkár följegyzé figyelmeztetésül a királynak, hogy a szóban forgó évdíj már megajánlatott, s a k. rendelet el is küldetett. Erre vonatkozólag írta azután a király ugyanazon hátlapra: „Con lo, que esta hecho, no hay mas que decir en esta cosa.“

²⁾ Onate 1623 június 14-én az államtitkárhoz. Eredeti Simancasban.

³⁾ „Que no conviene lo uno, ni lo otro.“

kelle kiállania ¹⁾. De e lépése is sikertelen maradt, bár azt II. Ferdinand parancsára Khevenhiller gróf, a madridi udvarnál levő es. követ hathatósan támogatta.

Pázmánynak a sikerre csak akkor lehetett nagyobb kilátása, midőn Onatét 1624 nyarán Ossona gróf váltotta föl a bécsi követségben. Ez vele csakhamar szivélyes viszonyba lépett, főleg akkor, midőn az 1625-iki országgyűlésen államférfiúi tehetségeit és nagy befolyását elég alkalmas volt méltányolni. Madridba küldött jelentései ismételve magasztalják buzgó és sikeres tevékenységét, melyet az ausztriai ház érdekeinek előmozdításában, főleg III. Ferdinand magyar királylányá választása és koronázása körül kifejtett.

Ossona gróf e jó indulata reményt nyújtott a primásnak, hogy végre elnyerheti az ismételve kérelmezett évdíjt; s november 27-én kelt levele által kikérte a Sopronyban mulató követ pártfogását. „Excellentiád tanuskodhatik arról, hogy nem vagyok oly szorult helyzetben, miszerint tisztességes föntartásomra szükséges lenne az évdíj. Azonban mivel személyemre tiszteletteljesnek, a magyar nemzetre dicsőségesnek tartom, ha oly hatalmas uralkodó előtt némi nyomatékkaal bírok, emiatt fordulok Excellentiádhoz szivélyesen fölkérvén, hogy ügyemet támogatni méltóztassék.“ ²⁾ Ezen levélhez egy IV. Fülöp-höz intézett irata volt mellékelve. Önérzete visszatartotta attól, hogy mintán három folyamodása sikertelennek bizonyult, ujabban szőnyegre hozza az évdíjra vonatkozó kérését. Ezt hallgatással mellőzi; csak a megtörtént királyválasztásról tudósítja s szolgálatkészségéről biztosítja ³⁾.

¹⁾ Pázmány levele kelt Bécsből 1624 marc. 23. Eredetije Simancasban.

²⁾ Pázmány levele kelt Sopronyból 1625 nov. 27. Eredetije Simancasban.

³⁾ Pázmány levele ugyanazon kelettel bir, mint az előbbi. Eredetije ugyanott.

Ossona gróf, sietett befolyását Pázmány érdekében érvényesíteni. Egy titkos jegyekben irt jegyzéke melegen ajánlja II. Fülöp kegyeibe. „Tartózkodtam eddig — írja — fged elé terjeszteni ez ügyet, de tekintettel az érsek személyének fontosságára, buzgalmára, melylyel a főherceg megválasztatását előmozdítja és fged iránti szolgálatkészségére: célszerűnek itélném, ha kérését fged teljesítené, s ekként még inkább lekötelezné. . . . A kegyelem, melyben részesíteni fogná, tiszteletteljes lesz fged nevére, mintán nyilvánosságra hozandja, mint vágyódnak e távol nemzetek fged kegyei és kitüntetései után; egyuttal a magyar nemzetre is nagy hatást fog gyakorolni, ha fged kitünteti és megtiszteli azokat, kik fged házának jó szolgálatokat tesznek.“ ¹⁾

Ossona e jegyzéke rögtöni hatással birt. IV. Fülöp haladéktalanul utalványozá Pázmány részére az évdíjtserről őt magát hízegő sorok kíséretében értesíté.

„Fülöp Isten kegyelméből Spanyolország, két Sicilia, Jeruzsalem sat. királya. Nagyon tisztelendő esztergomi érsek, Krisztusban atyánk, igen kedvelt és szeretett barátunk. Ossona gróf követünk értesíteni fog, mennyire örvendettem fenséges unokám Ferdinand fhgnek magyar királylyá választatása, s azon tudósítás fölött, hogy e sikert nagy részben Neked kell köszönni, bölcseséged és erélyednek, melylyel ezen ügyben eljárál. Minélfogva, mint illik, nagy hálaéra érzem magam Irányodban lekötelezve. S meggyőződve lehetsz, hogy bármiben kedveskedhetem Neked, a bizalom, melyet jóakaratomba helyezsz, nem fog megesalni. És jelenleg, miként a gróftól értesülni fogsz, érdemeid iránti elismerésem jeléül, az elődöd által

¹⁾ A november 28-án Sopronyban kelt levél dechifrirozott másolata Simancasban. Ugyanazon napon Don Andres de Cesada y Grades államtitkárnak is ír, kit felkér, hogy Pázmány ügyét támogassa. Ercdetije Simancasban.

élvezett — s (a német) követségben fizetendő — 3000 arany évdíjt adományoztam részedre. Kivánom, hogy Téged nagyon-tisztelendő esztergomi érsek, Krisztusban atyánk, igen kedvelt és szeretett barátunk, Isten szent oltalmába fogadjon. Saragossából január 15. 1626.

Én a király s. k. ¹⁾.

IV.

Bethlen elégtelensége. — Menyegzője. — Összeköttetései Ausztria ellenségeivel. — A magyar tanácsosok értekezletei. — Bethlen sérelmei. — Támadása. — Ajánlata békealku kezdésére. — Pázmány javaslata. — A főlsőmagyarországi rendekhez intézett levele.

Bethlennek elég oka volt, hogy az 1625-iki országgyűlés eredményeivel elégtelen legyen. Látnia kelle, miként szerez a király- és nádorválasztás új erőt a koronának. S a rendek magatartásából meggyőződhetett, mily csekély a befolyás, melyet a nemzetre gyakorol, mily törpe a párt, mely tőle veszi parancsait. Bár a nemzet teljesen megnyugtatta, a protestantismus kielégítve nem volt: sem ez, sem amaz nem látta többé benne szabadítóját.

Elégtelensége kifejezést nyer leveleiben, melyeket 1626 elején az új nádorhoz írt. Miként négy év előtt Thurzó Szaniszló, most Eszterházy Miklós ellen intézi előcsatározásait, melyekre, mint akkor, kedvező alkalmat szolgáltatnak a hivei által terjesztett hírek, miszerint a nádor Sopronyban megvető és fenyegető kifejezésekkel szólott személye felől ²⁾.

¹⁾ Eredetije (spanyol) az eszt. prim. egyh. levél.

²⁾ Eszterházy II 242 s. k. II.

Egyelőre tollát használta fegyverül. Komolyabb vállalkozástól menyezője elvonta figyelmét. Összekeelését Brandenburgi Katalinnal rendkívüli fénynyel kívánta megülni. Február 22-ére Kassára nemcsak az erdélyi rendeket és magyar főurakat, az európai fejedelmet is meghívta. Kiváló súlyt helyezett Pázmány megjelenésére; s óhaját fejezte ki, hogy a király általa képviseltesse magát az ünnepélyen.

A találkozást politikai tárgyalásokra szándékozott fölhasználni. „Oly dolgokat tractálna ő nagyságával — mondá —, ki a kereszténységnek nem kevés hasznára következnek.“ És az erdélyi urak szintén sok jót vártak a két nagy férfiú találkozásától ¹⁾. Azonban a primás nem volt hajlandó elvállalni a küldetést, magas állásával kevésbé öszhangzót, a melytől eredményt nem remélt, miután a fejedelem őszinteségében most még kevésbé hitt, mint ezelőtt. A királyt Sennyeypüspök, a cancellár képviselte a menyegzőn ²⁾, melynek fényebámulatra ragadta a magyar urakat ³⁾, de gúnyos észrevételekre és komoly megrovásokra adott alkalmat a menyasszonynak és külföldi vendégeinek ⁴⁾.

És csakugyan Pázmány megjelenése nem módosíthatta

¹⁾ Bornemissza Jánosnak, — ki 1625 végén mint a k. küldötte járt Erdélyben — jelentése. Eszterházy II. 237 l.

²⁾ A bécsi nuntius, mint 1626 febr. 11-én írja, ellenzé Sennyeypüspök küldetését, miután ezt püspöki jellegével összeférhetlennak tartotta; de azt válaszolták, hogy mint cancellár fog abban eljárni. Végre megnyugodott, mert a jezsuiták is, kik szintén megkérdezettek, helyeselték Sennyeypüspök küldetését. A részére adott k. utasítás ered. Prim. vil. lev.

³⁾ Kemény J. Autobiographia 83 s. kk. II.

⁴⁾ Velencei követ 1626 marc. 25: „Le nozze son passate . . . con termini barbari, et che sono riusciti di disgusto alla sposa.“ A vendégek számára ágyak sem voltak készítve és a táncterem gyertyái nagy bízt terjesztettek. A nuntius pedig marc. 15-én Sennyeypüspök elbeszélése nyomán írja: „L'apparato della milizia era stato sumptuosissimo, ma del resto sordidissimo, essendo stato l'Ambasciatori trattati molto male nel mangiare e nel alloggio, como ancora ne presenti.“

volna Bethlen terveit. Miután házassági ajánlatait a császári udvarnál elutasították, szoros összeköttetésbe lépett Ausztria ellenségeivel, kik örömmel fogadták a hasznos szövetségest. Ekkoron a harminc éves háború új szak a kezdődik. A lektüzdött német protestantismus fölemelkedik s a dán király csatlakozása által ismét félelmessé válik. Már 1625 végén angol-dán-hollandi szövetség jött létre, melyet Franciaország, Velence és Bethlen biztosított támogatásáról. Megállapított, hogy a következő év tavaszán a dán király Németország éjszaki részét választandja hadi működéseinek színterévé, Mansfeld gróf pedig Csehországon, Szilézián keresztül Magyarországra vonul, s itt Bethlennel egyesül. ¹⁾

Az erdélyi fejedelem ígéré, hogy 14 ezer embert fog kiállítani és kieszközlé a porta biztosítását, hogy mihelyt a háború megnyílik, tatár hadak küldetnek Lengyelországba s a magyarországi basákhoz rendelet bocsáttatik, hogy vele egyesüljenek. ²⁾ Ezzel nem elégedett meg; diplomatiájának száalai Moskwáig és Stockholmig értek. Gusztáv Adolf svéd királyt a háborúban való részvétre hivta föl. A hősl elkü fejedelem nem utasítá el a fölhívást, már a közös actió részleteinek megállapításával foglalkoztak; de erre nézve nehézségek merültek föl. S Gusztáv Adolf ekkor még nem lépett a háború színterére ³⁾.

¹⁾ Hammer Geschichte des osmanischen Reiches III. 74 l. És Hurter Ferdinand II. 441 l.

²⁾ Horváth M. M. T. III. 602 l. Eszterházy II. 282 s 320 és kk. II.

³⁾ Gusztáv A. Poroszországon át Lengyelországba akart nyomulni s a Visztula partjain Bethlennel egyesülni. De ez félt nyílt háborúba keveredni Lengyelországgal s 1626 május 23-iki levelében lebeszélni iparkodott a svéd királyt tervéről, ajánlván, hogy inkább Sziléziába nyomuljon. Gusztáv A. nem engedett. Július 24-én fölkérte Bethlent, hogy lengyel területen csatlakozzék hozzá, vagy legalább 5—6000 lovast

Bethlen moszkvai ügyviselőjének, Roussel Jákobnak is az volt föladata, hogy Mihálczárt szövetkezésre bírja. Ezen célból ünnepélyes fogadtatása alkalmával tartott beszédében a fejedelmek solidaritásáról szólott, s ezt sajátyszerű államtani elméletekre alapította. Emellett oly érvekkel támogatta fölhívását, melyeket bizonyára az orosz államférfiak is neveltsége-
seknek tartottak. „Bethlen Gábor — így szól többi között — egyenes vonalon származik le a híres Attila királytól, ki német nemzetiségű volt; valamint a magyar nemzet is az oroszról veszi eredetét;“ minélfogva a rokon kapcsolatok is követelik a két uralkodó és a két nép követelését ¹⁾. De eredeti okoskodásai hatástalanoknak bizonyultak.

A király ezalatt korán tudósíttatott a fejedelem ellenséges tevékenységéről és a török készülleteiről. S a teendők iránt kikérte magyar tanácsosainak véleményét. Meghívására 1626 május közepetáján, Pázmány Péter mellett — ki ekkortájt súlyos betegségből épült föl ²⁾ — a kalocsai érsek, az egri, győri s váci püspökök, a nádor, Pálffy Pál, Eszterházy Dániel, Cziráky Mózes és Ostrosich jelentek meg Bécsben, hol az ifjabb király elnöklete alatt tartották értekezleteiket ³⁾.

A király utalva a veszélyt jelező körülményekre, kijelölte a kérdéseket, melyek a tanácskozás tárgyait voltak képe-

küldjön elébe. (A svéd király levelének másolata a bécsi es. könyvtárban.) E levél a császár kezeibe jutott, hihetőleg akkor, midőn egy Bethlenhez küldött svéd futár augusztus havában a jablonkai szorosnál elfogatott. (Bécsi nuntius 1626 aug. 26.)

¹⁾ A Roussel által mondott terjedelmes latin beszéd másolata a bécsi es. könyvtárban.

²⁾ Bécsi nuntius 1626 május 20.

³⁾ Az ápril 23 án kelt meghívó levél Pázmányt május 10-re Bécsbe hívja. Miller I. 102 l. Az összehívottak névsora a m. Cane. lev. jegyzetei között.

zendők. Tanácsos e fölkelést hirdetni, s ha igen, mikép kell ez ügyben eljárni? Mit kell tenni, ha a török és Bethlen támadó háborút kezdenek? Mily módon lehet a fegyverkezésre szükséges költséget megszerezni s mily áldozatokat hozhatnak a főurak? A tanácskozmány hosszadalmas vita után az ország s a véghelyek megerősítésére vonatkozó több rendszabályt állapított meg; ajánlotta a közfölkelés kihirdetését, s a fölkelő hadak parancsnokságára Tiffenbach tábornokot hozta javaslatba. Pázmány, a főpapokkal e z e r l o v a s t ígért kiállítani ¹⁾.

Alig tértek haza a magyar urak, midőn június elején Pázmányt egy k. leirat értesíté, hogy Sennyey cancellár neki és Eszterháznak titkos közléseket teend, minélfogva helyet és időt tűzzön ki, hol mindhárman találkozzanak, anélkül hogy mások észrevegyék, miszerint összejövetelük előkészítve volt ²⁾. Bár e fontos közlemények s a három államférfiú értekezleteiről az emlékek hallgatnak, ezeket összeköttetésbe kell hozni a Bethlen betegségéről Bécsbe érkezett hírekkel, melyek következtében élénken foglalkoztak azon kérdéssel, mit kelljen tenni, ha Bethlen meghalna? Azonban alig mult el néhány nap s egy Erdélyből érkező futár a fejedelem fölgyógyulását jelenté. Ekként a halálához csatolt remények meghiusulván, az élővel kelle ismét bajlódni ³⁾.

Ezen időben, 1626 nyarán Bethlen mindinkább fukar kezd lenni a király iránti hűségének hangsúlyozásában, mely eddig nagy szerepet játszott leveleiben; ezeket p a n a s z o k k a l tölti meg. Előbb általános kifejezésekben elégületlenségét

¹⁾ Bécsi nuntius május 20. Eszterházy II. 333. l.

²⁾ A jun. 6-ikán k. levél: „Summopere caveatur, ne ex instituto id (a találkozás) contingere animadvertatur, neque occasio variarum suspicionum praebeatur.“ Eredeti Prim. vil. lev.

³⁾ Bécsi nuntius jún. 10, 17, 24: „Si — írja egy helyen — moria, si potria sperare molta quiete.“

nyilvánítja a fölött, hogy a király a protestánsokat üldözi, s hozzáteszi, miszerint a „religió dolgán kívül is sok és nagy bántási volnának“ ¹⁾. Majd részletesen előadja sérelmeit. A király elmulasztotta lefizetni a 30,000 forintot, mely a hét megyéhez tartozó véghelyek jó karban tartására van szánva; a hét megye területén jószágokat adományozott, főispányt nevezett, mire nem volt följosogitva. A nádor ellen is panaszt emelt sértő nyilatkozatai miatt. És most nem habozik föltárni ellenséges szándékait. A királyt ugyanis fölhívja, hogy az egyesség pontjait „késelem nélkül és valódi foganattal teljesítse;“ és a futárt, ki e fölhívást Bécsbe vitte, utasította, hogy a válaszra öt napig várakozzék. „S e válasz — írja a m. cancellárnak — ne legyen olyan, mint azok voltak, melyeket három év óta kaptam. Mert ha ilyes leszen, kimondom nyiltan, nem fogok vele megelégedni és kénytelen leszek más módokhoz nyúlui“ ²⁾.

A király elismerte ugyan, hogy a bécsi egyesség némely pontjait nem teljesítette, de emiatt a fejedelem által előidézett nehézségeket és a zavarteljes időket okozza; kész mihelyt a nyugalom helyreáll megfélelni kötelezettségeinek. A szathmári főispány kinevezésében nem lát sérelmet, miután a békeokmány a főispányi méltóságok betöltéséről nem intézkedik. A nádor maga fog válaszolni az ellene emelt vádakra; eleve megjegyzi, hogy a fejedelmek nem szoktak súlyt fektetni a különféle, gyakran hamis hirekre ³⁾. Alig indult utnak a futár e levéllel, a fejedelem september 3-án újabb panaszokkal lép föl a svéd király hozzábocsátott követének letartóztatása és a német hadak bevezetése miatt. Pedig a svéd követet — olvassuk a k. válaszbán — jogosan tartóztatták le, mert ellenség táborá-

¹⁾ Eszterházy II. 323 l.

²⁾ Eszterházy II. 346 s. kk. II.

³⁾ Pray Epist. Proc. III. 387 l.

ból jött s nem volt menvéddel ellátva; és a király ennek dacára a fejedelem közbenjárása iránti tekintetből szabad lábra helyezte. Az idegen hadakat pedig — ugymond — az ország védelmére s nem romlására hozta be ¹⁾.

Ezen k. iratok nem tartóztatták föl Bethlent. Szövetségeseknek hadműködései kényszeríték a támadásra. Németországban, hol a háború tavasz óta dúlt, Mansfeld gróf a dessau vereség által szétszórt hadait skót és dán segédsapattal újra szervezvén, júliusban Magyarország felé vezeté Bethlennel csatlakozandó; követve Wallenstein cs. tábornagy által, ki e csatlakozást megakadályozni igyekezett. Bethlen Mansfeld által a hadjárat megnyitására ismételve fölhiva, augusztus közepetáján Horváth Istvánt 3000 emberrel szövetségesei elé küldé. ²⁾.

Néhány nappal később maga is megindult s szokott gyorsaságával haladott előre. September 23-án Rimaszombatnál táborozott, míg Mansfeld a bányavárosok felől közeledett. Egy török had is megindult Budáról és Nógrádot vette ostrom alá ³⁾. Ezen veszélyes körülmények között Pázmány nagyszombati palotája fontos tanácskozmányoknak volt színhelye: Wallenstein, Trautmansdorf és Questenberg titkos tanácsosok, a primás és a nádor vettek részt azokban. ⁴⁾. Abban állapodtak meg, hogy Wallenstein és Eszterházy a fejedelem ellen fognak indulni. S ezek már september 30-án Drégely-Palánknál találkoztak vele. Az ütközet elkerülhetlennek

¹⁾ Eszterházy II. 378 l.

²⁾ Horváth M. M. T. III. 603 l. Mansfeld elégületlen volt Horváth csekély csapatjával, mely september elején Magyar Bródnál egyesült vele. Ezt írja Pázmány 1626 sept. 25-én. Jászay. A szőnyi béke. 184 l.

³⁾ Eszterházy II. — l.

⁴⁾ A velencei doge hollandi ügyviselőjéhez intézett sürgönye. 1626 oct. 2. A velencei állami levéltárból.

látszott. De Bethlen Mansfeld megérkezése előtt nem akarta elfogadni s a következő éj tartamára fegyverszünetet kért, melyet bár a királyi hadak helyzete előnyös volt, meg is nyert; mire az éj homálya által földve seregeit elvezette ¹⁾.

Bethlen ugyanakkor, midőn az ország szívéig nyomult, egy futárát küldé Bécsbe; de nem hadüzenettel, miként várni lehetne, hanem ajánlattal béketalálások kezdsére. A béke megzavarásáért a királyra hárította a felelősséget; magáról erősítette, hogy mindig hön ohajtotta a béke föntartását s Mansfeld tudta s meghívása nélkül jött az országba. Késznek nyilatkozott biztosokat küldeni a fölmerült nehézségek elhárítása végett és közvetítőként föllépni a török béke létrehozására. ²⁾.

Pázmány, a király által véleményadásra fölhíva, nem tudta eltitkolni meglepetését és indignációját a fölött, hogy a fejedelem az ártatlan szerepét játszani meri. „Ha aljas és méltatlan hazugságait — ugymond — hallgatással mellőzzük, mintha hitelt adnánk azoknak, jogos megvetés tárgyaivá leszünk. Vagy azt kell hinnie, hogy nem látunk eselszövényeibe s ekkor korlátozott eszű embereknek tarthat; vagy hogy nem merünk szemrehányásokat tenni, s ez esetben magatartásunkat félelemnek tulajdonítandja. Mi vagyunk okai, hogy eddig is mind vakmerőbb lett hazugságaiban Most tehát, midőn levele állításokat tartalmaz, melyeknek hamissága annyira világos, hogy gyermekek sem tudnák pirulás nélkül elmondani, nyíltan kell föllépntünk.“

A király — tanácsoló a primás — emelje ki válaszában, hogy bár ismerte Bethlennek a portával s az ausztriai ház más ellenségeivel folytatott tárgyalásait, kitüntetések és engedmények által igyekezett őt a béke fölbontásától visszatartani. Emiatt a törö-

¹⁾ Eszterházy II. 401 l.

²⁾ Bethlen levele nem ismeretes; tartalmára utal Pázmány alább tárgyalandó emlékirata.

kökökkel is jóhiszeműleg megkötötte a békét; s mi indította a portát arra, hogy a megerősítést megtagadja, a fejedelem jobban tudhatja, mint bárki más. Most pedig, hogy a török és Mansfeld vele egyidőben intézték támadásukat, hogy Mansfeldnek segédesapatokat küldött, foglalásokat tett, a király híveinek jószágait lefoglalta s a megyéket lázadásra hívta föl: ezeknek célja igen világos. Örült lenne, ki elhinné, hogy mindezt jó célból, a béke érdekében vitte véghez. Mindazáltal Istenre, ki az igazság őre, a megsértett szerződések boszulója, bizván hűtlenségének megbüntetését, most sem idegen a békétől, ha ezt kellően biztosítani lehet. Azonban mielőtt vele tárgyalásokba bocsátkozhatnék, hadait kivezetnie s az elfoglaltakat visszaadnia kell; úgyszintén bebizonyítandó, hogy Mansfeld csakugyan nem az ő meghívására jött be, hívja el tőle segédesapatait.

Pázmány ily levéltől némi sikert várt, de csak azon esetben, ha sikerül meggátolni Bethlen egyesülését Mansfelddel. Emiatt szükségesnek látta, hogy a császári had nagyobb tevékenységet fejtsen ki s a háború színhelyét az ellenség területére áthelyezni, Vácot, Damasdot, Kékköt, Hatvant visszavenni és egyenesen Kassa ellen indulni igyekezzék. De míg Bethlen ellen merész föllépés mutatkozik kívánatosnak, a törökkel szemben eszélyes, ovatos magatartást kell elfoglalni; a kimerült tartományok, az üres kincstár, a németországi bonyodalmak a török háború veszélyeinek elhárítását parancsolják. A portán föltárni kell Bethlen ármányait és lépéseket kell tenni, hogy fejedelemségétől megfosztassék. Ha pedig a török háborút kikertülni nem lehet: Tillyt kell Magyarországba rendelni.

Ezen tekinteteknél fogva Pázmány az állapotok jobbrafordulásának első föltételét abban látta, hogy a király Németországban visszaállítsa a békét; az örökös tartományok irányában

pedig föl kell hagyni azon politikával, mely alkotmányos intézményeik és szabadságaiknak hadat üzen, miután ez komoly veszélyeket fog maga után vonni. A cseh, morva és ausztriai rendek szabadságait visszaállítván a népeket megnyugtadni, jogos igényeiket kielégíteni szükséges. Ekkor majd a külellenség leküzdése, Isten segélyével, nem fog nehéznek bizonyulni ¹⁾).

A király előtt nagy nyomatékkaal birtak a primás javaslatai, s octóber 2-án Bethlenhez intézett irata azokkal öszhangzóan fogalmaztatott ²⁾). Szilárdul elhatározva volt, hogy a fejedelemmel tárgyalásokba nem bocsátkozik, míg hadait el nem vezeti. S ettől akkor sem tért el, midőn Bethlen octóber végén fegyverszünetet kért s biztosait Bécsbe küldeni ígérkezett ³⁾).

A fejedelem ezalatt a Garanvölgyébe vonult s octóber 16-án Wallensteinnal szerencsésen megütközött. Táborát némely fölsőmagyarországi rendek kísérték. Ezek által Pázmánynak íratott, hogy közbenjárásával a királyt engedékenységre hajlitsa ⁴⁾). A primás lesujtva a fáj-

¹⁾ „*Stabilitas domi rebus — így végezi Pázmány — ac Ser. Rege Hungariae in Bohemia coronato, Bohemicisque, Moravicis, ac Austriacis Statibus certo et stabili libertatis statu constituto, sicque subditorum animis conciliatis, caetera Deo adiutore difficilia non forent.*“ Pázmány e nagyérdéki emlékiratának ered. fog. Simor primás birtokában. Az emlékirathoz egy papírdarab van mellékelve, melyre a primás siető kézzel e jellemző észrevételt írta: „*Vellem si Maiestas S. ita cum Bethlenio ageret, sicut agendum iubet Scriptura cum Diabolo; Resistite Diabolo et fugiet a vobis.*“

²⁾ Az oct. 2-iki k. irat Pázmánynak nemcsak gondolatmenetét követi, részben szavait is átírja. Pray Epist. Proc. III. 391 l.

³⁾ A királynak oct. 19-iki válasza, Bethlennek oct. 15-iki levelére, Pray i. m. III. 397 l. Eszterházy II. 380 l.

⁴⁾ E levél nem ismeretes, utal reá Pázmány válasza.

dalom érzete által, melyet lelkében hazájának újabb szenvedései előidéztek, megható sorokban válaszolt. „Hogy kegyelmetek — írja — a szegény megromlott és fogyatékos darab hazának ily szörnyű nagy romlásán és pusztulásán szánakodik, sőt igyekezik is azon, hogy messzebb ne terjedjen, azt kegyelmetek igaz magyarokhoz illendő jó indulatból cselekszi; kötelessége is mutatja kegyelmeteknek, hogy édes hazáját oltalmazza. Mert ha nekünk nem fáj saját nemzetünknek romlása, fogyása, nem tudom kinek fájjon. Magam felől kegyelmeteknek azt tökéletes igazsággal írom, hogy ha lehetne véremmel is megoltanom ezt a szegény hátramaradt magyarországi üszögöcskének újabban föllobbant lángját, mely ha tovább terjed, elolthatlan leszen és minden idegen országokban levő hadakat erre a pusztult hazára vonszunk, kit az úr Isten távoztasson. Mert úgy tetszik mint a küszöbön ajtó között levő újj, úgy vagyunk mi a hatalmas császárok között és mind oltalomtól s mind ellenségtől romlanunk kell, ha békességben nem maradunk. . . . Szánja meg ő fge (Bethlen) ezt a nagy romlást és a szegénységnek iszonyú inségét, melyért ő fgének bizony számot kell adni az igaz ítélő Isten előtt . . . És reméllem, hogy ő fge az erdélyi fejedelem hosszú experientiaiból megismervén a veszedelemnek ártalmas gyümölcsét és az ausztriai háznak ellenségitől hitegetett hamisságokat megtapasztalván, úgy rendeli dolgait, hogy a magyar nemzetnek megmaradásából inkább kíván dicséretet, hogy sem romlásából örök átkot“ ¹⁾.

¹⁾ Pozsonyból 1626 oct. 26. Hazai Okmánytár III. 462 l. És oct. 28-án újabban buzdítja őket, hogy befolyásukat a béke érdekében érvényesítsék. Másolata a Nemzeti Muzeumban.

V.

A pozsonyi békealkudozások megnyitása 1626 végén. — Pázmány javaslatai. — Értekezletek. — Pázmány levelezése Bethlennel. — Az alkudozások szerencsés befejezése. — A békeokmány megerősítése. — A felső magyarországi rendek kifogása.

A király és Bethlen, a rendek és Pázmány közötti levélváltás nem vezetett célhoz. A fejedelem emiatt siettetni ohajtván a megoldást biztosokat készült Pozsonyba küldeni, kik a nádorral és primással értekezzenek. Ezek erről értesülve, magok köré gyűjtötték a magyar tanácsosokat s megfontolás alá vették, mikép kelljen fogadniok a küldötteket és előterjesztéseiket?

Az értekeztet oly véleményben volt, hogy a viszonyok hatalma a békeajánlatok előzékeny fogadását parancsolja. Bethlennek leküzdését nem tekintették ugyan lehetetlen dolognak s előrelátták, hogy egy újabb egyesség sem fogja a békét jobban biztosítani mint a megelőző szerződések: mindazáltal nem titkolták el maguk előtt, hogy Wallenstein hadai tetemesen megfogytak, soraikban felbomlott a fegyelem és a török háborútól is kell rettegni. És mindezen tényeknél még nagyobb hatást gyakorolt rájuk az ország siralmas állapotának szemlélete. Az ellenség és a király hadai oly pusztítást vittek véghez, hogy elmondhatták, miszerint „Szendrőtől fogva Pozsonyig két három hitvány és hegyek közt levő vármegyéktől megváltván, teljeségesen ruináltatott az ország.“ Buzgón kérték tehát a királyt, adja megegyezését a békealku megkezdéséhez. S ez utasította a nádort, hogy Bethlen küldötteit meghallgassa ¹⁾.

Mikó Ferenc és Lónyay Zsigmond 1626

¹⁾ Eszterházy II. 431 s. kk. II.

november 2-án érkeztek Pozsonyba. Előadták, hogy uruk mindenek fölött ohajtja a békét, kész kivonulni a király területéről, visszaadja az elfoglaltakat és kieszközli, hogy Mansfeld az országot elhagyja s a török csapatok visszavonuljanak. Azonban viszont biztosítani kíván, hogy a király az 1624-iki békekötést változatlanul föntartandja, a német hadakat kivezeti, amnestiát enged és a törökkel békére lép. S hogy ezekiránt megegyezni lehessen, mindenekelőtt fegyverszünetet kér.

A nádor, midőn ezen nyilatkozatot a király tudomására hozta, fölkérte őt, fogadja azt el alapul, engedje meg a békealku megkezdését, s ne követelje Bethlen előleges elvonulását. Pázmány is támogatta ezen javaslatát. „Más hangon szólanék — írja, — ha fged hadainak sikerült volna Magyarországon némi előnyöket kivívni, vagy hogy kivívni fognak remélleni lehetne; ez esetben kívánnám, hogy Bethlen a megkötendő béke biztosítása végett, a birt hét megyének némelyikét visszabocsássa. Ez időszerint eredmény nélkül lépnénk föl ily követelésekkel.“ E miatt meg kell elégedni, ha Bethlen okmányilag és esküvel igéri, hogy sohasem fog többé a király ellen támadni; ugyszintén Erdély, s a hét megye rendei fogadják, hogy a fejedelmet, ha ígétét megszegné, nemesak nem támogatják, hanem a király védelmére fegyvert ragadnak.

A primásnak kifogása volt az 1624-iki egyesség azon pontja ellen, mely a királyt a 30000 forintnak évenkénti fizetésére kötelezi. Az általános amnestia ellen is fölszólalt, miután nézete szerint a büntetlenségre való kilátás nagy mértékben előmozdítja a zavargók törekvéseit. Végre elene volt új török béke létrehozásának, elég lévén megerősíteni a gyarmati egyességet. Reméllé, hogy Bethlen a békét, mely ily alapokon létrejő, megtartandja, okulva eddigi kísérleteinek sikertelenségén; haladó kora és hanyatló ereje által is

visszarettentve új vállalatoktól. És legroszabb esetben, ha a béke nem lesz állandó, a király legalább időt nyer, hogy a birodalmában és örökös tartományaiban dúló zavarokat lecsillapítva új erőket gyűjtsön. Szükséges tehát, hogy a király biztosokat nevezzen, kik Bethlen küldötteivel a fegyverszünetet megkösés és a békétárgyalásokat haladéktalanul megkezdjék ¹⁾.

A király ezen előterjesztést elfogadta, bár a német tanácsosok mindent megtettek, hogy a békétárgyalásokat meghiúsítsák ²⁾. A békealku vezetésére a nádor, Pázmány, Sennyei cancellár és Cziráky Mózes neveztettek k. biztosokká ³⁾. Az utasítás, melyet vettek, teljesen összhangzó volt a primás javaslataival ⁴⁾.

Az alkudozások november közepétől kezdődtek. De csakhamar komoly nehézségek támadtak. Az erdélyi biztosok az 1624-iki béke változatlan főtartását és a törököknek a békébe való befoglalását kívánták; miről pedig a király, — kihez előbb Sennyei, majd maga Pázmány is fölutaszott ⁵⁾, — hallani sem akart. Végre az erdélyiek engedtek, s megszüntek sürgetni a török befoglalását.

¹⁾ Pázmánynak Pozsonyból 1626 nov. 9-én — Pray, Szalay és Horváth M. hibásan írják 19 — kelt fölterjesztése Miller, I. 130 l.

²⁾ A nádor írja: „Istent hívom bizonyásággul oly nehezen és nagy dologgal condescendáltattuk az oda föl való tanácsot és a mi kegy. Urunkat is.“ Eszterházy II. 444 l.

³⁾ A nov. 11-én kelt k. rend. Prim. vil. lev.

⁴⁾ Az utasítás nem ismeretes, de tartalmára elég világot vet az alkudozások folyama.

⁵⁾ A király 1626 nov. 17-én meghagyja biztosainak, hogy ne engedjenek; egyúttal ohajtását fejezi ki, hogy a nádor és a primás hozzá fölutaszanak. De ezek Sennyeit küldötték föl, ki által újra oly utasítást vesznek, hogy a törököt semmi esetre sem szabad a békébe foglalni. November 22-én Pázmány személyesen ment Bécsbe s másnap visszatér Pozsonyba azon k. rendelettel, hogy a biztosok haladéktalanul kezdjék meg a tárgyalásokat s igyekezzenek a bécsi béke némely pontjainak előnyös megváltoztatását kivinni. (Eszterházy II. 441 l. Miller

Ezen előzmények elintézése után a november 24-iki ösz-szejövetelen Pázmány előadta a király kívánatait. A fejedelem fogadja okmányilag, hogy a király ellen többé nem intéz támadást; hatalmazza föl Erdély és a hét megye rendeit oly kötelezettség elvállalására, hogy őt, ha fogadását megszegné, nem fogják támogatni; bontsa föl a király ellenségeivel kötött szövetekezéseit; vezesse ki hadait a király területéről, küldje el Mansfeldet és a török segédesapatokat, mondjon le az évi 30,000 forintról, melyre a nikolsburgi egyesség alapján joga van; végre elégedjék meg a király által adandó korlátolt am-nestiával.

Minden egyes pont hosszas és élénk eszmecserét idézett elő. A fejedelem kész — mondják az erdélyiek — biztosítani a királyt, hogy többé megtámadni nem fogja, s megengedi alattvalóinak, hogy a király által kívánt okmányokat kiállítsák; de vajjon fogja-e viszont a király is biztosítani és megengedi-e, hogy a magyar rendek hasonló kötelezettségeket vállaljanak el? A k. biztosok elutasító válaszi adtak; hisz — így szóltak — a király sohasem támadta meg a fejedelmet, sohasem szegte meg fogadásait.

Bethlen nem volt hajlandó lemondani a 30,000 forintról. Ne tagadja meg a király — kérték biztosai — ézen segílyt; annálinkább, mert a hét megye jövedelmei a véghelyek föntar-tására elégtelenek és illő, hogy a király ezekről gondoskodjék, miután a kapitányok hűségi esküvel vannak neki lekötve. Ezen tekintetek nem győzték meg a k. biztosokat, kik főleg azt hangsúlyozták, miként a fejedelem ezen összeg fizetésére utalva a portán és más szövetségesei előtt kérkedett, hogy a király adót fizet neki.

I. 131 l. A bécsi nuntius 1626 nov. 25-én, és a florenci követ ugyan-azon napon.)

Az amnestia kérdése szintén nagy fontossággal bírt. A király úgy volt meggyőződve, hogy a büntetlenségre való kilátás nagymértékben előmozdítja a fölkeléseket, s hogy a korona tekintélye követeli azon alattvalóinak megbüntetését, kik az elmúlt zavarok főreszesei voltak, biztosai ezt őszintén előterjesztették és az erdélyiek kérdésére: kiket tekintenek a zavarok főreszeseinek s vajjon remélheti-e a fejedelem, hogy közbenjárására kegyelmet nyernek; Illésházy Gáspárt nevezték meg, kinek és másoknak is a király kész lenne megkegyelmezni, de tudja, hogy kegyelmet sem kérni, sem elfogadni nem fognak. És a következő észrevétellel zárták be a discussiót: Ne sűrösse a fejedelem az amnestiát, mert azon gyanura ad alkalmat, hogy még mindig keresi a fölségsértők jóakarátát.

A török békeügyre nézve abban történt megállapodás, hogy a király, ha a budai basa által fölkéretik, három hónapra terjedő fegyverszünetet enged, melynek tartama alatt Komáromban békealkudozások kezdetnek ¹⁾.

Mikó és Lónyai siettek uruknak értésére adni az értekezlet részleteit és utasításokat kértek. Hogy pedig a békeügy útjában ne gördítsen újabb akadályokat, Pázmány szókott melegségével és nyíltságával fordult hozzá. „Vajha az Úr Isten — írja többi között — a fged szívét és ezt a szünetlen való nyughatatlan törődését, elméjének és testének fáradozásait más alkalmatosb dologra fordította volna. De ezt is nagy kiváltképen való Isten ostorának tarthatjuk, melylyel szegény magyar hazánk sanyargattatik, hogy nemzetünk vére romlik és fogy. Iszonyodom megmondani, de azt hiszem, kétszázezer magyar héjával vagyon e Magyarország tizenhárom esztendő alatt, úgy hogy fged eddig úgy viselte a magyar nemzethez magát, mintha ugyanesak

¹⁾ A november 24-iki értekezlet jegyzőkönyve Prim. vil. lev.

ennek romlására emeltetett volna a fejedelemségre.

Ezt én, látja Isten, nem idegenségből, sem gyűlölségből nem írom hanem kívánnám azt, hogy fged immár valahára magába szállván, engesztelné Istenét, eddig való dolgairól és azután jobban kiméllené a magyar vért és országot. . . . Mert ha csak a a hinságos szóról is számot kell adnunk, gondolja meg fged ennyi sok rablásban és éhen halásban fohászzkodó szegénységnek, ennyi sok ártatlan, vérnek kiáltása minemü vádolást teszen az Istennek igazságos széke előtt“ ¹⁾.

E sorok, — melyekben nem a katholicismus érdekeiért buzgólkodó főpap szól, s nem a trónt támogató államférfi, hanem a hazafi kesereg hazája romlásán és kemény ítélettel sujtja annak okozóját, — nem maradhattak hatástalanok. Bethlen lelke nem volt elzárkózva a nemesebb hazafiai érzetektől, s ezeket fölébresztették a primás lelkes szavai. Hatásuk nemcsak válasziratában ²⁾, elhatározásaiban is nyilvánul. Biztosai-

¹⁾ Pozsonyból 1626 nov. 24. Miller I. 136 l.

²⁾ Körmöczről nov. 30-án kelt. Igazolui s menteni igyekezik magát. „Kivántuk volna, hogy ennyi tracta és végzés ne lett volna. De ha bűneinkért igaz ítéletéből az Úr Isten mindnyájunkat ezzel akart meglátogatni, arról nem tehetünk. . . . Bátor megbüntessen minket is, ha minden igyekezettel abba elménket száma nélkül nem fárasztottuk, miképen forlithattuk kicsiny állapotunk szerint való szolgálatunkat . . . nemzetünknek hasznára, magunknak dicséretes emlékezetére. De arra mi e napig confidentiát nem találtunk.“ Tulzottnak mondja azon állítást, hogy háborúiban 200000 magyar veszett el; mindenkép kimélni igyekezett a magyar vért. Most is lehetőleg engedelkenynek bizonyítja magát. Kéri a primást működjek a béke létrehozása érdekében. (Miller I. 138 l.) Pázmány e levél vétele után ismét irt Bethlennek, ezen irata nem ismeretes; utal erre a fejedelem dec. 12-iki levele. Miller I. 144 l.

nak oly utasításokat küldött, melyek a békés megoldást lényegesen előmozdították.

A december 6-án tartott értekezletet már csak három pont foglalkoztatá, s az erdélyi biztosok ezekre nézve sem mutatkoztak makacsoknak. A 30,000 forint megtartására csak gyenge kísérletet tettek, s ezzel Pázmány és Eszterházy eszélyes fölszólalása után fölhagytak. „Ezen összeg fizetése — mondották — ellenkezik a király méltóságával, s újabb surlódásokra adhat alkalmat. Ha mindazáltal a fejedelem lelkiismeretesen megtartja a békét s ellenség által megtámadtatnék, számíthat a király támogatására.“ Az amnestia kérdése nagyobb nehézséget okozott. A fejedelem becsületbeli kötelességének tekinté hiveinek részére büntetlenséget biztosítani s őket megtartani azon jószágok birtokában, melyeket tőle zálogban vagy adományul nyertek. Viszont a király is uralkodói hivatásának monda a zavarok előidézőit megbüntetni, s hiveit birtokaikba visszahelyezni ¹⁾.

Bethlen, hogy némi engedményeket kiküzdjön, Pázmányra így kezeztet hatni. „Nem reméltettük, — írja nekie — hogy kegyelmetek ilyen nagy lehetetlenségre kényszerítsen bennünket, kiváltképen a két utolsó punctot (amnestia megtagadása és jószágok visszaadása) soha conscientiánknak megbántódása, alacsony állapotunk szerint való becsületünknek s eddig való hitelünknek e világon földig lerombolása nélkül nem cselekedhetjük magunk fejétől . . . Szeretettel kérjük kgdet legyen azon, lelkiünk veszedelmével és gyaláztunkkal való dolgoknak kívánságival tovább ne terheltezzünk, hanem inkább ha ő fge birodalmainak csendes állapotot akar szerezni, úgy cselekedjék kegyelmesen ő fge szegény hiveivel,

¹⁾ A k. biztosok válasza a fejedelem biztosainak előterjesztésére. 1626 dec. 6. Egyk. más. Prim. vil. levél.

hogy ilyen veszedelmes és gyalázatos állapottal ne exacerbáltassanak¹⁾.

De Pázmány ismerte Bethlent és a viszonyokat, s nem javasolt engedékenységet. Előrelátta, hogy a fejedelem — cserben hagyatva szövetségesei²⁾, fenyegetve a Németországban diadalmaskodó császári fegyverek által — kényszerítve lesz újabb áldozatokat hozni. És nem csalódott. Az erdélyi biztosok december közepetáján jelenték, hogy uruk a 30,000 forintra tartott igényéről lemond, magyarországi megyéi és városai által kiállítatja a kívánt okmányokat, a béke megkötése után kivezeti hadait és elbocsátja szövetségeseit, megegyezik az elidegenített javak visszabocsátásában és megelőgszik az amnestia azon alakjával, melyet a király ajánlott³⁾.

Ezekután elhárítva lévén a nehézségek, a béke okmány s a többi iratoknak szövege állapittatott meg. És december 20-án a megerősítés kieszközlése végett Sennyey Bécsbe ment, az erdélyiek Bethlenhez utaztak. A király örömmel adta megerősítését. Ez egyességet nagy mértékben előnyösnek tarthatá, nem annyira pozitív előnyeinel, mint inkább erkölcsi hatásánál fogva. Mig a megelőző békealkudozásokban kényszerítve volt elfogadni a fejedelem által előterjesztett föltételeket, most maga szabta meg ezeket s fogadtatta el a fejedelemmel. A magyar korona újra érvényesíti régóta elenyészett tekintélyét⁴⁾. S ezen eredmény érdemében Pázmány és

¹⁾ Dec. 12. Körmöczről. Miller I. 144 l.

²⁾ Bethlen ugyanis sikertelenül szorgalmazta szövetségeseitől az ígért segédsapatokat és pénzsegélyt. És a dán királynak elég dolga volt önmagát védelmezni. Eszterházy II. 462 l.

³⁾ Bethlennek 1626 dec. 28-án kiállított nyilatkozata. Eszterházy II. 455 l.

⁴⁾ A spanyol követ 1627 jan. 6-án írja: „El hazer esta paz ha sido necessario, no porque se entienda, que Gabor la ha de cumplir, sino porque la necesidad ha forzado a ella, pues proseguir la guerra

Eszterházy osztoznak, kiknek a király siet kifejezni hálás elismerését. „Értesültünk — írja az előbbinek —, hogy hűséged nem csekély szorgalmat, fáradságot és buzgalmat fejtett ki, miáltal a köztügynek és nekünk jelentékeny szolgálatokat tett. Ennélfogva buzgó igyekezeteiért kegyelmes megelégedésünket kívánjuk kifejezni“ ¹⁾).

Bethlen bár hűségát sértve, nagyravágyó törekvéseit meghíúsítva látta, s miként a primásnak írta „gyalázatjának nehezen szenvedésével“ fogadja el a föltételeket: a hozott áldozatokkal nem tulságosan drága áron vásárolta meg a békét, melyet könnyelműen maga bontott föl ²⁾). A környezetében levő főlső magyarországi rendek is készségesen megnyugodtak az egyesség megállapodásaiban, csak az amnestiára vonatkozó okmány szövegével voltak elégtelenek. A király ugyanis míg a hét megye rendének általános bocsánatot biztosított: föntartotta magának, hogy alattvalóit, kik a zavarok előidézésében jelentékeny részt vettek, megbüntethesse. A rendek vonakodtak elfogadni ezen okmányt s azt oly módon kívánták fogalmaztatni, miként a megelőző egyességek alkalmával szokásos volt. Lónyay megbízott ezt a békeokmányok kicserélése alkalmával előterjeszteni ³⁾).

contra Bethlen era imposible, por faltarle al Emperador todo lo necesario para hacerla.“ És a florenci követ dec. 23-án megjegyzi a békefeltételeiről: „Sono in molte parti piu vantaggiosi per S. M., di que che qua si sperava di poter conseguir.“

¹⁾ Dec. 22-én Miller I. 146 l. Ekkortájt Pázmányt, Eszterházyt és Zrínyi Györgyöt egyidőben betegség, láz lepte meg. A király több udvari orvost küldött le gyógyításukra. Ezek a két első megmentették, de Zrínyi dec. 20-án a primási palotában kimult. (Bécsi nuntius 1626 dec. 23 és 30.)

²⁾ Bethlen 1626 dec. 28-án Lőcsén írja alá a békeokmányt. (Eszterházy 454 l.) Ugyanezen napon ír Pázmánynak. Miller I. 148 l.

³⁾ Pázmány 1627 jan. 11-ikén írja a királynak: „D. Lónyay nomine Statuum etiam nunc vehementer urget ut Amnestia per Maie-

VI.

A pozsonyi békeokmányok kieserélése. — Az amnestia ügye. — Bethlen biztosai Bécsben. — A pozsonyi egyesség végrehajtása. — Tokaji tárgyalások. — A szőnyi török béke. — Bethlen kétszínű politikája.

A megerősített békeokmányoknak 1627 első napjaiban, Pozsonyban kelle kieseréltetniök. A király ennek eszközését a nádorra, Pázmány és Sennyeyre bízta ¹⁾. De Eszterházyt betegség távoltartotta. S így a primás január 11-én Sennyei és Ostrosich jelenlétében fogadta Mikót és Lónyayt ²⁾, kik a fejedelem által aláírt békeokmányt bemutatták, a mely nem volt ugyan teljesen összhangzó az előre magállapított szöveggel, de az eltérés csekély fontossággal bírt, s nem okozott nehézséget ³⁾.

statem V. eo modo concedatur, quo prioribus pacificationibus.“ Eredeti Cs. titkos levél.

¹⁾ A királynak 1627 jan. 4- és 9-én Pázmányhoz intézett levelei. Miller I. 150 s. kk. II.

²⁾ Lónyay január 9-én érkezett Pozsonyba, miről Pázmány ugyanazon napon értesíti a királyt. Ezen levélben bizonyos titkos ügyről is tesz említést, melynek értelmét nem ismerem. „Secretam Instructionem, quam obsignatam dederamus Domino Kéri non fuit opus aperire, sed obsignata est reportata.“ Egyuttal fölkeri a királyt, nevezzen mielőbb a béke végrehajtására biztosokat, hogy az ellenséges had „qui nunc quoque aliquot Comitatus absumit ad sua amandari possit.“ Eredeti Cs. titkos levél.

³⁾ „Duo puncta sunt — írja jan. 11-én Pázmány a királynak, quae Princeps in Diplomate aliquantum variavit. Primo quod Mansfeldum Comitum nominat. Secundo quod loco iuramenti scripsit Assuratorias, ubi de Transylvania agitur. Sed ea nobis tolerabilia videntur. In Reversalibus quoque de bonorum restitutione aliquid immutavit, sed illud quoque si recte intelligatur non obest. Neque modus est ob haec minutiora novas difficultates texere.“ Eredeti. Ugyanott.

Ekkor L ó n y a i előadta a rendek kívánatát, miszerint za
a m n e s t i a előnye Bethlen alattvalóira is kiterjesztessenek. A
magyar cancellárnak nem volt ezellen kifogása. Azonban a
primás, Ostrosich által támogatva, ellene volt az általános am.
nestia megadásának, bár kész volt némi engedményeket tenni.

Uj okmányt fogalmazott, melyben a király nem mondaná
ki, hogy alattvalóit, kik a zavarokban résztvettek, megbüntet-
ni fogja; hanem az amnestiából kivenné azon alattvalóit „kik
ellene önkényt fegyvert ragadtak, vagy pedig a mozgalmak ide-
jében egymásközött erőszakos tetteket, rablásokat, gyilkosságo-
kat vittek véghez, s károkat okoztak; ezek, ha a sértett, vagy
károsított fél által a rendes bíróság elé idéztetnek, megjelenni s
a birói ítéletnek hódolni tartozzanak.“ És míg az erdélyi
biztosokat reábirta, hogy ezen szöveggel megelégedjenek, a
királyt is meggyőzni iparkodott, hogy többet nem engedhet.
„Buzgón kérem fgdet — írja — ne méltóztassék, a fgdet alatt
álló megyék rendeit általános amnestiában részesíteni. Ez lel-
kiismeretbe vágó ügy. A károsult magánosok rovására csak
akkor lenne szabad ily amnestiát engedni, ha a békét nem le-
hetne másképp létrehozni, miután azonban ezen eset nem fordul
elő, úgy hiszem nem kell megadni ¹⁾.

P á z m á n y janár 11-én saját testvére, Gy ö r g y által
Bécsbe küldé az iratpéldányokat, melyek szerint a békeok-
mányt s az amnestiára vonatkozó k. nyilatkozatot kiállítani kelle ²⁾.
S midőn már két nap múlva kezei között voltak a királyi
aláírással ellátott okmányok, magához kéréte az erdélyi ura-
urakat és elhárítván a nehézségeket, melyek az utolsó

¹⁾ Pázmány jan. 11-iki levelében.

²⁾ A király jan. 12 én gyors futár által küldött levélben értesíti
Pázmányt, hogy az okmányokat kívánata szerint fogja kiállítani. Mil-
ler I. 152 l.

perében fölmerültek ¹⁾, a békeokmányok kiesereltettek ²⁾.

Bethlen biztosai ezután Pázmány kíséretében Bécsbe utaztak. A királynál tisztelegni s őt biztosítani kívánták, hogy urunk a létrehozott békét lelkiismeretesen fogja megtartani ³⁾. Innen Erdélybe siettek ⁴⁾. Pázmány pedig miután a béke végrehajtására kiküldendő biztosok tárgyában javaslatokat tett ⁵⁾, fölkereste a Kismartonban betegen fekvő nádort s vele az ország közügyeiről értekezett ⁶⁾.

¹⁾ A m. cancellaria ugyanis az amnestiáról szóló okmánynak bevezető és zársoraiban eltért Pázmány fogalmazatától. Az erdélyi biztosok ez ellen kifogást tettek. S Pázmány, hogy őket megnyugtassa, nyilatkozatot állított ki, melyben igéri, miszerint a király által új okmányt fog kiállíttatni. „Nos Petrus . . . Memoriae commendamus . . . quodcum circa Praefationem et finalem conclusionem Diplomatis S. Mtis de Amnestia quaedam difficultates occurrissent. . . DD. Ablegatos ita duximus esse assecurandos, quod tam Praefationem, quam finalem conclusionem, si ab ultima Viennensis Pacif. Amnestia discrepare dignoscantur, prorsus in simili forma expediri . . . curabimus, salva tamen Amnestiae ipsius formula permanente. . .” 1627 jan. 13. Egyk. más. Simor primás kézíratai között.

²⁾ A király Pázmánynak 1627 jan. 13. Miller I. 156 l.

³⁾ Florenci követ 1627 jan. 20. Eckemberg hg. Pázmánynak Bécsből jan. 12. Miller I. 155. l. — Jan. 19-én a király Bethlennek ír, őt jó szándékaiban megerősíteni iparkodik. Egyk. Más. Simor primás kézíratai között.

⁴⁾ Pázmány mindkettővel szívélyes viszonyba lépett, s több levelet váltott. Mikónak 1627 marc. 6-án és virágvasárnapján Pázmányhoz intézett levelei a Prim. vil. lev. Lónyaynak 1627 april 13 kelt levele Miller I. 161 l.

⁵⁾ Florenci követ jan. 20 és 27.

⁶⁾ Ezen értekezletről Eszterházy jelentést tesz a királynak. Tanácskoztak a török békealkuról; biztosokul ajánlották: Cziráky Mózes, Forgách Miklóst, Eszterházy Dánielt; elnökül pedig Dallos győri püspököt. A Zrinyi halála által megürült horvát bánságra Pázmány a zág-rábi püspököt, a nádor Erdődy Zsigmondot javasolja kineveztetni. Dunán inneni főkapitánynyá Bánfy, vagy Nádasdy Pál ajánltatik. „Ego — írja — valetudinem meam adhuc nonnihil afflictam diligenter curo.” A levél vége, hol a kelet helye és napja volt, hiányzik. Ered. Canc. lev.

De csakhamar kitűnt, hogy a békét épen nem tekint-
hetni biztosítottnak. Minden oda utalt, hogy Bethlen újabb
ellenséges tervekkel foglalkozik; hadikészleteit Kas-
sán hagyta, zsoldos hadait szolgálatjában tartotta és az ausz-
tria ház ellenségeitől követeket fogadott. A primás figyel-
meztette a királyt ezen jelenségekre. „Ismételem — ugymond
— mit több ízben kifejtettem: béke idejében szükséges a be-
következendő harei veszélyek elhárításáról gondoskodni. Eper-
jesre tábornokot kell küldeni, mint I Ferdinand tette, midőn
Kassát János Zs. birta. Enélkül a felső részeket nem lehet
célszerűen kormányozni. Eperjés nagy fontossággal bír, 300
lövész is megvihatlanná teszi s innen fged könnyen hűségben
tarthatja a felsőmagyarországi megyéket és városokat. Fged
tekintélye szintén követeli, hogy Magyarország ama terjedelmes
része kormányzóval birjon. Gondoskodni kell továbbá, hogy
fged ellenségeinek követői ne közlekedhessenek Bethlennel, mire
a harmincadosok természetesen nem elégségesek“ ¹⁾).

Ezalatt marcius első felében a király és a fejedelem biz-
tosai a pozsonyi egyesség végrehajtása végett
Tokajban találkoztak. Amazok — elnökük Pyber egri
püspök volt — folytonos levelezésben állottak Pázmánynyal, ki-
nek időközönként a tárgyalások menetéről jelentést tettek s
utasításait kikérték ²⁾. Mert nehézségek most sem hiá-
nyoztak.

Bethlen a békeokmányokban ígérte, hogy a jószágoka-
kat, melyeket 1619 óta beírt, akár maga, akár mások kezei-

¹⁾ Pázmány azt is ajánlja a királynak, intézkedjék, nehogy Mans-
feld kivonuló hadai a törökhöz csatlakozzanak. (1627 marc. 11. Ered.
Cs. titk. lev.)

²⁾ Miller (I. 158 s kk. 11.) közli a k. biztosoknak 1627 marcius
8, 17, april 20, 24 s május 10-én Pázmányhoz intézett jelentéseit.

ben vannak, jogos tulajdonosaiknak visszaadatja. A k. biztosok ennek alapján mindazon jószágok visszaadását kívánták, melyek idegen kezekben léteztek; de az erdélyiek ezt megtagadták. A fejedelem ígéretét akként magyarázták, hogy csak azon jószágokról szól, melyeket beírt s nem terjed ki azokra, melyeket eladományozott és elzálogosított volt; egyúttal kiemelték, hogy ama ígéretben nincs meghatározva, miszerint a jószágokat a jelen értekezletek alatt kell visszaadnia. Emellett a Bethlen által bírt magyar területhez tartozó több megyei és városi hatóság késett kiállítani a pozonyi egységben megállapított térítvényeket; némely főispány és várkapitány pedig vonakodott a királynak hűséget esküdni.

A k. biztosok ezen tényekből következtették, hogy a fejedelem szándékosan támasztja e nehézséget, s meggátolni kívánja a béke végrehajtását. Ily körülmények között kétségeik voltak, mily magatartást kelljen elfoglalniok. Emiatt a primás tanácsát kérték ki.

„Úgy látszik — válaszol ez — Bethlen biztosai vagy a kákán is csomót keresnek, vagy amiatt késleltetik a tárgyalások befejezését, hogy a birodalmi viszonyok alakulását bevárják. Miután a fejedelem már az előbbi (1621 és 1624-iki) egyességek alkalmával kötelezte magát azon jószágok visszaadására, melyeket eladományozott, az utolsó egyességnek csak azokról kelle intézkedni, melyeket beírt, vagy elzálogosított; és megállapított, hogy ezek is visszabocsáttatnak, a tényleges birtokosok kártalanítása a fejedelem által fogván eszközöltetni. A fejedelem arra is kötelezte magát, hogy a kapitányok és más főtisztviselők által a hűség esküjét letéteti. Uraságtok tehát sürgessék őt ígéreteinek teljesítésére. Egyébiránt ezen ügyben megfontolva kell haladni s ő fge parancsa nélkül nem szabad a tárgyalásokat megszakítani.

Idő és türelem nagy hatást szokott gyakorolni ily ügyek fejlődésére¹⁾.

De míg a k. biztosoknak ovatosságot ajánlott s a béke állandósítását hön ohajtotta, nem mulasztotta el uralkodóját ismételve figyelmeztetni a körülményekre, melyek a köz eledő vész előhírnökeiként tüntek föl. „Bizonyos — írja — hogy Bethlen ígéreteiben nem lehet bizni, miután adott szavával nem szokott gondolni s midőn alkalom nyílik érdekeinek előmozdítására, elvállalt kötelezettségein könnyen túlte-szi magát. Ez minden okos ember előtt világos és a közügy nem csekély hátrányára többször tapasztaltatott. Ha tehát fged a közjót szivén hordja, szorgalmasan kell gondoskodnia a magyar ügyekről; mert a szenvedései és nyomora által elkeserített népet könnyen lehet kétségbeesett tettekre indítani.“ Egyéb-iránt hitte, hogy a fejedelem az 1627-iki év folytán nem fog a király ellen támadni²⁾.

S ezen hitet alaposnak bizonyítá a tokaji tárgyalásokban beállott kedvező fordulat. A fejedelem május közepetá-ján nagy engedményeket tett; ígérte, hogy az összes még idegen kezekben létező jószágok július 25-ig jogos birtokosaik-nak visszaadtnak. És így a pozsonyi egyesség vég-rehajtása akadálytalanul eszközölthetett.³⁾

Míg a pozsonyi béke végrehajtatott: a török béke létesítése iránt is folytak tárgyalások. Ugyanis a porta az 1625-iki gyarmati egyességet, Bethlen fondorlatai következté-

¹⁾ 1627 május 6, Selyéről. Miller I. 175 l.

²⁾ Pázmány ajánlja, hogy Komáromban és Ujvárbán, szükség esetére, élelmi- és lőszerek tartassanak készen. „A mult évben is — mondja — élelmi szerek hiánya tette tönkre a szép hadsereget, akadályozta előnyomulását.“ 1627 april 22 Miller I. 178 l.

³⁾ Az 1627 május 19-én kelt tokaji szerződés. Eszterházy III. 47 s kk. II.

ben nem erősítette meg, sőt, midőn a budai basa a fejedelem mellett táborba szállott és Damasdot bevette, egyenesen fölbontotta.

A pozsonyi alkudozások alkalmával Bethlen ismét azon fáradozott, hogy a királyt a törökkel kiegyenlítse. Mindenekelőtt fegyverszünetet hozott létre, a melynek tartama alatt a király Eszterházy nádort, a szultán Murteza budai basát bizta meg az alkudozások vezetésével. De kétszínű politikáját, melyet egy évtizeden át oly sikerrel üzött, most sem hagyta el.

1627 tavaszán Bécsben föleleveníté a török ellen indítandó nagy háborúra vonatkozó terveit ¹⁾. És ugyanakkor hollandi, angol, meg dán követeket fogadott és az angol kormány portai ügynökének ígéretet tett, hogy oly nehézségeket fog a török alkudozások útjába gördíteni, melyek azok megszakítását és a háború megújulását fogják maguk után vonni. ²⁾ Röviddel utóbb ismét Pázmánynak ajánlá föl jó szolgálatait ³⁾; azonban hideg fogadtatásra talált. A primás őszintén kifejezést adott az irányában uralkodó bizalmatlanságnak. „Nem kell esdálkoznia — írja többi között — hogy újabb mozgalmak ismét gyanút keltettek, melyet a dán és svéd követek érkezése megerősített: annál inkább, mert a korábbi évek eseményei méltó aggodalmakat szülhetnek a jövőre nézve“ ⁴⁾.

¹⁾ Eszterházy III. 44 és 155 ll. És a florenci követ 1627 jún. 9: „Bethlen fa diverse propositione como ne ha fatte altre volte per ingannare, in servizio dell' Imperatore e della Christianità contro il Turco-Hanno detto i Consiglieri, che sia ben sentirlo, con darle buone parole, senza impegnarsi in scritto.“

²⁾ Florenci követ 1627 ápril 14. És Eszterházy III. 153 l.

³⁾ Bethlen 1627 augustus 29-én Bécsbe küldött titkára által levelet ír Pázmánynak. Jászay. A szőnyi béke Tudománytár. IV. 249 s. kk. ll.

⁴⁾ Pázmánynak 1627 sept. 6-án Bethlenhez intézett levelét nem ismerem. Tartalmát ugyanazon napon közli a királylyal. E levél ered.

Ezalatt Szőnyőn megkezdettek és csakhamar szeptember 13-án befejeztettek az alkudozások. A gyarmati egyesség megújított ¹⁾. S a portán az angolügynök ellenzése dacára megerősített ²⁾.

VII.

A magyar főpapok végrendelkezési jogának visszaállítása. — Előzmények. — A kamara önkényes foglalásai. — Botrányok. — Pázmány törekvései. — Az 1625-iki pozsonyi értekezéslet. — Pázmány emlékirata. — Küzdelmei a kamarával. — Lamormain atya befolyása. — A bécsi jogtudósok. — A k. okmány. Pázmány föllépése a zágrábi püspök hagyatéka tárgyában.

Pázmány tevékenységének eredményei között nem legjelentéktelenebb az, mely a magyar főpapok végrendelkezési jogát visszaállította és szabályozá.

Régibb időkben az egyháziak nem intézkedhettek végrendeletileg vagyonuk azon részéről, melyet javadalmuk jövedelmeiből szereztek. Mindazáltal már a XII-ik század második felében eltérni kezdettek a régi törvények szigorától. Hazánkban is a XVI-ik századig, az alsóbb rendű egyháziak és főpapok egyaránt, jogérvényűleg intézkedtek összes hagyatékaikról, anélkül, hogy jogukat akár a szent szék, akár a király megtámadta volna. És az 1566-iki nagyszombati zsinat végzése, mely az egyház régi kánonjainak érvényét visszaállítani igyekezett, hatály nélkül maradt ³⁾.

Császári titkos levél. A király sept. 9-én megelégedését fejezi ki neki aziránt, mit Bethlemnek írt. Miller I. 195 l.

¹⁾ A szőnyi békealkudozások iratai Jászay értekezésében, Eszterházy M. életének III. kötetében és Salamon „két magyar diplomata” című művében találhatók.

²⁾ Eszterházy III 175 s. kk. II.

³⁾ V. Ö. Szvorényi Jus publicum Eccl. Hung. 548—561 ll.

Országos törvényeink az egyháziak végrendekezési jogáról nem intézkedtek szabatosan. De a Hármaskönyv I. részének 5 címét, mely a nemesek végrendekezési jogát biztosítja, úgy tekintették, mint az egyháziakra, a nemesi előjogok részeseire is kiterjedőt. S bár a főpapok végrendeleteiknek jogérvényét biztosítandók, azokat a király által megerősíttetni szokták: a kamara a főpapok hagyatékaira nem támasztott igényeket, még azokéra sem, kik végrendelet nélkül mul-
tak ki.

De 1580 után, a kamara fölhasználva az esztergomi érsekség hosszú üresedését, a főpapi hagyatékokat jövedelmi forrásoknak kezdte tekinteni s azokat többnyire — akár volt végrendelet, akár nem — önkényesen lefoglalta, gyakran erőszakosan szétragadozta. Ezen eljárás igazságtalanságát a gyakori botrányok, melyekre alkalmat adott, még gyűlölete-
sebbé tették. Így midőn 1623 tavaszán Preiner győri főkapitány, a bécsi titkos tanácstól vett rendelet értelmében, Lépés Bálint kalocsai érsek és győri püspök hagyatékát lefoglalta, a káptalan tiltakozott és vonakodott az elhunynak, a káptalani sekrestyében őrzött, 8000 forintnyi készpénzét kiadni. A főkapitány, hogy követelésének nyomatékot kölcsönözzön, egy reggel, míg a kanonokok az isteni tiszteleten voltak, katonákat állított a templom ajtaja elé. A káptalan viszont fenyegetődött, hogy Preinert egyházi átokkal sujtandja. Ebből elkeseredett viszályok keletkeztek, melyeket Pázmány sem tudott lecsillapítani s utóbb az 1625-iki országgyűlés intézett el ¹⁾.

A primás ezen eset által fölhíva érezé magát, hasonló erőszakos lefoglalások és botrányok ismétlődését megelőzni; egyuttal azon ohajtás is vezérelé, hogy a főpapok hagyat-

¹⁾ Preinernek 1623 május 15 és 16-án Pázmányhoz intézett levelei. Ered. prim. vil. levél.

téka i egyházi célok javára értékesíttessenek. Fölkérte tehát a királyt, hogy a főpapok végrendelkezési jogát biztosítsa. S ez gyóntaja, Beocanus atya sürgetéseire, ígéré, hogy e kívánat iránt jogtudósokat fog megkérdezni. De ígéletéről megfeledezett; jó ideig semmi sem történt ¹⁾, míg egy újabb botrány az ügyet ismét előtérbe állította.

Balásfy Tamás, pécsi püspök 1625 marcius 10-én Pozsonyban meghalálozott. Vagyonának nagy részét végső napjaiban szétragadozták szolgálói. Csekély hagyatékát pedig, alig adta ki lelkét, a kamara sietett lefoglalni s annyit sem hagyott, miből koporsót készíttetni és a temetés költségeit földözni lehetett volna. A genialis főpap teteme három napon át elhagyatva és disztelenül feküdt a kifosztott házban, míg az irgalom gondoskodott eltakarításáról ²⁾. Pázmány haladéktalanul tudomására hozta a királynak ezen esetet s figyelmeztetvén régibb ígéletére, biztosok kiküldését javasolta, kik a clérus és a kamara meghallgatása után a végrendelkezés kérdésében határozzanak ³⁾.

A király ekkor a magyar kamarát véleményadásra hívta föl. Ez nem ellenzé a főpapok végrendelkezési

¹⁾ Bécsi nuntius 1626 jan. 14.

²⁾ Pázmány 1625 marc. 12 a királynak. A levél végén írja, hogy értesült „inter scripturas ac lucubrationes defuncti D. Balásfy quaedam eiusmodi esse, quae nullo modo expediat ad manus plurium devenire. Itaque caetera quidem mobilia ego non attingam, eiusmodi tamen proprias ipsius lucubrationes, salvo officio non possum non ad me recipere. Mti V. . . oretenus referam, cur id fieri omnino necessarium fuerit, literis enim committere non possum.“ (Ered. canc. lev.) Ezen iratok lefoglalása miatt a kamara 1625 april 28-án kelt fölterjesztésében panaszt emelt a királynál: „De solita residentia quondam Thomae Balásfy eiusdem nonnulla scripta . . . minis et interminatione violentiae a nobis extorsit.“

³⁾ Pázmánynak april 12-én a királyhoz intézett második levele. (Ered. canc. lev.)

jogának visszaállítását; de indítványba hozta, hogy a hagyatékok három részre osztassanak: az egyik a véghelyek föntartására, a második egyházi és jótékonyági célokra fordíttassék, a harmadik pedig a végrendelet értelmében osztassék szét; egyébiránt föntartandónak vélte a király jogait a főpapok hagyatékaira, s azokra nézve a rendelkezés ezentúl is a kamarához tartozék ¹⁾. Ezen fölterjesztés átküldetett Pázmányhoz, hogy a magyar főpapokkal tartandó értekezletben tanácskozás alá vegye és észrevételeit közölje.

A primás 1625 ápril első napjaiban Pozsonyba hívta meg a főpapokat s a káptalanok küldötteit. Az értekezlet beható tanácskozás után vonakodott a kamarai javaslatot alapul elfogadni. Egyrésről nem ismerhette el, hogy a király a főpapok hagyatékára jogokkal bír és másrésről a javaslatba hozott fölosztási módot az egyház törvényeivel s érdekeivel nem tartotta megegyeztethetőnek: mintán ez esetben a főpapok hagyatékai inkább a királyi kincstár, mint az egyház javának előmozdítására szolgálnának. Ezzel szemben más tervet dolgozott ki. Eszerint a főpap halála után három káptalani tag írja össze és zárolja le a hagyatékot; ezek a végrendeleti végrehajtókkal fődözik a tisztességes temetés költségeit, kielégítik a szolgákat s hitelezőket és az elhunyt lelki üdvére némi alamizsnát osztanak ki. A házi butorok az örökösöket, a könyvek a káptalant, az egyházi ruhák és edények a főegyházat illetik. A fönmaradt hagyaték három részre osztatik; az egyik papnöveldek alapítására, a másik két rész pedig a végrendeletben kijelölt célokra fordittatik ²⁾.

¹⁾ A kamara 1625 ápril 28-án kelt, utóbb tárgyalandó fölterjesztésében említi, hogy a szövegben összeállított javaslatot nyújtotta be a királynak.

²⁾ *Postulata Cleri Hung. circa mobilia Prael. defunctorum.* Egyk. más. M. Akadémia kéziratai között.

Pázmány midőn az értekezlet fölterjesztését a királynak bemutatá, azt egy emlékirattal támogatta, melyben kimutatta, hogy a királyt a főpapok hagyatékainak lefoglalására sem természetes, sem positiv törvények nem jogosítják föl, hogy a kamara ezt önkényesen és csak újabb időkben kezdette gyakorolni.

Hogy azt kimutathassa törvényes közegek által kihallgatott némely agg férfiakat, kiknek tudomásuk lehetett a felől, mi történt a XVI-ik század második felében a főpapok hagyatékaival. Hiteles alakban kiállított vallomásaikkal kiderült, hogy a kamara Miksa király uralkodása alatt Oláh és Verancesih primások, Draskovich és Radéczy püspökök hagyatékait nem foglalta le s a foglalásokat csak 1580 körül kezdette meg, nem egyszer a káptalanok és rokonok részéről erélyes ellenállással találkozva ¹⁾.

Pázmány tehát alaposan állithatta, hogy a kamara eljárása újabb eredetű s hozátette, hogy annak jogossága felől a kamrai tisztek sem voltak meggyőződve; mert az elhunyt főpapok rokonai és szolgálai ellen, kik a hagyaték egyrészét rendesen magukhoz ragadták, sohasem indítottak keseretet, mit különben tenni bizonyára el nem mulasztanak.

A kamara önkényes eljárásának megszüntetését már az 1598 és 1618-iki országgyűlés és az 1611-iki tartományi zsinaton összegyűlekezett főpapok sürgették, s a király 1618-ban kilátásba helyezé. Mert az homlokegyenest ellenkezik az orszá-

¹⁾ Thurzó nádor 1625 feria 4. pr. p. f. Resurr. Dom. fölhívja az esztergomi káptalant, hogy miután a primás bizonyos egyénektől hiteles vallomásokat kíván, egy kanonokot küldjön ki. Ennek folytán Rumer kanonok Ravasz A. nádori megbizottal april 4-én átvette a 88 éves Bende Miklós és Borkovich Lukács vallomásait. Pákay B. k. személyüök iskihallgattatott. (A nádor levele és a vallomásokról fölvett jegyzőkönyvek az eszt. kápt. lev.)

gos és egyházi törvényekkel, melyek a főpapok végrendekezési jogát elismerik. Így az 1557: X. t. e. mely a védnököket inti, hogy a plebánosok és más mindennemű egyháziak hagyatékaiknak elfoglalásától tartózkodjanak, a főpapok hagyatékaira és a legfőbb védnökre is kiterjed.

A Hármaskönyv (I. 10) a királyt a főpapok és egyháziak örökösének mondja ugyan, de hozzáteszi, hogy ezt nem oly értelemben kell venni, mintha „az egyházi javakat és birtokjogokat elidegenithetné, hanem a mennyiben joga van a megürült egyházi javadalmakat adományozni.“ Eszerint a király örökösödési joga az egyházi javadalmak adományozására szorítkozik, mi onnan is kitűnik, mert a törvény őt egyaránt mondja a főpapok és egyéb egyháziak örökösének; már pedig a királyok soha sem emeltek igényeket az alsóbbrendű egyháziak hagyatékaira. Továbbá a király a magtalanul elhaló nemeseknek is örököse; már pedig azok ingatlan javaikról szabadon intézkedhetnek végrendeletileg, minélfogva e jogtól a főpapokat sem lehet megfosztani.

A magyar törvényhozás egyházi ügyekben az egyházkánónjait tekinti irányadóknak. Ezek pedig soha sem jogosították föl az uralkodókat a főpapok hagyatékaiknak lefoglalására; sőt a tridenti zsinat egyházi átokkal sujtja azokat, kik az egyházi javakat és jövedelmeket bármily módon elidegenítik és lefoglalják. Végre nem illő, hogy a főpapok tetemei méltatlanságoknak legyenek kitéve és hagyatékaikat, mint a halálra ítélt gonosztevők javait szétragadozzák. Az ekként származó botrányok megvetés tárgyává teszik az egyházi rendet anélkül, hogy a kamarára nagy haszon háromlanék; mert mit a főpapok nagy gonddal összegyűjtenek, nagyrészből szolgálják és a kamarai tisztviselők ragadják magukhoz. A magyar clérus tehát ezen törvénytelen és az egyházra nézve botrányos gya-

korlat megszüntetését s a végrendelkezési jog visszaállítását kéri ¹⁾.

A király Pázmány emlékiratát a clérus kívánataival együtt a pozsonyi kamarához tette át véleményadás végett. Ez — april 28-iki fölterjesztésében — nem lévén képes okoszerűen megeáfolni a primás alapos érvelését, sértő megjegyzések és durva kifakadásokkal igyekezett elfödni okoskodásainak erőtlenségét. Fölösleges — ugymond — a clérus által fölkozott érveknek cáfolatába boesátkozni. A királyt az 1526: I. t. c. a királyi jövedelmek épségben tartására kötelezi; s ezekhez tartoznak a főpapok hagyatékai. Mert ha a király örökösük az ingatlanok, vagyis a javadalmakra nézve, örökösüknek tekintheti magát az ingóságokban; hisz *accidentale sequitur principale*. A főpapoknak tehát értéstül kell adni, hogy nem magukhoz hasonló, vagy alsóbbrendű egyénnel állanak szemben, hanem urukkal, kit inkább támogatniok kell, mint megfosztani attól is, a mivel bir.

Még gyengébbek és élesebbek a további észrevételek. A kamara földeríteni akarja, miért nem állította vissza az 1618-iki országgyűlés a főpapok végrendelkezési jogát, bár ez indítványba hozatott. Mert — így szól — a rendek közül többen kijelentették, hogy nem tartják magukat fölhatalmazva „oly törvény alkotására, mely a főpapok rokonainak és barátainak gazdagítását célozná; s nem illő, hogy kik az egyházi javakból, főpapi rokonaik és barátaik életében, meghiztak, haláluk után is örökösödjének.“ A Pázmány által eszközölt tanuvalomásokat gúny tárgyává teszi. Az egyik tanu — ugymond — „vásárbíró lévén, inkább vén asszonyok veszekedéseivel, mint

¹⁾ *Informatio Cleri Hung. oblata S. Mti circa mobilia Praelatorum vita functorum.* (Minden sor Pázmányt hirdeti szerzőjének.) Kaprinai kézirati gyűjteményében.

komoly dolgokkal foglalkozott, s alig tudhatott egyebet, mint a mit a nagyszombati piacon hallott “ Szenvedélyes szavakkal utasítja vissza a vádat, mintha a tisztviselők maguk részére foglalnák le a hagyatékok egy részét. Ez nem áll „hanem igenis nem egyszer osztoznak a hagyatékokban haszontalan és rossz emberek; sőt osztoztak régebben nem egyszer gyanús erkölcsű nők, az elhunyt főpapok állítólagos nővérei.“ Pázmány személyét sem kiméli; vádolja, hogy többször önkényesen és erőszakkal beavatkozott a király hatalomkörébe ¹⁾. A király eszerint ne engedje magát megfosztatni jogaitól, melyekkel a főpapok hagyatékaira s általán az egyházi javakra bír, s tartózkodjék a clérus kívánatainak teljesítésétől. ²⁾

Ezen irat hangján és tartalmán maga a király is megbotránkozott s átlátta, hogyha a főpapok kezeibe kerül, komoly surlódásokat támaszthat. E miatt Pázmány is csak oly föltétel alatt közölte, hogy tartalmát nem fogja közlhirré tenni ³⁾. De bár ígéretét nem szegte meg, s a kamara iratát nem hozta nyilvánosságra; szükségesnek látta a király felvilágosítása végett és szrevételeit megtenni. Június

¹⁾ „Illmus D. Archiepiscopus iam antea sese ingressit in hanc iurisdictionem regiam, tum quod nuper Rmum D. Paulum David contra antiquum usum ipsemet propria auctoritate installavit; tum quod de domo . . . Thomae Balasfy. eiusdem nonnulla scripta . . . ad se accepit . . . Insuper quod nos non ita pridem coram S. Mte . . . abstractionis nonnullarum rerum insinuavit et arguit.“

²⁾ A kamara fölterjesztésének egyik. más. Az akademia kéziratában.

³⁾ „Cum Camerae Hung. informatio — írja erről Pázmány — adeo exorbitans esset et rusticis convitiis et calumniis in Clerum plena, ut merito gravia incommoda timeri potuerunt, si ea ad notitiam Cleri pervenirent; mihi vero ad simplicem lectionem confidenter ostensa illa informatio fuit, sed ita ut fide bona promitterem secretum servari integra fide, nec Clero manifestari calumnias Camerae.“

2-iki fölterjesztése hatalmas dialektikájával megsemmisíté a kamara okoskodásait ¹⁾.

Miután a kamara sem azt nem tudta kimutatni, hogy a hagyatékok eddig gyakorolt lefoglalása igazságos, sem azt, hogy Miksa uralkodása előtt gyakoroltatott: fölhevta a királyt, hogy ezen visszaélést megszüntesse. Egyuttal határozottan kijelenti, hogy a clérus bár erőszakot nem használhat, ezen igazságtalan gyakorlatot sohasem fogja megegyezésével szentesíteni ²⁾. A kamara ily körülmények között nem bírta ugyan érvényesíteni saját fölfogását, de képes volt a clérus kívánatainak teljesülését akadályozni. S ezen ügy még egy évnél tovább eldöntetlenül maradt.

Az 1625-iki országgyűlés alkalmával, midőn a

¹⁾ A kamara utal az 1526: I. t. c.-re, mely a királyt jövedelmeknek föntartására kötelezi. — De, mondja Pázmány, semmiféle törvény nem sorolja a főpapok hagyatékait a k. jövedelmekhez. — — A kamara idézi az 1435: XXI és 1486: XXXVII t. cikkeket, melyek szerint a védnököknek egyházi tizedeket királyi fölhatalmazás nélkül lefoglalni nem szabad. — De ezekben a főpapok hagyatékának lefoglalásáról nem történik említés. — Az 1557: X. t. c. a törvénykönyv szélén följegyezve van, miszerint ez csak a magán védnökökre s nem a királyra vonatkozik. — Pázmány e jegyzetet hiába kereste a törvénykönyv példányaiban. — — A Hármaskönyv I. 5. biztosítja a főurak végrendelkezési jogát, de a főpapokat nem említi. — Igen, mert az ingatlan javakról van a szó, a főpapok pedig az egyházak ingatlan javaival nem rendelkezhetnek. — — 1448-ban törvény által megsemmisítettek az egyháziak által kötött szerződések. — Pázmány nem ismer ily törvényt. — — A tridenti zsinat csak azokat sújtja egyházi átokkal, kik az egyházi javakat rossz célokra foglalják le; de a király jó célokra használja a hagyatékokat. — Ez helytelen értelmezés. — — Balásfy tisztességesen temettetett el, s a kamara tisztviselői sohasem részesültek a hagyatékokban. — Rendeljen a király vizsgálatot. — — A kamara tehát — mondja Pázmány — nem volt képes érveit erőtleníteni, semmit sem tud fölhozni az egyházi javak elidegenítését tiltó egyházi törvények ellen.

²⁾ Rescriptum P. Pázmány Archiepiscopi 1625 2 junii. Egyk. más. Kapriánynál.

király Sopronyban mulatott, Pázmány megújította igyekezteit. A nuntius közbenjárását is igénybe vette, ki meggyőzte a királyt arról, hogy a főpapok végrendelkezési jogainak visszaállítása által az egyháznak és önmagának lényeges szolgálatot fogna tenni ¹⁾. Még döntőbb hatást gyakorolt a császári gyóntató, Lamornain Vilmos atya föllépése. Ez Pázmány fölhevására, kinek jó barátja volt, ismételve előadta a királynak, hogy lelkiismereti kötelessége megtenni e tekintetben, mit az egyház érdeke és az igazság követel. És szóbeli fölszólalásainak egy alaposan kidolgozott emlékirat bemutatása által még nagyobb nyomatékot adott.

A királyok — ugymond — egyáltalában nincsenek följogosítva a papok hagyatékainak lefoglalására. És vajjon a magyar királyok, mint sz. István utódjai, bírnak e erre nézve kiváltságos jogokkal? kétséges; mert a pozsonyi kamara igenlőleg, a magyar clérus tagadólag válaszol. Azonban ha csakugyan bírnának is ily kiváltsággal, azt nem kellene igénybe vennie, mert abból csekély előnyök mellett nagy nehézségek és botrányok szoktak származni.

Más kérdés az, bír-e a király hatalommal arra, hogy a magyar clérusnak a végrendelkezési jogot megadja? Ezen hatalmát a magyar főpapok századokon át elismerték, miután a királyokhoz folyamodtak engedélyért, hogy végrendeletet készíthessenek. Itt tehát csak az lehet vita tárgya, hogy a királyi fölhatalmazás alapján mily javakról szabad a főpapoknak végrendeletileg intézkedni? Ezen fölhatalmazás nem vonatkozhatik a családi javakra, vagy azon vagyona, melyet a főpapok nem egyházi javadalmuk jövedelmeiből szereztek; ezekről k. fölhatalmazás nélkül is rendelkezhetnek és azokat nemesak egyházi, hanem bármily világi célokra fordíthatják. Továbbá

¹⁾ Bécsi nuntius 1626 jan. 14.

a király nem hatalmazhatja föl a főpapokat, hogy egyházi javadalmuk jövedelmeiből szerzett vagyonukat v i l á g i c é l o k r a, p. o. rokonaikra hagyományozzák, ezt a tridenti zsinat tiltja, melynek hatálya alól a király senkit sem menthet föl. A király tehát a főpapokat csak arra hatalmazhatja föl, hogy az egyházi javadalmak jövedelmeiből szerzett vagyonukat a j t a t o s c é l o k r a hagyományozhassák.

De habár Lamormain és Pázmány között az elvi kérdésekben nem mutatkozott eltérés, amaz a magyar elérus kívánsáinak részleteire nézve több kifogást tett. Helyeselte, hogy a hagyaték összeírását káptalani küldöttek eszközöljék; mindazáltal szükségesnek tartotta, hogy azokhoz mindig egy k. biztos esatlakozzék. Igazságos, hogy a hagyatékból mindenekelőtt a hitelezők elégitessenek ki, azonban gondoskodni kell, hogy a főpapok ne terheljék magukat jelentékeny adósságokkal. A magyar elérus kívánta, hogy a hagyaték egyharmadrésze papnövelde alapítására, két harmadrésze a végrendelet által kijelölt célokra fordítassék. Lamormain tudomással birt arról, hogy Pázmány azt sem fogja ellenezni, hogy a hagyaték fele papnöveldek alapítására — s utóbb, midőn többé erre nem lesz szükség, szegény plébaniák segélyezésére — és csak fele fordíttassék a végrendeleti célokra. Ezen módozatot célszerűbbnek tartotta ¹⁾.

A király octóber végső napjaiban még két bécsi hittudós Hildprandt Eduard és Mosmüller Bernard véleményét kérte ki. Ezek szintén határozottan kárhoztatták a

¹⁾ Lamormainnak egy más javaslata is volt; hogy a hagyaték három részre osztatván, az egyik papnöveldek alapítására, másik a véghegyek föntartására, a harmadik pedig a végrendeleti célokra fordíttassék. — Discursus circa negotium propositum a Rmis Episcopis Ungariae de mobilibus defunctorum et potestate testandi. Eredetije az Akadémia kéziratai között.

kamara igényeit, s kinyilatkoztatták, hogy a király a főpapok hagyatékainak lefoglalására nem tarthatja magát följogosítva; miután az eddigi gyakorlat az egyház törvényeivel és a tridenti zsinat szabványaival homlokegyenest ellenkezik ¹⁾.

Ezekután a király nem habozott megtenni a döntő lépést. Elveté a kamara javaslatait, s a magyar főpapok kívánatait Lamormain előterjesztései nyomán módosítván, ennek befolyásával ²⁾ 1625 december 11-én kiállította a z okmányt, mely a magyar főpapok végrendelkezési jogát visszaállítja és szabályozá. Eszerint a főpap halála után három káptalani tag összeírja a hagyatékot és rendezi a temetést. Legelőbb a temetés költségei fődöztetnek és alamizsna osztatik ki, azután kielégítettnek a szolgák és hitelezők. A könyvek a káptalani könyvtárt, a templomi edények és öltönyök a főegyházat illetik. A fönmaradó hagyaték fele papnőveldék alapítására, s miután ezekben nem lesz hiány, szegény plébániák javítására fordittatik; másik fele a végrendeletben

¹⁾ Mosmüller oct. 31-én kelt iratában többi között így szól: „Die Sachen sehr perplex, di gemeine Constitutiones Regni contrariae, in conscientia non tutae . . . Und ist zwar nicht ohne, dasz die ung. Kammer etliche scheinbare Argumente pro fisco einwendet, ich sehe aber nicht, dasz sie den Zweck recht treffen oder mit Rechtsgrund bestehen.“ Ennek, valamint Hildpraundtnak nov. 1-én kelt opiniója ered. Az Akadémia kéziratárában.

²⁾ A király nyanyis a két bécsi doctor opinóját Lamormainnak adta át, ki azokra némi észrevételeket tett s kijelenté, hogy előbbi nézeteitől el nem tér. Azután előadja, mikép kell a k. okmányt fogalmazni. „Cautela et prudentia opus erit, ut non videantur damnari vel probari ea, quae hactenus facta sunt; ut non possit colligi Episcopos id evicisse iure, eisque debere ex iustitia, neque tamen id expresse etiam negetur; sed dicatur Regem pro sua in Deum pietate, zelo cultum promovendi et Episcopis gratificandi desiderio concedere 1-mo 2°, 3°. His modis et constientiae et reputationi ac auctoritati S. Mtis consuletur, et incommoda ac praeiudicia, quae timeri forsan possent vitabuntur.“ (Ered. Akad. kéziratai). És a k. okmány csakugyan így állítottatott ki.

kijelölt célokra fog kifizettetni: egyébiránt a király kifejezi reményét, hogy a főpapok végrendeleteikben a véghelyekről is megemlékezni fognak ¹⁾). Ezen intézmény véget vetett a kamara gyűlöletes önkényének és kilátásba helyezé, hogy a főpapok hagyatékaiból idők folytán az egyház legsürgetőbb szükségletei kielégíttetni fognak.

Pázmány valamint buzgón fáradozott ezen eredmény létesítésén, nagy súlyt helyezett a k. okmány szabványainak lelkiismeretes végrehajtására. Erre 1628 nyarán nyílt első alkalom. Ekkor meghalt Domitrovich Péter zágrábi püspök, kinek hagyatéka komoly nehézségeket támasztott.

Midőn 1625 ben a sághi prépostság megürült, a király azt három évre a zágrábi káptalanak adományozá, hogy jövedelmei a zágrábi főegyház építésére fordítassanak. De Pázmány fölszólalt ez ellen, s kívánta, hogy a prépostság, az egyházi és országos törvények szellemében, minden föltétel nélkül valamely egyházi férfinak adományoztassék s a káptalan ügynökeit egyházi átokkal fenyegeté azon esetre, ha a prépostságot elfogadnák. A király méltányolta a primás fölszólalását, visszavonta előbbi intézkedését és a prépostságot a zágrábi püspöknek adományozá. De a káptalan ügynökei titkon k. rendeletet eszközöltek ki, mely a püspöknek meghagyta, hogy a prépostság összes jövedelmeit a főegyház építésére fordítsa.

Pázmány semmit sem tudott ezen utóbbi k. rendeletről. S a püspök halála után intézkedett, hogy a sághi prépostság birtokain levő ingóságok, valamint az illető jövedelmek összeirassanak és fele részben a papnöveldei célra lefoglaltassanak. A zágrábi káptalan ellenben ezeket a főegyház részére követelte. A pri-

¹⁾ Katona XXXI. 125 s kk. II.

más nem engedett, mert bár a kérdésben forgó vagyon értéke alig rugott 400 forintra, fontosnak tartotta, hogy a k. okmány intézkedései pontosan végrehajtassanak. A káptalan azonban k. rendeletet eszközölt ki, mely Pázmányt fölhívta, hogy a hagyatékot a káptalannak szolgáltassa ki ¹⁾).

Pázmány elég bátor volt szembeszállani a k. rendelettel. A főnforgó ügyet törvényes perfolyamra kívánta bocsátatni; később némi habozás után elfogadá a káptalan javaslatát, mely-szerint a bécsi nuntius volt fölkérendő, hogy mint béke-bíró eldöntse a kérdést: vajjon a kérdéses hagyaték az esztergomi papnövelde, vagy a zágrábi főegyházat illeti-e? ²⁾).

A zágrábi káptalannak a kamarával is volt baja, mely a püspökség javainak kezelését a székiüresedés tartama alatt magának igényelé; arra hivatkozván, hogy a k. okmány ezen tisztet nem ruházza a káptalanra. Ellenben a zágrábi káptalan úgy okoskodott, hogy miután a k. okmány a kamarát az egyházi javak fölött gyakorolt hatalomtól teljesen megfosztotta s az üresedésben levő egyházi javadalmakra nézve sem tett kivételt, azoknak kezelése az egyházi kánonok értelmében a káptalanokra szállott át. Ezen vitás kérdés végre Pázmány elé került ³⁾). De ennek sem sikerült a kama-

¹⁾ Az 1628 júl. 21-én kelt k. leirat ered. prim. egyh. lev. Pázmány aug. 23-án Pozsonyból kelt levelében (Ered. canc. lev.) fölvilágosítani igyekezett a királyt és igazolta eljárását, de a káptalan ügynökei érvényesíteni tudták igényeiket (levelük a királyhoz, egyk. más. prim. egyh. lev.) és a királytól aug. 30-án egy második Pázmányhoz intézett rendeletet eszközöltek ki. (Ered. prim. egyh. lev.)

²⁾ Pázmánynak „Casus“ című sajátkezű irata a prim. egyh. lev. Nincs tudomásom arról, mit ítelt a nuntius.

³⁾ Vinkovich B. nagyprépost és helynök 1628 aug. 26-án Pázmányhoz intézett levele, a melyben őt „summus post Pontificiam Sanctitatem et Regiam Mtem in Hungaria arbiter“-nek nevezi. (Ered. Prim. vil. lev.) Pázmány válasza nem ismeretes.

rát a megüriült javadalmak birtokainak kezeléséből kizárni, miután ezt legujabb időkig gyakorolta.

Kevesebb nehézségek merültek föl, midőn két évvel utóbb Dallos M. győri püspök meghalálozott. Hagyatékának fele papnőveldei célokra tartatott fön, s az 1631-iki nagyszombati zsinat a főpapok hagyatékaiból befolyó összegek kezelésének módzatait is megállapítá.

VIII.

Az egyházi javak elidegenítése. — A kamara igyekezetei. — Pázmány fölépése. — Az elzálogosított egyházi javak visszaváltását célzó tervei. — Püspöki emlékiratok. — K. nyilatkozat. — Pázmány alkudozása a szentgotthardi apátság visszaszerzése tárgyában.

Pázmány miként a főpapi hagyatékokat a magyarországi papnevelés tökélvé tette, ezen szent célnak ujj jövedelmi forrást szándékozott megnyitni, az elidegenített egyházi javak visszaszerzése által ¹⁾.

Ama nagyszámú intézmények — püspökségek, káptalanok és kolostorok — melyeket a magyar vallásos érület századokon át páratlan bőkezűséggel emelt, a mohácsi vészt követő időkben nagyrészt enyészetiüket lelték; azok is, a melyek fönmaradtak, esckély kivétellel, szegénységre jutottak. A gazdag egyházi birtokok majd a hóditó törökök, vagy protestans főurak által föglaltattak el, majd az „apostoli királyok“ által zálogba adattak világi uraknak, midőn

¹⁾ Hogy ez volt föcélja, kitünik 1627-iki emlékiratából. „Cum dies ac noctes cogitem, qua tandem ratione Cath. Religio promoveri possit, nulla commodior et efflicacior mihi succurrit ratio, quam si juvenus erudiatur ac sucerescentibus catholicis sensim catholici multiplicentur.“ S ezután áttér tervének kifejtésére. Ered. fog. Prim. egyh. lev.

pénzügyi viszonyaik ziláltsága között célszerűbb mentőeszköz nem kínálkozott. A pénzügy élén álló kormányférfiak annyira hozzászoktak az egyházi birtokokat közjöveldelmi forrásnak tekinteni, hogy eljárásuk jogosultsága iránt lelkiismeretük legkevésbé sem nyugtalanította őket, s ezen pénzügyi műtétekkel a vallásos buzgalmáról ismeretes II. Ferdinand alatt sem szándékoztak fölhagyni; sőt őt is meggyőzni iparkodtak az eddigi gyakorlat föntartásának szükségességéről.

De törekvéseiket meggyőztotta Pázmány, ki az egyház érdekeinek és jogainak védelmére szokott határozottságával lépett föl. „Felséged vallásos buzgalma — ugymond — mely Isten egyházát nem csak régi jogaiban föntartja, hanem újabb előnyökkel is gyarapította: reméllem engedi, hogy Fgedet semmiféle előterjesztések nem fogják reábirhatni azon javak elidegenítésére, melyeket őseinek bőkezűsége Isten dicsőségére és az egyházak javára szentelt. Mivel azonban nem ismeretlenek előttem az alkalmatlan sürgetések, melyekkel erre nézve Fgedet ostromolni szokták: kötelességemnek tartom alázattal esedezni, ne hallgassa meg Fged a javaslatokat . . . s ne szennyyezze be tiszta kezeit az egyházi javak elidegenítése által. Az uralkodók, kik az egyházi javakat kincstáruk gyarapítására fordítják, a mesebeli sas sorsát szokták osztani, mely a Jupiter oltáráról elragadott áldozathússal üszköt vitt fészkébe, ezt, szárnyait és kicsinyeit lángba borítót. Ezt nem amiatt írom, mintha Fgednek az egyház iránti jóakarátát kétségbevonnám. A veszélyes következmények és az isteni harag hangsúlyozása által hitelüktől akarom megfosztani azokat, kik csekély haszonért nem rettegnek magukra vonni Isten haragját.“¹⁾

A primás komoly szavai bizonyára nem tévesztették el hatásukat. De ő nem elégedett meg ezzel; s nem szorítkozott

¹⁾ 1626. aug. 29. Eredetije a m. t. Akademia kéziratai között.

azon törekvésekre, melyek az egyházi javak további elidegenítését gátolni célozzák. Merészebb eszme merült föl lelkében. Megkísérteni szándékozott az elmúlt időkben elidegenített egyházi javak visszaszerzését, az elpusztult egyházi intézmények és a magyarországi katholicizmus régi fényének s jólétének visszaállítását.

Tervét 1627 elején közlé püspöktársaival s kikérte tanácsukat a módoszatok iránt, melyek szerint legbiztosabban lenne valósítható. Az egri, nagyváradí és esanádi püspökök, — kiknek emlékiratait a primási egyházi levéltár az enyészettől megóvta, — különféle javaslatokat terjesztettek elébe; ezeknek némelyikétől nem lehet eltagadni a gyakorlatiség előnyét, másoknak kivihetőségét bizonyára maguk is kétségbe vonták.

A legegyszerűbb eljárás az lett volna, ha a legközelebbi országgyűlésen törvény alkottatik, mely az egyházi javak elidegenítését jogtalanának és semmisnek nyilvánítván, jogos birtokosaik részére való visszaszolgáltatását elrendelné. S ezt annál inkább lehetett volna megtenni, mert a tényleges birtokosok, kik az egyházi javak jövedelmeit számos éveken át élvezték, sokszorosan bevették az összeget, melyet ama jószágokra, maguk, vagy őseik hiteleztek. És ettől eltekintve a tényleges birtokosokat utasítani lehet, hogy a zálogösszegeket azoktól követeljék, kiknek adták; a mely elvet a magyar törvényhozás már a múlt században kimondotta ¹⁾.

Bármily egyszerű és az igazság követelményeivel összhangzó leendő ily törvény létrehozása: alig lehet remélni egy erre vonatkozó javaslat keresztülvitelét, miután az sem a

¹⁾ Az 1567: XXXVI. c. 9 §. „Bona autem ecclesiastica . . . impignorata Mtas S. dignetur Ecclesiis suis restitui facere, et qui pro eis pecuniam mutuarunt, quaerant ab eo, cui mutuum dederunt.“

kormánynak, sem az érdekllett uraknak, sem végre a prot. rendeknek támogatására nem számíthatott. Nagyobb biztossággal számíthattak a főpapok a király áldozatkészségére ha fölkérnék, hogy akár némi közjövödelmeket, vagy koronajavakat, akár magán jövödelmének egy részét az egyházi javak kiváltására fordítsa; mert miután az egyházi jószágok annyi éveken át világi célokra használtattak, méltányosnak látszott, hogy most viszont világi javak egyházi célokra szenteltessenek. Ha azonban a király ily áldozatokra hajlandó, vagy képes nem lenne: nem maradt más hátra, mint az egyháziaknál kell keresni segílyt.

S ez esetben két út állott nyitva. Vagy az egyes püspökök, apátok, prépostok és kanonokoknak megengedni kelle, hogy a birtokokat, melyek egykor javadalmaikhoz tartoztak, kiválthassák; úgyszintén némely buzgó világi katholikuskokat is fölhatalmazni lehetne az egyházi jószágok kiváltására, melyek csak addig maradnának kezeik között, míg az jövödelmeikből a fizetett váltságdíjt beveszik, ekkor az egyházra szállanak. Vagy végre az egyháziak megadóztatása által bizonyos összeget kellene összeszerezni, mely egy egyházi birtok visszaváltására fordíttatnék, s ennek jövödelmei ismét más birtokok visszaváltására használtatnának föl¹⁾.

¹⁾ Összeállítva a három püspök emlékiratából. A) *Tenuis Opinio Episcopi Agriensis circa statum Ecclesiasticum et de bonis impignoratis et in posterum impignorandis data.* B) Lósy kézírata ily címmel: *Modi iuvandi Religionem.* C) A harmadik névtelen, de szövegéből kitűnik, hogy szerzője Dubovszky csanádi püspök. Címe: *Per Mtem S. et R. ac Ill. D. Aeppum reformanda.* — Mindhárom irat dátum nélküli. Hogy 1627 tavaszán készültek, Lósy észrevételéből következik: „*Bona ecclesiastica, quae per solam vim pleraque a Principe Trans. vel ab eius adhaerentibus etiam nunc detinentur, non deberent in oblivionem redire, sed cum aliarum rerum in suspenso haerentium. eorum quoque tractatus fieri deberet.*” Ebből kitűnik, hogy az emlékirat az 1627-iki pozsonyi egyesség létrejötte és végrehajtása között iratott. Mindhárom ered. Prim. egyh. lev.

Pázmány az utolsó módozatot tartotta olyasnak, mely az ohajtott cél elérését legbiztosabban helyezte kilátásba. Emiatt a magyar főpapok áldozatkésztségét szándékoztatták igénybe venni s az általuk megajánlandó összegen kiváltani a szent gottthardi apátság birtokait, melyeknek jövedelmeiből, a megállapítandó sorrend szerint, más egyházi javak szereztetnének vissza. Később a visszaváltott javadalmak érdekes egyházi férfiaknak adományoztatnának, oly kötelezettséggel, hogy jövedelmeik harmad részét kath. iskolai és nevelési célokra tartozzanak szentelni.

De e terv sikerének biztosítása végett szükséges volt a királytól biztosítást nyerni arra nézve, hogy az egyházi javadalmak ezentúl elzálogosíttatni nem fognak; hogy a kamara, mihelyt a főpapok a zálogösszeget, mely valamelyik egyházi birtokot terheli, lefizetik, köteles leend a visszaváltást eszközölni; végre hogy a kiváltott javadalmak — és csak is ezek — a kiemelt kötelezettség terhével fognak adományoztatni ¹⁾.

A lépések, melyeket Pázmány ezen garantiák kieszközlése végett a királynál tett, eredményteljeseknek bizonyultak. II. Ferdinand 1627 szeptember 20-án nagyfontosságú okmányt állított ki. A maga és utódjai nevében ünnepélyesen biztosította a magyar egyházat, hogy az egyházi javadalmak ezentúl nem fognak zálogba adatni, beiratni vagy bármi-féle világi célokra fordíttatni; hanem mindenkor érdemes egyházi férfiaknak adományoztatnak ²⁾.

A primás a szent-gottthardi apátsággal ohajtotta

¹⁾ Pázmánynak a királyhoz intézett emlékirata, dátum nélkül; de kétségtelen, hogy azt 1627 nyarán mutatta be, mert szükségkép megelőzte az 1627 sept. 20-iki k. nyilatkozatot. A primás sajátkezű fogalmazata. Prim. egyh. lev.

²⁾ Miller I. 197. l.

megtenni a kezdetet. Ezen vasmegyei monostort a cistercitarend birta; de javait Miksa király 1565-ben huszezer forintban tizenkét évre Széchy Tamás leányainak elzálogosította.¹⁾ Azóta a tizenkét év ötször letelt, s a visszaváltásra senki sem gondolt; míg Pázmány elhatározta magát, hogy az apátság birtokait az egyháznak visszaszerezze²⁾. Fölkérte a királyt, adja jóváhagyását tervéhez³⁾ s hívja föl a Széchy család örököseit, hogy a zálogösszeget fölvegyék s a birtokokat viszszafoesássák⁴⁾.

Bizonytalan, mily módon szerezte össze ama huszezer forintot, melyet váltságdíjul lefizetnie kelle. Lehet, hogy a király bőkezősége, vagy püspöktársainak áldozatkészsége hozzájárult ezen összeghez; valószínűbb, hogy egészen vagy nagy részben érseki jövedelmeiből került ki. A király, ha nem is pénzbeli segítséggel, erkölcsi támogatással nagy mértékben előmozdította szándékait; fölhatalmazta az apátság visszaváltására⁵⁾ és magára vállalta, hogy a visszaváltást lehetővé tenni fogja; minélfogva megfelelő rendeleteket bocsátott a pozsonyi kamarához⁶⁾.

Szent Gotthard tényleges birtokosai ez időszereint lobkowiczi báró Poppel Éva Battyányi

¹⁾ Fuxhofer-Czinár Monasterologia II 94 l.

²⁾ Pázmány ezen eszmével már 1625-ben foglalkozott s eziránt a bécsi nuntius által valamelyik római congregációval tárgyalásokat kezdett. A bécsi nuntius 1626 február 20-án tudósítja, hogy a m. cancellárnak kézbesítette: „una copia della lettera della S. Congreg. con una altra copia di alcuni punti che si desiderano sapere per maggior chiarezza dell' Abbazia di S. Gottardo“ Eredeti. Prim. vil. lev.

³⁾ Pázmány 1626 aug. 20, fölterjesztése a királyhoz. Másolat M. Akadémiai kéziratárában.

⁴⁾ Idézett, 1627 nyarán irt fölterjesztésében.

⁵⁾ Az 1627 sept. 20-ki nyilatkozatban.

⁶⁾ A király 1627 sept. 27-én meghagyta a kamarának, értesitse az apátság birtokosait, hogy a javadalmat a zálogösszeg lefizetése által

Ferenc özvegye, gróf Salm Fülöp és báró Poppel Mária gróf Tereza Rudolf neje voltak. Ezek a kamara által 1627 végén fölhivattak, hogy a zálogösszeget mielőbb fölvegyék ¹⁾. Salm gróf és Tereza grófné készek voltak a zálogösszegnek őket illető részét fölvenni s jogaikról lemondani. Azonban sok bajt okozott Battyányi Ferenc özvegye, buzgó protestáns nő, ki saját és felekezete érdekében megakadályozni iparkodott a visszaváltást. Az általa emelt nehézségek elhárítására a király, Pázmány által buzdíttatva, kész volt mindent megtenni. „Miként más ügyekben sem szoktunk eltérni határozatainktól, még kevésbbé tesszük azt oly esetekben, midőn Isten dicsőségéről és a vallás emeléséről van szó. Hűséged teljesen nyugodt lehet; mert mitsem mulasztunk el, mit a kath. vallás előmozdítására alkalmasnak ítélünk.“ ²⁾

Az özvegy 1628 ápril első napjára a Prágában tartózkodó király elé idéztetett. De — Lósy váradai püspök és Lamormain es. gyóntató igyekezetei dacára, — halasztást tudott kieszközölni. ³⁾ A főnforgó ügy elintézésére új határnap, 1628 augusz-

magához váltani kívánja. A kamara egyúttal állítsa össze az ezen ügyre vonatkozó okmányokat, hogy kitűnjék, vajjon teljesítették e, s ha igen mikép, a kötelelességeket, melyeket az elzálogosítás által magukra vettek; s ha nem, vajjon nem lehet-e a visszafizetendő zálogösszegeből valamit levonni. Ezen k. leiratot P á z m á n y f o g a l m a z t a. (Canc. lev.) — Ugyanekkor R a m o c h a h á z y M i h á l címz. szentgotthardi apát october első felében, nyilatkozatot állított ki afelől, hogy miután több kísérletei apátságát visszaváltani, sikertelenek maradtak, s reméli, hogy Pázmány e tekintetben szerencsésebb leend: ama apátságot s minden jogigényeit a király kezébe visszabocsátja; s ekként a visszaváltandó birtokokra igényeket nem támasztand. (Ered. Prim. vil. lev.)

¹⁾ A fölhívást kézbesítő hiteles ember jelentése 1627 „Sabb. prox. post Festum b. Martini;“ másolatban a Kam. lev.

²⁾ Az 1628 febr. 1-én kelt k. leirat ered. Prim. vil. lev.

³⁾ A püspök és a gyóntató buzgón támogatták a primás szándékait. Lósy 1628 ápril 8-án Prágából írja Pázmánynak: „Volt immár híremnél, hogy ide indult Battyányiné asszonyom és meg is mondtam ő fgének; ezen szókat mondá ő fge, minthogy commendáltam a dolgot,

tus 24-ike lett kittüzve, mikorra az özvegynek és Pázmánynak személyesen kelle Bécsben megjelenni ¹⁾. Itt megállapított, hogy a kiváltás ügye a nádori törvényszék által, mely september végnapjaiban tartandja üléseit, fog eldöntetni. Azonban a nádori törvényszék — ismeretlen okból — a kijelölt időben nem jött össze. Sőt a furfangos Battyányiné, hogy újabb bonyolalmat idézzon elő, a cistercita renddel szerződésre lépett, mely őt az apátság birtokában megerősítette. Pázmány nem csüggedt. Meggyőzni igyekezett a királyt, hogy tekintélyének esorbulása nélkül nem hagyhatja félbe a megkezdett ügyet. Együttal kiemelte, hogy ha a nádori törvényszék az özvegy jogigényeit elutasítja, a szerződés, melyet a szerzetesekkel kötött, elveszti érvényességét ²⁾.

Nem kevésbé meglepő, hogy a király és a primás igyekezetei egy protestáns nő bátor ellenállásán és ügyes fondorlatain hajótörést szenvedtek. A szentgotthardi kérdés végre is egyesség útján oldatott meg, mely Battyányinét az apátság birtokában meghagyta; de egyuttal jelentékeny előnyöket biztosított a kath. érdekeknek. A király 1629 marcius 11-én Battyányi Ferenc özvegyével és ennek leánya, Csáky Lászlónéval szerződésre lépett. Eszerint az apátság javai huszonöt éven

non me decipiet, (t. i. az özvegy.) A fundationalis informatio pedig immár itt volt és proponálva is vagyon ő fgének, hogy in Cancellaria hac Hungarica lészen pro futura informatione, melyet P. Lamormainnal is közlöttem és igen tetszett neki és igen kívánta is, hogy párját adjam, amint adtam is . . . Quidquid sit, a Ngod informatiója igen fundametalis és az ő fge inclinatiója is stat pro Ecclesia.“ Miller I. 217. l.

¹⁾ A király 1628 május 3-án és aug. (nem sept.) 21-én ir ez ügyben Pázmánynak, (Miller I 217 s 234 ll.) ki 1628 sept. 4-én a nádortól vesz jelentést némely intézkedései felől. (Ered. Prim. vil. levlt). 1628 végefelé Salm gf. kérdést tesz a királynál, vajjon a kamara, vagy Battyányiné fogja e. kifizetni a zálogösszeg reá eső részét? Eziránt a király a kamarának, ez a primásnak véleményét kéri ki. A kamara levele Pázmányhoz 1628 dec. 29-én Ered. Prim. vil. levlt.)

²⁾ Pázmány a királynak 1628 octóber 4. Ered. fog. Prim. vil. levlt.

át Csáky Lászlóné és örököseinek birtokában maradnak, s ezen idő letelte után a cistercita rendnek vagy a kamarának visszaadatnak; időközben ezen birtokokban a prot. prédikátorok elűzetnek s a kath. lelkészek kellő pártfogásban részesülnek. Batthyányiné egyuttal kötelezte magát, hogy a család többi tagjait, kiknek a zálogjavarokban részük van, kielégíteni fogja s emellett tizenötezer tallért tett le, a mely összegben, Pázmány tervei szerint, valamely más egyházi birtoknak kelle kiváltatni ¹⁾.

IX.

Pázmány törekvései a katolicizmus emelésére Pozsonyban. — A jezsuita collegium alapítása. — Nehézségek. — A király föllépése. — Az alkudozások eredménye. — A collegium dotációja. — Működése. — Pázmány mérseikli a jezsuiták buzgalmát. — Zárda szüzeket telepít meg Pozsonyban. — Megszüntetni iparkodik a luth. felekezet uralmát Pozsonyban. — A király ismételt kísérletei a katolikusok egyenjogusítására. — A városi tanács magatartása.

Az ország azon részének, mely a nikolsburgi békekötés után II. Ferdinand jogára alatt megmaradt: **P o z s o n y v o l t** fő v á r o s a. Itt tartattak az országgyűlések és koronáztattak a királyok, ez volt a magyar kamarának és az ország főhivatalnokainak székhelye. A primás is itt töltötte az év nagy részét.

És mégis e városban a protestantismus volt uralkodó. A polgármester és a város bírāja, ugyszintén a tanácsosok nagy többsége félszázad óta az ágostai felekezetű polgárok sorából választottak, kik hatalmukat felekezetük eme-

¹⁾ A szerződésnek és a Batthyányiné meg leánya által 1629 marc. 16-án Bécsben kiállított téritvénynek másolata M. Kam. lev. — De ezen szerződés nem tartatott meg. A szentgotthardi apátságot csak Széchenyi György primásnak sikerült, 24000 f. lefizetése által, a Széchy család utolsó leánysarjától az egyháznak visszaszerzeni.

lésére, nem egyszer a katolikus érdekek sérelmére, érvényesítették. A város költségén prot. tanoda alapítottatott és tartatott fön, míg a káptalani iskolában, melynek föntartására a város volt kötelezve, a tanító állomása tizenkét éven át türesedésben hagyatott.

Pázmány természetszerűen nagy fontosságot helyezett arra, hogy ez előkelő városban is célhoz vezesse az ellen-reformatiót, s a katholicizmust uralomra emelje.

Kettőre irányozá figyelmét. A kath. elemnek a hitélet emelése által belső erőt kívánt kölcsönözni; s megszerzendő részére a külső hatalom eszközeit, a hivatalos állomások betöltésében a katolikusok és protestánsok egyenjogusítását igyekezett kivívni. De a hitélet emelését fontosabbnak tartotta a külső hatalomnak megszerzésénél. Jól tudta, hogy ez, ha amaz hiányzik, nem bir értékkel. Mert bár az állami hatalom természetes kötelességének tekintvén a vallás támogatását, egyházának védelmezését, ezt soha sem mulasztotta el igénybe venni; mindazáltal csak másodrendű tényezőnek tartotta s a katholicizmus fölvirágozását egyedül az erkölesi hatástól várta, melynek föltételei és eszközlői — jó iskolák és buzgó papok.

Pázmány tehát Pozsonyban mindenekelőtt buzgó papok és jó iskolákról gondoskodott. Mindkét célt legbiztosabban a Jézustársaság megtelepítése által érheté el. De nagy ovatossággal kelle eljárnia. Előre látta, hogy ha maga nevében lép föl, szándékai a hatalmas protestans párt ellenállásán hajótörést szenvednek. Az ellenállás megtörését egyedül a király kísérheté meg. Habár tehát az eszme és a terv az övé volt, úgyszintén a kivitelhez szükséges pénz eszközöket is maga szándékozott följánlani: a királyt ohajtotta előtérbe léptetni.

A király, kivel az 1625-iki sopronyi országgyűlésen személyesen értekezett, készséggel igérte közreműködését; s november 20-án Pálffy István és Pál grófokat mint királyi biztosokat Pozsonyba küldötte. Előadnók kelle a városi tanácsnak, hogy a király értesülvén a kath. iskola elpusztulásáról, nyilvános gymnasiumot (publicum aliquod Gymnasium litterarum) szándékozik alapítani és föntartani, követve I. Mátyás példáját, ki Pozsonyban Akademiát alapított. E célra a várostól nem kíván egyebet, mint hogy alkalmas épületeket adjon rendelkezésére. ¹⁾

A k. biztosok, mintán előbb a teendők iránt Pázmány nyal értekeztek, december 20-án jelentek meg a pozsonyi tanács előtt s a király kívánatait élő szóval és írásban előadták. Két módózat között engedtek választást. A tanács engedje meg, hogy a király 2—3 polgári házat vásárolhasson; vagy adja át a régi kath. iskola épületét, melyhez az örkanonok háza esatoltatnék, s a káptalant a város védnöksége alatt álló sz. András javadalommal kárpótolja ²⁾.

A tanács belátta a király törekvéseinek horderejét s el volt határozva, azt minden áron megakadályozni. Az 1625-ik év végső napjaiban küldöttséget bocsátott Bécsbe, mely kísérletet tegyen a királyt szándékától elállásra birni s a fölmerülő nehézségeket előadja ³⁾.

A pozsonyi küldöttség a javaslatba hozott mind-

¹⁾ A király levele Pálffy Istvánhoz s a pozsonyi tanácshoz, az utasítás a k. biztosok részére. Mindhárom irat kelt nov. 20. Pázmány által javított ered. fogalmazataik a M. Canc. lev. Ugyanott találhatik az ezügyben a pozsonyi káptalanhoz és préposthoz intézett k. leirat. A király nov. 20-án Pázmányhoz is intéz levelet, értesíti a k. biztosok küldetéséről és fölhívja támogatásukra. Másolat. Kam. lev.

²⁾ A k. biztosok irata a tanácshoz. Másolat. Kam. lev.

³⁾ A k. biztosok dec. 21-én kelt s a királyhoz intézett jelentése. Másolat Kam. lev.

két módozatot elfogadhatlannak mondá. Polgári házakat nem lehet többé iskolai célokra átengedni: mintán ugyanis a város területe igen szűk s a falai között létező épületek majdnem két harmadát templomok, kolostorok, főpapok s főurak palotái képezik — a melyek tehermentesek —, s a közterheket viselő házak száma igen csekély: a város az előbbi királyok és a rendektől kiváltságul nyeré, hogy polgári házak ezentúl más célokra eladatni nem fognak. A sz. András javadalmát sem lehet a káptalan részére átengedni, mint a melyet az alapítók szándéka szerint érdemes egyházi férfiaknak szoktak adományozni. Egyébiránt a tanács késznek nyilatkozott a kath. iskolát visszaállítani, tanítókat nevezni és a kath. ifjúság művelődési szükségéről gondoskodni ¹⁾.

Pázmány, ezen kifogások felől értesítve s véleményyadássalra fölhíva, meleg szavakkal buzdította a királyt, ne hagyja magát a szent ügy keresztülvitelétől elriasztatni. Javaslatoakat tesz, mily utasításokat küldjön pozsonyi biztosainak és a kamarának ²⁾. Egyúttal átküldé egy k. leirat fogalmazatját, mely a pozsonyi tanácshoz intézendő lenne.

A király sietett teljesíteni a primás kívánatait. Az általa küldött fogalmazat alapján szerkesztett k. leiratban visszatúsította a tanács kifogásait s erejüktől megfosztotta ellenvetéseit. A város kiváltságait — ugymond — nem szándékozik sérteni, midőn egy vagy két polgári házat akar vásárolni s a méltányossággal és jogfogalmakkal ellenkezik, hogy a király ne birjon azon jogokkal, melyekkel alattvalói élhetnek. Ha nemesak

¹⁾ A pozsonyi tanácsnak dec. 29-én kelt fölirata a királyhoz, s levele a k. biztosokhoz. Másolat. Ugyanott.

²⁾ Pázmány 1626 jan. 11-én a királynak. Ered. Canc. lev. E levélhez három melléklet volt csatolva. A k. leiratnak és a két utasításnak fogalmazata. A kamarához szóló utasítás nem található ott.

született magyarok, hanem más országokból jövő, gyakran rossz hírű emberek a városban házakat vásárolhatnak: mikép tagadhatja meg a tanács ezt a királytól? Továbbá, a helyszükére sem hivatkozhatnak; mert, ha a piacon álló nagy házakat, a király tudta nélkül, prot. iskola alapítására fordíthatták, nem akadályozhatják a királyt a régi kathol. iskola visszaállításában. Miután ugyanis a város a prot. iskolát nagy áldozatokkal — bár erre nem köteles — föntartja, a kath. iskolát pedig — a melynek föntartására régi idők óta kötelezve van — hihetőleg szándékosan a kath. vallás hátrányára, elhanyagolja és pusztulni hagyja.: fővédnöki tiszte följogosítja és kötelezi a kath. iskoláról gondoskodni; sőt hatalmában állana a várost kötelesegeinek elhanyagolása miatt megbüntetni. A sz. András java-
dalomra nézve is panaszok emeltettek a tanács ellen, melyeknek alapján védnöki jogától teljesen megfoszthatná. Mindazáltal szelid eszközöket akarván használni, oly módokat hozott javaslatba, melyeket a város minden hátrány nélkül elfogadhat. A tanács tehát további kifogások nélkül teljesítse jogos kívá-
natát ¹⁾).

A k. leirat átadása a Pálffy grófokra bízott, kiket Pázmány képesített, hogy a tanács által fölhozható ellenvetésekre alaposan válaszolhassanak ²⁾).

A pozsonyi tanács nem merészelt a király határozott akaratával nyíltan dacolni s elhárítandó magától a felelősség súlyát, a főnforgó ügyet a város közönsége elé kívánta terjeszteni. De míg a protestáns polgárok mindannyian meghívtak, a katolikusok közül csak harminyekettőnek jelentették be a közgyűlést. Ezek a királyi kívánatok teljesíté-

¹⁾ A k. leirat ered. Pozsony város levt.

²⁾ A Pálffy gfokhoz intézet k. levél és utasítás ered. fog. Pázmány tollából. Canc. levt.

sét javasolták; azon elvből indultak ki, hogy „valamint a katholikusok nem kívánnak a prot. iskola ügyeire befolylni: a lutheranusok se avatkozzanak be, midőn a kath. iskola ügye forog szőnyegen.“ De a protestánsok, túlnyomó többségben lévén, elvetették ezen észszerű és józan indítványt. Szenvedélyes viták után — a 32 kath. polgár ellenmondása dacára — határozattá emelték, hogy a király újabb küldöttség által fölkéretni fog, álljon el kívánságától ¹⁾).

P á z m á n y ily körülmények között szükségesnek látta fölhasználni befolyását, hogy a pozsonyi küldöttség a császári udvarnál úgy fogadtassék, mikként a katolikus érdek követeli. Ajánlotta a királynak, rójja meg szigoruan a tanács roszakaratu eljárását, mely szerint a közgyűlésre a kath. polgárok nagyrészét nem hívta meg s ily jelentéktelen ügyben annyi nehézségeket támaszt; jelentse ki, hogy a kath. polgárok megegyezésére támaszkodva átvenni fogja a kath. iskolát, mely a katolikusok tulajdona; végre hagyja meg a küldöttségnek, hogy a tanácstól végleges választ kérjen s míg az megérkezik, Bécsben maradjon.

Ezenkívül célszerűnek ítélte a nádor közbenjárását is igénybe venni s megkérdezni, vajjon a király följegositva tekintheti-e magát, a kath. polgárok megegyezése után, a kath. iskola visszaállítására? ha igen, hívja föl a várost engedelkenységre s midőn ezen fölhívás sikertelennek bizonyul, tényleg foglalja el a kath. iskolát ²⁾).

A király a pozsonyi küldöttség előterjesztésére Pázmány javaslata szerint válaszolt ³⁾). S a nádor véleményét és közre-

¹⁾ A közgyűlés levele a királyhoz és a k. biztosokhoz. 1626 febr. 8. A kir. biztosok jelentése a királyhoz febr. 12. Ered. Canc. levél.

²⁾ Pázmány a királynak Pozsonyból febr. 11. Ered. Ugyanott.

³⁾ A k. válasznak ered. kam. levél.

működését is kikérte, ki — bár némileg neheztelt, hogy ezen ügy ily későn hozatott tudomásra — szintén azon nézetben volt, hogy a pozsonyiak ellenkezése nélkülözi a jogalapot és a király, mint a kath. egyház fővédnöke följogosítva van Pozsonyban kath. iskolát alapítani ¹⁾.

Pázmány nem csak közvetve tanácsai és javaslataival, közvetlenül is megkísérlé közreműködni a nehézségek elhárítására. Az 1626-ik év február havát Pozsonyban tölté s éber figyelemmel kíséré a mozzanatokat. A tanács ekkor azon kérelemmel fordul hozzá, hogy a királynál az iskola alapításának elnapolását eszközölje ki. Erre természetesen nem vállalkozott; de megragadta az alkalmat, hogy magát a tanácsal érintkezésbe helyezze. S azzal, valamint az egyes tanácsosokkal több értekezletet tartott. Utóbb emlékiratot dolgozott ki, melyben egyrészt éles logikájával a protestánsok álláspontját tarthatlannak bizonyítá, másrészt eloszlatni iparkodott aggodalmaikat.

Amit a király a tanácstól kér —, ugymond — maga hatalmából és a tanács megegyezése nélkül is megtehetné; s a házak vásárlásától senki sem tilthatja el. Miután pedig a tanács, bár kötelességére ismételve figyelmeztetve lett, a kath. iskolát elpusztulni engedte: a királynak joga van azt pártfogása alá venni, annál inkább, mert erre a kath. polgárok fölhatalmazták. A lutheranusok ezt nem gátolhatják; ha csak meg nem engedik az is, hogy viszont a katolikusok ellenzése akadályul szolgálhasson, midőn a lutheranusok saját iskolájuk emelésén munkálkodnak. Végre a tanács ellenzését mindenki oda fogja magyarázni, hogy a kath. vallás elleni gyűlölet által vezettetik s célja nem egyéb, mint a kath. ifjakat a templom és iskola látogatásától elvonni. És ha a protestánsok nem engedik

¹⁾ A nádor levele a királyhoz. 1626 febr. 19. Ered. Canc. levé

magukat vallásuk gyakorlatában a katolikusok által gátoltatni, ezt a katolikusok sem fogják tűrni.

Mintán pedig némelyek hamis hírek terjesztése által igyekeztek tévutra vezetni a közvéleményt, állítván, hogy az új iskola épületében bort fognak mérni s a város védnöki jogai, a káptalan és plébános érdekei veszélyeztetve lesznek; késznek nyilatkozott a királytól biztosító okmányokat eszközölni ki.

Az ellen, hogy a tanács ezen ügy eldöntését a városi közönségre akarja bízni, nem lehet kifogást tennie; de miért nem tartotta szükségesnek a közönség megkérdezését akkor, midőn a prot. iskola alapítása volt kérdésben? Sokan, nem alap nélkül, úgy vélekednek, hogy a tanács oly esetekben szokta összehívni a közönséget, mikor valamely ügyet megbuktatni szándékozik s a felelősséget mégis magáról elhárítani ohajtja. Egyébiránt ha a tanács a lényeges dolgokban enged, a részletek megállapítása iránt elfogadható javaslatokat teend. Sőt kész a várost megkimélni a költségektől, melyeket a káptalan részére az örkanonoki ház átengedéseért, kárpótlásul átadandó ház javítása igénybe veend s e célra 500 forintot ajánl ¹⁾.

Ezen emlékirat s a Bécsbe küldött tanácsosoktól érkező tudósítások végre meggyőzték a pozsonyi protestánsokat, hogy merev ellenállásuk nem fog az ohajtott eredményre vezetni. Visszavonulásról, engedékenységről kezdettek elmélkedni s hangoztatni kezdek, hogy inkább átengedik a régi kath. iskola épületét, mintsem a királyt polgári házak vásárlására kényszerítsék.

Pázmány kizsákmányolni kívánta ezen kedvező fordulatot. Nézete szerint, most még nagyobb határozottsággal kelle sürgetni a polgári házak vásárlását, hogy a tanács annál hajlan-

¹⁾ „Propositio Illmí Aeppi facta Senatui de collegio erigendo.“ Egyk. más. kam. levé.

dóbb legyen a régi iskola átengedésére ¹⁾. De mielőtt eziránt javaslatai a császári udvarba érkeztek, a király február 24-én elbocsátá a pozsonyi küldöttséget, s k. leirata által fölhevta a tanácsot, hogy a régi kath. iskola épületét és a sz. András javadalmát haladéktalanul átadja ²⁾; az átvétel eszközzésére a nádort hívta föl ³⁾.

Most Eszterházy Miklós vette kezébe az alkudozások folytatását. A tanács előadta föltételeit, melyeknek elfogadása után kész volt a király kívánatait teljesíteni. Ezek között leglényegesebb az, hogy a collegiumban földalatti építkezések ne történjenek ⁴⁾, a király polgári házakat ne vásároljon s a várost, ha engedékenysége miatt az ország rendei által megtámadtatnék, pártfogása alá vegye ⁵⁾. A nádor és utóbb a király elfogadták e föltételeket s biztosító okmányokat állítottak ki ⁶⁾, melyek a tanácsot megnyugtatták. S ez most átengedte a régi kath. iskola épületet és a sz. Miklós javadalmát, a melyet — miután épülete a Pázmány által fizetett 500 forinton jó karba helyeztetett — a káptalan kárpótlásul nyert az örkanonoki házért ⁷⁾. S ekként 1626 april második felében a hosszas egyenetlenség közmegelegedésre kiegyenlítettett.

Miután a király az akadályokat elhárította, az intézet

¹⁾ Pázmány levele egy bécsi paphoz, valószínűleg a királyi gyóntatóhoz. Pozsonyból febr. 25. Ered. canc. lev.

²⁾ K. leirat a k. biztosokhoz 1626 marc. 8. s a primáshoz — hogy a k. biztosokat támogassa — marc. 10; a tanácshoz marc. 14. Kam. lev.

³⁾ K. leirat a nádorhoz marc. 14. Ered. Pozs. város lev.

⁴⁾ „Et subterranea nulla fiant.“ Ez valószínűleg azon hirekre vonatkozik, melyek a jezsuiták földalatti titkos folyosóiról szóltak.

⁵⁾ „Conditiones Posoniensium circa erectionem collegii.“ Kam. lev.

⁶⁾ A nádor nyilatkozata marc. 30, a királyé april 10. Eredeti Pozsony v. lev.

⁷⁾ A pozsonyi káptalan fassiója april 20. Ezt a király megerősíti jun. Ered. fog. canc. lev.

megalapításának további terhei Pázmány vállaira nehezedtek. Az 1626-ik évi nyarán ötvenezer forintot melyet az alsóausztiai rendeknek 6°/_o kamatra elhelyezett, adott át a Jézustársaság ausztriai főnökének, mint a pozsonyi collegium alapítványát ¹⁾. „Mídon — írja az alapító okmányban — elmélkednénk, mikép emelhetnők a Magyarországbán annyira hanyatlásnak indult kath. vallást, nem találtunk alkalmasabb módot, mint ha lehetővé tesszük, hogy a tanuló ifjuság buzgó és vallásos tanítók vezetése alatt a tudománynyal a hitet és áhitatot is elsajátítsa. Mivel pedig a Jézustársaság, Isten különös malasztjával megáldva, leghűségesebben fáradozik az ifjuság nevelése körül . . . mindenek fölött szükségesnek láttuk annak részére Pozsony városában lakhelyet és illő ellátást biztosítani“ ²⁾.

A következő évben a collegium jövedelmeit megkettőztette. A cs. kamara eladott gabona fejében 1625 óta 50 ezer forinttal tartozott neki; ezen összeg iránt akép intézkedett, hogy a bécsi vámhivatal évenként 3000 forintot fizessen, a mely évi járulékot a pozsonyi collegiumra ruházta ³⁾.

Ily nagylelkű, mondhatnók fejedelmi bőkezűség, hozzájárulván a király meg nem szünő támogatása, ⁴⁾ lehetővé tet-

¹⁾ A cs. kamarának 1626 jun. 27 s jul. 3. és 7-én, úgyszintén az alsóausztiai rendeknek jul. 6 s 8-án kelt iratai a kam. lev. A pozs. colleg. actái között.

²⁾ Pázmány kikötötte, hogy ha a Jézustársaság valamikor Pozsonyt elhagyni kényszerülne, az alapítvány kamatai külföldön tanuló s egyházi pályára készülő magyar ifjak segélyezésére fordíttassanak. Az 1626 szept. 11-én kelt s 1628 jul. 16-án a király által megerősített alapítóokmány Millernél I. 113 l.

³⁾ A királynak 1627 jan. 18-iki rendelete, Pázmánynak 1627 jun. 22-iki átruházási okmánya s a pozsonyi rectornak 1627 aug. 19-én kelt emlékirata ugyanott.

⁴⁾ A király a jezsuiták érdekében 1627 jun. 3-án rendeletet intéz a pozsonyi tanácshoz. Fred. A város lev.

ték, hogy a collegium — mai nap a jogakademia lakhelye — 1628-ban befogadta az atyákat ¹⁾ s ezek megkezdhették működésüket, mely itt sem szorítkozott az iskolák falaira. Kisimaházat rendeztek be, melyet szent beszédek és egyéb ajtatosságaik alkalmával a nagyszámban összeseregülő hívek csakhamar szűknek találtak, míg a főtemplom mindinkább üresebbnek mutatkozott. Ezen körülmény természetesen bántotta a pozsonyi káptalant, mely emiatt a primásnál panaszt emelt.

Pázmány bár örömmel szemlélte művének szép fölvirágzását és gazdag gyümölcseit, mindent eltávolítani kívánt, mi a káptalan és a collegium között surlódásokat támasztana. Emiatt mérsékelni igyekezett a jezsuiták buzgalmát. „Véleményem szerint — írja nekiök — ily ujítások bár látszólag szépek, következményeikben veszélyesek; ezek által nem szabad elkeseríteni a kedélyeket, jobb a régi mellett maradni Én úgy vagyok meggyőződve, hogy az isteni tisztelet a templomban a hívek nagyobb lelki hasznával végeztetnék, ez a társaságnak is előnyére szolgálna, úgyszintén a collegium s a káptalan közötti egyességet megszilárdítaná Nem lehet mindent egy nap alatt véghez vinni. Ha Isten más időket enged, a vallás ügyére kedvezőbbeket, többet lehet tenni. Addig elégedjünk meg a kivivott eredményekkel“ ²⁾.

Pázmány miként a jezsuita collegium létesítése által a

¹⁾ Maluis Gáspár az első rector 1627 jun. 1-én Pázmány nevében fölkéri a királyt, nevezzen biztosokat, kik az épületek átadását eszközöljék. A király ezzel jun. 2-án a pozsonyi kamarát bizza meg s jun. 4-én a pozsonyi tanácsot is fölhívja az átadásra, (ezen levelek a kam. lev.) mely 1627 jun. 17-én végrehajtatott, a mely napon a kamara jelentést tesz a királynak. (Ered. Canc. lev.)

²⁾ Pázmánynak 1629 dec. 18-án a pozsonyi rectorhoz intézett levele. Egyk. más. Pozs. kápt. lev.

pozsonyi ifjúság regenerációjáról gondoskodott, ¹⁾ a nőnevelés ügyét sem mulasztá el fölkarolni. E végett Olaszországból zárdaszízeket szándékozott Pozsonyban megtelepíteni, 1628 elején érintkezésbe helyezte magát főnöknőjükkal, ki négy társnő — az egyik angol, a másik olasz, egy harmadik német származású volt — kíséretében martius 14-én megjelent a számukra Pázmány által berendezett új zárdában. Működésükről hallgatnak emlékeink ²⁾.

Mig a királyi pártfogás védpaizsa alatt Pozsony katolikusainak vallási és művelődési szükségeiről gondoskodva lett: Pázmány egyuttal fölszabadítani igyekezett azokat az uralom alól, melyet a lutheranus polgárok ármány és cselszövények által magukhoz ragadtak, erély és összetartással föntartottak; a minek elérését egyébként a katolikusok közönyös gondatlansága könnyűvé tette.

A város közigazgatása a tizenkét tagu belső tanács kezeiben volt, melynek élén a főbíró és a polgármester állottak. E tisztviselők és tanácsosok a száz tagból álló, külső tanács (communitas) kebeléből választattak, mely időközönként midőn fontosabb ügyek merültek föl, összehivatott. A bel- és kültanács tagjai élethossziglan bírták állomásaikat; a tisztviselők évenként új választás alá estek, a mely választások sz. György napján eszközöltettek a két tanács tagjai és a meghívott polgárok által.

A XVI-ik század vége óta a lutheranus polgárok a kül-

¹⁾ Pázmány figyelmét a pozsonyi sz. Ferenc rendű zárda sem kerülte ki. A rend főnökét fölkérte, hogy néhány jeles tanárt küldjön ide. Ez 1626 júl. 7-én Badenből feleli, hogy egy német lectort fog küldeni Eredeti. Prim. vil. lev.

²⁾ Lakhelyül a sz. András javadalomhoz tartozó ház szolgált nekiök. — Maria della Guardia főnöknő levele Pozsonyból 1628 marc. 15 Pázmányhoz. Ered. Pray kézirati gyűjtem.

és beltanácsban rendszerint nagy többséget képeztek; katolikusok csak kivételesen fogadtattak be, a főbirói és polgármesteri állomásokra pedig épen soha sem tudtak fölvergődni. Ezen helyzetnek föntartása végett a választó gyűlésekre a katolikus polgárok közül kevesen, a szerényebbek és egyszerűbbek hivattak meg; ennek folytán bár minden választás alá eső állomásra két kath. és két prot. polgár jelöltetett ki, a túlnyomó többségben levő prot. választók hitsorsosaiknak szereztek győzedelmet.

A lutheránusok hatalmi állásukat természetesen nem mulasztották el vallásfelekezetiük érdekében kizsákmányolni. A város menhelyiül szolgált a prot. menekülőknek, kiket II. Ferdinánd ellenreformációja Ausztria és Morvából kizavart s ezek készségesen részesíttettek a polgári jogokban, melyek megtagadtattak a katolikusoktól, bár tekintélyes polgárok gyermekei vagy királyi tisztviselők voltak is. Kath. özvegyeknek és árváknak nem egyszer volt okuk részrehajlás vagy roszakarat miatt panaszt emelni. A város pénztárából jelentékeny összegek fordítottak prot. lelkészek és iskolákra, míg a kath. patronatusi joggal összekapcsolts kötelezettségek elhanyagoltattak ¹⁾.

Pázmány beláttá, hogy ezen bajok félrendszabályok által nem orvosolhatók, s csak akkor fognak megszűnni, ha a tanácsban a kath. és prot. polgárok egyenlő számban ülnek és a polgármesteri s főbirói állomásokat fölváltva majd kath., majd prot. polgárok birják. Ezt kelle tehát mindenekelőtt valósítani.

S ezen óhajlás nem nélkülözötte a jog alapot. Midőn 1619 őszén Bethlen az országba tört, a pozsonyi protestánsok

¹⁾ Az elbeszélt részleteket Pázmánynak 1626 május 13-án s a pozsonyi kamarának 1627 ápril 13-án a királyhoz intézett fölterjesztéséből vettem. Ered. M. canc. lev.

titkon meghívták egyik kapitányát Rédeyt és megnyitották neki a város kapuit. De már két év múlva elég okuk volt rettegni árulásuk következményeitől. Ekkor a helyzet változott s Bouquoi diadalmasan nyomult elő a császári hadakkal. A pozsonyi tanács a királyt kiengesztelendő és a jövőre megnyugtató okmánnilylag fogadta, hogy ezentúl a tanácsosok fele részben kath. polgárok fognak lenni. Azonban ígétét elmulasztotta be-
 váltani. Azóta öt tisztujítás alkalmával a katolikusok ép ugy mellőztettek, mint előbb; sőt egy elhunyt kath. tanácsos helye is prot. polgárral töltetett be. És 1626 elején a 12 tanácsos között csak három volt katolikus ¹⁾.

A király, ki eddig a pozsonyi állapotokat kevés figyelemre méltatta, most Pázmány, Eszterházy Miklós és a magyar kamara által fölhívatta a tanácsnak meghagyta, hogy ígétét a közeledő tisztujítás alkalmával tényleg valósítsa. A tanács erre egyáltalán nem érzett hajlandóságot. April 21-én összehívta a kültanácsot s itt határozattá lett, hogy a király küldöttség által fölkérteni fog a választások szabadságának föntartására ²⁾.

A király nem szándékozott elfogadni ezen küldöttséget. Mihelyt a hozott határozatról értesült, a tisztujítást elnapoltatni parancsolta s a bel- és kültanács luth. tagjai közül hatot nádvarába idézett ³⁾. Midőn pedig ezek fölerkeztek, német cancellárja Verdenberg báró által közlé velök határozott akaratát: hogy a legközelebbi tisztujítás alkalmával a főbirói vagy polgármesteri tisztre katolikus választassék, a bel-

¹⁾ Pázmánynak alább idézendő fölterjesztései alapján.

²⁾ A pozsonyi kamara 1626 marc. 30-án javaslatokat tesz a királynak, mikép kelljen a pozsonyiakkal eljárni. April 21-én pedig jelentést tesz a városi közönség üléséről és határozatairól. Mindkét levél ered. Canc. lev. t.

³⁾ A pozsonyi tanácshoz intézett 1626 april 22-ki k. rendelet Pozsony v. lev. t. És a p. kamarának april 24-ki fölterjesztése Canc. lev. t.

tanácsba egyelőre egy kath. polgár vétessék föl s utóbb a luth. tanácsosok halála által megürülendő helyek mindaddig katholikussokkal töltsenek be, míg az egyenlőség létrejő. A földézett polgárok siettek a királyt biztosítani, hogy paranesa pontosan teljesíttetni fog s hazabocsátattak.

Azonban az 1626 ápril 27-én tartott tisztujtáson a lutheranusok a királyi rendeletet részint mellőzték, részint kijátszották s a katolikusokat páratlan malitiával gúny és gyaláztat tárgyává tették. A polgármester és főbíró megerősítették hivatalaikban. A megürült tanácsosi állomásra katolikus polgár választatott, de szándékosan oly egyéniség, kinek megválasztására szégyenpir borította hitfeleinek arcát s gúnyos halotára törtek ki a diadalmas protestánsok. A megválasztott tudatlan és tehetetlen férfiú volt, ki nem rég vándorolt be Krainból; állásának hivatalos teendői körül és a magyar nyelvben teljesen járatlan, sőt anyanyelvének használatában is annyira gyenge, hogy a „Miatyánk“-ot alig tudta hibátlanul elmondani ¹⁾.

A katolikusok méltó neheztelésükben a királyhoz fordultak. Pázmány szintén szigorú föllépést javasolt és melegen kérte a királyt, ne hanyagolja el „a kedvező alkalmat, melyet Isten nyújt a katholika vallásnak fölvirágoztatására Pozsony városában;“ s különösen szükségesnek mondotta, hogy a katolikus polgárok előtt a város főhivatalai megnyitassá-

¹⁾ A pozsonyi kamara 1626 ápril 29-én többi között írja: „Unum catholicum tam simplicem, tam rudem et ignarum receperunt, qui nedum seria civitatis tractare, vel linguam hung. practicare, sed neque nativam (qui quidem Carniola oriundus...) exercere novit, cum dicitur nullum plane idioma tanta ex parte scire, ut uno eodemque sermone seu lingua possit vel ausit unum Pater Noster enuntiare; quem et qualem studio et data opera in odium catholicorum et vilipendium V. Mtis mandatorum... delegisse manifesto apparet... Bonus ille simplicista ab omnibus tantum deridetur.“ Eredeti. M. Canc. lev.

nak, miután a luth. főbíró és polgármester a legfontosabb ügyeket a kath. tanácsosok megkérdezése nélkül szokták elintézni ¹⁾).

A király ez alkalommal semmit sem tett ugyan, de a következő 1627-ik tavaszán — Pázmány és a kamara újabb figyelemztetésére ²⁾ — meghagyta a tanácsnak, hogy a tisztujtó gyűlésre nagyobb számban hívja meg a kath. polgárokat, mint ezelőtt, a bel- és kültanácsot fele részben katolikusokból állíttassa össze s a két főhivatal egyikére katolikuszt választasson. S miután a válasz, melyet vett, nem volt kielégítő, ama hat prot. polgárt, kik a mult évben Bécsben jártak, ismét fölidézte ³⁾).

Mindazáltal a tanács be nem várta azoknak visszatértét, s sz. György napjára összehívta a tisztujtó gyűlést; hol a király óhajta részben kielégítettett s Partinger Kristóf kath. tanácsos főbíróvá választatott. ⁴⁾ Néhány nappal utóbb a Bécsben letartóztatott küldöttség közlé a várossal, hogy a király új választást kíván tartatni, hol az elmúlt években választott prot. tanácsosok kizáratván, helyök katolikusokkal töltsessenek be s jövőben a főhivatalokat fölváltva viseljék kath. és prot. polgárok. A városi közönség hosszú és zajos tanácskozás után abban állapotodott meg, hogy bár kész a luth. tanácsosok helyébe, kik ezentúl meghalnak, katolikusokat választani, de az élöket elmozdítani nem fogja, s fölkérte a királyt, hogy ezzel megele-

¹⁾ A király 1626 május 5-én Pázmányt véleményadásra hívja föl ez ügyben, (Ered. Prim. vil. lev.) ki két fölterjesztésben fejti ki nézeteit, az egyik május első napjaiban, a másik május 13-án kelt. Ered. M. Canc. lev.

²⁾ A pozsonyi kamara 1627 april 13-án ír a királynak és Pálffy Pál grófnak. Ez utóbbit tudósítja: „Aeppus Strg. scripsit in hac materia S. Mti validis rationibus et satis fuse.“ Ugyanott.

³⁾ Pozsonyi kamara 1627 april 20 a királynak. Ugyanott.

⁴⁾ Pozsonyi kamara 1627 april 24 a királynak. Ugyanott.

gedjék. Pázmánynak és a kamara tanácsosainak is kikérte közbenjárását, kik azonban őszintén kijelentették, hogy inkább kitartásra, mint engedékenységre fogják buzdítani a királyt ¹⁾.

II Ferdinand most elvult határozva, hogy nem enged s a pozsonyi küldöttséget el nem bocsátja, míg kívánatai teljesítetnek. De a tanács is állhatatos volt. Május elején közgyűlést hívott össze s innen folyamodást intézett a királyhoz, melyben a letartóztatott polgárok hazabocsátását kérte. E kérelem indokolására fölhozott, hogy azoknak bécsi tartózkodása jelentékeny költségeket vesz igénybe, a melyeknek fődözésre, a kath. polgárok ellenmondása dacára, 110 forintnyi adó vette-tett ki a város lakóira. ²⁾ Végre május közepetáján a küldöttség hazabocsáttatott, miután okmányilag ígérte, hogy a legközelebbi választás alkalmával a király minden kívánatai teljesíteni fognak. ³⁾

A lutheranusok készek voltak ígéretnek és fogadásokra; de azokról csakhamar megfélemlkeztek. 1628-ban is ⁴⁾ a prot. főtisztviselők megerősítették s a tanácsba csak két kath. polgár vétetett föl. S ezeknek megválasztásában újra álnokul

¹⁾ A kamara és elnökének 1627 april 28 a királyhoz s a kamarának ugyanakkor Ferenczfy ndv. titkárhoz intézett levelei. Ugyanott.

²⁾ A pozsonyi kamara 1627 május 8-án a királyhoz. Ugyanott.

³⁾ 1627 piunkösd vigiliáján kelt. k. intézmény. Ugyanott.

⁴⁾ A király 1628 marc. 26-án kikéri Pázmány tanácsát a teen-dők iránt (Ered. Prim. vil. lev.) s ugyanazon napon újabb rendeletet bocsát a tanácshoz. (Ered. Pozsony v. lev.) Ez kijelenté, hogy a tanácsba kész befogadni néhány kath. polgárt, de a két fohivatalt nem bocsáthatja választás alá, miután a polgármester és főbíró rendszerint két évig bírják tisztjeiket; egy év múlva a polgárok szabadon választhatnak. A pozsonyi kamara ekkor elhalasztatni kívánta a választást, de Pázmány meggátolta ezt s lehetővé tette, hogy a választás sz. György napján zavartalanul megtörténhetett.

jártak el. Az alkalmas és tehetséges polgárokat mellőzván, két tudatlan és műveletlen iparosra adták szavazataikat, kikről előre látták, hogy a kath. érdekeknek nem sokat fognak használni. A kamara tanácsosait ez annyira bosszantotta, hogy a nádorral és a primással tartott értekezletükben javasolták, miszerint hat prot. polgár a Prágában mulató királyhoz utasítandó. Pázmány ellenezte ama rendszabályt az ingerültség elhárítása végett, melyet a városban előidézne ¹⁾).

S a polgármesteri hivatal betöltése a következő években is folytonos küzdelem tárgyát képezte, melyben a pozsonyi lutheranusok meglepő ügyességgel tudták meggyőztetni a kath. polgároknak, a király és kamara, a primás és a nádor által hathatósan támogatott igyekezteit ²⁾).

X.

A Pázmány által elrendelt kánoni látogatások 1626-ban. — Az esztergomi egyházmegye állapota. — A lelkészek száma és jellemzése. — A plébániai birtokok s jövedelmek. — Stóla illetékek. — A templomok állapota. — Az isteni tisztelet. — A népnevelés és az iskolamesterek.

Az egyház külső szervezetében különösen két intézmény van hivatva föntartani s emelni az egyháziak körében a vallásos

¹⁾ A pozsonyi kamara 1628 jun. 13-án a magyar cancellárhoz és július 1-én a királyhoz intézett levele. Ugyanott.

²⁾ 1629 tavaszán a hat luth. polgár ismét Bécsben van s tárgyalásokat folytat Eggenberg hg és Ferenczfi udvari titkárral. Pázmány május 9-én emlékiratot intéz az utóbbihoz. (Ered Csász. titkos lev.) Junius 19-én ugyanezen ügyben a cancellárnak is ir. (Ered. Ugyanott.) 1631 jan. 14-én ugyanő figyelmezteti a kamarát, hogy miután a polgármester meghalt, föl kell használni e kedvező alkalmat. (Kam. lev.) 1630 marc. 16-án s 1631 april 14-én a pozsonyi kamara fölkéri a királyt, tegyen lépéseket, hogy a pozsonyi lutheranusok végre fölhagyjanak makacs ellenzésiükkel. (Canc. lev.)

buzgalmat, ellensúlyozni az emberi gyarlóság hatásait, megszüntetni a visszaéléseket és visszaállítani a meglazult fegyelmet: a zsinatok és egyházi látogatások.

A főpap csak úgy ismerkedhetik meg a kormánya alatt álló papok és hívek állapotával, a hanyagság vagy roszakarat okozta bajokkal és ezeknek ellenszereivel: ha személyesen és helyettesei által időközönként meglátogatja egyházmegyéjének minden részeit. És szerzett tapasztalatait sehol nem érvényesítheti üdvösebben, mint papjainak gyülekezetében. Azoknak tanácsát, kik közvetlenül érintkeznek a nép különböző rétegeivel s legjobban ismerik helyzetét, nem nélkülözheti a főpap, birjon bár a lángész minden jelességeivel.

A zsinatok emberi fölfogás szerint legnagyobb biztosságot nyújtanak a tévedés veszélyei, a magasztos szándéklatok — oly gyakori — félreértése ellen. És nem kell-e az egyházi élet terén is tekintettel lenni az emberi természet jellemző tulajdonára, miszerint készségesebben hódol oly intézkedéseknek, melyek alkotásában részt vesz?

Az egyház elismerte ezen tekintetek horderejét. A tridenti zsinat, régibb intézkedéseket megújítva, megállapította, hogy az érsekek minden harmadik évben tartományi, a püspökök évenként megyei zsinatokat tartoznak összehívni, s kik ezt elmulasztják „magukra vonják a sz. kánonokban meghatározott büntetéseket.“ Együttal kötelességévé tette a püspöknek évenként, vagy legalább minden második évben megyéjét személyesen bejárni, vagy ha akadályozva van, helyettese által bejáratni; míg a főesperesek kerületeikben szintén évenként végeznek kánoni látogatásokat ¹⁾.

A magyar főpapokat az egyház kánonai mellett országos törvények is fölhívták zsinatok tartására és egyházaik láto-

¹⁾ Sess. XXIV de reform. capp. 2. et 3.

gatására ¹⁾. Mindazáltal a XVI-ik században, s a következőnek elején az esztergomi érsekeknek és a többi püspököknek a török háborúk és belmozgalmak majdnem lehetetlenné tették, hogy ezen kötelességeiknek teljesen megfeleljenek.

Ezen szomorú viszonyok P á z m á n y érseki kormányának két évtizede alatt sem szüntek meg. De buzgalma és kötelességérzete diadalmaskodott a nehézségeken. Ő midőn csekélyebb fontosságú ügyről volt szó, kinyilatkoztatta: „Inkább ma lemondok méltóságomról, mintsem míg azt birom, kötelességeim teljesítését elmulasztanom“ ²⁾.

A mennyire sajnálta tehát, hogy érseki kormányának első évtizede alatt sem papjait maga köré gyűjteni, sem terjedelmes megyéjét bejárni — bár mindkettőre többször előkészületeket tett ³⁾ — nem volt képes, oly örömmel ragadta meg a legelső kedvező pillanatot, midőn az 1625-iki országgyűlés szerencsés befejezése után a belbéket egyelőre biztosítva látta. „Mióta az isteni kegyelmességnek tetszett — írja 1626 elején — az esztergomi főegyházban reánk ruházni a főpásztori tisztelet, misem ohajtottunk melegebben, misem foglalkoztatta lelkiünket gyakrabban, minthogy a gondjainkra bízott egyházak állapotát és viszonyait, az isteni tisztelet rendjét, az egyháziak hivatalos tevékenységét közvetlenül szemlélhessük; s ekként működésünk és kormányzásunknak helyes irányt adhassunk. És bár az egyházak látogatására több ízben megtettük előkészületeinket, buzgó ohajunk valóítását a szerencsétlen háborúk és a szüntelenül

¹⁾ Az 1498: 4 VIII t. c. rendeli, hogy a püspökök zsinatokat tartsanak. Az 1548: VI és 1559: XXI tt. cc. azon eszközök között, melyek a kath. vallás emelésére üdvösen használhatók, különösen kiemelik a zsinatokat és visitációkat.

²⁾ 1629. jún. 15. Miller. I. 115.

³⁾ Erről említést tesz Pázmány alább idézendő köriratában és az 1629-iki zsinati előszavában.

dúló belzavarok lehetetlenné tették. Biztos és állandó békének jelenleg sem örvendhetünk ugyan; de nehogy, miként eddig a béke utáni várakozás következtében az egyházi fegyelem épsége nem kevésbé szenvedett, ennek teljes fölbomlásától kelljen tartani: fölhasználjuk az alkalmat, melyet a jelen pillanatnyi béke nyújt, hogy az elmulasztottat némileg pótoljuk és a sz. kánonok értelmében az egyházi látogatást végrehajtsuk¹⁾.

És „különféle gondok által elfoglalva, nagyfontosságú egyházi s országos ügyek által igénybevéve,” most sem volt képes személyesen eljárni főpásztori tisztében. A főespereseket küldötte ki; föntartva magának a visitáció vezetését, a jegyzőkönyvek áttanulmányozását és az intézkedéseknek, melyek szükségeseeknek fognak mutatkozni, elrendelését²⁾.

Sajnos, az 1626-ban végrehajtott egyházi látogatások jegyzőkönyveiből csak kettőt őrizett meg a primási levéltár, Kőszeghi János és Pistes Tóbiás esztergomi kanonokokét, kik a sasvári és barsi főesperességekben helyettesítették érseküket³⁾. A következő években Kőszeghy még két ízben, 1632 és 1634-ben látogatta a sasvári főesperességet. E mellett birjuk a nyitrai főesperesség, visitációjáról szóló jegyzőkönyvet 1630-ból, a szepesi főesperességét 1632-ből, végre a pozsonyi, nógrádi és zólyomi főesperességek jegyzőkönyveit 1624-ből⁴⁾.

¹⁾ 1626 febr. 1-én a pozsonyi káptalanhoz intézett leveléből. Ered. fog. Prim. egyh. lev.

²⁾ Pázmány 1626 febr. 1-én fölhívta megyéjének papjait, hogy a látogató főespereseket hódolattal fogadják, kiknek részére királyi menvidéket is kieszközölt. A sasvári főesperes írja, hogy Závodon „Exhibuit mandata S. Mtis et Illmi D. P. Pázmány visitatoria.”

³⁾ Kétségtelen, hogy a többi főesperesek is bejárták kerületeiket. (A szepesi prépostnak alább tárgyalandó irátából.) Az esztergomi káptalanban nem tartatott visitáció; a pozsonyiban 1626, a szepesiben 1629-ben Lósy által. A jegyzőkönyvek Prim. egyh. lev.

⁴⁾ Ugyanott.

E gyér emlékek nagy becsesel bírnak ¹⁾. Elénk állítják ama korszak vallási és egyházi állapotainak hű képét, melynek eddig kevésbé ismert részletei egyaránt érdekesek és tanulságosak ²⁾.

A XVII-ik század első felében hazánk lelkipásztorkodó papságának száma aránytalanul csekély volt. A nagyterjedelmű esztergomi egyházmegyében, melynek a mohácsi vész előtt 900 plébánosa volt s jelenleg — bár területéből három új püspökség alakított — 474 plébániája van: Pázmány érseki kormányának kezdetén alig száz lelkész működött. Ezek közül is sokan concubinatusban éltek, kiesapongók és tudatlanok, sőt nem kevesen titokban az új tanok hívei voltak ³⁾.

A barsi és sasvári főesperességekben — hol ma 150 lelkész van alkalmazva — a látogató főesperesek 43 papot találtak. A nyitrai főesperességben pedig 29 plébánia volt s ezek közül is csak 21 betöltve. A barsi kerület 33 papja közül csak 13 mondatik „nőtlennek és törvénytelen főlshenteltnek“, kettő „eretneknek“ bélyegeztetik, egy harmadik, ki szintén eretnekségről volt vádolva, a főesperes útján

¹⁾ A sasvári jegyzőkönyv teljesebb és lelkiismeretesebben van összeállítva, mint a barsi, melyet hanyagnak mondhatni. A barsi főesperes túltette magát a primás utasításain, az isteni tiszteletéről, a plébánosok erkölceiről, a hívek vallásosságáról semmit sem jegyzett föl; a tapasztalt hiányokat és visszaéléseket sem emeli ki.

²⁾ A főesperesek következőleg jártak el. Midőn valamely helységbe érkeztek, meghívták a lelkészt s a népet, fölolvasták a király és az érsek nyíltleveleit s előadták jövetelük célját. Ezután az érsek által összeállított kérdések nyomán tudakozódtak a templom és plébánia vagyona, az isteni tisztelet rendje, a plébános erkölcei, magaviselete és jövedelme, a hívek vallásossága, és az iskolamester felől; meghallgatták a panaszokat és kívánatokat. Végre megtekintették a templomot, plébánia és iskolalakot, összeírtak a templom edényeit, ruháit, könyveit sat.

³⁾ L. e. kötet 45. l.

kérte az érsektől fölmentetését, mintán állítása szerint igazhitűségét eléggé kitiüntette.

A sasvári főesperességben működő tiz lelkész közül hatról sok dicséretes mondatik; az isteni tiszteletet ajtatosan és épületesen szokták végezni, az ünnepeket és böjtöket rendesen megjelentették hiveiknek; tisztességes papiöltönyt és tonsúrát viseltek, a szükséges könyveket birták, a breviáriumot lelkiismeretesen végezték. Négy ellen kisebb nagyobb panaszok emeltetnek. Egyik magaviseletében „szeles“, a másik concubinárius volt. Az üresedésben levő z á v o d i p l e b á n i á r a a visitáció alkalmával egy concubinárius papot alkalmaztak a hivek, kit a főesperes ideiglenesen megerősített, hogy azok az egyház parancsai szerint gyónhassanak és áldozhassanak.

Legsúlyosabbak a vád a k, melyeket a v i n n i h i v e k emeltek lelkészeik ellen. „Ez gyakran prédikál ugyan, de ritkán misézik és az Isten tudja mikép, mert például a consecratio szavait Úrfelmutatás után mondja; a gyóntatószékben tudatlannak bizonyítja magát, a breviáriumot nem végezi, sőt azt sem tudja, mikép kell végezni; tiltott könyveket olvas: két ágyasa volt, kik elhaltak s most menyeeivel lakik; papi öltönyt és tonsúrát nem visel; hitelvei gyanusak, a szentségek kiszolgáltatásában túlteszi magát az egyház szabályain; az oltári szentséget két szín alatt szolgáltatatta ki Czabor Mártonnak, kitől jutalmul házat kapott, melyben lakik, míg a plébánia lakot pusztulni hagyja; gondatlansága folytán a templom kincsei is nagyrészt elvesztek.“ És a főesperes azokból, miket közvetlenül észlelt meggyőződhetett, hogy a vád a k nem alaptalanok; templomában oltári szentséget, szent olajokat, keresztkutat hiába keresett.

Azonban azzal sem vigasztalhatjuk magunkat, hogy a

többi lelkészek, — kiket a főesperes névleg meg nem rótt, vagy hiveik buzgalmuk miatt magasztaltak, — az egyház és a papi hivatal követeléseinek színvonalán állottak. Például a lak-sár-ujfalusi pap hanyagságát eléggé jellemzi azon tény, hogy temploma nem bírt kehelylyel és miseruhával, minélfogva misét nem tarthatott ¹⁾. Zsarnóczán a kath. lelkész oly sajátos viszonyban állott a luth. prédikátorral, mely a tilre-lem határain messze túllépett; a plébániai jövedelmekben osztzkodtak, a kath. templomot, a szentedényeket és öltönyeket közösen használták; a két kehely egyike a kath., másika a prot. isteni tiszteletnél szerepelt, s a prédikátor rendszeren vörös miseruhában jelent meg az oltárnál, melyen imént mutattatott be a vérvélküli áldozat.

A sasvári főesperességben nem vezették könyvek a kereszteltek, házasulók és halottakról; a látogató főesperes-nek kelle azokat behozni. Több templomban hiányzott a vég-keneti olaj s a plebánosok azzal mentették magukat, midőn kérdőre vonattak, hogy hisz arra nincs szükségük, miután az utolsókenetben nem szokták részesíteni a betegeket és haldok-lókat. A hivek vallási ismereteinek hiányos voltáról eléggé szól az, hogy a bérálás és utolsó kenet szentségéről semmi tudo-mással nem bírtak.

Ezekután esudálkoznunk kell, hogy a hivek — papok nélkül szükölködvén, vagy azok hanyagsága és erkölcstelen-sége által gyakran megbotránkoztatva, — még tömegesebben nem hagyták el a kath. egyházat, nem hültek meg végkép vallásos buzgalmukban, nem mondták föl teljesen az engedel-mességet az egyház parancsai iránt.

A plebánosok kevés kivétellel magasztalva szóltak

¹⁾ „Servant concessum“ olvasom a visitatio jegyzőkönyvében, vagyis az isteni tisztelet némi vallási tanításra szorítkozott.

híveikről. A holicusiak igaz engedetlenségnek mondanak, mert gyakran megtagadták a plebánostól köteles fizetéseiket; de ez valószínűleg a nagyszámú protestáns és ráe lakosság hatása volt. A dojcsi és broczkai hívek hanyagok voltak az isteni tisztelet látogatásában; azonban itt a plebános buzditásai eredményteljeseknek bizonyultak, amott a lelkiismeretlen földesurakat kelle okozni, kik jobbágyaikat vásár és ünnepnapokon is kényszeríték a földi munkák végzésére. A többi plébániák hívei vásár és ünnepnapokon szorgalmasan megjelentek az isteni tiszteleten, bárha távolabb helységeket kellett is emiatt fölkeresniök; évenként mindannyian legalább egyszer, sokan háromszor négyszer, némelyek tizszer is gyóntak és áldoztak; az egyház ünnepeit megszentelték, a böjtöket lelkiismeretesen megtartották. Vallásos érdekeikért áldozatoktól sem riadtak vissza. Sasvár főkegyházaiból 1619-ben három új plébánia alapított. Az új lehotai lakosok panaszosan említvén a látogató főesperesnek, hogy Janolehotán lakó plebánosuk a nagy távolság miatt csak ritkán jöhet körükbe, külön lelkészt kértek maguknak, készek illő ellátásáról gondoskodni.

Hogy a papok száma annyira csekély volt s műveltségük, erkölcsiségük és buzgalmuk a legszerényebb igényeket sem elégithette ki, okát a papnöveldek hiánya mellett, főleg a lelkészkezdő papság anyagi helyzetében kell keresnünk.

Minden idők gyéren termik a férfiakat, kik oly pályát keresnek, mely csak nélkülözések és megaláztatásokban gazdag, kik magasztos célokért szívesen hozzák áldozatul a kényelmet és jólétet, kiknek buzgalmát a hozott áldozatok nem lankasztják, hanem inkább fokozzák. Ezek kivételek, s ilyenekkel miként más körben szintoly ritkán találkozunk azok sorában.

kik az oltár szolgálatjába lépnek. Az önmegtagadás és lemondás, melyet a papi pálya természeténél fogva követel, elviselhetlenné válik a gyarló emberek legnagyobb részére nézve, ha azonfölül az anyagi élet nélkülözéseivel kell küzdeniök.

Ekként a lelkészek szegény javadalmazása egyrészt elriasztja az előkelőbb származású és tehetségesebb ifjakat, kiket más téren szép jövő reményei kecsegtetnek. Másrészt az anyagi gondok a lelkészt könnyen elvonják magasabb földadataitól, a szellem fönsőbb sphaeraiból lerántják a hétköznapi élet alacsony érdekeihez, megfosztják az önművelődés föltételei és eszközeitől s nem ritkán akadályozzák az erkölcsi erő és a természetfölötti támogatás megszerzésében, melyre annyira szükség van, hogy fölszabadíthassa magát az érzéki vágyak uralma alól.

Pázmány, midőn mély tekintetével és elfogulatlan lélekkel vizsgálja a magyarországi katholicizmus hanyatlásának okait, nem habozik többi között a lelkészek szegény javadalmazását kiemelni, minek szomorú következményeit elég alkalma volt méltányolni. Tapasztalván, hogy műveltebb és tudósabb papok a szegény javadalmakkal nem elégednek meg, kényszerítve volt oda irányozni törekvéseit, hogy megyéjének „középszerű műveltségű papokat” szerezzen s emiatt a papjelöltek magasabb kiképeztetését akadályoznia kelle. Még a bécsi papnövelde növendékei közül is csak kevésnek, a legkitünőbbeknek engedhette meg a magasabb bölesészeti és hittudományi tanulmányokkal foglalkozni, a többiek a hittudománynak csak elemeibe avattattak ¹⁾. És Lósy Imre váradi püspök észrevételei szerint a lelkészi jövedelmek szegénysége a papok erkölcsi jellemére is visszahatott; többen ezek közül hangsúlyozták, hogy

¹⁾ L. e kötet 45. s 130. ll.

állásuk anyagi szükségéi által vétkes viszonyok kötésére mintegy kényszerítettnek²⁾.

A barsi és sasvári főesperességekben a lelkészek jövedelmei többnyire fölötté esekélyek voltak; bár nem hiányoztak javadalmak, melyek illő ellátást, sőt némi kényelmet biztosíthattak birtokosaiknak. Negyvenhárom javadalom közül ötnek kivételével mindenik birt fekvő javakkal, szántóföldek, rétek és kertekkel, némelyik szőlők, vagy erdőkkel. A szántóföldek száma 2—27, a réteké 2—19 között váltakozott; de amazok többnyire esekély $\frac{1}{2}$ —2 holdra terjedő darabokból állottak, p. o. a kovácsii plébánia 18 szántóföldje összesen 20 holdat képviselt. A rétek terjedelme különböző volt, egy helyen két rét két koesi szénát, máshol három rét 12 koesit, vagy 4 rét 5 koesit, vagy 5 rét 17 koesit adott. Csak kevés — mintegy hat helyen — művelték a hivek a földeket. Gyakoribb volt a szokás, hogy a földeket, réteket és szőlőket a hivek hasznabérben birták s ennek fejében a termés tizedrészét szolgáltatták be. Két plébánia egy-egy malommal birt, nyolc másiknak része volt a helység által birt malmok jövedelmében.

Tíz plébánia kizárólag fekvő javakból nyerte jövedelmét. A többi a községtől, vagy az egyes hivektől, vagy végre amattól is ezektől is készpénzben és természetményekben bizonyos megszabott illetéket élvezett. A lelkészeket községeik többnyire ellátták tüzelő fával, rendes készpénz fizetésük ritkán volt. A hivek közül az egész telkes, féltelkes és fertálytelkes

²⁾ Lósy egy 1627 tavaszán Pázmányhoz intézett emlékiratában írja: „Proventus ad sustationem Parochorum honestam non sufficiunt atque hinc Concubinarum mali sibi excusationem praetextunt occasione oeconomiae curandae, ex qua sustentationem habere non possent, allegantes se concubinas assumere debere et cogi, cum alioquin eiusmodi oeconomiam se curare non posse dicunt.“ Prim. egyh. levél.

gazdák, a saját házzal bíró és más házában lakó zsellérek külön osztályokat képeztek s különböző illetékekkel tartoztak, és pedig gabonában, vagy tyúk, sajt, kenyérben, vagy végre néhány denárban. A szent kereszti hivek buza és zabtermésük negyedét juttatták lelkészüknék; a berzenceiek tizenhatodot fizettek mindennemű gabona s azonfölül a bárányok, kecskék és méhektől; bőjtben pedig szabad halászatot engedtek a helység tavában. Négy helyen az ökrökből tizenhatod járt a plebánosnak. Több helyen a serfőzők és koresmárosok az eladott sör és a kimért bor után tartoztak bizonyos mennyiségű sört, illetőleg bort beszolgáltatni. A lelkészek egyik jövedelem forrását az offeróriumok képezték; meghatározott ünnepnapokon a hivek az isteni tisztelet alatt némi pénzadományokat tettek az oltárra, melyben a templom, a pap és a tanító osztottak.

A gazdagabb plebániákhoz tartozott, a janolehotai, melynek 53 köből alá szántóföldjei, 17 koci szénát adó rétjei voltak; a hivek ellátták fával, 70 köből buzát, ugyanannyi zabot, 160 denárt fizettek s minden serfőző 30 itce sört adott. A sasvári lelkésznek nem volt fekvő birtoka, de a községtől tüzelő fát és 57 forintot, három fiókegyházban a nemesek és egytelkes gazdáktól egész, féltelkesektől fél, fertálytelkesektől egy negyed mérő zabot, a zsellérektől 12 denárt kapott; a koresmákban kimért minden akó bor után két itce járt neki. A verebélyi, holiesi és ujfalusi plebánosok birtokai oly terjedelmesek voltak, hogy azokat 18, — 6—4 külön zsellér munkálta.

A nyitrai főesperességben az esztergomi érsekség, Forgách Zsigmond nádor özvegyének és Bosnyák Tamásnak uradalmain létező plebániák többnyire jól voltak javadalmazva. Az érsekújvári plebános az érseki malom négy kerekétől

szombati jövedelmet élvezett, az uradalomtól 45 forintot és 40 mérő búzát kapott; az örsereg kapitányai tetszésük szerinti összeget, a vajdák 1 forintot, a tizedesek 50, a közhajduk 25 dénárt fizettek évenként se mellett a főkegyházakban szántóföldjei, rétjei, halastavai voltak. A selyei lelkesz tizenkét szántóföldjén, erdején, halastaván kívül a hivektől 75 forintot és 200 mérő búzát kapott s ezek kötelesek voltak, valahányszor Ujvárbá, Nagyszombatba, Pozsonyba vagy Nyitrára kívánt utazni, öt kocsin elszállítani. A tapolesániról megjegyzi a visitatio, hogy az nagyterjedelmű szántóföldekkel birs rétekkel, melyek mintegy 80 koesi szénát adnak; a községtől 40 szapu gabonája volt, a koresmákból minden kimért 10 akó bor után egy pint illette meg s joga volt nagy ünnepeken „koledát tartani.“ Ezeknél csak a pozsonyi plébános állása lehetett irigyeltebb, kinek a város évenként 600 forintot, 80 akó bort és 12 öl fát adott.

De a plébániák nagy többsége szegény volt. A szklenoteplizinek jövedelmét a főesperes is elégtelennek mondomta; két szántó földjébe alig vethetett el hat mérőt, két rétje öt koesi szénát adott, hiveitől 5 forintot és 25 mérő gabonát kapott. A viski egyedül 11 szántóföldjére és két rétére volt utalva. A tászárinak birtoka 3 irtványföldből és két rétből állott, emellett a gazdák fejenként egy mérő gabonát fizettek. A sándorfinak sem fekvő birtoka, sem készpénzfizetése nem volt; azon gabonailletékekből kelle megélnie, melyeket a gazdáktól és zsellérektől szedett; minélfogva utóbb a főesperes javasolta, hogy plébániája a jabloniczival egyesíttessék.

Több helyen a hixek, jóval megelőzve korukat, hasonló vágyakat éreztek a plébániai birtokok után, melyeket a reformatió korában hatalmas földesuraik nagyobb egyházi javadalmak lefoglalása által szerencsésen kielégítettek. Az üzhégi

hívek eladták a plébánia épületet, minden birtokaival együtt; a lakácsiak pedig a plébániának mintegy hatvan holdra menő szántóföldjeit maguk között osztották föl; mindkét helyen a lelkész kárpótlás fejében évi járulékokat élvezett a községtől. Meglepőbb azon tény, hogy Radosnán a kegyúr — és ez a nyitrai püspök volt — foglalta le a plébániai birtokot s ettől semmit sem fizetett a lelkésznek, minél fogva a látogató főesperes kényszerítve látta magát meginteni a főpapot. ¹⁾

A kegyuraknak példányképtül szolgálhatott Bosnyák Tamás, ki Surányt — előbb Nagyszeg fiókegyházát — plébániává emelte, új plébánia lakot épített, a templomot ezüst kehelylyel, ciboriummal és feszülettel ajándékozta meg, a plébánosnak fekvő birtokok mellett 100 mérő búzát, az iskola-mesternek 12 forintot és 12 mérő búzát rendelt évi fizetésül. Zörög h. Mihály berenési plébános pedig nem csekély halára kötelezte utódait az által, hogy saját költségén új plébánia lakot épített.

A stóla-illetékek minden plébániában különbözők voltak.

Keresztelésért 4—5—6—20 denár járt; egy helyen tyúk és kenyér, több helyütt Husvétől sz. Háromság vasárnapjáig kétszeres díj fizettetett.

A házassulók kihirdetéseért majd 1 for., majd 1 pint bor járt.

Az esketés díja 12—18—24—40—60 dénárból állott, több helyütt a denárokhöz egy pint bor járult. Sasváron az illeték esetről esetre lett meghatározva.

Esketés utáni avatásért a templomba vezetett nő a sasvári kerületben többnyire kendőt, ritkábban kalácsot adott.

¹⁾ Dominus Illustrissimus possidet terras paroçhiales ex quibus nihil solvit; est admonitus per Archidiaconum.

A szülés utáni beavatásért többnyire egy viaszgyertya, egy kenyér, egy tyúk (az utóbbit 12 denáron megváltani lehetett) s 1—3 denár fizettetett; némely helyeken két gyertya és két tyúk, vagy egy kenyér és egy tyúk; vagy egy gyertya és 3 denár, vagy csak $1\frac{1}{2}$ denár értékű viaszgyertya, vagy végre készpénzben 6—10 denár.

A temetési stola, ha egyszerű volt 12—20—24—25—40 denára rúgott és ha a halott a fiókegyházban temetett el 50—60—70 denára; ünnepélyes temetésnél többre. Néhány helyen különbség tétetett a között, vajjon a halott gyermek, vagy felnőtt. A harangozó 6 denárt, a ki a feszületet vitte ugyan annyit, az iskolamester valamivel többet kapott. Sok helyütt a díj esetről esetre határozott meg. Halotti miséért 1 forint, ritkábban 12 denár, halotti beszédért 1 forint fizettetett. Pozsonyvárosában az ünnepélyes temetés díja 8 forint volt, a középszerűé 4 f. egyszerűé 1 f. 20 d; a szegények ingyen temették el. Szepesben egyszerű temetésért 6 garas; a vigilia elénekléseért ugyanannyi, halotti miséért 3 garas, egy tyúk s egy viaszgyertya járt.

Czétényben a betegek gyóntatásáért 12 denár szokott fizettetni. Prasicz egyik fiók egyházában a község évenként nagypénteken az Úr oltárához járulók részére három iteet bort szolgáltatott a plébánosnak ¹⁾; miből következtethetni, hogy e helyen a hivek két szin alatt vették az Oltári szentséget.

A nép növekedő szegénysége és hanyatló vallásos érzülete a templomi épületek romlását vonta maga után, bár több helyen a hivek áldozatkészsége tetemes pénzösszeget és építkezési anyagot hozott össze a javítás eszközzésére. A

¹⁾ „Cedunt pro Communicantibus die Parasceves tres medas.“

barsi főesperességben a tászári és kisapáthii templomok voltak a legelhanyagoltabb állapotban; Kisapáthiban a szentély tetője rossz karban, a torony egészen tető nélkül, a sirkert elpusztulva állott. Itt a főesperes intézkedéseket tett, hogy a szükséges javítások haladék nélkül munkába vétessenek. Taszáron egy világi úr, Bokros György vállalta magára a javítás költségeinek födözését. A nyitrai főesperességben a nagykéri, bánkeszii és deákii templomok félig romok voltak, az ablakokból hiányzott az üveg.

Nagyszámu templomok, oltárok megszenteltelenítve voltak; ¹⁾ a zavarteljes időkben majd a pusztító hadosztályok támadásainak, majd rablók betöréseinek lévén kitéve: bár sem amazokat, sem ezeket nem igen vonzotta a dús zsákmány reménye. A templomok egyházi edények, öltönyök és egyéb szükséges dolgokban szegények voltak. Sok helyen az sem találtatott, mi az isteni tiszteletre nélkülözhetlen volt. Laksár-Ujfalun és Szent-Benedeken a templomnak nem volt kelyhe, e két helyen és Szent-Kereszten hiányzott miseruha. A vinni templom csak egy miseruhával bírt s ez is fekete színű, míg a hozzátartozó stóla vörös, manipulusa éppen nem volt.

Többnyire 1—2 aranyozott ezüst vagy ónkehely, 1—3 miseruha soroltatik föl a leltárokban; albák, superpeliceumok, antipendiumok, corporalék sat. szintén csak csekély mennyiség-

¹⁾ A barsi és sasvári főesperességek majdnem mindegyik templomában 1—2 oltárról elmondatik hogy „altare violatum.“ A holicsei templom Bethlen hadainak betörése által volt profanálva, a főoltárt is földúlták; a szekulai templomot rablók profanálták; egyik sem volt reconciliálva. A sasvári és vinni templomok szintén ily állapotban voltak. A nyitrai főesperességben Üzbégén tatár hadak dúlták föl az oltárokat. Ujvárbán a gúgi templomot kalvinista tanulók támadták meg Bethlen első hadjárata alkalmával; ekkor egy ezüst kehely is elveszett.

ben. Feszületek, szentek képei, az oltáron alkalmazott s a körmenetekben használt gyertyatartók, mindenütt találtak; szentek képeivel díszített zászlókban gazdagok voltak a templomok. Monstrantiák, ciboriumok, turibulumok, ereklyetartók, csillárok, menyetek, husvéti gyertyák, a föltámadó Üdvözítő szobrai, nagyhéti sz. koporsók, az oltárnál szolgáló gyermekek számára rendelt öltönyök csak kevés előkelőbb helyeken találtattak. A toronyok vagy haranglábak rendszerint 2—3 kisebb-nagyobb harangot hordottak. A sasvári és szepesi templomok toronyórával díszeskedtek.

Miskönyvvvel mindenik templom birt, bár több helyütt a példányok csonkák és szétrongyolt állapotban voltak. Szerkönyv sok helyen nem találtatott. A templom többi könyveinek száma többnyire 4—6-ra rüg és soha sem haladja meg a huszat. A lajstromok majdnem kivétel nélkül latin bibliákat, commentárok, szentatyák műveinek és prédikáció gyűjtemények cimeit állítják össze.

A templomok fekvő javaikkal voltak dotálva, melyeket rendszerint a hivek birtak haszonbérben, majd a termés tizedrésze, majd némi pénzösszeg vagy bizonyos mennyiségű viasz fejében. A janolehotai templom 40, a kopronci 4 fontot kapott évenként. Sok templom saját méheséből szerezte be viaszszükségleteit. Tőkéikkel és pénzkeszlettel ritkán birtak. E tekintetben a többiek közül kiválik Dejthe, hol a hivek hagyatékai 313 f. és 77 dénárra rúgtak és a janolehotai templom, melynek pénztárában a főesperes 101 forintot talált, míg 250 forintra rügő tőkéje 10 forintos részletekben a hiveknél kölesönkép volt elhelyezve, s ezek — mi figyelemre méltó — 10 forint után 1 forintot, tehát 10% kamatot fizettek. Hasonló esettel találkozunk Nagykéren, hol a templomnak 21 forintnyi tőkéje évenként 2 f. 10 dénárt kamatozott.

Az istenítisztelet tartásának módjáról gyér adatok szólnak. Az anyaegyházakban vásár- és ünnepnapokon énekes mise és sz. beszéd tartatott; fiókegyházakban minden második, harmadik vagy negyedik vásárnapon, többhelyen csak a templom védszentének ünnepén. Holicsón az év minden szombatján, adventben naponként, nagybőjtben szerdán és pénteken tartatott sz. mise; az adventi időnyben szerdán és pénteken a fölserdültek vallásos oktatásban részesültek. Délutáni veesernyék csak nagyobb ünnepeken tartattak; Egbelel még ekkor sem, mert a helységnek nem volt iskolája és tanítója.

A népnevelés állapota egyáltalán nagyon szomorú volt. A sasvári főesperes egész kerületéről elmondja, hogy „a gyermekek nevelését mindenütt elhanyagolva találta.“ Sokát egy későbbi alkalommal azon körülményben találja föl, mely szerint a tanítók silány ellátásuk folytán inséggel kénytelenek küzdeni. „A tanítók — ugymond — többnyire igen műveletlen férfiak; mert kik némi műveltséggel birnak, nem fogadnak el ily rosszul javadalmazott állomásokat; s kik ezeket elfogadják, elhanyagolni kénytelenek tanoncaikat, hogy kezük munkájával megszerezzék, mi élelmükre és ruházatjukra szükséges.“

Kevésnek volt fekvő birtoka. Többnyire a községektől nyertek némi fizetést s a gazdáktól meg zsellérektől néhány dénárt vagy kevés gabonát. Így a sasvári 20 forintot, a holicsi ugyanannyit és 4¹/₂ mérő zabot, a závodi 7 forintot és 50 mérő zabot, a manigai 70 mérő búzát kapott a községtől. Ritkábbak voltak az esetek, midőn a földesuraktól nyerték fizetésüket. Az ujbári a primástól 50 forintot húzott és a plébános által élelmeztetett; a surányi 12 forintot és 12 mérő gabonát kapott a földes urtól.

De ezek a nagy tömeg által méltán irigyeltettek. A vinni

tanító csak másfél forintot és másfél mérő zabot, a péterfalvi 3 forintot és 10 mérő zabot, a dojcsi 4 forintot és 5 mérő zabot kapott sat. És még nehezebb volt azoknak sorsa, kik a hivektől kényszerültek csekély illetékeiket nagy bajjal beszedni. A nagykéri és selyei minden gazdától félmérő buzát s 5 dénárt, a deákii a házas emberektől 5 dénárt kapott. Nem kevésbbé lehetett nehéz behajtani az évdíjt, melyet az iskolás gyerekek fejenként fizettek s mely 25 dénár és 1 forint 20 dénár között váltakozott.

Jövedelmüket kiegészítették azon díjak, mely a temetésben való részvételükért (6—12—20—25 dénár) s harangozásért (3—7 dénár) fizettetett. Az offertorium alkalmával begyűlt összegnek egy harmada rendszerint a tanítókat illette, kiknek a nyitrai főesperesség számos plébániain nagyobb ünnepeken a „koléda“ (calisctio) is jövedelmi forrást nyitott.

Ugyancsak a nyitrai főesperességben úgy szólván általános volt a gyakorlat, mely szerint a tanítók ünnepnapokon a plébános asztalánál étkeztek.

XI.

A káptalanok viszonyai. — A Pázmány által kinevezett esztergomi káptalanok. — Az esztergomi káptalanban fölmerült nehézségek. — Pázmány határozott föllépése. — A pozsonyi prépostság betöltésének joga. — A pozsonyi és szepesi káptalanok állapota. — A Pázmány által kidolgozott káptalani statutumok.

A mozgalmas és zavarteljes idők, melyek Pázmány érseki kormányának tartamát betöltik, vészes hatásuktól a káptalanokat sem kimélték meg; bár az állapot, melyben találjuk, távolról sem oly szomorú, mint a lekipásztorkodó papságé.

Az összes káptalani javadalmak — az esztergomi székes-, a pozsonyi és szepesi társas káptalanokban, a pozsonyi nagyprépostság kivételével, — az érsek kinevezésétől függtek ¹⁾. S Pázmány azokat tudományos és példás életű papokkal szokta betölteni, olyanokkal, kik a lelkipásztorkodás terén erényeik és buzgalmuk által kitűntek. Főleg az esztergomi káptalan kiváló gondoskodásának tárgyát képezte, mint a mely a XVII-ik században a magyar püspöki kar Semináriumának volt tekinthető.

1619—1631 között tizenöt kanonoki javadalom írult meg. Tizenegy halálozás által; Telegdy, Dallos, Sennyei stallumaikat püspöki kathedrákkal eserélték föl: Stankovics János 1624-ben a Jézus társaság tagjai közé lépett. Ezek helyeit méltó utódok foglalták el. A tizenöt kinevezett kanonok közül heten, ugymint Böjthe Miklós, Draskovich György, Jakusich György, Kisdy Benedek, Lippay György, Püsky János és Simándi István Magyarország érseki és püspöki székeinek diszeivé lőnek ²⁾.

Mindazáltal ezen időben, a káptalan birtokai nagyrészt a törökök kezeiben lévén, a kanonoki jövedelmek szerények voltak. A kanonokok emiatt többnyire egyuttal prépostságokat és apátságokat birtak, vagy szerényebb javadalmak elnyerésén fáradoztak. Ilyenek az alapítványok, melyek a nagyszombati székesegyház oltáraihoz voltak csatolva s a városi tanács által adományoztattak.

A nagyszombati tanács ezen altariak adományo-

¹⁾ Így p. o. kezeim között megfordultak a Pázmány által Kisdy B. részére kiállított adományozó okmányok, midőn előbb kanonokká, majd honti, gömöri és székesegyházi főesperessé, meg szentgyörgyi préposttá nevezte. A m. kam. lev. Kassai jezsuita colleg. actái között.

²⁾ Memoria Consecr. Basil. Strig. 1856. 151. l.

zása körül sok panaszra adott okot. Egyrészt az adományozást bizonyos föltételekhez kötötte, melyeket az illetőnek okmányilag kelle elvállalni — mit a kánoni jog tilt és simoniának bélyegez — s másrészt a kinevezetteket, az érsek megkérdezése nélkül, haladéktalanul beigtatni szokta javadalmukba. S találkoztak a kanonokok közül, kik a tanács illetén eljárása dacára ama javadalmakat kérelmezték.

Igy 1627 nyarán a sz. Balás oltárért, melylyel lakház és némi ingatlan birtok volt összekötve, Lázár István — kit Pázmány 1624-ben kéri plébánosból nevezett esztergomi kanonokká — folyamodott s miután a városi tanács által kívánt térítvényt — az érseki helynök figyelmeztetése dacára — kiállította, elnyerte, a javadalom lakházát és javait haladéktalanul birtokába vette. Pázmány ezidőben Pozsonyban tartózkodott, de helynöke, Lósy Imre sietett a történetekről értesülni. „A Nagyságod böles ítélete benne — írja —, de nekem úgy tetszenék, hogy nem kellene csak ebben hagyni a dolgot, mert csak abususra abusukat hoznak be. Énnekem úgy tetszik, hogy valami most a dologban történt, totum est iure irritum et invalidum és a dologban declaratiónak kellene interveniálni. Lázár pap pedig igen megérdemli, hogy impune non abeat, mivelhogy insufficiens lévén az Altáriához, Ngod hire és requisitója nélkül efféle dolgot mert attentálni. Ngod böles ítélete a dologon, de énnekem bizony nehezen esett, hogy tekintete a Ngod méltóságának nem volt az embereknel. Végére nem mehettem, de praktikák foroghattak a dologban“ ¹⁾.

A primás kedvetlenül vette ezen tudositást ²⁾. Meghagyta Lósynak: idézze maga elé a vádlott kanonokot, hívja föl, hogy mutassa be az általa kiállított térítvényt és —

¹⁾ 1627 aug. 9. Ered. Prim. vil. levél.

²⁾ „Magno — írja — animi nostri moerore audivimus . . .“

„sub amissione beneficii et officii, ac poenis arbitrariis per nos infligendis“ — haladéktalanul és tényleg mondjon le az elnyert altariáról; egyuttal Babóthi Ferencz kanonokot utasítsa Pozsonyba, hogy „mintán ezen simoniacus cselekmény részesének mondatik, eljárásáról számot adjon.“

Mennyire komolynak tekintette ezen ügyet, kitetszik e soráiból. „Miután — ugymond — az altariak adományozása alkalmával kierőszakolt kötelezvények által némely kevésé őszinte katolikusok álnoksága a simonia bűnét akarja e nemes káptalan körébe esempészni: hogy ezen vészteljes baj elharapódzását idején megelőzzük, Főtisztelendőséged nevében székesegyházunk tisztelendő kanonokjainak előadni fogja, mennyire szükséges a káptalan jó hírnevének és az egyesek lelkiismereti nyugalmanak érdekében, a simoniának még árnyékát és gyanuját is eltávolítani; emiatt a káptalani statutumokhoz oly függelék adassék, mely a kanonoki javadalomtól való megfosztás büntetését határozza azokra, kik a nagyszombati tanács által adományozandó altariak elnyerésénél ígéreteket tenni, kötelezettségeket elvállalni, vagy térítvényeket kiállítani merészkednének“ ¹⁾.

A pozsonyi és szepesi társaskáptalanok viszonyairól részletes tudósításokat nyerünk az 1626 és 1629-ben Lósy Imre által eszközölt kánoni látogatások jegyzőkönyveiből ²⁾.

¹⁾ Pázmánynak 1627. aug. 11-én kelt sajátkezűleg irt ered. fog. Ugyanott.

²⁾ Pázmány a pozsonyi káptalannak 1626 febr. 2-án, a szepesinek 1629 jan. 6-án jelenti be a visitációt. (Ered. fog. Prim. egyh. lev.) Lósy Pozsonyban 1626 marc. 9-én, Szepesben 1629 febr. 26-án kezdi meg visitáció működését. Midőn a káptalan körében megjelent, előadta az érsek által kijelölt kérdéseket, melyek a káptalan alapítására, jogaira, birtokaira, javadalmaira, az officium és isteni tisztelet mikénti tartására, a templom, sekrestye, kincstár és iskola állapotára

Mindkét helyen a káptalan élén a prépost állott, ki előkelő helyet foglalt el. A szepesi prépostok a reformáció előtt Szepes és Sárosban püspöki joghatósággal bírtak, zsinatokat hívtak össze, kánoni látogatásokat végeztek és házassági ügyekben bíráskodtak; de ezen részek lakói Luther felekezetéhez csatlakoztak, s a visszavezetésükre irányozott törekvések meghínsultak ¹⁾. A pozsonyi prépostok, az érseknek helynökei voltak az esztergomi egyházmegye Vágon-tuli részeiben és főesperesei a pozsonyi kerületnek. Kinevezésük a XVI-ik század végeig az érsek jogköréhez tartozott, ezóta a királyoktól függött. 1625-ben Balásfy Tamás prépost halála után Pázmány visszaszerezni igyekezett a régi jogot. „Távolról sem szándékom — írja ez alkalommal a királynak — a királyi jogokat esonkitani; sőt inkább kívánatosnak tartanám, hogy e prépostság betöltése Fgedhez és ne én hozzám tartozzék, mert ezesetben csekélyebb felelősség terhelne Isten előtt. Azonban kötelezve vagyok védelmezni az érsekség világos jogait. Ha mindazáltal Fged mások tanácsára jogigényeimet mellőzné s a prépostságot maga kívánná betölteni, méltóztassék azt komoly és példás életű egyházi férfinak adományozni,

vonatkoztak. A pozsonyi kanonokok két, a szepesiek 15 napi gondolkodási időt kaptak, hogy kellően válaszolhassanak. A válaszok többnyire alaposak és részletesek. Csak az, mit történetükről fölhoznak, kevésbé kielégítő. A pozsonyi és szepesi káptalan sz. Istvánban tisztelte alapítóját. A szepesiek ezt bebizonyítandók, hivatkoztak a templom két tornyára. „A sz. király — mondák — két toronynyal szokta volt ellátni az általa épített templomokat.“ A jegyzőkönyvek Prim. egyh. lev.

¹⁾ Midőn Hosszútothi prépost 1626-ban a luth. plébániákat vizitálni szándékozott, ettől a megyei közgyűlés által eltiltatott. (A prépost óvása Prim. egyh. lev.) Lósy három évvel utóbb az egyház átkával fenyegeté az elszakadt lelkészeket, de hiába. (Nyílt levele Ugyanott.)

ki ezen az enyészet szélére hozott egyházat fölvirágoztatni képes legyen“¹⁾.

Pázmány a pozsonyi káptalant nem ok nélkül jellemezte ily kevésbé hizelgő modorban. Valóban meglepő a pozsonyi kanonokok könnyelműsége, melylyel az egyház törvényeit és állásuk kötelességeit kijátszották. Teen-
dőik majdnem kizárólag az officium ünnepélyes és testületi elvégzésében állottak; de erre nézve már hosszú idő előtt oly gyakorlatot állapítottak meg, mely szerint meghatározott sorrendben csak hárman tartoztak a choruson megjelenni s ezek sem személyesen, mert fizetett világi énekesek által helyettesíthették magukat; egyedül arra fordítottak gondot, hogy mindig legalább egy pap legyen jelen (!) ki a lectiókat, capitulumokat-és órátiókat elénekelje. És bár e szerint elég kényelmesen tudták berendezni egyházi teendőiket, ezeket is elviselhetetlen tehernek tartották; 1619-től 1626-ig a chorus egészen elmaradt. És eljárásukat a látogató főpap előtt azzal mentették, hogy miután a zavarteljes időkben jövedelmeik jelentékenyen megfogytak, magukat kötelezettségeiktől fölmentve hitték²⁾.

¹⁾ Pázmánynak 1625 marc. 12-én Pozsonyból kelt fölterjesztése. Ered. M. Canc. Nincs tudomásom, miként döntetett el ezen kérdés.

²⁾ „Dni de Cap. unanimi consensu responderunt debere Matut. et Laudes cum omnibus Horis in hac Ecclesia decantari, quotidie et ita quidem, quod semper tres ex Dnis Capit. Matutino et Landibus interesse teneantur, per seriem prout Senior describeret vel per se, vel per Supportantes; ita tamen, ut semper aliquis Sacerdos intersit, qui Lect. Cap. et Orationes decantet et officium inchoet. Quantum autem Supportantem, nempe Dni Praep. quem ratione quartae partis proventuum . . . intenterene semper teneatur, cum dictis tribus Capitularibus, continuo interesse debere. . . Quae laudabilis consuetudo (!) ab anno 1619 tum propter bella, quam propter defectum proventuum esset intermissa, quam tamen parati essent resumere“

Emellett a káptalani sekrestyében nagy rendetlenség és tisztátalanság uralkodott; a templom kincsei és ruhadarabjai közül sok elveszett és kik misézni jöttek, maguk kényszerültek nagy ügygyel bajjal összekeresgélni a szükségeseket. A káptalani iskola egy évtized óta elhagyatva, tanító nélkül állott; igaz ennek oka nagyrészből a városi tanács volt, de a káptalan sem menthető teljesen, mintán elmulasztotta a tanácsot kötelezettségeinek teljesítésére szorítani.

Kedvezőbb viszonyokkal találkozunk a szepesi kanonokok körében, kikről Pázmány is magasztalólag szól, midőn állhatatosságukat kiemeli, melyet az üldözések között bizonyítottak ¹⁾. A látogató főpap megjegyzi, hogy templomukban példás rend- és tisztaság uralkodott; a plébánost szívesen segítették a szentségek kiszolgáltatásában és a szent ige hirdetésében. Naponként reggeli hat órakor mindannyian összejöttek a templomban és elénekelték a primát, melyet nyolc órakor a tertia követett. Ennek végeztével jelenvoltak a conventualis misén s elvégezték a sextát. A délutáni három óra ismét együtt találta őket, hogy a nónát, vesperát, completoriumot, a következő nap matutinumjával és laudescivel elénekeljék. Lósy egyedül az ellen tett kifogást, hogy — valószínűleg a hosszú éneklésben kifáradva — a laudéseket, a zsoltárok elhagyása által némileg megrövidítették. Az iskola virágzó állapotban volt; az olvasókanonok fölügyelete alatt két tanító működött, kik a káptalan által fizettettek.

Mind a pozsonyi, mind a szepesi káptalanban a prépostság mellett tizenkét kanonokistallum létezett; amott

¹⁾ „Magno animi nostri moerore vidimus — írja — annis superioribus Ven. Cap. Scepi . . . omnia hostilis impetus discrimina adisse, bonorum direptiones, exilia, caedes et quidquid asperum cogitari potest sustinuisse. Atque ideo desiderio iam eidem tenebamur videndi hanc Ecclesiam nostram Scepi, ut et Christi Athletis coram gratularemur...”

kettő rendesen üresedésben volt s jövedelmei a káptalani jegyző és a templom énekeseinek fizetésére forditattak. J ó s z á g á i k és j ö v e d e l m e i k, melyeket fejedelmi és magán jótevőktől nyertek adományul, nagyrészt idegen kezekre jutottak. A melyek fönmaradtak, egyik kanonok — a d é k á n — által kezeltettek s három osztályba sorozhatók; vagy külön a prépostot, vagy a prépostot és káptalant közösen, vagy végre az egyes kanonoki stallumokat illették. A közös jövedelmekből a pozsonyi prépost egy negyedét huzott; a kanonokok, tekintet nélkül rangjukra, egyenlő arányban osztottak. Régente a kanonokságok mellett számos m á s f é l e j a v a d a l m a k alapittattak; ezekből Szepesben egy sem, Pozsonyban három maradt fön. Itt azonfölül két k á p o l n á h o z s tizennégy o l t á r h o z, amott két kápolnához s egy oltárhoz mise alapítványok voltak csatolva, melyeket a kanonokok vagy más egyháziak nyertek el az alapítók által meghatározott kötelezettségek terhe alatt. Mindkét helyen p l é b á n i á k állottak fön; de a lelkeszi állomásokat nem a kanonokok birták. Pozsonyban két segédlelkész volt alkalmazva, kik külön lakházakkal, szőlőkkel stb. rendelkeztek.

Miután egyik káptalan sem birt rendes statutumokkal, az érseki helynök által fölhivattak, hogy javasolataikat a primás elé terjeszszék, ki ezek alapján kidolgozta statutumjaikat. E munkálatában ama komoly óhajtság vezérlé, hogy a káptalani intézmény visszahódítsa tiszteletet parancsoló helyét, melynek — mint püspöki tanácsnak — elfoglalására az egyház szervezetében hivatal van. S ez akkép mutatkozott lehetségesnek, ha a káptalanok tagjai nemesak állásuk külső előnyei, hanem vallásos buzgalom és egyházas tevékenység, papi műveltség és keresztény jótekonyság által is a többi papság élére helyezkednek. De dolgozata nem kevésbé kitünő

gyakorlati kivihetősége, mint emelkedett szelleme által. Midőn a káptalanokat fölemelni iparkodik földadataik magaslatára: nem tűz ki célokat, melyek elérhetlenek, nem állapít meg rendelkezéseket, melyek az élet által kigúnyolva papíron maradni hivatvák.

A kanonokok eszerint kötelesek állandóan a káptalan székhelyén tartózkodni, kivéve, ha hivatalos állásuk más helyen jelöli ki lakásukat vagy főpapjuk által plébániákra küldetnek. Ki alapos ok nélkül hosszabb időn át távol van, a templom kapuin kifüggesztett idéző levél által visszatérésre hivatik föl, s ha nem engedelmeskedik az első évben jövedelmeinek felét, a második évben összes jövedelmeit, végre magát javadalmát is elveszti.

Mindenik naponként misézik. A prépost az év tizenhét főünnepén négy kanonok segédlete mellett ünnepélyes szent misét mond s hatalmában áll a kanonokokat szent beszédek tartására fölhívni. Naponként reggel a hórák, délután az officium többi részei énekelve végeztetnek. Mindenik személyesen és pedig karingben és mozzettában jelenik meg. Ki egyes esetekben elmaradni óhajt a prépostnál jelentkezik, s midőn hetes, helyettesről gondoskodik. Ha valakinek hanyagsága miatt a nagy mise, vagy az officium egyes részei elmaradnának 3 forintot illetőleg 12 vagy 6 dénárt fizet büntetésül. Kik akadályozvák a choruson megjelenni, kötelesek otthon elvégezni az officiumot s midőn ezt tenni elmulasztják, jövedelmük megfelelő részét egyházi vagy jótékonyági célokra kötelesek fordítani. Ha valamelyik kanonokról köztudomásu lenne, hogy a breviariumot következetesen elhanyagolja, javadalmától fosztatik meg.

A káptalan ügyei közös tanácskozásokban intéztetnek el, hol a szeretet és mérséklet szellemének kell uralkodni. Sértő kifejezések használatáért 4 forintnyi vagy na-

gyobb birság fizettetik. Súlyosabb bántalmazás esetében, — például: ha egyik kanonok fegyveresen támad társának házára — a sértő fél elveszti félévi jövedelmeit, melyben a sértett fél és a többi kanonokok osztoznak. Ki a káptalan titkait elárulja, egy év tartamára kizáratik a tanácskozásokból. A pártoskodásokat előidézö javadalmától fosztatik meg.

A kanonokoknak tiszta, erényes, példás életet kell viselniök. Házuknál csak jóhírű, koros nőket, közel rokonokat tarthatnak. A prépost kötelessége meginteni azokat, kik gyanus nőkkel élnek; az engedetlenek elvesztik jövedelmeiket, a javithatlanok kanonoki stallumukat. A jövedelmeket lelkiismeretesen kell használni. „Mert az egyházi javakat természetüknél fogva csak szent és vallásos célokra szabad fordítani, vagyis az Ur szolgáinak tisztességes ellátására, templomok javítására és ékesítésére, végre szegények segélyezésére. Tiltva van tehát az egyházi jövedelmeket a vallásos céloktól elidegeníteni, magán érdekekre vagy rokonok gazdagítására használni.“

A kanonokok háztartása állásuknak megfelelő legyen; de mindig a szerénység határai között maradnak. Nemcsak a fölöslegest mellőzik, néha a szükségesekről is önkényt lemondanak. Háznépük ne legyen túlságosan nagy számu; mégis legalább két vagy három férfieselédet tartsanak, kik az oltárnál és asztalnál szolgálják, utazásaikban kísérik. Ezüst készletben és butorzatban kerülük a fényűzést. Ruhájukat szerény, fekete vagy kékszinű kelméből készíttessék, ne legyen sem túlságosan rövid, sem hosszú. Gyűrűt csak azok viselnek, kik erre följogosítvák, tonsurát mindannyian. Hajukat és szakálukat nem ápolják túlzott gondossággal.

Zajos vadászatok és madarászatoktól távol tartják magukat. Szerencsejátékok, lakmározások és versenyívásokban

(*aequales haustus*) nem vesznek részt. Az asztalnál nem töltnek hosszú időt s midőn világiak társaságában vannak, nem illő bevegyülniök az énekbe. Kerülik az erkölestelen beszédeket; uszoráskodó pénzüzleteket s minden illetlen foglalkozást; kik ez ellen vétnek, javadalmukat kockáztatják. Általán magukviseletében komoly méltóságot kell kitüntetniök, miként ezt az egyház tanácsosaitól megvárni lehet¹⁾.

XII.

Senkiviezy kanonok küldetése Rómába Pázmány által 1627. — Ennek viszonya a szent székhöz. — A püspöki bullákért járó díjak. — Pázmány Rómában segélyt keres a magyar papnevelés érdekében. — A római magyar-német collegium. — A magyar királyok „apostoli” címe. — III. Ferdinánd igyekezetei ezen cím visszaszerzése tárgyában. — A római eúria magatartása.

Pázmány minden időben szorosán ragaszkodott a katholicai egység központjához. A szent székhöz iránti hódolatát, midőn alkalom nyílt, szívesen kitüntette szóval és tettel. Lelkiismeretes gondossággal igyekezett föntartani a kapcsolatokat is, melyek a kath. főpapokat sz. Péter utódjához fűzik.

Ezen kapcsolatok között egyik legfontosabb a püspökök kötelezettsége: meghatározott időközökben személyesen, vagy ha fontos okok által gátolva vannak, küldött által megjelenni Rómában (*visitare limina Apostolorum*) s jelentést tenni egyházmegyéjük állapotáról. A magyar püspökök minden negyedik évben köteleztettek az örök városba utazni. De nem találjuk nyomát, hogy ebbeli kötelezettségüknek buzgóbban megfeleltek volna, mint más országok főpapjai.

¹⁾ A két káptalan statútumjai lényegükre nézve azonosok. Azok a kánoni látogatások jegyzőkönyveihez csatolva. Prim. egyh. lev.

Pázmányt és püspök társait kimentik a körülmények. A külső támadások és belzavarok az egyházat is fenyegetvén, igénybe vették örökösüket. Midőn pedig a béke rövid időre helyreállott a restauratio nehéz munkájára kelle fordítani egész gondosságukat. Pázmány ily körülmények között egyik évről a másikra halasztotta római utazását. Majd 1627-ben kényszerülve látta magát végkép lemondani a reményről, hogy hő óhajtatását teljesítheti. Emiatt a nevezett év nyarán Senkvi cz y Má t y á s esztergomi kanonokot küldé maga helyett VIII. Orbán pápához, hogy hűségét, hódolatát tolmácsolja és az érseki megyének állapotáról jelentést tegyen ¹⁾.

E j e l e n t é s természetesen nem lehetett örvendetes, bár a vizsgáló mozzanatok sem hiányoztak. „A m e g y e h e l y z e t e — olvassuk többi között — szomorú és szorongatott. Az érsek és káptalan, — egykori székhelye, Esztergom a török kezében lévén — Nagyszombatban tartózkodik nem csekély alkalmatlansággal. Az egyházi javaknak nagy részét a török foglalta el. 1619-ben pedig az egész egyházi rend megfosztatott birtokaitól, s a főpapok hiveik közül és hazájukból száműzve Német- és Lengyelországba menekültek. A béke létrejötte után alig tértek vissza, csakhamar másod és harmad ízben kifosztattak, s a lefolyt évtized alatt alig tölthettek egy évet zavartalanul. Az üldöztetések korában több egyházi férfiú, közöttök egy esztergomi kanonok megöletett; sokan az erdők rengeteiben elkerülték ugyan a fegyver élet, de áldozatul estek az éhség és fagynak.

„És miután a lefolyt évtized alatt az iskolák és papnöveldék elenyésztek, oly nagy hiány van papokban, hogy hol

¹⁾ Pázmány előbb római ügynöke által akarta jelentéseit bemutatni, s csak utóbb határozta magát Senkvi cz y küldésére. Erre mutat a jelentés egyik fogalmazata. Prim. egyh. lev.

tizre lenne szükség, alig találtatik egy. És e kevés pap közül többen, fájdalom, concubinatusban élnek; ezeket az érsek türni kénytelen, nehogy a gyermekeket keresztség, a fölnötteket gyónás nélkül engedje kimulni, vagy a papoktól elhagyatott nép az eretnek tanokhoz pártoljon. Az érsek a jó pásztor gondosságával ernyedetlenül munkálkodik az Ur szőlőjében és tehetségéhez képest mindent megtesz, mi az eretnekség kiirtására, a kath. vallás emelésére alkalmas; és már is jelentékeny eredménynel dicsekedhetik¹⁾.

A pápa szívesen vette tudomásul a primás igyekezeit, s ezekről elismerőleg nyilatkozott brévájében, mely Pázmányt a Rómában való megjelenéstől saját kérelmére, a következő négy év tartamára, fölmenté. „Az örömet, — írja — melyet Testvériséged személyes megjelenése által szívünknek szerezne, gazdagon fogja kárpótolni, ha hon a hívek üdvéről és a vallás érdekeiről buzgalommal gondoskodik. Tudjuk mily esapásokkal sujtja a viszályok atyja Magyarországot, melyet harcok hazájává és lázadások örvényévé tett. Mindazáltal hála adunk Istennek, ki nem feledkezik meg irgalmáról, s nem hagyván segély nélkül azokat, kiket veszélyek fenyegetnek és szerenésétlenségek üldöznek: Testvériséged buzgalmában erős védőfalat emelt a közjónak²⁾.

Pázmány más alkalmakkor is örömmel fordult a szent székhöz, nemesak dispensációk és engedélyek végett,³⁾ hanem más ügyekben is. Az általa alapított intézeteknek a

¹⁾ A Senkviczky küldetésére vonatkozó iratok Prim. egyh. levél.

²⁾ A breve (datum nélkül) VIII. Orbán levelei között Rómában a sz. Ágoston rend kézirati gyűjteményében.

³⁾ Így p. o. a Czobor Imre és Thurzó Borbála házasságánál előforduló akadályok ügyében a bécsi nuntius 1627. sept. 11, 1628. marc. 21 s april. 1-én ír Pázmánynak. Ezen levelek a római mellékletekkel Pray kézirati gyűjt.

pápai áldás és megerősítés kieszközlése által igyekezett állandóságot biztosítani. ¹⁾ Folyamodott, hogy sz. Alajos tünepét a magyar egyházban is megülni lehessen; ²⁾ hogy sz. István és sz. Adalbert officiumjai a római misekönyv és breviariumba fölvétessenek; ³⁾ hogy a kassai vértanúk ereklyéit köztisztelet végett kitchesse. ⁴⁾

1625-ben egy jogi kérdés eldöntésére a SS. Rituum Congregatiót kérte föl. Telegdy János kalocsai érsek a török hódítás által kiszorítva érsekségéből, a nyitrai püspökséget kormányozta s ennek területén is használta az érseki palliumot és keresztet, a metropolita hatóság jelvényeit. Pázmány az ellen kifogást tett s a Congregatio is az ő javára döntötte el a kérdést, megállapítván, hogy a kalocsai érsek az esztergomi érseki tartomány területén nincs följogosítva az érseki jelvények használatára. A primás biztosítva látván ezen végzés által jogait, engedelkenynek bizonyítá magát. Telegdynak — „az irányában viseltető különös testvéri vonzalma által indítatva“ — megengedé, hogy a palliumot az év öt főünnepén a nyitrai egyházmegye területén is viselhesse ⁵⁾.

Nagyobb fontossággal bírt azon díjak ügye, melyeket a magyar püspököknek kineveztetésük alkalmával a megerősítésért s az erről kiállított bullákért a római cúriánál fizetniök kelle. Ezen díjak jelentékeny összegeket képviseltek, s lefizetésükre a püspökök legtöbben, jövedelmeiktől megfosztva és különfélekép terhelve lévén, nem voltak képesek.

¹⁾ L. e kötet I. könyv.

²⁾ A folyamodvány (dátum nélkül) Pray kézirati gyűjteményében.

³⁾ L. e kötet utóbbi helyeit.

⁴⁾ A folyamodvány mely 1628. szept. 23-án kelt Millernél I. 235. l. Ugyanott található Pázmány egy 1627-iki folyamodása, a melyben jubilaum előnyeit Magyarországra kiterjesztetni kéri I. 1881.

⁵⁾ A congregatio levele 1625. marc. 1. És Pázmány nyilatkozata 1625. júl. 1. Miller I. 75 s KK. 11..

A szentszék a mohácsi vész óta, tekintettel a magyar püspökök helyzetére, bulláikat a díjak elengedése mellett szokta kiállíttatni. De a XVII. ik század első tizedeiben, épen Pázmány érseki kormányának idejében, ismét követelni kezdette ama díjakat s ha ezek meg nem fizettettek, a bullákat megtagadta. Ily körülmények között az újon kinevezett püspökök, némely hittudósok tanácsára, nem folyamodtak többé a megerősítésért, nem is szenteltették föl magukat, hanem miután a király által kinevezettek, haladéktalanul átvették megyéik igazgatását.¹⁾

Caraffa pápai nuntius értesülvén ezen, az egyház kánonaival ellenkező, gyakorlatról, az 1625-iki országgyűlés alkalmával fölkérte Pázmányt, hívná föl a püspököket, hogy a megerősítésért folyamodjanak; egyúttal kilátásba helyezé, hogy a bullák a díjak legnagyobb részének elengedése mellett, „*per viam secretam*“, csekély költséggel fognak kiállíttatni.²⁾

Pázmány, ki a magyar püspökök eljárását szintén incorectnek tartotta, örömmel fogadta a nuntius ígérését s biztosítá, hogy a püspökök sietni fognak a pápai megerősítést kieszközölni. „Vajha visszahelyeztetnék a magyar egyház régi virágzó állásába — írta — ; s ekkor örömmel fogadnák a püspökök fényes díj árán, miért most csak csekély összegeket képesek ajánlani“³⁾.

¹⁾ Pázmány 1626 július 27-én írja: „Certe me conscio factum non est, consultarunt tamen nonnulli cum Theologis, an in conscientia securi sint Episcopi, qui consecrationis beneficium, ideirco non obtinent, quod taxa a 100 annis insolita exigitur. Et securos pronuntiarunt.“

²⁾ Ludovisi bibornok 1625. március 26-án írt a bécsi nuntiusnak a magyar püspökök megerősítési díjai felől, s az hihetőleg ennek folytán hozta szönyegre e kérdést. (A levél Hevenesy kézirati gyűjteményének V. kötetével elveszett.)

³⁾ Pázmány a nuntiusnak. 1625. dec. 2. Kaprinay kézirati gyűjteményében.

Pázmány fölhívására 1626 elején több püspök lépéseket tett a bullák elnyeréseért. Dallos Miklós győri püspök volt közöttök az első. S ez támaszkodva a nuntius ígéreteré, 200 aranyat küldött Rómába, remélvén, hogy ott ezen összeggel megelégedni fognak. De rövid idő múlva azon leverő tudósítást vette, hogy a szent atya a kegyelmet, melyben elődei régebben a magyar főpapokat részesítették, nem ismeri el jogérvényes előzménynek; minélfogva a küldött összesen fölül még 800 aranyra van szükség.

Ez fájdalmas hatást gyakorolt a püspökökre és Pázmányra. Nem tudták elhinni, hogy a római nyilatkozat csakugyan a pápától származik. A primás emiatt fölkérte a bécsi nuntius, hogy a szent atyától megnyugtató határozatot eszközöljön ki. S törekvései, melyeket a király is támogatott, utóbb célt értek ¹⁾.

Pázmány Róma támogatását a magyarországi papnevelés érdekében is igénybe vette. 1622-ben V. Pál pápához folyamodott, hogy a nagyszombati jezsuitáknak papnövendékek és nemes ifjak nevelési költségeire segélyösszegeket utalványozzon ²⁾. 1626-ban pedig VIII. Orbánál tett lépéseket, — részint a bécsi nuntius, részint saját küldötte által — hogy a bécsi, gráciei és olmüezi pápai collegiumban néhány magyar ifju befogadását elrendelje; buzdítá egyik elődjének, XIII. Gergelynek követésére, ki a kolosvári jezsuita collegiumot évenként ezer arannyal segítette, a mely összesen mintegy husz nemes ifjú nevelési költségei födöztettek; ha a nagyszombati, vagy pozsonyi jezsuita

¹⁾ Pázmány a bécsi nuntiusnak 1626. július 27. Ugyanott.

²⁾ L. e. kötet V. könyvét.

collegiumok — mondá — hasonló pápai segélyben részesíttetnének, az üdvös eredmények most sem maradnának el ¹⁾).

A Propagandától is remélt támogatást. „Végtelen örömmel győződtem meg — írja egy alkalommal — hogy a török által pusztulásra jutott hazánk a Congregatio gondoskodását magára vonta.²⁾; vonná bár magára jövőben is Mert itt a tíz éves háború és a régibb főpapok hanyagsága következtében nagy szükség uralkodik papokban . . . Én ugyan mindent megteszek, mi hatalmamban áll, érseki jövedelmeim két harmadrészét . . . papnöveldek és collégiumok alapítására fordítom; de a nagy romlás következményeinek ellátására magam nem vagyok képes. Vajha a Congregatio gondoskodnék segélyezésünkől, hogy papokat nyerhessünk; mert az eretnekek elhatalmasodását főleg papok hiánya okozta“ ³⁾).

Pázmány emellett érvényesíteni igyekezett azon jogokat, melyeket a magyar püspöki kar a római magyar-né-

¹⁾ Pázmány ez ügyben ír a bécsi nuntiusnak 1626 marc. 25. (Ered. fog. Pray kézirati gyűjt.) s a királynak 1628. febr. 4. (Ered. fog. Prim. vil. lev.) Senkviczyt pedig, kit 1627-ben ad visitanda limina Apostolorum Rómába küld, megbizza, hogy a pápának és a de propaganda fide Congregatio figyelmét a magyar papnevelés ügyének fölkarolására fordítsa.

²⁾ Ugyanis a Congregatio 1627. oct. 9-iki ülésében a sz. Ferenc rend tartományfőnökének jelentése került szőnyegre, melyben kiemeli, hogy Szegeden a katolikusok lelkész hiányában a prot. prédikátorokhoz szoktak fordulni. A Congregatio a bécsi nuntius által fölhívta Pázmányt, hogy e bajon segítsen. „Szegeden — írja ez —, mely a váci, vagy esanádi megyéhez tartozik, laknak sz. Ferencz rendü atyák, kik a vidéken is végzik a lelkészi teendőket“, miután a török nem tűr meg más papokat, lehet Bosniában, vagy Szerbországban is létezik ily nevű hely; de ezen helyek sem a magam, sem suffragáneusaim megyéihez nem tartoznak.“ Ezzel kapcsolatban hozza szőnyegre a papnevelés ügyét, mely annyira szíven fekszik.

³⁾ Pázmáynak 1627. nov. 30-án a bécsi nuntiushoz intézett levele. Ered. fog. Prim. vil. lev.

met collegium tizenkét helyének betöltésére birt.¹⁾ Alig kezdettek a Bethlen első hadjárata által támasztott zavarok csillapulni, midőn találkoztak jeles ifjak, készek tudományszomjuk kielégítését az örök város főbb iskoláiban keresni. 1621 őszén egy magyar és egy horvát ifjú zarándokol Rómába. Amaz Lippay György, küldőjének a primási széken utóda²⁾).

A következő években is többen jelöltettek ki a collegiumban megürült helyek elfoglalására; de némelyek mielőtt utnak indultak kedvüket elvesztették, mások utiköltség hiányában kényszerültek hon maradni. Egy alkalommal pedig a kijelölt ifjak már készen állottak az elutazásra, midőn valamely hamis pápai decretum által elijesztettek. Így történt, hogy hat év alatt két pálos mellett, csak két magyar növendék tanult Rómában³⁾.

Végre 1626-ban Pázmány egész buzgalommal igyekezett elhárítani azon akadályokat, melyek a római collegium magyar helyeinek betöltését nehezítették. Mindenekelőtt kifogásai voltak azon gyakorlat ellen, melyszerint a Rómába küldendő ifjakat előlegesen valamelyik jezsuita collegium rectora által megvizsgáltatni, bizonyítványaikat

¹⁾ 1622-ben a magyar püspökök sopronyi tanácskozmánya fölkérte a pápát, hogy a magyar növendékek részére föntartott 12 helyet szaporítsa, vagy legalább eszközölje, hogy ezeket rendesen betölteni lehessen. L. e. kötet V. könyvét.

²⁾ A collegium növendékeinek névjegyzékéből.

³⁾ A római collegium rectora, Castorius jezs. atya — miként maga írja — fájdalommal látván, hogy a magyar helyek éveken át betöltetlenül hagyatnak, fölszólítja a magyarországi jezsuitákat és azon magyar papokat, kik a collegiumban nyerték kiképeztetésüket, hogy magyar növendékeket küldjenek; de sikertelenül. Eszterházy nádor és több magyar főúr a pápához intézett levelökben szintén kijelentették, hogy nem voltak képesek alkalmas ifjakat találni, kik hajlandók lettek volna Rómába menni. — Castoriusnak alább idézendő 1626-iki emlékiratából.

a római intézet rectorához küldeni s ennek válaszát bevárni kellett; csak ha a kedvező válasz megérkezett, lehetett az ifjakat utnak boesátani. Ezen eljárás sok nehézséggel volt összekötve. Gyakran hiányzott alkalom az ifjakat jezsuita igazgató által megvizsgáltatni, vagy a bizonyítványokat Rómába küldeni; nem egyszer a római válasz útközben elveszett, vagy hosszú ideig elmaradt, mi alatt az ifjak kedvüket veszítették. Azután sértette önérzetét, hogy kiket maga alkalmasoknak itél, nem fogadtatnak be föltétlenül; annál inkább mert a főpap legilletékesebb annak megítélésére, kik fognak megyéjének hasznára válni. Emiatt kívánta, hogy kiket maga, vagy püspöktársai küldenek, nehézség nélkül fogadtassanak be.

Rómában azt is követelték, hogy az ifjak, midőn az intézetbe lépnek, magukkal hozzák a v i s s z a u t a z á s u k r a s z ü k s é g e s k ö l t s é g e k e t; miután gyakran betegség, vagy más körülmények folytán kénytelenek voltak, tanulmányaik bevégezte előtt visszatérni hazájukba. Azonban a magyar főpapoknak ily pénzküldeményekre nem volt mindig biztos alkalmuk, ha pedig az ifjak magukkal viszik a pénzt, félni lehetett, hogy útközben rablók által kifosztatnak. Emiatt Pázmány a magyar főpapoknak kivételesen megengedtetni kérte, hogy ezen pénzszeget bármikor beküldhessék. Egyébiránt ekkor már azon gondolattal foglalkozott, hogy Rómában 2000 scudót fog örök alapítványképen elhelyezni, melynek kamatjaiból a Magyarországra visszatérő növendékek utiköltségei fődöztessenek.

Végre méltányosnak tartotta, hogy miután az elmúlt években a collegium magyar helyei nagyrészt nem voltak betöltve, s eként a magyar alapítvány jövedelmeiből — melyek évenként mintegy 1400 scudóra rugtak — jelentékeny összeget lehetett megtakarítani: a jövő években n a g y o b b s z á m u magyar ifjak fogadtassanak be; s megállapíttassék, hogy a

magyar helyek, ha bármily oknál fogva üresedésben hagyatnak, ne töltsessenek be más nemzetbeli növendékekkel, hanem megengedve legyen a magyar főpapoknak a következő években több ifju küldése által pótolni a hiányt ¹⁾).

Pázmány ezen óhajlásait a bécsi nuntius közvetítése által terjesztette elő Rómában ²⁾). De a collegium igazgatója nem volt tekintettel Magyarország rendkívüli viszonyaira s a pápai intézkedésekre hivatkozva, nem volt hajlandó az eddigi gyakorlattól eltérni. Miután pedig a primás szóba hozta az egyesített magyar és német intézet elkülönítését: az igazgató ezt lehetetlennek mondá, mert — ugymond — ha a magyar alapítvány jövedelmeiből külön háztartást vinni, előjárakat és szolgaszemélyzetet tartani kellene, a növendékekre csak igen kevés maradna ³⁾).

Pázmányra kellemetlenül hatott méltányos kérelmeinek visszautasítása. Főleg abban látott komoly sérelmet, hogy az igazgató határozottan ragaszkodik a Rómába küldendő ifjakkal egy jezsuita atya általi előleges megvizsgálatásához. „Csudálatos — írja éles gúnnyal — az egyház alkalmasoknak ítéli a főpapokat azok megvizsgálására, kik az egyházi rendekhez, vagy a papi hivatalok gyakorlatahoz bocsátandók, és néhány növendék megvizsgálását nem hiszik reájuk bízhatni, csak azt engedik meg, hogy a költségeket magukra vállalják.“ S miként más alkalmakkor, kész volt magát a legnagyobb hátrányoknak kitenni, mint türni, mit sérelmesnek és

¹⁾ Pázmány ily című emlékirata: „Puncta in quibus connivendum videtur Alumnis Ungaris Romam mittendis.“ Ered. fog. Pray kézirati gyűjtem.

²⁾ Pázmány a nuntiusához 1626 marc. 25. Ered. fog. Ugyanott.

³⁾ Castorius atyának 1626 május. 9-én és június 13-án Argentus atyához — a J. T. németországi visitátorához — intézett levele eredetiben Pray kézirati gyűjt. Argentus — ki a primás és a római rector közötti tárgyalásokban közvetítői szerepet játszik — e két levelet átküldé Pázmánynak.

igazságtalannak tartott. Kijelenté, hogy a magyar növendékeket mindaddig nem fogja a római collegiumba küldeni, míg kívánatait teljesítik. „Tisztelendő Uraságod lássa — így szól — mikép fogja magát Isten és világ előtt a magyar nemzet érdekeinek elhanyagolása miatt igazolni. Én Isten segítségével csekély tehetségemhez képest igyekezni fogok más módon gondoskodni az egyház szükségéről“ ¹⁾).

De nem szorítkozott elégtelenségének illetően kifejezésére. A „de propaganda fide Congregatióhoz“ — melynek fölügyelete alatt állott a római magyar-német collegium — fordult kérelmeivel ²⁾. Előterjesztései november közepétáján vétettek tanácskozás alá s oly fontosaknak látszottak, hogy a Congregatió ülésén a pápa személyesen elnökölt. Az eredmény kedvezőtlen volt. A bibornokok nem hitték elfogadhatóknak az intézet alapszabályainak javaslatba hozott módosítását. Ha a magyar ifjak — mondták — kivételes kedvezményekben részesíttetnek, más országok főpapjai is hasonló igényekkel fognak föllépni. S csak csekély tekintetet tanúsítottak a magyar viszonyok iránt, midőn a collegium rectorát utasították, hogy „a magyar ifjak megvizsgálásában ne alkalmazza a rendes szigort“ ³⁾).

¹⁾ Pázmány Castoriushoz Nagyszombatból 1626 július 11. Ered. fog. Ugyanott.

²⁾ Pázmány ugyanekkor egy más ügyre is fölhívta a Congregatió figyelmét, hogy miután a „Hospitale Hungarorum S. Stephani R. prope Basilicam S. Petri“ a magyar collegiummal egyesítve van, intézkedjék, miszerint a Rómába zarándokoló magyarok — kiknek száma különben is igen csekély — ott régi szokás szerint három napon át ellátást nyerjenek. Pázmány idetett emlékirata és 1626. aug. 23-án a collegium protectoraihoz és a jezsuita generalishoz intézett levelei. Ered. fog. Ugyanott.

³⁾ Mutius Vitellescus rendfőnöknek 1628 nov. 28-án és a bécsi nuntiusnak dec. 9-én Pázmányhoz intézett levelei. Ered. Ugyanott.

Pázmány megnyugodott a legfelsőbb forum ítélén. S nem habozott alkalmazkodni azon körülményekhez, melyeket megmásítani nem volt képes.

1627 nyarán 1333 aranyat küldött Rómába, a mely alapítványi tőke 6%-os kamataiból az esztergomi egyházmegye hazájukba visszatérő növendékeinek utiköltségeit kelle fődözni. Kik e segílyt igénybe veszik, kötelesek voltak okmányilag fogadni, hogy az esztergomi egyházmegye szolgálatában legalább három évet fognak tölteni ¹⁾ Egy növendék utazási költségeire 40 scudo számittatott, a mely összeg később elégtelennek bizonyult s 65 scudora emeltetett ²⁾).

A primás ugyanakkor gondoskodott, hogy mielőbb tehetséges ifjakat küldhessen az örök városba ³⁾ S 1627 szeptember 10-én tizenegyen érkeztek oda; közöttök találjuk Szelepchényi Györgyöt, utóbb az ország

¹⁾ Pázmány kikötötte, hogy ha több éven át nem találkoznának, kik a kamatokat igénybe veszik s ezek jelentékeny összegre szaporodnak, tartozzék a római rector valamelyik magyarországi jezsuita előjárót fölhívni, hogy az alapítvány költségein magyar ifjakat küldjön a collegiumba. Az alapító okmány kelt Bécsben 1627. jún. 2. Hiteles alakban kiállított példányai az eszt. prim. és kápt. lev. A jezsuita generalis 1627. júl. 3-án örömmel fogadja az alapítványt. Ered. Pray. gyűjtem.

²⁾ Pázmánynak eziránt Rómában kiállított s 1632. május 30-án kelt okmányai az eszterg. prim. és kápt. lev.

³⁾ Mily gondot fordított az ifjak megválasztására 1627 július 6-án a bécsi Pazmaueum rectorához intézett levele bizonyítja: „Sollicitant me valde — irja — ut Senkvicz, qui illic (Bécsben) est cum aliis Romam mittatur . . . Ego non libenter ianuam hanc aperio, ne et alii inquieti eo aspirent. R. V. cum P. Rectore conferat et si iudicant non mittendum, non mittam . . . Quaeso R. V. laboret, si qui studiosi velint ire Romam ad studia . . . ea dere scribat, quatuor vel quinque adhuc necessarii. Faciet mihi gratum, si habere poterit.“ Eredeti Pray gyűjtem.

nagynevű primását ¹⁾). Ezek nemesak az intézet előjárói, a pápa által is szívélyes fogadtatásban részesítették ²⁾). A következő négy év tartama alatt ismét öt magyar küldetett az időközben megírt helyekre; közülök kiemelhetni Bosnyák Istvánt, utóbb Veszprém és Nyitra lelkes főpapját, meg Jakusics György bárót előkelő főúri család sarját, ki elhagyva a császári udvart, hol az ifjabb király kedvelt kamarása volt, az egyház szolgálatába lépett s néhány év múlva a pozsonyi prépostságra emeltetett, melyet utóbb a boszniai, majd a veszprémi püspökséggel cserélt föl ³⁾).

Eként a magyar ifjak részére föntartott helyek betöltve voltak. De ekkor ismét az intézet zilált anyagi viszonyai kezdtek Pázmányt aggasztani. Az intézet igazgatója már 1629-ben jelezte ezt s kiemelte, hogy szükséges leendő a magyar növendékek számát leszállítani ⁴⁾). A következő évben pedig megpendíté a segélyezés eszméjét, melyet a primás utóbb készséggel és sikeresen fölkarolt ⁵⁾).

¹⁾ A 11 ifjú között 7 esztergomi, 3 egri, s 1 pécssegyházmegyei volt. A collegium lajstromaiból.

²⁾ A jezsuita generalis 1627. oct. 9-iki levele Pázmányhoz. Ered. Pray gyűjt.

³⁾ A collegium lajstromaiból. Pázmánynak Jakusich részére a császár római követéhez intézett olasz levele, és a római rectorinak 1630 oct. 5-én Pázmányhoz intézett jelentése. Pray gyűjtem.

⁴⁾ „Quod vero de pecuniario subsidio Collegio ferendo mentionem fieri patiamur, Italiae clades et magnae, in quibus pluribus iam annis versatur Collegium, difficultates faciunt, quarum etiam causa non modo paucissimi etiam germani recipiuntur, verum etiam plerique iam recepti et vocati differuntur.“ 1629. oct. 5-én kelt levele. Eredeti. Ugyanott.

⁵⁾ 1630 oct. 5-én kelt levele. Eredeti. Ugyanott.

Történeti emlékeink kétségtelenné teszik, hogy II. Sylvester pápa, midőn első szent királyunknak térítői buzgalmáról Astrik elbeszéléséből értesült, fölkiáltott: „Én csak apostoli vagyok, István apostol!“ És elismerését, tiszteletét bebizonyítandó, őt és utódait az egyház rendezésének teljes hatalmával ruházta föl; továbbá a korona mellett keresztet is küldött neki, mint „az apostolság címérét“, melyet maga előtt vitethessen s utódjai is vitethessenek.

Szent István és utódai minden időkben éltek az apostoli jogokkal és ünnepélyes alkalmakkor használták az apostoli keresztet. De az „apostoli király“ címének használatáról régibb emlékeink hallgatnak. S úgy látszik királyaink már korán mellőzték e címet, bár ismeretes volt előttük, hogy erre joguk van, s meg is kísérelték jogukat a szentszék előtt érvényre emelni.

Midőn VIII. Henrik angol király, X. Leo engedélyével a „Defensor fidei“ címet fölvette, II. Ulászló is lépéseket tett Rómában, hogy az „apostoli“ cím használatának megújítása helybenhagyassék. Azonban sikertelenül ¹⁾.

Azóta több mint egy századig feledés fődte e címkérdést, míg II. Ferdinánd ifjabb király 1626 nyarán újabban szőnyegre hozta s ez ügyben Pázmány véleményét kikérte. „Miután látjuk és tapasztaljuk — írja az ifju

¹⁾ Barberini bibornok-államtitkár 1627. september 11-én írja a bécsi nuntiusnak: „Si ha memoria, che di questa materia fu discorso altre volte in tempo di Leone X. con occasione del Re d' Inghilterra.“ És september 28-án: „Nel tempo di Leone X, quando fu dato il titolo di Defensor fidei al Re d' Inghilterra, fu trattato anco di questo di Apostolico.“

fejedelem — hogy az „apostoli király“ címének használata feledésbe ment: kötelességünknek tartjuk föntartani és visszaszerezni a kiváltságokat, melyeket elődeink erényei szereztek az országnak. Emiatt megkérdezni kívántunk Titeket, mint az ország primását: vajjon elődeink közül, kik és meddig nevezték magukat „apostoli királyoknak?“ vajjon a szent szék különös engedményezése vagy egyedül a Sylvesterféle adományozás alapján használták e címet? és végre vajjon megújitható e jelenleg ama cím használata“ ¹⁾).

Pázmány meglepő közönyvel fogadta az ifjabb király e fölszólítását. Kérdéseire részben épen nem, részben kevésbé kielégítőleg adott választ. Utal arra, hogy nem ismeri a k. levéltár okmányait, melyek Buda eleste alkalmával megmentettek s Bécsben vagy a pozsonyi kamara levéltárában helyeztetek el. S így Hartvikból, I. Lajos törvénykönyvéből, Bonfin munkájából, a Harmaskönyvből és Bellarminból vett némely ismeretes idézetek összeállítására szorítkozik, melyek a sz. István részére adományozott apostoli jogok és jelvényről szólnak ²⁾. Az apostoli cím kérdését hallgatással mellőzi, megújításának jogosultságáról, visszaszerzésének módozatairól egy szóval sem tesz említést. Ezt kétfélekép lehet magyarázni. Vagy nem helyezett súlyt arra, vajjon királyaink az apostoli címmel élnek e vagy nem; vagy pedig előrelátta, hogy az ifjabb király szándékait Rómában nem fogják szívesen látni.

¹⁾ A levél ered. Pray kézirat. gyűjt. Közli Podhraczký Pázmány Élete 56. l.

²⁾ Pázmány válasza 1627 aug. 5. Ered. fog. Pray kézirat. gyűjt. Közli Podhraczký (i. m. 57. l.) ki csudálatos, a mellékletet, melyre a levél hivatkozik nem találta ott, pedig az hozzá van csatolva s ily czim áll élén: „S. Stephanus Rex Hungariae titulo Apostolatus et praeferendae crucis potestate insignitus.“

III. Ferdinánd ezen ügyben a nuntiussal is értekezett, ki azonban nem sok reménnyel kecségtette. „A pápa — mondá — századok által szentesített gyakorlattal áll szemben, s mielőtt ily újításhoz jóváhagyását adja, kényszerítve van komolyan megfontolni a dolgot.“

A s z e n t s z é k, a királyi kívánatról értesülván, azt első pillanatban szívesen fogadta s úgy tekintette, mint az ifjú fejedlem vallásos buzgalmának és a pápai kitüntetések iránti tiszteletének jelét. De behatóbb megfontolás után, komoly aggodalmak merültek föl az iránt, hogy az új címmel talán új jogokat is fognak igénybe venni. S ennek hatása alatt a bécsi nuntius utasított: igyekezzék — anélkül, hogy kitűnnék, miszerint hivatalos parancs folytán eselekszik — oda hatni, hogy a király kívánatától elálljon. Előadnia kelle, hogy bár a régi királyok használták e kiváltságos címet; de a feledésbe ment régi szokás megújítása azonos új gyakorlat életbe léptetésénél; továbbá az apostoli cím fölvétele csak azon esetre emelné a királyi méltóság fényét, ha arra kiváló esemény adna alkalmat; végre értésül kelle adnia, hogy ha a címet tényleg fölvenné, ezt Rómában rossz néven vehetnék, miután ehhez a pápa és a bibornoki collegium előleges jóváhagyására lenne szüksége.

A nuntius a vett utasítás szellemében járt el. De bár sikerült III. Ferdinándot, — kinek figyelmét fontosabb tárgy, római és cseh királylyá választása vette igénybe, — lebeszélni ¹⁾;

¹⁾ „Vossignoria rispose bene, che Nostro Signore ha trovata la strada fatta.“ És „Se venisse fatto altro motivo a Vossignoria circa il titolo Ap. potra ella procurar c o m o d a s e d i tener lontani questi pensieri, mettendo in considerazione, che quando anche tal prerogativa fosse stata in uso anticamente, nondimeno il repigliar certi costumi

az nem ejtette el, csak elnapolta ohajtásának valóítását. 1629-ben ismét fölkarolja kedvene eszméjét.

Ez alkalommal bizonyos fra Valeriano capucinus atya volt ügynöke, ki a bécsi nuntiussal új tárgyalásokat kezdett. A római curia az „apostoli cím“ fölvételét nem szándékozott megengedni; de ezt egyenesen megtiltani sem akarta. Ezen körülmény, a capucinus alkalmatlan sürgetéseivel szemben, kinos helyzetbe hozta a nuntiust. „Szenvedje türelemmel e kellemetlenséget — írja neki tréfásan az államtitkár —; tekintse poenitentia gyanánt“ ¹⁾).

Fra Valeriano utóbb az államtitkár türelmét is próbára tette. Miután ugyanis a nuntiusnál célt nem ért, Rómába küldött egy emlékiratot, melyben érvelését leginkább Verböczy Hármaskönyvének azon helyére alapítá, hol sz. Istvánnak Szilveszter pápától nyert előjogairól értekezik ²⁾. Barberini bibornokot ezen érvek nem győzték meg; sőt az apostoli jogok fejtegetésében oly lehozásokkal találkozott, melyek aggodalmait fokozták. Emiatt közvetlenül tanulmányozni ohajtá a kutfőket s fölhívta a bécsi nuntiust, hogy a Tripartitum egy példányát megküldje.

obsoleti e lo stesso, che introdurre una novità . . . Questi e simili altri concetti potra ella anteporre como i suoi pensieri.“ Az államtitkár 1627 szept. 11 s 18-iki jegyzékei. A nuntius 1627 oct. 12. jelentése.

¹⁾ Az államtitkár 1629. júl. 21-iki titkos jegyekbe foglalt jegyzéke.

²⁾ Az államtitkár 1629 november 3-án, titkos jegyekbe foglalt, jegyzékében írja: „Dalla copia mandata da fra Valeriano per il titolo d' Apostolico delle Re d' Ungheria non si ragvaglio argomento concludense, anzi perche vi siano delle cose, che non bene olent; pero desidero, che V. S. procuri di cercar mandarmi quel libro chiamato Stephanus Verböczyus.“

III. Ferdinand ezalatt kétségkívül értesült a hangulatról, mely Rómában uralkodott s jónak látta az apostoli cím további sürgetésével fölthagyni. S a mi neki nem sikerült, azt kivitte Mária Terézia királynő, kinek kérelmére XIV. Kelemen Magyarország királyait az apostoli cím használatára följogosította.

HETEDIK KÖNYV.

(1628—1631.)

I.

Bethlen magatartása 1628-ban. — Tervei. — Pázmány és az olaszországi háború. — Bethlen betegsége. — Végso intézkedései. — Brandenburgi Katalin áttérése a kath. egyházba. — Bethlen halála.

II. Ferdinánd 1627 őszén Prágába utazott, hol fiát III. Ferdinándot Csehország királyává koronáztatta. Ezen ünnepélyes eselekvény politikai fontossággal is bírt, miután azt a fehérhegyi ütközet után elnyomott és lealázott eszlek nemzeti és állami létük elismerése gyanánt tekinthették. A király huzamos habozás után határozta el magát ezen lépésre, melyre Pázmány által a jog és közjó nevében ismételve fölhívatott ¹⁾).

A király távollétének tartamára ²⁾ Eszterházy Miklóst nevezte helytartójjá ³⁾), utasítván, hogy az országos ügyeket a primással egyetértőleg intézze el. „Inteni akarom kegyelmedet — írja neki —, hogy az ország első rendű főuraival, főképen az esztergomi érsek őméltóságával jó egyetértésben legyen; ha kegyelmetek, mint az ország első oszlopai egyetértők, a tekintetes ország soha sem szenved romlást ⁴⁾).

¹⁾ L. e kötet VI. k.

²⁾ A király elutazása előtt september 22-ére a nádort és Pázmányt Bécsbe hívta meg. Miller I. 197. 1. és Eszterházy III. 192 1.

³⁾ Miről ez a megyéket körlevelek útján értesíti. Tört. Tár. VIII. 17 1.

⁴⁾ Eszterházi III.

köttetésben állott uralkodójával ¹⁾. Leveleik főleg az erdélyi fejedelemmel foglalkoztak, kinek magatartása ismét aggodalmakat keltett. Nem szűnt meg a porta bizalmatlanságát a király iránt ápolni ²⁾ s a török főurakkal elhíttetni igyekezett, hogy őt Bécsben fényes ígéretekkel akarják a porta elleni háborúra bírni ³⁾.

Másrészről föntartandó hitelét a királyi udvarnál: főleg Pázmányt kívánta lekötelezni ⁴⁾, s evégett örömmel megragadta az alkalmat midőn általa fölhivatott, eszközölje ki a portán, hogy a magyarországi falvak, melyek a békekötések sérelmével, 1619 óta a török hódoltságához csatoltattak, visszaadassanak. Bethlen ekkor 1627 végén bizalmas udvari emberét az ifjú Kemény Jánost — kinek emlékét a történelem irodalmában érdekes emlékirata, a történelem lapjain viszontagságteljes fejedelemsége örökíti; — küldé Pázmányhoz. Értesíté, hogy a falvak visszabocsátása érdekében mindent meg-

¹⁾ A király octóber 18-án köszöni Pázmánynak a tőle vett tudósításokat s közli vele a fejedelemhez irt levelet. Octóber 27-én ismét az erdélyi ügyekről értesíti őt. Miller I. 199 s kk. II.

²⁾ L. utasítását Mikó Ferenc portai követe részére. 1627. oct. 27. Ered. T. A. II. 364 s kk. II.

³⁾ „Istenünk bizonyágunk — írja — a pápa koronás császárral együtt, hogy in Regem creálunk, Moldovát, Havasalföldet, Dunán innen való tartományokat Pesten alól, . . . ígérük s emellett sok kincset.“ Horváth M. hitelt ad ezen állításnak s megjegyzi, hogy B-t Pázmány ámitotta ily kilátásokkal. (Magy. T. III. 615 l.) De kétségtelen, hogy Bécsben nem tettek Bethlennek ily ígéretek, sőt a török elleni föllépésre vonatkozó ajánlatait ismételve viszontasították. Hogy pedig Pázmány ily ajánlatokat nem tett, kitűnik 1627 dec. 28-án a királyhoz intézett leveléből. Irja, hogy értesült: Bethlenium urgere in Porta, ut Moldaviam et Valachiam sibi concedant, atque ita Rex Daciae declaratur. Et quamvis ego existimem non ita delirare Tuecam, ut contra artem guberandi hominem audacem, inquietum, mutabilem et vafrum usque adeo crescere velit bonum tamen erit attendere in Porta.“ (Pray Epist. Proc. III 407 l.)

⁴⁾ Bethlen 1627-ben Pázmányhoz irt leveleiben hízegő hangon szól s aug. 29-én „jó akaró öcsének“ írja magát alá.

tett; de a porta csak azon esetre fog engedni, ha anélkül a béke föntartása nem lehetséges; ajánlá tehát, hogy a király a legnagyobb határozottsággal hangsúlyozza követelését ¹⁾.

A primás hálát mondott a fejedelem közbenjárásaért; ²⁾ de annyira pessimista volt, hogy szolgálatai és tanácsai nem kevésbé aggasztották, mint ellenségeskedései és vádjai. Lelkében azon gyanu ébrédt föl, hogy Bethlen ezen javaslata által a király és porta között háborúra vezető bonyodalmakat ohajt előidézni ³⁾. S a gyanu a király előtt sem látszott indokolatlannak ⁴⁾.

De hihető, hogy esalódtak. Bethlen most ismét fölkarolta régiebb tervét: a kereszténységnek — a meddő testvéri háborúban, a jólét és haladás oly nagy veszélyével fölemésztett — erőit egy nagy vállalatban egyesíteni, az izlam európai hatalmának megsemmisítésére vezérelni ⁵⁾. 1628 elején Kemény

¹⁾ „Bizonyosan merem mondani — így szól — hogy visszaadják, csak könnyen ne engedjenek a török ráidőnek; hanem minél keményebben lehet, úgy viseljék magukat.“ Kemény Jánosnak Pázmányhoz intézett kelet nélküli emlékirata Miller I 244 skk. II. Erre utal Pázmány 1627 dec. 18-án a királyhoz intézett levelében: „Per cursorem Pr. Bethlenii, qui a Mte V. redibat (Ozmanközy 1627 oct.) significaveram Principi, bene ipsum de Hungaria mereri posse, si velit efficiendo, ut pagi . . . relaxentur Quid . . . per suum servitorem oretenus mihi referi iussit, adiunxi.“ Miller I 204 l.

²⁾ Pázmány Bethlenhez 1627 odc. 28 Nagyszombatból. Hazai Okmánytár IV. 475 l.

³⁾ Pázmány a királynak dec. 28: „Ego certe consilia Principis suspecta habeo, ne forte in eo laboret, ut bello Turcico Mtem V. implicet, atque ita successus rerum Germaniae retardet.“ Miller I 204 l.

⁴⁾ A király Pázmánynak 1628 jan. 13. Miller I 206 l.

⁵⁾ Kemény maga írja le „Immár véget vetvén a fejedelem is a római császárral való hadakozásának, török ellen való hadakozást forralnak vala s a fejedelemnek offerálták vala, hogy generalis exercituum extraneorum contra Turcam, melyre inclinatus is vala; mert noha színezték nekik, de keresztény gyomorból gyűlölte a pogányságot, reá is ígérte vala magát, ha az imperiumbeli hadakozást Császár sopíálhatja

Jánost másodízben küldé Pázmányhoz, hogy eziránt közbenjárását igénybe vegye ¹⁾).

A primás mindazáltal nem javasolta Bethlen ajánlatát. És befolyását Wallenstein hereeg sem volt képes ellensúlyozni, ki a török elleni háború eszméjét szokott erélyével és buzgalomával föl karolta ²⁾. A primás tartózkodó magatartását nem lehet annak tulajdonítani, mintha „inkább a protestantismus elnyomása fektűdt volna szívéen, mint a török kiűzése“ ³⁾. Ha politikájának egyedűli rugója a protestantismus gyűlölete leendett, kétszeres hévvel kelle megragadni minden eszközt, mely a török hatalom gyengítését kilátásba helyezé. Hisz jól tudta, hogy királyainkat a magyar protestantismus iránt kiméletre és türelemre leginkább azon aggodalom kényszeríté, miszerint türelmetlen üldözéssel a prot. rendeket a török karjaiba vezetnék. Pázmány magatartásának kulcsát inkább azon meggyőződésben találjuk, hogy a magyar elem föntartása és megszilárdítása mindenekfölött a béke megóvását követeli és azon bizalmatlanságban, mely Bethlen irányában szövetségesei körében ⁴⁾ ép úgy mint a császári udvarnál uralkodott ⁵⁾.

vala és több olyan hatalmas dologhoz a fejedelemtől proponáltatott szükséges mediumok suppeditáltattak vala.“ Autobiographia 119 l.

¹⁾ „Hogy pedig — írja Kemény — Cardinál által traktáltatott a dolog Római Császárral, oka ennek ez vala: mert az akkori Palatinus E. M. a fejedelemnek igen nagy aemulusa vala s vele nem mert communicálni semmit is.“ Ugyanott.

²⁾ Wallenstein terveiről ír a florenci követ 1628 april 22.

³⁾ Így szól Horváth M. Magy. Tört. III 614 l. És Szilágyi S. Erd. T. II 162 l.

⁴⁾ Sir Thomas Roe az angol kormány portai ügynöke írja felőle, hogy „természetében van a csalfaság“ és kormányát azon észrevétellel nyugtatta meg, hogy „ha Bethlennek csalnia kell, nem jó barátjait, hanem ellenségeit fogja megcsalni.“ Eszterházy II 151 l.

⁵⁾ A király folytonosan tartott Bethlen újabb támadásától. Erről tanuskodik Pázmánynyal folytatott levelezése, ki őt meggyugtadni igye-

A fejedelem tevékeny és nagyra törő lelke mindazáltal nem tudott nyugodni. Miután sem a királyt a török ellen, sem ezt a király ellen hadjáratra birni nem tudta, másféle kalandos vállalat tervével kezdett foglalkozni. Némely lengyel főúr, elégtelen Zsigmond király uralkodásával, kilátást nyújtott neki a lengyel koronára, ha azt fegyveres erővel kiküzdeni képes. S ő szívesen fogadta a fölhívást. 1628 őszén hadikészületeket tett s élénk diplomáciai összeköttetésbe helyezkedett a svédek hős királyával, az orosz ezárral, a portával és a tatárok chánjával ¹⁾.

A magyar kormányférfiak nem ismerték Bethlen titkos céljait és készületeit Magyarország ellen hitték irányozva. Emiatt april első napjaiban Selyén Pázmánynál összegyülekeztek s a teendőkről tanácskoztak. Szükségessnek látták Ujvárnak és Eperjesnek fölszerelését, ugyszintén lovas és gyalog hadaknak készen tartását ²⁾. S hogy Bethlen készületeinek valódi célját földerítsék, Kéry Jánost Erdélybe köldötték.

Az algyógyi fürdőokban betegen fekvő fejedelem

kezett. (A király Pázmányhoz 1628 marc. 7, 22, 31. april 25, 27. Pázmány a királyhoz april 4. Miller 204 skk 11.) Szól erről a florenci követ is jún. 3. — Pázmány tudósította Bethlent a felőle szárnyaló hírekről, melyeket levele (jún. 2. Pázmányhoz. Ered. Prim. vil. lev.) és Cserényi Farkas követe által megeáfolni iparkodott (Horváth M. M. T. 616 l.) Biztatóbb hatással hirt egy portai tudósítás, miszerint ott a fejedelemnek segélyt kereső ügynöke annyira rossz fogadtatásra talált, hogy majdnem a tengerbe dobták. (Bécsi nuntius 1628 júl. 8. Florenci követ. júl. 12.) Pázmány és a magyartanácsosok kétszer, július elején és szeptember végén Bécsbe hívtak, hogy az erdélyi állapotok felől tanácskozzanak, de ezeket nem találták nyugtalanítóknak. (Bécsi nuntius júl. 8. sept. 23 és 30.)

¹⁾ Bethlen portai követének Toldalaghy Mihálynak levelei Erd. Tört. Ad. I 218 skk. II. Pray Epist. Proc. III. 408 l.

²⁾ A nádor és a m. tanácsosok marcius végén Nagyszombatban törvényszéket tartottak és kirándultak Selyére. A fölterjesztés april 2-áról. Nemzeti Múzeumban.

szívélyesen fogadta Kéryt. Esküvel erősíté, hogy nincs szándéka megszegni a békét. „Nem vagyunk oly ítélletel, — írta általa Pázmánynak — hogy meg ne gondoljuk, miben álljon a hadakozás; annyi próbáját is vettük, hogy egyebet jó emlékezetünknek nemzetünk között való megmaradásánál kívánni nem akarunk; annálinkább kárával és fogyatkozásával előmenetelt magunknak keresni nem kívánunk“ ¹⁾. És néhány nappal utóbb egy titkára által irt levél végére reszkető kézzel e sorokat jegyzé: „Bizony nem az vagyok Uram én, a kinek kgd ítél, avagy is ugyan hisz lenni; mert én is keresztény embernek tartom magamat, lelkemet Istennek ő fgének tartom, conscientiamat nem akarom ledálni“ ²⁾.

Kéry meghozta ugyan a biztos tudósítást, hogy Bethlen Lengyelország ellen készül; de fölgyógyulása esetében valószínűnek tartotta, hogy megújítandja Magyarország elleni ellenséges föllépését ³⁾. S bár mindinkább súlyosbodó betegsége kényszeríté lengyelországi tervét is elnapolni, majd a halál arról végkép lemondani: végső órájáig rettegésben tartotta a királyt és kormányát. Pázmány e miatt mindent meg tett, hogy a királyt az ekkor keletkező olasz bonyodalmakba való avatkozástól, — mire a német államférfiak egy része, főleg a titkos tanács elnöke Eckemberg hg. buzdította, — visszatartsa.

1628-ban II. Vincemantuai fejedelem magtalan kimul-
tával a savoyai fejedelem és a francia nevers-i herceg tartot-

¹⁾ Bethlen május 2. Miller II. 5 skk. II.

²⁾ Bethlen Gábor és testvére István Száldobosról 1629 május 30-án irnak Pázmánynak. Másolatok. Nemzeti Múzeum.

³⁾ Kérynek küldetéséről szóló május 27-én kelt jelentése Pray Epist. Proc. III 411 s. kk. II. A király ezt június 2-án átküldi Pázmányhoz. „Caeterum — írja — e re fore consemus, si crebrius in eas partes (Erdélybe) alii, atque alii iam a Vobis, mox a R. H. Cancellario, subinde et a Palatino mittantur, qui ad statum illarumm partiu cognoscendum sint sufficientes.“ Miller II 9 l.

tak igényt a mantuai hercegségre. Amazt a Habsburgház, ezt Franciaország támogatta. S midőn a savoyai fejedelem spanyol segítséggel a montferratói grófságot tényleg birtokába vette: Richelieu francia hadakat küldött Olaszországba. Eként az örökösödési ügyből a francia és ausztriai befolyás újabb küzdelme fejlődött ki. II. Ferdinand soká habozott, vajjon részt vegyen-e ezen küzdelemben. A pápa és a kath. liga fejedelmei — bár különböző érdekek lebegtek szemeik előtt — minden áron visszatartóztatni igyekeztek ¹⁾).

Pázmány is ezekhez csatlakozott. Ő ugyanis attól tartott, hogy Bethlen kizsákmányolni fogja a király bonyodalmaait s félt, hogy a francia király az erdélyi fejedelmet és a portát ellenséges föllépésre indítandja. 1629 marcius elején megjelent az udvarnál és komoly előterjesztéseket tett a királynak. „Az olasz háború — mondá többi között — nagymértékben veszélyeztetné a kath. vallás és az osztrák ház érdekeit. Franciaország sietni fogna a portát és Bethlent újabb támadásokra birni; mert bizonyos, hogy Bethlent 1626-ban is francia befolyás határozta hadjáratára. És ha ismét fegyvert ragad, a német fejedelmek részint vallási és politikai okok, részint nagyravágyás és francia izgatás által indítatva, csatlakozni fognak hozzá.“ Az ifjabb királyt, III. Ferdinándot is meggyőzni igyekezett arról, hogy az olasz háború nagy veszélyeket fogna maga után vonni s római királylyá választását akadályozni fogná; ha pedig időközben atyja meghalálnék, koronáinak birtokát veszélyeztetné.

A primás föllépése nagy hatással birt. Igyekezeteiről s hozzájuk kapcsolt reményeiről a nuntius részletes jelentést küldött Rómába. „Nem lehet kételkedni — írja — hogy a

¹⁾ E. Arndt Gesch. des franz. Volkes, Lipcse 1846 III 133 l.

tisztelt főpapnak ékesszólása és tekintélye nagy hatást biztosít a felségre. Adja Isten, hogy ez maradandó s gyümölcsöző legyen a kath. vallás és a szorongatott Olaszhon javára“ ¹⁾. A római kúriánál is nagy fontosságot helyeztek Pázmány közbenjárására.

„Uraságodnak — írja az államtitkár — marcius 10-iki titkos jegyekbe foglalt jelentése előadja ama valóban apostoli szellemű lépéseket, melyeket az esztergomi érsek az olaszországi ügyek tárgyában a császárnál s az ifjabb királynál tett; s érveit, melyekkel a felségeket meggyőzni iparkodott, hogy az olaszországi háború által sem Istennek és a kath. vallásnak, sem a császári háznak és önmaguknak nem tesznek szolgálót. Reméljük, hogy a felségek tekintettel a fölszólalónak tulajdonaira és önzéstelenségére méltányolni fogják alapos észrevételeit. ő Szentsége áldásában részesíti őt s ha Uraságod jónak látja, értesítheti ő Szentségének megelégedése felől s buzdítsa további üdvös és szent igyekezetekre, melyeket ő Szentsége nagyra becsül, mert megjegyzé, hogy ily férfiú szava gyakran nagyobb hatással bír, mint egy nuntius küldetése“ ²⁾.

Pázmánynak nem volt szüksége buzdításra. Valahányszor Bécsben megjelent, soha sem mulasztá el a királyt és Eckemberg herceget a békés politika fölkarolására serkenteni. Ez iránt a királyi gyóntatónak, a nagybefolyású Lamormain atyának közbenjárását is igénybe vette. „Ha én lennék a császár gyóntatója — mondá egy alkalommal — nem részesíteném föloldozásban, míg az olasz háború terveiről le nem mond.“ Hasonlókép nyilatkozott azon pap előtt, ki Eckemberg herceget szokta volt gyóntatni. De igyekezetei, melyeket a nádor is

¹⁾ Bécsi nuntius 1629 marc. 10.

²⁾ Az államtitkár marc. 31-iki titkos jegyekbe foglalt jegyzéke Rómából.

támogatott, sikeretlenek voltak ¹⁾. A király részt vett az olasz háborúban, a mely semmiféle előnyöket nem hozott és veszélyes bonyodalmakat vont maga után; míg annak 1630-ban békékötés vetett véget.

Ezalatt Bethlen betegsége mindinkább súlyosbodott s a tudósítások, melyek 1628 július közepe óta Bécsbe érkeztek, halálát biztos és közel kilátásba helyezték ²⁾. Emiatt Pázmány és az előkelőbb magyar tanácsosok ismételve a császári udvarba hivattak s aziránt értekeztek, mily magatartást kelljen a királynak Bethlen halála esetére, a hét megye visszacsatolása tekintetében elfoglalni ³⁾. Találkoztak, kik híresztelték, hogy Bethlen september 14-ére Váradra hívta össze Erdély és a hét megye rendeit, s itt közöttök confoederatiót, szövetséget létesítend, melynek fejévé Rákóczy Györgyöt fogja kikiáltatni s részére a porta támogatását kieszközölni; mindezt pedig avégett tervezni, hogy a hét megyét örök időkre Erdélyhez kapcsolja ⁴⁾. Ennek folytán többen szükségesnek látták, hogy a király hadikészületeket tegyen s fegyveres erővel csatolja vissza a hét megyét.

¹⁾ A bécsi nuntius 1629 april 28 és szept. 15 titkos jegyekben.

²⁾ A florenci követ 1629 július 25: „li sono avisi, che B. G. si trovi in malatissima habitudine di sanità, con certezza di dover prolungar molto poco i suoi giorni.“ És aug. 22: „B. G. camina al fine e senza remedio humano piegando le sue indisposizioni ad una nota Hidropisia.“ Végre oct. 20. „B. G. per uscir delle fauce della morte piglio risoluzione di farsi dare un taglio dalla parte della milza, di dove uscì una gran quantità d'aqua cristallina et hora ha cominciato pas-sarla meglio, con stupor d'ognuno.“

³⁾ Augustus első felében Pázmány és a nádor Eckemberg hggel Bécsben értekeztek ez ügyben. (Erről ír P. aug. 14-iki levelében) Augustus 13-án a király levél útján kéri ki Pázmány véleményét (Miller II 24 l.) September 3-án a király őket „postposita omni penitus mora“ ismét fölhívja. (Miller II 27 l.)

⁴⁾ Ferenczfy ndv. titkár emlékirata. Ered. fog. Canc. levél.

Pázmány nem helyeselte ezen tanácsokat. „Véleményem szerint — ugymond — míg Bethlen haláláról biztos tudósítás érkezik, nem kell hadi készüléteket tenni, nehogy az ellenséges érzületűek kétségbeesett lépésekre indíttassanak s Fgd gyűlöletessé válják. Zajtalanul kell megtenni a szükséges intézkedéseket, hogy szükség esetében fölhasználni lehessen a megfelelő eszközöket. A ki siet, könnyen fölforgat és a mi jól történik, elég gyorsan történt. Azután mielőtt a fegyver hatalmához folyamodunk, békés uton kell megkísérteni a megyék visszaszerzését; mert ha Fgd fegyverrel támad Erdélyre, török háborút fog előidézni“ ¹⁾.

Mig Bécsben ezen kérdések tanácskozás tárgyát képezték: a hatalmas szellemű fejedelem végnapjait élte és erős lélekkel intézkedett tartományának sorsáról, meg temetésének részleteiről ²⁾. Nejét két év előtt Erdély rendei által utódjává fogadtatá. Most, úgy látszik, megbánta tettét. Katalin népszerűtlen volt s tulajdonai épen nem képesítették a kormány vezetésére. Emellett egy idő óta élénk rokonszenvet kezdett tanusítani a kath. vallás tanai és szerzetásai iránt. Sőt egyik udvari hölgye kibeszélte, hogy esténként az „Ave Maraia“-t szokta imádkozni. E hír nagy rémületet idézett elő. A fejedelem egy okmány kiállítására kényszeríté, melyben kötelezé magát, hogy Calvin felekezetétől el nem szakad, ha pedig ígétét megszegné, alattvalói a hűség esküje alól fölmentve tekinthetik magukat ³⁾. Mindazáltal áttérése már néhány héttel utóbb bevégzett tény volt ⁴⁾.

¹⁾ Aug. 14. 1629 Pozsonyból. Ered. Cs. titkos levél.

²⁾ Egykorú tudósítás szerint meghagyta, hogy szolgái a temetésen ne fekete, hanem vörös színű öltönyben jelenjenek meg. Canc. levél.

³⁾ Egyk. tud. Canc. levél.

⁴⁾ A fejedelemasszony 1629 augusztusban írja a nádornak, hogy bár térítvényt erőszakoltak ki tőle és gondosan örködnek minden lépése

Hogy ily körülmények között a tartomány érdekeit lehetőleg biztosságba helyezze, testvérét Bethlen Istvánt Katalin mellé kormányzóul rendelé. Ezen intézkedését nem soká élte túl. 1629 november 15-én élének 49-ik évében megszűnt élni. Benne Erdély leghatalmasabb uralkodója s vele a tartomány nagysága és jóléte hosszú időre sirba szállott.

II.

Az 1628-iki főpapi tanácskozmány. — Az 1629-iki egyházmegyei zsinat. — Végzései. — A zsinati actákhoz mellékelt függelékek. — Két egyháztörténelmi dolgozat s egy jogtörténeti fejtegetés.

Az 1626-ban eszközölt egyházi látogatások termésszerű előzményét képezték az egyházmegyei zsinatnak, hol Pázmány az észlelt bajokat orvosolni kívánta. Főpásztori kötelessége és egyházának szomorú helyzete által indítatva ismételve nyult e mentő eszköz után. Többször kihirdette a megyei zsinatot s összehívta székvárosába papjait; mindannyiszor Bethlen és a török támadásai elháríthatlan akadályokat támasztottak ¹⁾).

fölött, határozott szándéka a kath. vallásra áttérni s igéri, hogy holtig ennek hive marad; kéri a király támogatását. (Egyk. más. Canc. lev.) Ezen levélről aug. 18-án a bécsi nuntius jelentést tesz Rómába. Ugyan az sept. 15 írja. „Il Pal. d'Ungh. mi confirmo la conversione della Principissa di Tr. alla fide catt. et che ne teneva tre lettere scrittegli da quella di suo pugno.“ Említést tesz a térítvény kiesikarásáról. „Sicrede, che dichiarandosi Cattolica, sara facile al Rákóczy d'escluderla . . . mentre non habbia una grande assistenza di S. Mtá.“

¹⁾ „Sedulo — írja maga Pázmány — in eam curam semper intenti fuimus, ut huic tam salutari Decreto satisfaceremus. Sed hucusque vel iterato publicatam a nobis Synodum supervenientes intestinorum revolutionum calamitates disturbarunt; vel proelia, aut opiniones praliorum . . . in ipso conatu Synodi celebrationem excluderunt.“ Az 1629-iki zsinati acták előszavában.

Ezalatt megtett mindent, mit a körülmények tenni engedtek. Püspöktársait gyűjté maga körébe s azokkal tanácskozott az egyház szükségéről. 1622-ben a hosszas polgárháború által megzavart viszonyok rendezése volt az értekezletek tárgya; 1625-ben a főpapok végrendelkezési jogának visszaállítása és szabályozása iránt tettek lépéseket; ¹⁾ 1627-ben az elzálogosított egyházi javak kiváltásának módozatairól dolgoztak ki javaslatokat ²⁾.

Egy évvel utóbb, 1628 ápril első napjaiban a pozsonyi érseki palota népesebb gyülekezetnek volt színhelye. Az esztergomi érsekséghez tartozó püspökök, apátok, prépostok és káptalanok meghivattak, „az egyház szükségei, főleg az egyházi fegyelem visszaállításáról“ tanácskozandók ³⁾. Az eziránt tett primási előterjesztések ⁴⁾ megvitatása négy napot vett igénybe.

A tanácskozmány főleg az 1611-iki nagyszombati zsinat végzéseinek foganatosítását sürgette; kivált amennyiben az egyháziak botrányos életének megszüntetését célozták. Különös fontosságot helyezett a főesperesi látogatásokra. A főespereseknek emlékezetükbe hivatik, hogy nem lakmározás és illeteik beszédese, hanem a lelkészek javítása és a hivek oktatása végett keressék föl, néha váratlanul is, a plébániákat. Hivják össze a hatóságuk alá tartozó lelkészeket, figyelmeztessék bűnös életmódjuk veszélyeire, buzdítsák elhagyására,

¹⁾ L. ezen kötet VI. k.

²⁾ Giacomo Puzoli (?) Rómából 1627 június 1-én írja Pázmánynak, hogy ott helyeselik, miszerint a püspököket tanácskozmányra összehívni kívánja. Miller. I. 185 l.

³⁾ Pázmány 1628 marc. 4-én Pozsonyból küldi szét a meghívóleveleket, a megjelenés határnapja ápril 2-ára van kitűzve. Péterfi S. Concilia. II.

⁴⁾ A tanácskozmányt Pázmány előterjesztésével nyitotta meg, a melyet közöl Péterfi II.

az intésekhez fenyegetéseket is kapesolván. Az egyháziak ugyanis ha házukban gyanus erkölcsű nőket tartanak, magukra vonják a kanoni büntetéseket; kik pedig vétkes viszonyukat a házassági szentségek vakmerő alkalmazása által törvényesíthetni hiszik, vagy kik paptársaik házasságait megáldják, börtönben fognak bűnhődni. A földesurak, valamint a helységek előkelőbb és öregebb lakói fölhivandók, hogy a papi házasságok létrejöttét akadályozni igyekezzenek.

Minden egyházi csak egy javadalmat bírhat, melyet főpapjának engedélye nélkül nem hagyhat el, minél fogva igazoló okmányaik (*literae formatae*) a püspöki helynököknél lesznek letéve. A *licentiátusok* egy, vagy két évre nyernek fölhatalmazást, a mely, ha magukat buzgóknak bizonyítják, meghosszabbíttatni fog; szorosán megállapíttatván, mily egyházi működéseket végezhetnek. Hogy őket minél előbb áldozárokkal lehessen pótolni, a főpapok jövedelmeikhez képest nevelni fognak ifjakat a papi pályára; azon ohajtásnak adatott kifejezés, hogy e célra a kanonokok is följánlják jövedelmeik tizedrészét.

Miután a püspökségek és más egyházi javadalmak jogai, kiváltságai és birtokai a lefolyt zavarok alatt nagyrészt elvesztek, azok visszaszerzésére kell törekedni. Emiatt a főpapok, káptalanok és más egyháziak egy év alatt kikutatni és összeírni tartoznak javadalmuk jog és birtokviszonyait; jelentéseik valamely levéltárban fognak elhelyeztetni. A magyar egyház érdekeinek megóvása végett Rómában ügynők fog tartatni, s a költségek fődözésére a sághi prépostság fog, mihelyt megürül, a királytól kéretni.

Ezek a tanácskozmány főbb megállapodásai ¹⁾. Hordere-

¹⁾ Péterfy II.

jüket könnyű méltányolni; az egyházi élet leglényegesebb mozzanatait érintik s főképen a papság körében igyekeznek vissza állítani a tiszta erkölcsöket és fegyelmet. „Bizonyos, — olvassuk egyik pontban — hogy az egyház élő alapköveken és oszlopokon nyugszik.“ Az élő alapkövek és oszlopok erejében, az egyháziak erkölcsössége és műveltségében találják az épület szilárdságának biztosítékait.

Nem kételkedhetni, hogy Pázmány a mely komolysággal fogalmazta, oly erélylyel foganatosította e végzéseket. De ennek dacára nem hitte magát fölmentve a zsinatok tartásának kötelezettsége alól. Mihelyt a békét biztosítottnak látta, egyházmegyéjének apátjait, prépostjait, káptalanait és lelkészeit, 1629. octóber 4-ére Nagyszombatba hívta s a meghívólevelekben intette, hogy „egyházaik és hiveik lelki szükségait szorgalmasan följegyezzék; az eszközökről, melyek az egyházak szomorú állapotán lendíthetnének, behatóan és gondosan tanácskozzanak, miszerint a gyülekezet az üdvös gyógyszerekről Isten segítségével egyértelemmel goondoskodhassék.“ Az espereseknek kerületeik papságával értekezleteket kelle tartani, hol előadván „mit az isteni tisztelet emelése és a hivek lelki üdvének előmozdítására“ alkalmasnak ítélnék, jegyzőkönyveik a zsinat megnyitása előtt az érseki helynökhöz átküldendőek voltak ¹⁾).

A zsinat népes volt. Megjelent huszonkét apát s prépost, — közöttök az egri, váradi, erdélyi, pécsi, váci, csanádi, bosniai, szerémi s tinini püspökök személyesen, a zágrábinak pedig helyettese — az esztergomi s pozsonyi kanonokok, a szepesi káptalannak képviselője. A lelkipásztorkodó papság majdnem hiány nélkül ott volt: 87 plebános és 20 licentiátus ²⁾).

¹⁾ Az aug. 4-én kelt meghívó levelek Acta et Decreta Synodi Dioec. 3—10 ll.

²⁾ A főpapok és káptalanok aláírásai Acta 75—77 ll. A plebá-

A zsinat october 4-én a főegyházban a szokásos szertartásokkal megnyitott. A primás szent misét, Draskovich pécsi püspök szent beszédet tartott. Erre mindannyian letették a tridenti hitvallást. Több bizottmány küldetett ki; két állandó a plebániái javadalmakért pályázó egyháziak megvizsgálására s egy harmadik a zsinati ügyrend megállapítása és a támadható viszályok elhárítása végett. Végül Pázmány néhány buzdító szót intézett a gyülekezethez ¹⁾).

A második ülés az érseki termekben tartatott. „Lebegjen szemünk előtt — ily szavakkal nyitotta meg Pázmány a tanácskozásokat — Isten dicsősége és a hivek üdve; ne hallgassák el, hanem nyíltan adják elő, mit a kath. hit terjesztésére, az egyházi fegyelem visszaállítására, a papok és hivek erkölcsi javítására alkalmasnak ítélnék. Hogy pedig a tárgyalandó kérdések iránt tájékozva legyenek, előterjeszti, mit buzgó elmélkedés és hosszú tapasztalás után az idő és hely viszonyokkal leginkább összhangzónak tart; ha valamit elhagyni vagy hozzáadni kívánnak, a zsinat közakarattal fog intézkedni.“

A primás előterjesztése meghatározza a szentségek kiszolgáltatásának, a javadalmak elnyerésének és elhagyásának módozatát; intézkedik a főesperesi látogatásokról és javaslatokat tesz az egyházi élet körében fölmerült visszaélések kiirtása, az erkölcsi javítás keresztülvitele tárgyában. Megújítatnak az egyháziak vétkei és botrányos életmódjának megszüntetését célzó végzések, melyek az 1611-iki tartományi zsinat és az 1628-iki tanácskozmány által megállapítottak. A lelkészek intetnek kötelességeik buzgó és

nosok és licentiátusok névsora Prim. v.l. lev. Ugyanott több mentegető irat található azoktól, kik a megjelenésben gátolva voltak: így gf. Erdödy Ferencz, a szepesi meg vasvári prépost s káptalan, az aradi prépostól sat. Ered.

¹⁾ Acta Synodus. Acta primae dici. 11 29 II.

lelkiismeretes teljesítésére; vásár és ünnepnapokon ne távozzanak hiveik köréből, más napokon is csak ritkán és rövid időre. Gyakran prédikáljanak; advent és nagyböjt vasárnapjain délutáni katechezéseket tartsanak. A pásztor embereket bírják reá, hogy hetenkint legalább egyszer hallgassanak szent misét, a mikor a főbb vallási kérdéseket népszerű modorban magyarázzák nekiök. Intsék hiveiket az ünnepek megszentelésére, a böjtök megtartására és a babonás szokások elhagyására. Gondoskodjanak, hogy a szülők gyermekeiket korán beavassák a hittan elemeibe és kath. iskolába küldjék; a tanítók pedig tegyék le a kath. hitvallást s tanoneaikat keresztény tudományra, vallásosságra és isteni félelemre oktassák. A lelkészek fölügyeljenek a szomszédjukban működő licentiátusokra, időnként látogassák meg az elhagyott hiveket és gyóntassák, áldoztassák meg azokat. Lelkiismeretesen végezzék a breviáriumot, imádkozzanak és éleszszzék buzgalmukat „Mert gyakran a nép körében uralkodó vallási közöny és erkölcsi romlottságnak nem más az oka, mint a lelkészek hithidegsége és botrányos élete“¹⁾.

A zsinati iratok hivatalos kiadásában nem találjuk nyomát, hogy az érseki előterjesztés eszmeesere tárgyát képezte volna. A fölolvadás után következő napon — olvassuk ott — a Lippay György esztergomi kanonok által mondott egyházi beszéd végeztével „az érsek megparancsolta, hogy a zsinati végzések a székesegyházi főesperes által fölolvastassanak. S ennek megtörténtével Pázmány bucsuszavakat intézett a gyülekezethez, „Te Deum“ énekeltetett és a zsinat befejeztetett.“²⁾

A zsinaton alkotott végzések és tartott beszédek P á z-

¹⁾ Acta Synodus 31—61 ll.

²⁾ Acta Synodus 61—75 ll.

mány pozsonyi nyomdájában kinyomattak és a megye minden papjának megküldettek.¹⁾ Ezen könyv becsét nagymértékben emelik azon egyháztörténeti dolgozatok, melyeket a magas kiadó függelékül hozzá csatolt; tanuságául annak, hogy mily fontosságot helyezett sokszerű elfoglaltsága közepett is az egyháztörténelmi tanulmányokra, magát az egyházi történet nyomozás uttörőjévé avatva.

„A csapások között — írja — melyek egy század lefolyása alatt Magyarországot sújtották, levéltáraink enyészete... nem legesekélyebb. Okmányaink, melyeket drága kincsek gyanánt kell vala őrizniük, szétszórattak, lángok martalékaivá lettek. Emiatt bár sokat fáradtam az emlékek nyomozásában, melyek a magyarországi egyházi rend történetét a jövő nemzedékkel megismertethetnék, igyekezeteim eredményteleneknek bizonyultak. A nagyszerű épületnek csak romjait, a remek műnek töredékeit találtam föl... A vallási viszályok és a török hódítás közepette az ősi vallásnak alig maradtak fön némi nyomai. És miként száz év előtt boldogság leendett szemlélni a magyar egyházat, ma élvezet lenne megismerkedni egykori virágzó állapotával. A mostoha balsors ettől is megfosztott minket.“

Pázmány tulajdonképeni szándéka volt a Magyarországon hajdan virágzott összes egyházi intézmények történetét összeállítani; de adatok hiánya miatt nem volt képes tervét valósítani. Első függelékében csak az esztergomi megye területén létezett egyházi javadalmak felsorolására szorítkozik. E kimutatás szerint hajdan az esztergomi érsek

¹⁾ Acta et Decreta Synodi Dioec. Strig... celebratae Tyrnaviae... Jussu eiusdem Illmi Aeppi pro commoditate Parochorum typis edita. Pozsonii in aede Archiepiscopali. A. D. 1629. — Kis 4-r. A függelékkel együtt 156 l.

hatósága alá 12 apát, 33 prépost, 4 dékán és 107 — más egyházmegyék területén létező — kiváltságolt plébános tartozott. Az esztergomi káptalan 24, a pozsonyi 15, a szepesi 13 kanonoki javadalommal birt. A tizenkét főesperességre fölosztott megye plébániáinak száma 918-ra rúgott.

Az esztergomi megye roppant kiterjedése Pázmányt figyelemreméltó észrevételekre vezeti. „Valahányszor Magyarország püspökségeinek nagy kiterjedésére gondolok, nem csudálkozom, hogy az eretnenség és erkölcsi romlottság hazánkban oly gyorsan és hatalmasan lábra kapott . . . A főpap, bármennyire kitűnő férfiú és minden egyéb gondoktól teljesen ment lett volna is, alig lehetett képes ily nagyszámu hívek lelki üdvéről gondoskodni. Pedig a magyar püspököket békeben és háboruban, majd mint főispánokat, k. tanácsosokat, majd mint a főtörvényszékek és országgyűlések tagjait, sokféle más teendők veszik igénybe; minélfogva teljesen képtelenek aként teljesíteni főpásztori kötelmeiket, oly gondosan fölügyelni, kormányozni és tanítani, mint föladatuk fontossága követeli.“ Emiatt azon nézetben volt, hogy a nagyterjedelmű megyék földarabolása által új püspökségeket kellene alapítani; például az esztergomi érsekség területéből a szepesit, gömörit, túróczit és nógrádit. „Az érsek jövedelmei — ugymond — ennek dacára is elégségesek maradnának méltóságának föntartására; ha pedig az anyagiakban némi hátránya lenne, ezt bőven kárpótolnák az erkölcsi előnyök.“ ¹⁾

A második függelék levéltári kutatások alapján a magyar Monasterologia fővonásait adja. Összeállítja a hajdan virágzott szerzetes rendek kolostorainak neveit, alapításuk korára és helyi viszonyaikra vonatkozó rövid jegyzetekkel. E

¹⁾ Acta Synodus 78—99 II.

dolgozat, bár hiányai és tévedései számosak, nagy becsesek bir. Harmadfélszázad óta a történeti emlékek nagy tömege jött napvilágra, a levéltárak sem megközelíthetlenné többé és mind-
amellett számos egyházi intézményről semmit sem tudnánk, ha Pázmány nevét és emlékezetét nem menti meg a teljes feledéstől. ¹⁾

„Reám — ekként zárja be összeállítását — szeretett hazám, egykori virágzó állapotának emléke emelő és vigasztaló hatást gyakorol. Mily szép és örvendetes látványt nyújthattak ama nagyszámu monostorok, midőn jól elrendezett örhegyek gyanánt örködtek az ország üdve fölött! Lakóik imák, könnyek, böjtölés és a szerzetesi élet egyéb ajtatossági gyakorlatai által leledették Isten kegyelmét, eltávoztatták haragját s erős falak gyanánt vették körül Isten házát. Nemzetünk ekként az isteni pártfogás alatt boldog béke s jólét ölében élt. Most ellenben miután szétszórattak a szentély kövei s romokba dőltek a kolostorok, — Isten kegyelme is elhagyott; a Mindenható haragja egy század lefolyta alatt számtalan csapásokkal sújtott, és büntető keze most sem szűnik meg fenyegetni“ ²⁾.

Végre a harmadik függelék, az érseki levéltár okiratai alapján az esztergomi érsek előjogait s kiváltságait sorolja föl. A primási méltóságot azonosnak tekinti a patriarkaival; nézete szerint jogköréhez tartozik a püspökök föllebezéseit elfogadni s intézkedni oly ügyekben, melyek a metropolita hatáskörén fölül esnek. Mint a szent szék született követe a pápa helynöke, kihez a püspökök ügyeiket nemcsak föllebezés útján, hanem az érseki forum mellözésével, egyszerű panaszképen is fölterjeszthetik. De Páz-

¹⁾ Fuxhofer-Czinár Monasterologiája több helyen csak Pázmányra képes hivatkozni.

²⁾ Acta Synodus 100 – 130 ll.

mány a primási és született követi méltóság hatáskörét szabatosan körülvonalozni és megállapítani nem képes. Az egyházi törvénykönyv (*Corpus juris Canonici*) erre vonatkozó szabványai homályosok, helyi viszonyokra vonatkozóak voltak és elavultaknak tekintettek; a tridenti zsinat pedig ezen hierarchia fokozatot hallgatással mellőzé. A magyarországi gyakorlatra sem hivatkozhatott, miután az esztergomi érsekek századokon át ama méltóságoknak csak címeivel éltek, jogaival nem.

Biztosabban járhat el állása további tulajdonainak fölsorolásában. Pápai kiváltságok alapján az ország s kapcsolt részek mindennemű egyházainak visitátora, a szesztes rendek reformatora. Országos törvények értelmében koronázza a királyokat, Magyarország fő és titkos cancellárja, mint ilyen őrizi a k. kettős pecsétet és kiállítja a nemesség és jószágadományozásról szóló királyi okmányokat; Esztergommege örökös főispánja, az ország rendes bírája és a k. tábla ülnöke; a királynak a törvényszékeknél személyes helyettese, minélfogva a k. személynök az érseket helyettesíti. Jogaihoz tartozik érseki nemeseket nevezni, a birtokain található arany és ezüst bányákat művelni és midőn törvényszéki esküre hivatik föl, magát tisztei által képviseltetni. Főfelügyelője a k. pénzverdéknek s mint ilyen a kiveret arany és ezüst $\frac{1}{15}$ -ad része illeti meg. Sőt régi időkben az összes országos jövedelmek tizedrészét is huzta, s az országos adókat birtokain maga számára szedette.

Ily fényes egyházi és politikai előjogok az esztergomi érseknek a király után első helyet biztosítanak; minélfogva rangra nézve az ország összes zászlóseit és főurait megelőzi.

Ezen jogtörténeti fejtegetések nagyobb fontosságot nyertek, mint szerzőjük előrelátta és talán kívánta. Magukra vonták Eszterházy Miklós figyelmét és komoly támadását.

III.

A nádor és primás közötti összeütközések. — Szivélyes viszonyuk fölbomlása. — A fölkelés körüli nehézségek. — A király közbenjárása. — A primási jogigények elleni támadás.

Pázmányt és Eszterházy nádot két évtizeden át benső baráti viszony kötö össze, melynek szálai akkor fonódtak midőn az ifjú jezsuita geniális munkái Eszterházyt, akkor még igénytelen köznemest, a kath. egyházba vezették. S mikor utóbb mindketten magas állásokon, a közélet mozgalmáiban találkoztak a régi barátságot az elvek és törekvések azonossága még szorosabbra fűzte. Ők a dynastia megszilárdítása és a katholicizmus fölvirágoztatása által ohajtották megmenteni és biztosítani hazájukat.

De viszonyuk lazulni kezd, midőn Eszterházy az ország első politikai méltóságát elnyeri. Ezen tény magyarázatját mindkettőnek jellemtulajdonaiban kell keresnünk. Pázmány lángeszének hatalma és a királynak föltétlen bizalma által az ország politikai ügyeiben vezérszerepet vivott ki magának, melyhez természetének szenvedélyességével ragaszkodott. Soká nem találkozott, ki azt kérdésessé tegye. Forgách Zsigmond és Thurzó Szaniszló, az utóbbi duzzogva bár, tünni kényszerültek háttérbeszoríttatásukat. Eszterházy veszélyesebb versenytárs volt. A hatalom utáni vágygyal képességeket egyesített, melyek által annak birtokára méltónak tekinthette magát; annál inkább, mert hűsége minden kifogáson felül állott s ezt a királyi trón érdekében hozott áldozatai fényesen hirdették. Ő a politikai ügyek vezetését kezeibe akarta ragadni és visszaállítani a nádori méltóság ősi fényét s tekintélyét. Az összeütközés kikerülhetlenné lett.

Az első alkalmat 1626 végén a Bethlennel folytatott béketárgyalások hozták meg; midőn Eszterházy befolyását a primás által paralysálva látta. Ekkor elfolytotta haragját; de már a következő évben k o m o l y a b b a l a k o t öltött a feszültség.

1627 tavaszán a budai basa fenyegető hadikészületeket tett, melyek Bécsben aggodalmakat keltettek, minélfogva a király német hadakat szándékozott Magyarországra küldeni. Eszterházy ezt nem helyeslé, mert előrelátta, hogy ezen intézkedés elégtelenséget fogna támasztani. Emiatt közfölkelést java s o l t hirdettetni ¹⁾.

S miután a király jóváhagyását kieszközlé, július 24-én fölhivta a rendeket, hogy szükség esetére készen álljanak ²⁾.

De többen megtagadták az engedelmességet. Közöttük néhány főpap s élükön Pázmány. Azt állították, hogy a nádornak nincs joga fölkelést hirdetni; mert bár az 1485: X. t. c. értelmében, midőn a király távol van, mindent megtehet, mit a király személyesen tehetne, s következőleg fölkelést is hirdethet: hatalmát az utóbbi törvények megszorították. Az 1622 XXI. t. c. ugyan megállapította, hogy midőn az országot, nagyobb veszély fenyegeti a nádor értesíteni tartozik a királyt s „h a ő f g e m e g e n g e d i é s e l r e n d e l i“ köteles a megyéknek fölkelést hirdetni és a királyi meg nádori banderium élén táborba szállani. A primás és mások is azt olvasták ki

¹⁾ Eszterházy 1627. jun. 24-én írja Pázmánynak, hogy a német hadak bevezetését nem helyesli s inkább közfölkelést fog hirdetni. Egyébiránt reméli, hogy a török meggondolja a dolgot s nem bontja föl a békét „jőlehet tartok a tavali latorságától is Bethlennnek, hogy valamint neki ne biztassa ismét a törököt.“ Ohajtana az érsekkal értekezni s a magyar tanácsosokat Pozsonyba, vagy Nagyszombatba összehívni. Eredeti. Nemz. Muzeumban.

²⁾ Eszterházynek a megyékhez intézett fölhívása a Történelmi Tár. VIII. 15. l.

ezen szövegből, hogy fölkelést csak a király hirdethet ¹⁾; miután pedig a nádor ez alkalommal maga nevében hirdette ki a fölkelést, nézetük szerint megsértette a törvényt, minélfogva az engedelmességet megtagadni nemcsak följogosítva, hanem kötelezve vannak ²⁾).

Eszterházyt kellemetlenül érintette Pázmány magatartása, melyben személye és méltósága elleni sérelmet, a törvény és közbiztonság ellen intézett merénnyt látott. A király természetesen nem szívesen látta két legbuzgóbb hívét viszályokba bonyolulni. Sietett lépéseket tenni kibékítésükre. „Kedvetlenül értettük meg — írja Pázmánynak — azon esetet, mely a közelmúlt napokban Hüséged és országunk nádora között felmerült, miután az, főleg a fönforgó körülmények között, veszélyes következményeket vonhat maga után. Hálásán és megelégedéssel elismerjük Hüséged állhatatos és őszinte ragaszkodását, melyet minden időkben kitüntetett házunk tekintélyének föntartására, hatalmának emelésére buzgón törekedve. Nem is kételkedünk, hogy jövőben is ugyanazon Hüséget és buzgalmat fogja bizonyítani, hogy jószolgálatainak emlékezete majdan utódainknál is fönmaradjon. Emiatt reméljük, hogy Hüséged tekintettel személyünk iránti ragaszkodása és közbenjárásunkra, a fölmerült esetet feledni és nyugodt lélekkel tünni fogja“ ³⁾. Eszterházy is vett ily tartalmu királyi iratot ⁴⁾.

De a királyi közbenjárás nem volt képes lecsendesíteni a támasztott zivatart. A nádor jogainak és a törvények tekinté-

¹⁾ Eszterházy ellenben ama cikket úgy értelmezte, hogy mihelyt a királyt a fenyegető veszélyről értesíti s engedélyét megnyeri, maga hirdetheti ki a fölkelést.

²⁾ Eszterházynak Györmegyéhez intézett leveléből 1627 oct. 26. Tört. Tár. VIII. 25. l.

³⁾ 1627 sept. 2. Ered. fog. M. Canc. lev.

⁴⁾ Eszterházy III.

lyének megóvása végett a primás eljárása ellen ünnepélyes óvást emelt ¹⁾. Mire a primás valamelyik káptalan jegyzőkönyvébe szintén beigtattatta ellenóvását. Kijelenté, hogy a nádor nincs följogosítva, fölkelést hirdetni, bárha a király jóváhagyását is bírja; hangsulyozá, hogy kötelességének ismeri az ország jogai és szabadságai fölött örködni s orvosolni az azok ellen elkövetett sérelmeket ²⁾. Emellett a megyei hatóságokhoz körleveleket intézett, melyekben magát és eljárását a nádor vádjai ellen igazolni igyekezett. Valahányszor — ugymond — a király hirdetett fölkelést, készségesen hódolt parancsainak; de a legutóbbi alkalommal szeme előtt tartván az országos törvényt, kénytelen volt ellenmondani a nádor által hirdetett fölkelésnek ³⁾.

Eszterházy neheztelését ezen tények még inkább fokozták. Ugy látta magát az ország rendei elé állítva, mint ki tekintélyét a királyi hatalom és az országos törvények rovására gyarapítja. Most maga is leveleket intézett a megyékhez s vádolta a primást, hogy „a Palatinusnak auctoritását elvenni s hazánkat valami confusióba hozni“ kívánja. Együttal meghagyta a hatóságoknak, hogy mindazok ellen, kik a fölkelésben részt venni vonakodnak, törvényes keresetek indítsanak s az 1622: XXI. t. c. által meghatározott büntetéseket alkalmazzák ⁴⁾.

¹⁾ Ezen óvás szövegét nem ismerem. Emliti Pázmány 1627 sept. 30-án a megyékhez intézett köriratában.

²⁾ Ezen ellenóvás ismeretlen. Említést tesz erről a nádornak 1630-ban a királyhoz intézett emlékirata. „Praetendit — írja a primásról a III. p. — etiam sui officii et iurisdictionis esse, iuribus seu libertatibus Regni praeiudiciosa rectificare, quod posuit in sua protestatione contra Palatinum facta.“ És a VII. p.: „Palam asserit et posuit etiam in sua contra Palatinum protestatione Palatinum, annuente vel etiam mandante S. Mte Insurrectionem Regnicolarum indicare non posse.“ Hevenesy kézirati gyűjt.

³⁾ Eszterházy III.

⁴⁾ A nádor 1627 oct. 26-án kelt levelében egyszersmind fölhívja

Ily körülmények között, midőn az egyenetlenség az egész ország elé terjesztetett, a király engedékenységre s mérsékletre intő levelei ¹⁾ nem lehettek képesek a viszálykodókat kibékiteni. Eszterházy további surlódások megelőzése végett szükségesnek látta hideg és határozott magatartást foglalni el ellenfele irányában. „Mivel már ismerem ő kegyelmét — írja a magyar cancellárnak — megkelletik, úgy tetszik, magát mutatnom magának, mert egyébiránt mindenkor in continuo motu leszek, ki eddig is semmitől egyébtől nem volt velem való egyenetlensége, hanem hogy felettébb engedtem neki, ki minthogy nem oroszlan természetű, contemnált érette. Könyörögök azért ő fgének, ne legyen ellene, ha jövőndő nagyobb egyességtünkért ideig magam jóakarátjának külső megvonásával szelidíteni fogom, mely dolog magának is fog használni, higye el ő fge“ ²⁾).

Viszont Pázmány sem óhajtotta a régi szivélyes viszony visszaállítását s Eszterházyra háritotta a felelősség egész súlyát. „A Palatinus uram dolgát a mi illeti — írja — úgy tetszik oka semminek nem vagyok. Nem is gyűlölködöm ő kegyelmével. De azért soha bizony nem szenvedem, hogy szinte mint kocsisát úgy tractáljon. Jobb távol szeretni egymást, mint közel gyűlölünk. Én a jó urnak nem vétettem. Oltalmaztam és ezután is oltalmazom, ha kivántatik, nem a magam, hanem az én állapotom becsületét. Ha az oltalom nem kivántatik, inkább akarom; és én a jó urnak csak lovászának sem vétek.

a megyéket, közöljék vele, mikép értelmezik az 1622: XXI. t. c. és mikép fogják föl a nádornak a fölkelésre vonatkozó jogait. — Egyedül Györmegyének nov. 12-én kelt válasza van közzétéve, s ez sem elég világos; úgy látszik a nádor fölfogását helyeseli. Tört. Tár. VIII. 24 és 27. ll.

¹⁾ A király levele Eszterházyhoz. Ennek életiratában III. k.

²⁾ 1627. nov. 5. Eszterházy III. 212 l.

Bizony nem vádol conscientiam, hogy excedáltam az oltalomban, hanem hogy deficiáltam¹⁾.

És csakugyan ezentúl mint ellenfelek állanak egymással szemben. 1628-ban Pázmány mindent megtesz, hogy meggyőztse a nádor kedvenc tervét, mely szerint gyámleányát a dúsgazdag Homonnai grófhölgyet egyik szegény rokonával óhajtá összeházasítani. Homonnai György gróf ugyanis végrendeletében Eszterházyt és a primást nevezte gyermekeinek gyámjává. Az utóbbi kötelességének tartá a leány érdekei fölöött örködni, kinek kezére a nádor rokona — „alig tiz jobbagy birtokosa s egyszerü nemes“ — meggyőződése szerint nem tarthatott igényt. Az ügyet a király elé terjeszté. „Miután Fged — írja — az atyai végrendelet és az ország törvényei értelmében, az árva grófleány legfőbb gyámja, alázatosan esedezem, méltoztassék megakadályozni, nehogy olyas történjék, mi nem illő; parancsolja meg a nádornak, hogy a leányt Fged udvarába küldje; eként jóakarátát, melyet atyja iránt kora halála miatt nem tanusíthatott, kitiűntethetné leánya irányában“²⁾. Viszont Eszterházy megtagadta közreműködését Pázmánytól, midőn ez a szent gotthardi apátság visszaváltása érdekében Battányi Ferenc özvegyét és egy a kath. vallásra áttért protest. lelkész erőszakos bántalmazása miatt Thurzó Ádám grófot a nádori törvényszék elé idéztetni javasolta; sőt ama protestáns főúri hölgynek Tótországban a koronára szállott birtokot adományozott³⁾.

¹⁾ Dallos győri püspökhöz intézve 1623. jan. 14. Eredeti győri kápt. lev.

²⁾ Pázmány 1628. marc. 10-én kelt fölterjesztése. Ered. M. canc. lev.

³⁾ L. e. kötet VI. könyv. A birtokadományozás érvényessége fölül a király 1628. jan. 14-én kikéri Pázmány véleményét. Eredeti Prim. vil. lev.

Az intriguákat újabb nyílt összeütközés követte 1630-ban. Erre alkalmat szolgáltatott Pázmány jogtörténeti fejtegetése, melyet az 1629-iki zsinati acták függelékeül az esztergomi érsek egyházi és politikai kiváltságairól közrebocsátott. Ebben az udvari cancellárt és a k. személynököt a maga helyetteseinek állította s a primások részére politikai téren is elsőbbséget vett igénybe. Hivatkozott V. Miklós pápa 1452-iki bullájára, mely a magyar primások elsőbbségét ünnepelesen szentesíté ¹⁾; s II. Ferdinánd 1622-iki nyilatkozatára, mely azt Thurzó nádorral szemben megerősítette ²⁾. Ezen fölfogás — bár abban a hiúságnak is lehetett része — nem nélkülözte a positiv jogalapot s erős támaszszaal birt a középkor uralkodó fogalmaiban és társadalmi szervezetében, melyek a katólikus Spanyolországban ép úgy, miként a protestáns Angliában az egyház főpapjaira ruházták az ország legfőbb politikai méltóságait.

Eszterházy azonban Pázmány igényeit alaptalanoknak tartotta s terjedelmes emlékiratot terjesztett a király elé, melyben kimutatni igyekezett, hogy Pázmány a primási méltóság hatáskörét a nádori tiszt rovására túlterjeszti, minélfogva megintetni kérte, hogy igényeivel fölhagyván a törvényes határok között maradjon. Különösen két állítását támadta meg; azt hogy a k. személynök az érsek helyettese és hogy az érsek politikai téren rangra nézve a nádor előtt elsőbbséggel bír.

Eszterházy a magyar törvénykönyvre utalt, mely a k. személynököt sohasem tekinti az érsek helyettessének és a

¹⁾ Pázmány közli a bullát. Az érdekelt hely így hangzik: „Nos . . . pro tempore existentem Archiepiscopum Strig. sicut post Regem praefatum primus existit, ita etiam in Parliamentis et quibusvis actibus egregiis post ipsum Regem primum locum et primam vocem debere . . . declaramus.“ Acta 147. l.

²⁾ L. e kötet 36. l.

gyakorlatra, mely szerint a k. személynök az érsek jelenlétében is üléssel és szavazattal bír a törvényszékekben. A főnforgó kérdés eldöntése az 1486: LVIII. és az 1492: XVII. cikkek mikénti értelmezésétől függött. Ezek felsorolván az ország rendes biráit a nádor és országbíró mellett, harmadik helyre a főcancellárt teszik (vagyis az esztergomi érseket), úgy hogy ezen tisztet csak akkor bírja, „ha jelen van, távollétében pedig az ország rendes birája: a helytartó (vagyis a k. személynök), ki ő fge törvényszéki pecsétjét őrizi“¹⁾. A kérdés abban öszpontosult, vajjon a törvénycikkek a helytartót, az érsek vagy a király helytartójának tekintik-e? Pázmány úgy hitte, hogy az érsek helytartójának, Eszterházy ellenben vitatta, hogy a királyénak tartják.

Eszterházy kiemeli, hogy mintán az érseket a k. táblánál a két érseki ülnök helyettesíti, mikép lehetne a személynök is helyettese? Különös lenne, ha az érsektől — ki az ország rendes birái között harmadik — függne a k. tábla öt tagjának, t. i. a személynöknek, két érseki birónak és a személynök két protonotáriusának kinevezése. És ha a személynök az érsek helytartója, mikép foglalhat a személynök által nevezett két protonotárius a k. táblánál előkelőbb helyet, mint az érsek által nevezett két érseki bíró? A kétséget végkép eloszlatja az 1514: LV. t. e., mely a személynöki tisztról intézkedvén a királyt fölkéri, hogy „törvényszéki pecsétjét jogtudományban jártas, érdemes férfura bizza, ki állandón Budán lakjék.“ A személynök tehát a király által neveztetik s így a királynak és nem az érseknek helyettese.

Eszterházy politikai téren az elsőbbséget a nádor részére

¹⁾ „Sciendum itaque tres esse Judices Ordinarios Regni: in primis Palatinum, Judicem Curiae et Secretarium Cancellarium (Aeppum Strig.) si praesens fuerit, sin minus tunc Locumtenens, hoc est qui sigillum judiciale Regiae Mtis pro tempore tenet.“

veszi igénybe. Mert mikép birhatna az érsek, kit az 1492 : XLII. t. e. az ország rendes birái között harmadik helyre tesz, elsőbbséggel a nádor fölött, ki az ország rendes birói között az első? És a nádor illetén elsőbsége nem sérelmes az érsekre nézve; ez ugyanis nem egyházi állásánál, hanem főcancellári tiszténél fogva bir helylyel az ország rendes birái között; már pedig a nádori méltóság bizonyára előkelőbb, mint a cancellár tiszte.

A nádort továbbá nemcsak a k. tábla üléseiben, hanem politikai gyűlésekben is, midőn a király távol van, elsőbség illet meg, miként ez Mátyás 1485-iki törvénykönyvéből kitünik. Ha a nádor bizonyos esetekben fölhatalmazva van országgyűlésre összehívni a rendeket, következőleg az esztergomi érseket is; ha a nádornak bizonyos esetekben engedelmességgel tartoznak az összes rendek, következőleg az esztergomi érsek is; ha a nádor a királyválasztásnál a többi rendek, következőleg az esztergomi érsek előtt is, első adja voksát; ha a nádor a király távollétében, vagy kiskorúsága alatt az ország kormányzója, s mint ilyen, mindent tehet, mit a király szokott tenni: világos, hogy politikai téren a király után a nádor bir elsőbbséggel. És ez sem sérelmes az érsekre nézve; a fölhozott esetekben a nádor mint a király helytartója, a királyi hatalom személyesítője működik.

Eszterházy megengedi, hogy oly politikai gyülekezetekben, melyeken a király személyesen megjelenik, a nádor nem tarthat igényt, elsőbségre, miután ez esetben k. helytartói jellemét elveszti; s ekkor az első hely, a király jobbján az esztergomi érseket illeti meg. De hozzáadja, hogy erre nézve sem a pápai bullára, sem a soproni esetre hivatkozni nem lehet. Magyarországban az egyesek javára kiállított bullák csak úgy birnak érvénnyel, ha a király és a rendek által megerősített-

nek, már pedig V. Miklós bullája ily megerősítéssel nem bír; továbbá V. Lászlónak 1453 előtt tett minden intézkedései érvényteleneknek nyilvánítottak; sőt ama bulla hitelessége ellen is nehézségek emelhetők. A sopronyi 1622 iki eseményre sem lehet támaszkodni; a király ez alkalommal két ellenkező nyilatkozatot adott ki, s az utóbbi sem mondja ki világosan, hogy a koronázási diszebédeknel az érseket illeti meg az előkelőbb hely ¹⁾.

A nádor fejtegetésétől nem lehet elvitatni a világosságot és alaposságot; emellett elismeréssel kell kiemelni higgadtságát és mérsékletét. Nincs tudomásom arról vajjon, s miként válaszolt Pázmány ezen emlékiratra. A király közbenjárása véget vetett a vitának, de nem a két nagy államférfiu közötti egyenetlenségnek.

IV.

Pázmány bibornokká neveztetése 1629. — Pápai brevék. — Üdvözlő iratok. — A bibornoki eskü tárgyában fölmerült nehézségek. — Pázmány szívélyes viszonya a szent székhöz.

Pázmány mióta az érseki székre emeltetett, hazája és uralkodója, megyéje és az egész magyarországi kath. egyház körül fényes érdemeiket szerzett. Tevékenységének eredményeit nagyszerű intézmények és fontos vívmányok jelezték. S a levelek, melyeket pápa és királytól vett, telvék az elismerés és tisztelet magasztaló kifejezéseivel. Nem lehetete tehát meglepő, hogy a király Rómában lépéseket tett részére a bibort megszerzendő ²⁾ és természetes, hogy VIII. Orbán

¹⁾ Eszterházy emlékirata. Kazy. Hist Regni Hung. 258—261 ll.

²⁾ A király egy alkalommal öt főpapot ajánlott a pápa figyelmébe. Ez válaszlevelében ígérte, hogy tekintettel lesz az ajánlottakra. (A datum nélküli breve egy római kéziratban. „Epistolae Urbani VIII.“ A sz. Ágostonrend könyvtárában.) Nem lehet kételkedni, hogy a király

örömmel sietett a nagy főpapot a bibornoki collégium tagjai közé emelni. Pázmány az 1629 november 19-én tartott titkos consistoriumban neveztetett ki bibornokká ¹⁾.

„Nem volt előttünk titok — e szavakkal értesíté a pápa e kitüntetéséről — mily jeles tulajdonokat köszönhetsz a gondviselésnek, ki származásod nemessége, tudományod és keresztény erényeid, vallásos buzgalmad és az apostoli szent székhöz való ragaszkodásod által tündökölsz. Emiatt nem engedte az Ur, hogy tevékenységed egy egyház kormányzására szoritkozzék; az egyetemes egyház őrtornyára kívánt helyezni“ ²⁾. És egy másik brevében írja: „Az önkényt elvállalt szegénységben gazdag s az alázatosságban diadalmas, erényeid által már a kolostorok magányában magadra vontad a földi és mennyei uralkodók figyelmét. Utóbb az esztergomi egyház kormányára hivatva, megmutattad Magyarország népeinek, miként az egyháziak az áhitattal, melylyel Istent engesztelik, összekötni tudják a közjó előmozdítására szükséges bölcseséget. Mi tehát, kik így éreztünk dicső tulajdonaid felől, nem kevésbé örvendeztünk, midőn a császári pártfogás részedre az egyház biborát esdé. A miért is minap, apostoli tanácsunk lelkesedése között Téged, a nagy főpapot a bibornoki méltóságra emeltünk.... Te ki a bölcsesség székéből régóta hangoztatod az üdv szózatait, jól tudod, hogy a Vatikán-

által ajánlottak között volt Pázmány is. De ez alkalommal némelyek szívesebben látták volna a kremsmünsteri apátnak, a bécsi cs. kamara elnökének kineveztetését. A florenzi követ 1629. nov. 28. írja: „La corte sperava il cappello in persona dell' Abbate Presidente, ma eglisi fondava tutto di quá et Strigonia ha havuto migliori amici in Roma. Il Principe (Eckemberg) ne ha sentito disgusto molto, perche l' Abbate e sua creatura.“

¹⁾ Pázmány — a hivatalos jelentések nyomán — „ad instantiam Cesareae Mtis“ neveztetett bibornokká. („Acta consistorialia“ című kézirat a corsini hgek római könyvtárában.) Tehát korona bibornok volt.

²⁾ A pápa levele kelt 1629. nov. 24. Eredeti. Prim. egyh. lev.

nak királyi fénynyel tündöklő bibora a keresztrefeszített Jézus vérétől piroslik s a fájdalom jelvénye, nem a döllyfé. Reméljük, hogy a keresztény erények fényes példáját nyujtva, inkább erkölcesid mint főpapi jelvényeid fogják benned az apostolok örökösét, az egyház fejedelmét kitüntetni¹⁾.

A király november 28-án értesült Pázmány kinevezése felől. Örömet és szerencsekívánatait szívélyes sorokban fejezte ki. „Főtisztelendőséged elgondolhatja, mily nagy örömet okozott nekem Barberini bibornok mellékelt levele. Szerencsét kívánok nemesak Főtisztelendőségednek, hanem magamnak is és egész Magyarországnak; mert meggyőződésem szerint előmozdításából az egész kereszténységre s főleg ezen országra sok jó fog háramolni²⁾).

Pázmány november utolsó napján Bécsbe utazott, hogy az udvarnál némely fontos ügyeit elintézzé. Utközben a főváros közelében találkozott az udvari futárral, ki az örvendetes hírt s a k. iratot megvitte. A kormányférfiak és a diplomatia testület tagjai fölhasználták jelenletét és személyesen mutatták be szerencse kívánataikat. ³⁾ December 2-án a pápai nuntius diszebédet rendezett tiszteletére. ⁴⁾

És most nagyszámu tisztelői közeről, távolról elárasz-

¹⁾ 1629. dec. 11. Eredeti Ugyanott.

²⁾ Az egész levél a király sajátkezű írása. Eredeti. Prim. vil. lev.

³⁾ Florenci követ 1629. dec. 8: „Si trova qui il Cardinale di Strigonia, il quale mentre andava a trovar in campagna S. Mtá per diversi negotii del Regno, riceve Corriero, che portava la nuova del suo Cardinalitio, una legua lontano dal luogo, dove si trovava la M. S. Ho cumplito seco in nome di V. Altezza, et mi ha detto, che e stato sempre et che sará devotissimo all nome della V. A. et della Serma casa. E Prelato di eminenti qualità per dottrina, per bontá di vita et per valor di negotio. Et S. M. ha havuto grandissimo gusto, di vederlo promosso.“

⁴⁾ Bécsi nuntius 1629. dec. 1.

tották üdvözlő irataikkal, melyeknek csak csekély része maradt fön reánk ¹⁾. Ezek között kiváló érdekekkel bír Scaglia bibornoké. Ez — miként maga bevallja — azonnal a consistorium után megírta s elküldötte levelét, melyben szerencsekívánatait a szokásos phrasisokban kifejezte, anélkül hogy ezt pusztá formaságnál többre becsülné. Csak később értesült Pázmány rendkívüli érdemeiről és ünnepest tulajdonairól, s ekkor meggyőződött, hogy — ugymond — nem annyira az érsek lett kitüntetve a bibor által, hanem inkább a bibornoki testület, midőn ily nagy férfiút fogadhat tagjai közé. E miatt egy második levélben óhajtotta tiszteletét tolmácsolni ²⁾.

A válasziratok közül, melyeket ezen levelekre adott, csak egy jött kezeim közé; az, melyet esztergomi káptalánjához intézett s ez nemes, szerény hangja által figyelemre méltó. „Uraságtoknak előmozdittatásom alkalmából szóval és levél útján kifejezett szerencsekívánatait szívesen fogadtam. Mert bár ily kitüntetéseknek, melyek a fáklya gyorsan ellobogó fényéhez hasonlók, nem szoktam nagy értéket tulajdonítani, Uraságtok szeretete emel és örvendeztet. Vajha az egyházi méltóságok újabb magaslatára emelkedve, az isteni kegyelem adományaiban is gyarapodnám, hogy Isten dicsőségére és Uraságtok javára minél sikeresebben működhessem. Reméllem és kérem, hogy Uraságtok imáikkal gyámolítani fogják gyengeségemet; viszont mindnyájukat atyai szeretetemenről biztosítom“ ³⁾.

¹⁾ Miksa bajor fej. a toskánai nhg és nhgnő, a pfalzi örgróf, Leopold fhg, Cremona, Ditrichstein és Scaglia bibornokok, Aytóna spanyol követ, a Jézu-társaság, sz. Ágoston- és sz. Ferenczrend főnökeinek és Lamormain atyának levelei részint Millernél. (II. 28—38 II.) részint a Prim. vil. lev. találhatók.

²⁾ Róma 1629. nov. 28. Katona H. Cr. XXXI. 337. 1.

³⁾ Pozsony 1629. dec. 6. Ered. Eszt. kápt. lev.

Ez alatt Rómában elkészültek a bullák ¹⁾ s ezeknek valamint a bibornoki biretumnak átadása végett Motmann Vilmos pápai kamarás Bécsbe küldetett. E mellett hivatta volt Pázmánytól átvenni a hűségi esküt és az 500 aranyat, melyet a bibornokok kineveztetésük alkalmával a de propaganda fide Congregatio céljaira szoktak följánlani. Megérkezése után, 1630 első napjaiban a király szokásos ünnepegyességgel kézbesíté a primásnak a bibornoki főveget ²⁾.

Ekkor az eskü okmány kiállításánál nehézségek merültek föl. A pápai küldött által hozott mintában több pont volt, melyet az új bibornok vonakodott átírni. Elismerenie kellett volna, hogy a bibornokokról kiadott pápai bullákat ismeri s azokhoz alkalmazkodni fog; s fogadnia, hogy a bibornoki kötelezettségek teljesítésétől fölmentést kérni nem fog, s névszerint a meghatározott időközökben Rómába fog utazni: de előrelátván, hogy a körülmények lehetetlenné teendik római utazását s a bibornokokról szóló bullákat nem ismervén, ezen kötelezettségeket nem hitte elvállalhatni.

Motmann sürgette ugyan a római minta változatlan elfogadását: de Pázmány nem engedett s a két pontot kihagyta, eljárásának indokait a pápához intézett levelében tüzetesen kifejtván ³⁾. S úgy látszik a szent szék megnyugodott, mert nem szólalt föl.

Pázmány a biborban újabb ösztönt nyert vallásos buzgalmának és a szent szék iránti ragaszkodásának kitüntetésére. Az 1630-iki nemzeti zsinaton Magyarország összes egyházaiban elfogadtatá a római missalét és brevi-

¹⁾ Bécsi nuntius 1630. jun. 14.

²⁾ A bulla kelt 18. kal. Dec. 1629. Terjedelme rendkívüli nagy, kiállítása diszes. A pápa s 21 bibornok aláírásával ellátva. Eredetije a Prim. egyh. lev.

³⁾ Egyh. más. Pray kézirati gyűjtem.

ariumot. Viszont a pápa szintén ismételve bebizonyítja a jóakaratot, melylyel személye iránt viseltetett. 1631-ben meghallgatta többszöri esedezéseit és sz. István, meg sz. Adalbert officiumjait a római breviariumba fölvette ¹⁾. Ugyanekkor megadta neki a végrendelkezés jogát „azon fáradoalmak és jószolgálatok elismeréséül, — írja a pápa — melyeket a szent szék és személyünk érdekében kifejtettél és kifejtesz jelenleg is“ ²⁾.

V.

Brandenburgi Katalin fejedelemsége, 1630. — Kemény J. küldetése. — A hét megye visszavétele. — Pártok Erdélyben. — Pázmány erdélyi politikája. — Az 1630-iki országgyűlés.

Bethlen halála után Erdély fejedelemsége özvegyére, brandenburgi Katalinra, a kormányzói tiszttestvérére Bethlen Istvánra szállott. Mindketten hatalmuk biztosítása érdekében szükségesnek látták megszerezni a bécsi udvar jóakaratát, s emiatt készek voltak visszabocsátani a hét ma-

¹⁾ L. e. kötet 176. l. 1625-re. Pázmány ennek kieszközlése végett 1630. őszén újabb lépéseket tett s a királyi pártfogást is igénybe vette. (1630 oct. 14. kelt levele ered. Canc. lev.) A pápa 1631. marc. 8-án kelt brevéjében a kérelmet megtagadta „cum iam diu novum Breviarium typis describendum Bibliopolae acceperint.“ (Ered. Esz. kápt. lev.) A pápa mindazáltal még ezen év folytán megváltoztatta határozatát. Pázmány ugyanis az év végén emiatt köszönetet szavaz a magyar főrendek nevében, miként ez egy 1632. jan. 17. kelt brevéből kitűnik: „Libenter . . . intelleximus tibi caeterisque R. Hung. primoribus iucundum fuisse quod S. Steph. in Rom. Brev. referri curaverimus.“ (Ered. Prim. egyh. lev.)

²⁾ A pápai brève kelt 1631. jul. 21. Ered. Prim. egyh. lev. Öt nappal később e tárgyban Barbarini bibornok is ír Pázmánynak. „Anynyira levagyok kötelezve — írja többi között — Eminentiád jósága által, hogy Eminentiád ohajtásai mellett soha sem fogom elmulasztani jószolgálataimat készséggel érvényesíteni, miként ezt Em. iránti tiszteletem és lekötelezettségem követeli.“

gyar megyét, melyet a nikolsburgi egyesség Bethlennek élethossziglan átengedett.

Békés érzelmeik tolmácsolása végett Kemény Jánost küldötték Bécsbe. Utközben fölkereste Pázmányt s kézbesítvén küldőinek leveleit kikérte tanácsát és támogatását ¹⁾. A primás örömmel értesült, hogy az erdélyi politikát békés szellemi engi át s kötelességének tekinté ezen irányt fölkarolni. „Méltoztassék Felséged — írja Kemény által a királynak — ezen nemes férfiút haladéktalanul fogadni, a fejedelem asszony levelére kegyesen válaszolni és a hét megye visszavételéről idejekorán intézkedni. Ismételem azt, mire Fgedet többször fölkeretem, ovakodják fegyverrel visszafoglalni, mit békés uton is megszerezhetünk“ ²⁾.

II. Ferdinánd ezen fölhívás hatása alatt szívesen fogadta Keményt és szívélyes hangon fogalmazott válasziratában biztositá a fejedelemasszonyt, hogy a férjével kötött egyességet továbbra is lelkiismeretesen föntartani fogja. Ugyanakkor szóba jött Katalin újabb összeházasítása. A pfalz-neuenburgi herceg lépéseket tett, hogy Katalin kezét elnyerhesse. De tervét, bár a császári udvarban készségesen fölkarolták, megghiusították a rohamosan fejlődő események ³⁾.

¹⁾ „Mivel instructióm vala — írja Kemény — elsőben a Cardinálhoz Pázmány Péterhez mennék, kit Szenczen (?) lenni mondának, oda kerülvén s ott nem találván Nagyszombatba, ott sem hanem Pozsonyba való utjában találám, kivel (1629. nov. 25.) szemben lévén, szekeréről leszálla és privatim beszélgetett velem, azután lovamra ülvén s visszatérvén Pozsonyig beszélgetett; onnan a császárhoz bocsáta, irván császárnak mellettem szép commendatoriát . . . Azzal is praemoneála, hogy reá készülnék, mert a császár privatim fogna velem szemben lenni s tolmács nélkül beszélui, taníta is néha ny szóval köszöntésnek formájára; a Secretáriusnak Ferenczfynek is intimálván levelében mint procedálna dolgaimban.“ Autobiographia 151. l.

²⁾ Pázmánynak 1629. nov. 26-án Pozsonyból kelt levele. Ered. c. s. titkos levél.

³⁾ A florenci követ 1629. nov. 28: „La morte di quale (B. G.)

A király Keményt Ferenczfý udvari titkár kíséretében kétszer Pozsonyba küldé, hogy a hét megye visszaboesátása tárgyában Pázmánynyal értekezék ¹⁾, s ezt sajátkezü levele által — melynek bizalmas szólamait dicsekedve mutogatá Keménynek ²⁾ — fölhívta, hogy a kiküldendő biztosokat kijelölje s ezeket küldetésükről értesitse, mivelgett nyolc „carta biancát“ helyezett rendelkezésére. „Főtisztelendőségemben — írja neki — úgy bizom, mint saját lelkemben“ ³⁾. A k. biztosok — élükön Pyber egri püspök és Alaghy országbíró állottak — december közepetáján jártak el megbízásukban; a hét megyét Kassával együtt Magyarországhoz vissza kapcsolták ⁴⁾.

Némely magyar kormányférfiak nem elégedtek meg ezen

essendo preveduta dal Duca di Neuburg, mosse egli avanti la sua parteza di qua qualche pietra con Sua Mtá per accasarsi con la sudetta Principissa et trovó molta propensione a favorirlo et a prestargli ogni possibile assistenza, non essendo dubbio che tornerebbe di molto servizio a S. Mtá l'assicurars in questa maniera di questi paesi.“

¹⁾ „Minekelötte válaszom lett volna — írja Kemény — Császár a magyar Secretáriussal Ferenczfývel ismét Pozsonyba a Cardinálhoz expediála ad consilium . . . Replicálván azért megint visszamentem a Császárhoz s azután expediáltattam a válaszzsal, de ismét a Cardinálhoz elsőben Pozsonyba, ki ott várt meg s expediált.“ A primás figyelmeztette az ifjú diplomatát: „Noha császár Uram ő fge kisebb embert is illendő remuneratió nélkül nem szokta maga elől elboesátani, de hogy ne láttassék a kged által hozott hirt (t. i. Bethlen haláláról) örömmel hallottnak lenni, ez okon halasztatta, igérvén általam más alkalmatossággal császári kegyelmességet kgednek.“ Autobiographia 152. l.

²⁾ Kemény írja, hogy Pázmány „dicsekedvén mutatá kezdetét Császár írta levelének ilyen szókig: úgy hisszük tenéked mint magam hitének.“ Autobiographia 152. l.

³⁾ A király 1629. nov. 26-án írja: „Mitto octa cartas biancas, et cum D. V. Rmae uti animae meae credo et confido, poterit per Secretarium fieri expeditiones necessarias . . . Servet illum Deus et ego me suis precibus commendo. Usque ad mortem illi bene affectus permaneo.“ Az egész levél a király sajátkezü írása. Eredeti. Prim. vil. lev.

⁴⁾ Ötvös A. Brandenburi Katalin. (M. Akad. Értesítő. Történet tud. Osztály II. 177. l.

eredménynyel s Tokajt, Munkácsot és Ecsedet is — melyeket a király az elhunyt fejedelemnek átengedett, úgy hogy azokat örökösire szállithassa — visszavétetni javasolták. És a k. biztosok, Pázmány alapos észrevételei dacára ²⁾ elfoglalták Tokajt és Munkácsot, úgyszintén több magán birtokot, a törvényes formák mellőzésével, elvettek a tényleges birtokosoktól. Katalin emiatt 1630 elején Kemény Jánost Bécsbe küldé, hogy a szenvedett sérelem orvosoltatását kérje és erre nézve Pázmány közbenjárását igénybe vegye; ³⁾ ki készségesen és sikeresen érvényesítette befolyását, hogy a surlódások komoly bonyodalmakká ne fejlődhessenek. ¹⁾

Ezalatt Katalin 1630 elején Kolosváron a tartomány rendleinek hódolatát fogadta, s hogy a protestansokat bizalomra hangolja, megtagadva új vallását protestáns prédikátor kezeiből vette az Ur vacsoráját. ²⁾ De bár látszólag minden jól ment, már tornyosulni kezdettek feje fölött a vésztrejtő fellegek.

Erdély három párt között oszlott meg. Sokan, főleg a buzgó protestansok aggódva és boszankodva látták a fejedelemséget egy tehetetlen nő kezében, kit mint idegent és ka-

¹⁾ „Ovakodjanak a k. biztosok — írja — nehézségeket támasztani. Hagyjanak mindent függőben, míg a fejedelem végrendelete köz tudomásra jön; s biztosítsanak mindenkit, hogy ő fge tett engedményeit nem fogja visszavonni.“ Pázmánynak a király dec. 17. s 18-iki leveleire, dec. 24-én adott válasza. Ered. cs. titkos lev.

²⁾ Katalin 1630. febr. 20-án Pázmányhoz intézett levele. Pray kézirati gyűjtem.

³⁾ Pázmány 1630 marc. 28-án javasolja a királynak, hogy értesitse Katalint, miszerint a sérelmeket részletesen kívánja előadatni, s ha ezek alaposak kész elégtételt adni, egyébként jó szomszédságot ajánl. (Ered. Cs. titkos lev.) A király ily értelemben válaszolt. S nemsokára Kornis Zsigmond és Kapi András érkezett Bécsbe Katalin által küldve, hogy a sérelmeket előadják. (Ezeknek emlékirata M. Canc. lev.)

⁴⁾ Kemény Autobiographia 162. l. Ötvös Brandenburgi Katalin 184. l.

tholikust kétszeresen gyűlöltek ; a Bethlen által kiküzdött dicsőség eltiünését, zavarokat és megaláztatást jósoltak hazájuknak. Ezek a porta támogatására számítottak, mely Katalinnak a bécsi udvar iránti sympathiáit ismervén, nem szivesen látta Erdély trónján ¹⁾. Élükön Bethlen István állott, ki a fejedelemséget magának, vagy ha ez nem sikerül a népszerűbb Rákóczy Györgynek ohajtotta megszerezni ; ifjabb Bethlen István, Mikó Ferenc és Zólyomi Dávid voltak főtámaszai ²⁾.

A katholikus rendek egyaránt féltek mindkét eshetőségtől. „Ha a Gubernátor, vagy Rákóczy — írja Haller István, előkelő kath. főúr — obtineálnák a fejedelemséget . . . bizonyára a kath. religiót innen teljesen extirpálnák. De valamint ártalmára volt Császár ő fgének és a magyar nemességnek, sőt Lengyelországnak is és a kereszténységnek, a megholt fejedelemnek a törökkel való egybekelése : szintén azon állapot lenne most, mert ez (Bethlen István) nem is tud tovább nézni, csak amit bátyjától látott és a prédikátoroknak szavát oraculumnak tartván, cum fúria igyekezik a katholikusok ellen. Ha pedig Erdélyből a katholikusok extirpáltatnak, bár úgy tartsa Magyarország az erdélyi szomszédságot, mint a törökét“ ³⁾. Ily körülmények

¹⁾ Emiatt Khlesl bibornok furfangos tanácsot adott. „Ha suggerito — írja a florenci követ 1630 dec. 15 — che si spedisce alla Principissa, accio ella rappresenti alla Porta il dubbio, che ha grande, che l'Imp. voglia esturbarla et dimoverla da quella grandezza et che perciò gli convenga gettarsi tutta nella protezione del Gran Signore. Credendo così, che fosse dolo bono.“

²⁾ Haller István 1629. dec. végén Gábor testvéréhez írja : „Bethlen István külsőképen azt tetetvén, mintha a fejedelem asszony mellett volna, alattomban mind a portát, mind itt benn való embereket sollicitálja, hogy ő lehessen a fejedelem . . . Ha pedig magának ez a dolog nem succedál, Rákóczy Gy. kísértse meg, mint vehesse meg magának a fejedelemséget, hogy kath. ember ne percipiálhassa.“ Egyk. más. Prim. vil. levél.

³⁾ Haller István idézett levele.

között katolikus urak nagyrészb en egyedül a fejedelemszszony föntartásában látták vallási érdekeik biztosítékát s emiatt mindenekelőtt Bethlen Istvánt kívánták megbuktatni s a tartomány kormányát saját kezeikbe ragadni. Csáky István, Haller István, Kornis Zsigmond és Kowasóczy István a legbuzgóbbak soraikban ¹⁾.

Ezektől elvált az erdélyi katolikusok egy csekély töredéke, mely az álhatatlan Katalin iránt bizalmatlansággal viseltetvén helyébe a fejedelemségre kath. urat ohajtott emelni. Ezen töredék előbb Eszterházy Miklós nádorra vetette szeméit. ²⁾ De ez hidegen fogadta az ajánlatot s nem volt hajlandó magas állását a fejedelemség kétes előnyeiért elhagyni ³⁾. Maga helyett Prépóstváry Zsigmond erdélyi kath. urat ajánlá s reábirni igyekezett a királyt, hogy védenécét fegyveres hatalommal vezesse a tartomány birtokába.

A fejedelemszszony és hivei szintén II. Ferdinand támogatására számítottak s ennek kieszközlése végett igénybe vették Pázmány közbenjárását, kivel nevükben, a Bethlen által száműzött, Haller Gábor alkudozott. „Ha most Nagyságatok nem segít Erdélynek — írják neki — ott megjönnek a religió és a kereszténységre való igen nagy szomorúság“ ⁴⁾.

¹⁾ Pázmánynak 1630. január 2-án kelt, alább idézendő levele alapján. És Toldalaghy Naplója, Ered. Tört. Ad. I. 240 l.

²⁾ Pray Epist. Proc. III. 421 l.

³⁾ Eszterházy maga azt hirdette, hogy nem vágyódik a fejedelemség után. Pázmány nem adott hitelt szavainak s az ellenkezőt állította s még évek multával is ragaszkodott állításához, hogy a nádor titkon a fejedelemség elnyerésén munkálkodott.

⁴⁾ Haller Gábor 1629. dec. 31-én fölkéri Pázmányt eszközölje ki, hogy a király a nádort jelentékeny haddal Kassára küldje, Szathmárba a Bethlen Istvánhoz szító főkapitány mellé kath. urat nevezzen alkaptánynyá s a fejedelemszszony támogatására különféle ürügyek alatt több kath. magyar urat küldjön Erdélybe. — Katalin 1630. január 12-én

P á z m á n y e bonyolult és válságos körülmények között szokott higgadtságával fogta föl a helyzetet; nem hagyta magát elragadtatni ábrándos elmék, vagy kalandorok tervei által. Erdélyi politikájának irányát a j o g í r á n t i t i s z t e l e t és a b é k e f ö n t a r t á s á n a k é r d e k e i határozták meg. Katalin kétségtelenül jogos birtokosa volt a fejedelemségnek, törvényes uralkodója Erdélynek. És uralmának megszilárdulása biztosítandó volt a békét, előmozdítandó a kath. vallás érdekeit. Ezek után a fejedelemasszony megbuktatását oly vállalatnak kellett tekintenie, melyet sem jogosnak, sem előnyösnek nem tarthatott; bármelyik oldalról történjék e kísérlet. Bethlen István, vagy Rákóczy György fejedelemségében komoly veszélyt látott a békére és vallásra. Azokat, kik Prépostváry mellett buzgólkodtak, emlékeztette a kudarcra, melyet a bécsi politika tizenöt év előtt szenvedett, midőn Bethlen Gábort Homonnai György által igyekezett megbuktatni. És ha Prépostváry a fejedelemségre emelkedik, vajjon több szolgálatokat tehet-e a királynak és vallásnak, mint Katalin? vajjon a protestánsok nem gyűlölnék-e őt ép úgy, vagy még inkább, mint Katalint? vajjon állandóbb lesz-e uralma, mint a fejedelemasszonyé? És ha a vállalat nem sikerül, nem kell-e tartani attól, hogy a diadalmaskodó protestánsok engesztelhetlen boszúérzetet fognak táplálni a király és a katolikusok ellen? Végre akár van kilátás a sikerre, akár nincs, tanácsos-e a katolikus rendelkezet megosztani, azokat kik Katalint támogatják szembe állítani azokkal, kik Prépostváry mellett működnek? tanácsos-e megengedni Katalin fejedelemségének jogalapját s ekként a protestánsokat följosztani hasonló ellenséges kísérletekre?

De mig föltétlenül kárhoztatta azon törekvéseket, melyek

maga is irt a királynak s melegen kéri ki pártfogását. Mindkét levél ered. Prim vil. lev.

Katalin megbuktatását célozták, nem tartotta célszerűnek, hogy a király Katalint fegyvereivel védelmezze s miatta akár a portával, akár Erdély rendeivel háborúba bonyolodjék. Nem titkolhatta el maga előtt, hogy a fejedelemszony uralma inga tag alapon áll. „Rövidlátó lenne, — írja a királynak, — ki a fejedelemszony uralmát egyelőre biztosítva látván, hinné, hogy Erdély állandó békének fog örve-
deni. Kedvező körülmények között hosszabb ideig föntart-
hatja magát, de rögtöni bukása sem lehetetlen. Fontos kérdés
tehát, vajjon tanácsos-e háborút kezdeni a bizonytalan veszély
elhárítása végett? s ajánlható e, hogy Fgd megtámadja Erdélyt s
Bethlen családját megfoszsza a fejedelemségtől; mert a török
ily föllépést hadüzenetnek tekinthetné?”

Ezen kérdésekre a jog és opportunitás szempontjából ta-
gadólag válaszolt, s a b e n e m a v a t k o z á s politikáját
tartotta az egyedül helyesnek. De a mérséklet mellett ovatossá-
got is ajánlott, s figyelmeztette a királyt, hogy m i n d e n e s h e-
t ő s é g r e készen álljon. „Felséged — így szól — ne bizzék
sem a török, sem az erdélyi béke állandóságában, tegyen ide-
jekorán készülleteket, fejezze be az olaszországi háborút, ne
viseljen egyidőben annyi nagy háborút; fordítsa inkább min-
den erejét a kath. vallás ellenségeinek megtörésére, hogy szük-
ség esetében kellő erélylyel léphessen föl a török, vagy az er-
délyiek támadásaival szemben. Hat-hétezer emberrel semmit sem
lehet kezdeni; s jobb föloszlatni e csekély hadat, hogy a nép
megszabadulhasson zsarolásaitól“¹⁾.

Ezen hat-hétezernyi hadat, melynek föloszlatását javasolta,

¹⁾ Pázmány emellett ajánlá a királynak, hogy Rákóczy Györgyöt és Nyáry Istvánt tanácsosaivá nevezze s ekként hűségre buzdítsa; az előbbit pedig fölhívja, hogy Katalint támogassa. Pázmánynak Nagyszombatból 1630 jan. 2-án kelt fölterjesztése. Ered. cs. titkos levél.

Eszterházy Miklós gyűjtötte volt össze. S ezzel akarta megkísérteni kedvenc óhajának valóítását: beavatkozni az erdélyi ügyekbe és Prépostváryt emelni Katalin helyébe. Azonban a király Pázmány javaslatait fogadta el; elhatározva volt, hogy semleges állását nem hagyja el. S míg egyrésről a nádor parancsot vett, hogy seregével csak figyelő helyzetet foglaljon el:¹⁾ Katalin is kénytelen volt megelégedni a királyi jóakarat írott biztosításaival²⁾.

Ekkor, midőn az erdélyi viszonyok minden pillanatban fenyegető alakot vehettek föl: szükségesnek látszott, hogy a király magát a magyarországi rendek erkölcsi és anyagi támogatása felől biztosítsa; s ezek 1630 február 2-ára Pozsonyba hivattak össze; de a határnap csakhamar elhalasztatott s ápril 14-re lett kitűzve³⁾.

Ezen országgyűlés rövid tartama és szokatlanul nyugodt lefolyása által tűnik ki. A király előterjesztéseiben fölhevta a rendeket mindazok előadására, miket a közügyre nézve hasznosnak ítélnék s fölkerlte őket, hogy tárgyalásaikat lehe-

¹⁾ Bécsi nuntius 1629 dec. 1.

²⁾ A király 1630. május 25-én okmányilag biztosítja a fejedelemsasszonyt, hogy a békét lelkiismeretesen főtartandja. Ered. fog. M. Canc. lev.

³⁾ A király már 1628. sept. végén megkérdezte a Bécsben összegyülekezett magyar tanácsosokat: vajjon — miután az utolsó országgyűlés óta a három év letelt — célszerű-e ismét összehívni a rendeket, s ha igen mikorra? A tanácskozmány úgy vélekedett, hogy a folyó évben nem kell országgyűlést összehívni, miután sürgetőbb a nádori törvényszék megtartása, mit több év óta elmulasztottak. (Bécsi nuntius 1628. sept. 23 és 30.) A király ennek folytán 1629. febr. 15-én levelet intézett a megyékhez, melyben elismeré, hogy kész lenne az ország törvényeinek követeléséhez képest az országgyűlést összehívni, de fontos okok kényszerítik az országgyűlést későbbre halasztani. Supplementa ad Veztigia comitiorum III. 394 l. Az 1630-iki országgyűlés összehívására vonatkozó 1629. nov. 1. 1630. jan. 22 és marc. 14-én kelt leiratokat köldi Ráth. K. Magy. T. Tár. VIII. 44. l.

tőleg siettessék, miután fontos ügyek a birodalomba hívják. Másnap 22 tagu bizottmány küldetett ki a sérelmek összeírására. A vallási sérelmek hozatván szőnyegre, tartani lehetett a békés hangulat fölzavarásától; de a nádor május 5-én kivitte, hogy a vallási viták mellőztettek. A sérelmi fölirat, mely három nappal utóbb a királynak bemutatott, jelentéktelen tárgyakkal, katonai, élelmezési, harmincadi és magántermészeti ügyekkel foglalkozott. S míg másnap (áldozó csütörtökön) a megnyugtató szellemben fogalmazott k. leirat elkészült: az ország rendei a ferenciek szentegyházában megjelentek az ünnepélyes isteni tiszteleten és meghallgatták az ékesszóló primás szent beszédét.

Az országgyűlés a közszükségletek fődözésére 3 forintot, a koronaörök fizetésére 1 forintot ajánlott minden porta után s már május 17-én befejezte tevékenységét ¹⁾. Az alkotott törvénykönyv átírja az 1625-iki vallásügyi végzést, intézkedik a véghelyek javításáról, a katonák fizetéséről stb. Egyébként az ország háláját tolmácsolja a királynak kegyessége miatt ²⁾.

Az országgyűlés békés hangulata, hozott áldozatai és hálás nyilatkozásai által bizalmat szavazott a királynak és a politikának, melyet az erdélyi fejleményekkel szemben Pázmány tanácsára elfogadott.

¹⁾ Szemere Pál abauji követ naplója, a k. előterjesztések és a sérelmi fölirattal. Kaprinay kézirati gyűjt. M. k. egyet. könyvtár.

²⁾ A király 1630. május 24-én Pozsonyban erősítette meg a 47 cikkeből álló törvénykönyvet.

VI.

Bethlen Istvánnak Katalin megbuktatását célzó törekvései. — A magyar tanácsosok értekezlete 1631. október elején. — Katalin lemondása. — Bethlen István megválasztatása. — A bécsi udvar állása. — Rákóczy György megválasztatása. — Eszterházy és Pázmány erdélyi politikája. — Rákóczy alkudozásai Pázmánnyal.

Brandenburgi Katalin ellenségei között B e t h l e n I s t v á n volt legjelentékenyebb. Párthivei a megyesi országgyűlésen — 1630 július havában — a fejedelemasszonyt választási föltételeinek s az ország törvényeinek megsértéséről vádolták, s miután megbuktatni nem sikerült, a közingerültséget legbizalmasabb hive, C s á k y I s t v á n ellen irányozták, ki a rendek határozata által a tartományból kiutasított¹⁾.

A gyenge nő, kinek helyzete mind válságosabb lesz, keserű panaszokkal fordul P á z m á n y h o z. „Tudja meg Uram — így ír — ennyi szomorúságot és bánalmat amiatt kell szenvednünk, mert ő fge a császár pártfogása alá helyezkedtünk . . . és biztosan tudják, — bár titokban tartjuk, — hogy a kath. vallásra tértünk. Már régóta forralták ellenünk gonosz terveiket, s most már nyíltan fölléptek . . . Uraságotat, mint szeretett atyánkat kérjük, legyen segítségünkre a veszélyek között²⁾).

Pázmányt a fejedelemasszonynak sem kérései, sem veszedelme nem birták rá, hogy eszélyes politikájától eltérjen. S Bécsben, — bár belátták, hogy Katalin magára hagyatva

¹⁾ Ötvös i. m. 196 l. Szilágyi S. Erd. T. II. 218 l.

²⁾ 1630. jul. 22-én Többi között kéri Pázmányt, eszközölje ki a királynál, hogy Csákyt — kit ellenségei igaztalanul üldöznak — pártfogása alá vegye. Erd. Prim. vil. lev.

nem lesz képes magát föntartani — nem tettek lépéseket megmentésére ¹⁾).

Bethlen István mindazáltal, hogy Katalint a portán és az erdélyi rendek előtt gyűlöletessé tegye, jónak látta mindkét részt a „német uralom“ fenyegető veszélyével rémiteni. azt hiesztelte, hogy Katalin királyi hadak segítségével Prépostváryt fogja fejedelemmé tenni s legyilkolni azokat, kik ellenállanak; majd Eszterházyról hiesztelte, hogy a fejedelemség birtoka után vágyodik ²⁾).

És azon ürügy alatt, hogy a fenyegető veszélyek elhárításáról gondoskodik, saját terveinek valóítására hadat gyűjtött s a királyi területen lakó hajdukkal összeköttetésbe helyezkedett ³⁾. Fiát ifjabb Bethlen Istvánt, vejével Zólyomi Dáviddal a határokhoz küldé oly parancsesal, hogy a királyi hadakat, ha Erdélybe törnének, visszaverjék. De azok ifjú hév által elragadtatva, vagy mint sokan hitték a kormányzó utasítása folytán, szeptember 10-ike táján maguk törtek a királyi területre s Debreczenig nyomulván, itt a királyi csapatokat megtámadták és szétverték ⁴⁾.

¹⁾ Bécsi nuntius 1630 július 27.

²⁾ Eszterházy 1630. júl. 17-én biztosítja Bethlen Istvánt, hogy a király nem gondol támadásra. (Kismartoni Regesták. M. Tört. T. X. 41 l.) És a kajmekámhoz sept. 22-én intézett levelében magáról írja: „Istent hívjuk bizonyságul, abba nem fárasztottuk magunkat, csak egy óráig is, hogy az ott való méltóságon kapnánk... Egy erdélyi vajdánál nagyobb hivatalban lévő embernek is tartjuk magunkat.“ Ered. fog. M. kam. lev.

³⁾ Bornemissza kassai főkapit. a királynak 1630. sept. 17. Canc. lev.

⁴⁾ Szilágyi Rákóczyak kora I. 218. s kk. II. Pécsi Zs. 1630. sept. 17. Eperjesről a m. cancellárnak és Kornis Zs. Szamosujvárról sept. 13-án Csáky Istvánnak. Ez utóbbi többi között írja: „In magnis periculis constituta est nostra misera Principissa et cum S. Serenitate nos omnes. Deus solus nobis opitulari potest, reformidamus ultimum excidium.“ M. canc. lev.

Ezen tény megsértése volt a békének, melyet a király Katalinnal kötött. S ennek hite a magyar kormány férfiakat nagy mértékben fölingerelte. Az első pillanatban a higgadt Pázmány is megbarátkozott az eszmével, hogy e merényletet megboszulni, s a fejedelemasszonynak segítséget nyújtani kell ¹⁾. A nádor pedig örömmel ragadta meg ezen alkalmat, hogy érvényre emelhesse támadó politikáját s védené Prépostváryt Erdély trónjára emelje. „Mit oly régóta óhajtottunk — írja — amiért milliókat is szívesen áldoztunk volna, most könnyen valósíthatjuk.“ Azt hitte, hogy ha kellő gyorsasággal föllép, 3—4000 emberrel nagy előnyöket vívhat ki. S ezen had kiállításának költségeire kész volt saját birtokait áruba bocsátva hitelt nyitni a k. kincstárnak ²⁾.

De merész terveit a magyar tanácsosok nem helyeselték. Ezek — a német birodalomban tartózkodó király távollétében — octóber elején Pozsonyban tanácskoztak a teendőkről. Pázmány is közöttök volt; s visszatérvén előbbi fölfogásához, célszerűnek látta az eddigi tartózkodó állás

¹⁾ 1630. sept. 22-én írja a nádornak: „Exoptandum, ut quemadmodum V. Dom. innuit, juvenili fervori et temeritati adscribendos hosce motus, se tamen non posse ullatenus id persuadere et cum Transylvani etiam cum toto exercitu processerunt, utique deambulatum non veniunt, neque Zólyomium persecuturi sunt; libenter tamen se decipi vult, si secus venerit. Utique motus hic non casu accidit, diu enim antea res decocta fuit et latrocinium paratum. S. Mtas satis Assecuratoriarum dedit infaustae Principi, sane dignum foret, ne ipsam desererent in extremo periculo.“ A magyar levél latin kivonata. Ugyanott.

²⁾ A nádor sept. végén Kismartonból írja a m. cancellárnak: „Quod diu expectabamus et etiam forte cum millionibus confectum dedissemus negotium, nunc facile possumus effectuare. Sin autem pecunia desit, ut alias factum, concedat facultatem S. M., ut aliqua bona factiosorum vendere possim et quod siquid impenderimus nobis refundetur, etiamsi adhuc iterum una arx et dominium mihi vendendum sit, faciam. Attamen cum iactura risui me exponere non possum.“ Latin Kivonata. Ugyanott.

további föntartását. Az értekezlet ugyan föl kérte a királyt, hogy fölkelést rendeljen s német hadakat küldjön, de mielőtt a béke elleni sérelem megboszlása határozatba menne, szükségesnek látszott tudomást szerezni, vajjon a két ifju támadása és a magyarországi hajduk fölzavarása a kormányzó és az országtanács tudtával s meghagyásából történt e? S emiatt javaslatba hozatott, hogy a magyar cancellár testvére, S e n n y e y S á n d o r Erdélybe küldessék ¹⁾.

Azonban mielőtt Sennyey utnak indított, az erdélyi állapotok új alakot öltöttek.

Bethlen István elérkezettnek látta az időt Katalin megbuktatására; s miután attól tartott, hogy nem lesz képes magát emelni helyébe, gyűlöletének föláldozta nagyravágyását. A fejedelemséget R á k ó c z y G y ö r g y borsodi főispánnak ajánlotta föl, ki mint Zsigmond erdélyi fejedelem fia és Bethlen egyik leglelkesebb párthive, Erdély rendei között nagy tekintély és népszerűségnek örvendett. S ez elfogadta a meghívást.

Ily körülmények között nyílt meg 1630 szeptember második felében a kolosvári országgyűlés. Katalin a közelégületlenség fenyegető nyilatkozataival szemben önkénytelenül lemondott a fejedelemségről. S ekkor Bethlen István nem csekély meglepetésére, a rendek túlnyomó többsége az ő nevét hangoztatta és szeptember 30-án őt kiáltotta ki a Erdély fejedelmévé. A választást elfogadta és most reábirni igyekezett Rákóczyt, hogy igényeiről lemondjon. De ez nem engedett s összetoborzott csapatai élén Erdélybe nyomult ²⁾.

¹⁾ Bécsi nuntius 1630. oct. 5. A m. cancellárnak 1630. oct. 3-án a királyhoz intézett fölterjesztése. Ő is ovatosságot ajánl és föl kéri a királyt, hogy testvérének visszatértéig Eszterháznak sem a hadakat, sem a fölhatalmazást, ne adja meg. Ered. fog. Ugyanott.

²⁾ Szilágyi Rákóczyak kora I. 215 s. kk. II.

Bécsben Katalin kényszerített lemondása, Bethlen István megválasztatása és Rákóczy György megindulása kellemetlen hatást idézett elő. Sennyey Sándor új utasításokat vett. A király általa roszalását fejezte ki amiatt, hogy a rendek Katalint, kit elismert és oltalmáról biztosított, lemondásra kényszerítették. Kérdést tett, vajjon Rákóczyt az egész ország, vagy csak némely urak hívták meg a fejedelemségre? Az előbbi esetben „egynehány okokból nem javalja“ e meghívást; az utóbbi esetben pedig kész ellene segítséget adni, mint ki a rendek szabad választási jogát és a király iránti alattvalói hűségét megsértette ¹⁾).

Míg Sennyey utban volt Rákóczy és Bethlen párthivei között a polgárháborút a topai egyesség gátolta meg; a két versenytárs megállapodott, hogy a fejedelmi szék betöltése a rendek újabb választására fog bízni. Addig mindkettő ügyének előmozdításán fáradozott. Bethlen István értesülván az ellenséges érzelmekről, melyek Bécsben Rákóczy irányában uralkodtak, kísérletet tett, hogy a királyt a maga részére vonja. November elején a katolikus Haller Istvánt a császári udvarba küldé, hogy hódolatát, békés érzületeit és szolgálatkészségét tolmácsolja. Ez szerencsésen működött új ura érdekében. Meggyőzte a magyar államférfiakat, hogy miután Katalin visszahelyezésére, vagy Prépostváry fölemelésére gondolni nem lehet: Bethlen István kevésbbé fogná a békét és a kath. vallást veszélyeztetni, mint a nagyratörő szelleméről és a kath. vallás elleni gyűlöletéről ismeretes Rákóczy. S ezt annál könnyebben sikerült elhíttetnie, mert azon tényben, miszerint Rákóczy — bár a király alattvalója és tisztviselője — a király engedélye nélkül és fegyveres hatalommal indult a feje-

¹⁾ Ugyanott 239 s. kk. II.

delemségre, sőt nem habozott a szabolcsi hajdukat hűségére esküdtetni: ellenséges szellemének bizonyítványát, a király iránt tartozó hűség, Erdély szabadválasztási joga és a közbéke ellen intézett vétkes merényletet láttak. A király ennél fogva Bethlent elismerte; a nádor pedig kilátásba helyezte, hogy versenytársa ellenében tényleges segítségre számíthat ¹⁾. S midőn Rákóczy november közepén, Haller hatását ellensúlyozandó, követet küldött Eszterházyhoz és Pázmányhoz, amaz fenyegető hangon intette, hogy terveivel fölhagyjon ²⁾.

A királyi támogatás nem menthette meg Bethlent. A Segesvárra összegyűlt rendek 1630 december 1-én Rákóczyt választották fejedelemükké. Szeg ellenmondás nélkül vette át a tartomány kormányát ³⁾.

Ezen esemény híre nagy megdöbbenést idézett elő a bécsi és magyarországi kormánykörökben; élénk aggodalommal néztek elébe Rákóczy kormányának. De a közös bizalmatlanság és ellenszenv dacára, azon kérdés körül, mily magatartást kelljen irányában elfoglalni, a király tanácsosai két részre oszoltak ⁴⁾.

Eszterházy nádor az új fejedelemnek engesztelhetlen ellensége, már megválasztatása előtt kezdett Bethlen István támogatására hadat gyűjteni. Most a dynastia, s az ország

¹⁾ A nádornak 1630. nov. 22-én Haller részére adott utasítása. Szilágyi i. m. 274 l.

²⁾ A nádornak nov. 25-én Rákóczyhoz intézett levele Ugyanott. 250. l. Rákóczy ugyanekkor Pázmányhoz is írt és ettől választ is vett, mire ennek egy utóbbi levele utal. De ama levelek nem jöttek kezeim közé.

³⁾ Szilágyi i. m. 254 l. Kun L. szathmári kapitány 1631. jan. 3-án a nádornak írja: „Dum Rákóczy iuramentum super punctis oblati in templo praestaret, naultum lachrimatus fuit Gubernator (Bethlen J.)“ M. Canc. lev.

⁴⁾ A király dec. 1-én Pázmányt — s hihetőleg többi tanácsosait is — dec. 6-ára Bécsbe hívta. Ered. Prim. vil. lev.

érdekében mellözhetlenül szükségesnek hirdette, hogy a király Rákóczyt el ne ismerje, sőt fegyveres hatalom segélyével fozsza meg a fejedelemségtől. De majdnem egészen elszigetelve állott; egyedül Sennye y püspök, a magyar cancellár támogatta ¹⁾).

A magyar és német tanácsosok nagy többsége Pázmány körül csoportosult. Ez Rákóczyt ép oly kevésbé kedvelte ²⁾, mint Eszterházy; de az ellene intézendő háborút a dynastia és az ország érdekeire nézve veszélyesnek tartotta; miután a király támadása kényszeríteni fogná Rákóczyt, hogy magát a török karjaiba vesse és az ausztriai ház ellenségeivel szövetkezzék. Samennyire esékély volt hatalma magára hagyatva, annyira féltelmes leendett szövetkezve a portával, a protestáns államokkal és a magyarországi elégtületlenekkel, kiknek rokonszenve képessé tenné Magyarországot bármikor a fölkelés lángjával elborítani. Már pedig a németországi háboru által igénybe vett királyra nézve életkérdés volt, hogy ellenségeinek számát és erejét ne növelje.

Az országra nézve is sürgetően szükséges volt, hogy a külső ellenség pusztításaitól s a polgárháboru megrázkódtatásaitól megkimélve maradjon. És bármikép dölne el a hare sorsa, nagy veszélyektől kelle tartani. Ha Rákóczy a török és a protestantismus segítségével II. Ferdinándot leküzdi, lehetséges, hogy Magyarország elszakad a Habsburgháztól és bizonytalan jövő esélyeinek teszi ki magát; vagy legjobb esetben a magyar ko-

¹⁾ Szilágyi i. m. 283 s kk. II.

²⁾ Pázmány 1680 nov. 13-án, midőn egy téves tudósítás Rákóczy megválasztásáról értesíté, a bécsi papnövelde kormányzójához így ír: „In Transylvania deposita est misera Principissa, eo quod suspecta esset de Catholicismo. Electus est in Principem G. Rákóczy, maximus Catholicorum hostis; vix puto ibi amplius mansuros Patres et iam rumore spargitur plerosque Catholicorum Dominorum captivatos esse.“ Eredeti. Pray gyűjtem.

rona területének nagy része Erdélyhez csatlakozik, vagy a török által hódíttatik meg. Ha pedig — mi éppen nem volt valószínű — a király győz s Erdélyt uralma alá hozza: ezen alakulás sem lehetett kívánatos.

A magyar államférfiak, kik a német befolyás törekvései nek meghiusítására az alkotmányos oppositio politikáját vették alkalmazásba, ugy tapasztalták, hogy Erdély különállása és függetlensége a magyar állami önállóság biztosítására szükséges, vagy legalább hasznos; miután az aggodalom, miszerint a magyar nemzet, ha megtámadott alkotmányos szabadságainak védelmére fegyverhez kelle nyúlnia, Erdély fejedelmeiben szövetségest talál: szükségkép mérsékletre és jogtiszteletre intette a német befolyás képviselőit.

Pázmány igen közel állott ezen magyar államférfiakhoz. Dynastikus érzületei és a kegyelet mellett, melylyel a királyi hatalom irányában viseltetett: az alkotmányos intézményeknek őszinte tisztelője volt. Ő nyíltan megrotta II. Ferdinánd német minisztereit, kik az ausztriai és csehországi rendeket történeti jogaiktól megfosztották ¹⁾ s hazafiúi buzgalommal örködött a magyar nemzetiség és önállóság érdekei fölött. Kemény János — Erdélynek utóbb fejedelme — ki a primással ismételve folytatott hivatalos tárgyalásokat, róla és Eszterházyról kiemeli, hogy „e kettőben csak az valakáros, hogy az evangelika religiónak mindenik nagy üldözője; egyébiránt nemzetüket és annak szabadságát szerető hasznos emberek valának s igen szomjuhozzák vala a magyar nemzetnek szabadságát“ ²⁾.

Pázmány emiatt kívánatosnak tartotta, hogy Erdély fejedele-

¹⁾ L. e kötet 193 l.

²⁾ Autobiographia I 144 l.

lemségét oly férfiú bírja, ki egyrésztől nagyravágyását fékezve a dynastiát és a békét ne veszélyeztesse; másrésztől képes legyen az absolutistieus irány képviselőit törekvéseiktől visszatartani. „Mert noha im látod édes öcsém — így szólott egykor Keményhez — nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van most a mi kegyelmes keresztény császáruk előtt, de csak addig durál az a német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni, azontul mindjárt contemptusba jutván gallérunk alá pökik a német“¹⁾.

Pázmány emiatt azt javasolta a királynak, hogy Rákóczyt, ha a béke föntartására kellő biztosítékokat nyújt, elismerje.

II. Ferdinánd megegyeztetni iparkodott a két ellentétes álláspontot. Abban állapotott meg, hogy Rákóczyt egyelőre el nem ismeri s Eszterházyt a fölvidékre küldötte, hogy a mozgalmakat lecsillapítsa, a támadható veszélyeket megelőzze, de utasította, hogy óvakodjék Rákóczy ellen támadólag föllépni²⁾. Pázmány és a többi tanácsosok nem voltak megelégedve ezen k. határozattal. „Nem hiszi Nagyságod — írja a nádornak Sennyey cancellár — mely igen anxius vagyok, holott az embereknek nagy része ami hazánkban csak Nagyságodra és én reám vetnek, hogy ő felségét és magunkat belegázoltattjuk“³⁾. Általán attól tartottak, hogy Eszterházy a mérséklet-ről megfeledkezve komoly bonyodalmakat fog támasztani. Aggodalmaikat igazolta magaviselete. Rákóczy, mihelyt megválasztásáról értesült futárt küldött Bécsbe jelentvén, hogy nemso-kára ünnepélyes követséget fog fölbocsátani, mely elismerteté-

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ Szilágyi i. m. 274 l.

³⁾ 1630. dec. 19. Kismart. Regesták 42 l.

sét kieszközölje; de a nádor föltartóztatta a futárt s nem bocsátotta az udvarhoz ¹⁾).

Rákóczy ugyanis a viszonyok által kényszerítve látta magát megtagadni ellenséges érzületeit, melyeket a császári ház iránt táplált. A tartomány rendei között sok ellenséggel birt és kétes volt, vajjon sikerül e kieszközölnie a porta megerősítését. Emiatt mindent megtett, hogy a király haragját megengesztelje; igénybe vette P á z m á n y k ö z b e n j á r á s á t ²⁾).

Mig Eszterházy szemrehányásokkal telt leveleiben a fejedelmet a béke minden reményeitől megfosztotta: ³⁾ Pázmány kilátásba helyezte, hogy a király megfelelő föltételek alatt elismerni fogja. „A mi meglett — ugymond — arról tanácskozni, vagy azt feddeni úgy látszik alkalmatlan. Azért arról én sem szólok. Hanem a jövődőről bizony igen méltó gondolkodni kegyelmednek. Mert ha Erdélyre és e darab földre vonszsza Nagyságod a Császár ő fge hadát, másfelől a török segítségét veszi, annak a vége mi leszen csak Isten tudja. Az bizonyos, hogy ez a szegény maradék haza mind elpusztul Azért Uram azt kegyelmed okosan cselekszi, ha Császár ő fgénél kedvet keres és magát megaláztatván békességes mediumokat követ. Ez pedig úgy lehet meg, ha kegyelmed megismervén, hol és miben vádoltatik, azt úgy complanálja, hogy semmi ok fön ne maradjon a gyűlölségre.“

¹⁾ Erről említést tett maga a fejedelem Pázmányhoz 1631. jan. 24 és marcius 26-án kelt leveleiben.

²⁾ Rákóczy már 1630. novemben Usz által ir Pázmánynak; dec. elején Gáwai által ismét hozzá fordul, — s miután e levél nem jutott kezeibe, 1631. jan. 24-én átküldi másolatát; — végre december 16-án harmadizben kéri, használja föl a királynál befolyását a béke érdekében.

³⁾ A nádor Rákóczynak 1630 dec. 16-án kelt levelére december 28-án válaszolván, föllépését több okból kárhoztatja és csudálkozását fejezi ki, hogy magát és a tartományt török járom alá vinni nem retteg. Latin kivonat, m. Canc. lev. t.

Ezen vádak arra vonatkoztak, hogy a hajdukat a királytól magához vonta, a töröknek várakat ígért, fejedelemmé választását fegyverrel erőszakolta ki, a főlsőmagyarországi megyékre vágyódik, végre a katolikusokat üldözni szándékozik. Ha — ugymond — a királylyal békés viszonylatokat kíván föntartani, szükséges, hogy ezen vádak ellenében magát igazolja s mindenekelőtt a hajdukat a király hűségére visszavezesse. „Ha ez megleszen és a többi punctumokban is kegyelmed ő fgét assecurálja, bizony Uram én is igen jó szívvvel fáradozok abban, hogy esendességre forduljon a dolog Én Uram egyházi ember vagyok, minden tehetséggel a békességet promoteálok, csak kegyelmed meg ne fogyatkozzék. Nem fenyegetődzöm Uram, de bizony ha kegyelmed békességre nem fordítja a dolgot, semmi jót nem várok belőle“ ¹⁾).

Rákóczy szívesen vette a primás nyílt őszinteségét, mely a békés kiegyenlítés alapját és módozatait kijelölte. Ezeknek fölkarolására mindenekfölött hajlandóvá tették a portáról érkező fenyegető hírek. A szultán vonakodott az athnámét (megerősítő okmányt) oly alakban kiállítani, miként az erdélyi rendek kívánták, és a havasalföldi vajdák titkos közleményei hirül hozták, hogy a portán Erdély meghódításáról elmélkednek ²⁾. Ily körülmények között uralmának biztosítását

¹⁾ Nagyszombatból 1630 dec. 31. Az egész Pázmány saját keze írása. Eredeti. M. kam. levé.

²⁾ „Significatur Principi per Legatos in Porta existentes . . . Imperator non est confirmaturus, nec Athname dabitur ita, sicut Vezirus Budensis promittit; quin potius occulte concluserunt in Porta . . . Imperator magnis viribus per aquam Capitan basam, terra autem exercitus suos Rumelienses ut moveat . . . contra Chanum Tartarorum, oppresoque eo . . . Vajvodam Mathaenum incaptivet, occidique curet. Principem quoque Tramylvaniae in bellum vocet, et sive iverit sive non, etiam S. Ilmam D. praecipitet, Transalpinam et Modaviam Bassis et Turcis

csak úgy remélheté, ha a király jóakarátját bírja. Sietett tehát biztosítani Pázmányt, hogy a hajdukat visszabocsátja, a felső magyarországi megyékre nem vágyódik, a törököknek nem tett ígéreteket, a katolikusokat nem fogja üldözni ¹⁾. És a portai híreket tudomására hozván, támogatását kérte ki. „A fejedelem kéri Eminentiádat — így szólt a primáshoz küldött erdélyi követ — bírja reá a királyt, hogy segítségére legyen, ha a török szultán megtagadná az Athname kiállítását, oly módon, miként azt maga és Erdély rendei kívánják. Mert különben kényszerítettnek a török kedvét keresni s teljesíteni kívánatait; ugyanis portai követei által értesült, hogy még van mód lefegyverezni a törököt. Ez azonban a kereszténység romlására válnék, s ettől úgy fél, mint a pokoltól; nem is szeretne a kereszténységtől elválni“ ²⁾.

Pázmány szívesen fölhasználta befolyását, hogy a királyt Rákóczy elismerésére és segélyezésére bírja. Törekvéseinek sikerét megbiúsította Eszterházy, ki 1631. január második felében néhány hirtelen toborzott és rosszul fegyelmezett csapattal Kassára érkezett. A király — Pázmány tanácsára — utasította, hogy Rákóczyval a fölmerült nehézségek elhárítása iránt tárgyalásokat kezdjen; de ellenséges érzületei által indittatva szívesebben bizta volna fegyverre a megoldást. Harcias szellemét elárulták nyilatkozatai. „Nem hagyom —

repleat, compressa etiam Transylvania aut contra Regnum Poloniae, aut contra Regnum Hungariae proficiscatur Has dispositiones etiam Transalpinae Vajvoda per Secretarium suum valde occulte ac celeriter significavit Principi.“ Rákóczy által 1630 dec. végén Pázmányhoz küldött emlékiratnak latin kivonata. Prim. vil. lev.

¹⁾ Rákóczy 1631 jan. 24. Latin ford. M. Canc. lev.

²⁾ Rákóczynak Pázmányhoz intézett emlékirata kelet nélkül; de tartalmából kiderül, hogy az a kolosvári országgyűlés alatt 1630 dec. végén íratott. A primás a magyar emlékiratból Lippay püspök által a király számára latin kivonatot készített; ezt megőrizte a Prim. vil. lev.

szokta volt mondani a fejedelemről — megtollasodni reptőlésig, hanem miglen csak pihes addig előzőm meg“¹⁾).

Sőt némely erdélyi főúr által bátorítva azon gondolattal foglalkozott, hogy Rákóczy megbuktatása után magát választatja Erdély fejedelmévé. S Haller Györgyöt megbizta, hogy a rendeket részére hajlitsa²⁾. De csakhamar kénytelen volt belátni, hogy tervét nem lesz képes keresztül vinni; mert Rákóczy nemcsak Erdély rendeit csatolta mindinkább magához, hanem a felsőmagyarországi megyékben is — melyeket a nádor ellene föltüntetni kívánt — nagy népszerűségnek örvendett³⁾.

A fejedelem előtt ha titokban maradtak is Eszterházy célzatai, ismeretesekek voltak ellenséges érzületei. Kedvetlenül értesült tehát arról, hogy a tárgyalások vezetése reá bizatott s attól tartott, hogy okot és alkalmat fog keresni fegyveres támadásra, mert erre utaltak nagy készületei és azon körülmény, hogy

¹⁾ Kemény J. II. 17 l.

²⁾ Eszterházy mindig tagadta, hogy a fejedelemség elnyerésére törekszik s Pázmányt, ki ezt hirdette, ismételve megtróttá. A primás ennekfolytán 1636. oct. 3-án a következő nevezetes fölleplezéseket tette: „Kárhoztat abban Palatinus uram, hogy én azt itélem, hogy ő az erdélyi fejedelemségre kívánczozik. Igazságot irok, vagy on ebben valami. Mert Isten ítélő széke előtt leszünk, ki mindeneket igazán megítél. És ki nem mondanám, ha élne kitől érttettem. De mikor Palatinus uram a fölföldre mene armatu manu (t. i. 1631. elején) a szegény Haller György nagy secretum alatt, melyet megtartottam mig élt, sirva mondotta, hogy őtet azért küldi, hogy disponálja az embereket, hogy ő kegyelmét (t. i. a nádort) válaszsza fejedelemmé. De ugymond, soha végbe nem viszi, mind magát s mind minket elveszt. És úgy emlitem, azt kérdém: mint van tehát, hogy Palatinus annyira esküszik, hogy föl nem venné (t. i. a fejedelemséget)? Nem venné bezeg úgy hogy a Palatinusságot és az itt kün való jószágát elhagyná, de úgy, hogy ezzel együtt, amaz is lenne.“ Pázmánynak Jakusich püspökhöz intézett emlékirata. Ered. fog. Prim. vil. lev.

³⁾ A nádor a felső megyék küldötteivel gyűlést tartott. Erről tudósítja Sennyey cancellárt 1631 febr. 23-án, Eszterházy M. Munkái 191 l.

a fejedelem által kérelmezett fegyverszünetet megtagadta ¹⁾. Emiatt óhajtotta, hogy a tárgyalásokat inkább Pázmány vegye kezeibe, kinek jó indulatáról és méltányosságáról nem kételkedett.

Február első felében a primáshoz küldé Réz András udvari emberét, ki nehogy Eszterházy föltartóztassa, a rendes utat mellőzve török területen át Eger felé vette útját. Előadván urának a nádor elleni panaszait, ennek nevében fölkerlte, eszközölné ki a királynál, hogy az alkudozások folytatása végett Bécsbe küldhesse biztosait; egyúttal előadta ajánlatait, melyek a létesítendő egyesség alapjául szolgálhatnak. A fejedelem kész — mondá — a királyt biztosítani hódolata s a felől, hogy Erdélylyel megelekedni fog; a hajdukat visszabocsátja és a felsőrészekben támadott mozgalmakat lecsillapítja. Ha azonban ajánlatait visszautasítják, kénytelen lesz oda fordulni, honnan segílyt várhat. „Mert ő nagyságát a fejedelemségtől csak halál, vagy fegyver foszthatja meg“ ²⁾.

Pázmány nem habozott a fejedelem kívánatait támogatni. Javasolta a királynak, engedje meg, hogy biztosait a császári udvarba küldhesse. „Nem tanácsos — írja a magyar cancellárnak — kétségbeesett lépésekre kényszeríteni a fejedelmet; miután pedig vonakodik a nádorral alkudozni, ő fgének méltósága és tekintélye követeli, hogy maga vegye kezeibe a tárgyalások intézését. Ha ő fge föntartani kívánja a békét, nem szabad őt

¹⁾ Rákóczynak 1631 marc. 16-án Pázmányhoz intézett leveléből. Latin fordítás. M. Canc. lev. t.

²⁾ Rákóczy 1631 február 9-én Váradról Pázmányhoz intézett levelének latin fordítása. És egy ily című emlékirat: „Translatio signaturae Andreae Réz servitoris Dni Rákóczy quam, ex verbis Dni sui excepit et eidem (Pázmánynak) praelegit, ne memoria laberetur.“ M. Canc. lev. t.

elutasítania, mert Rákóczy is mint más fejedelem, nagy gyaláztatnak tekintené ajánlainak elutasítását¹⁾.

És a király, bár Sennyey ellensúlyozni iparkodott a primás befolyását, megengedte, hogy a tárgyalások folytatására Rákóczy biztosai Bécsbe jöjhessenek, s részükre kiállította a szükséges menvédelmet²⁾.

VII.

A kassai békealkudozások 1631 elején. — Eszterházy haragja Pázmány ellen. — A kassai egyesség. — Eszterházy és Pázmány álláspontja. — A két államférfiu viszonya a kassai egyesség után. — Pázmány békés politikájának hordereje.

Eszterházy 1631 elején fölhívta Rákóczyt, hogy a fölmerült nehézségek elhárítása végett fölhatalmazott biztosait Kassára küldje. Ezek — élükön K o w a s ó c z y I s t v á n állott — február második felében érkeztek meg. A fejedelem kívánatai szerények voltak: a király ismerje el Erdély fejedelméül, ujítsa meg az elődjeivel kötött szerződéseket és biztosítson amnestiát mindazoknak, kik a mozgalmakban résztvettek.

Eszterházy úgy volt meggyőződve, hogy ezen alapon csak „bátorságtalan békességet“ lehet létrehozni. Hö óhaj-

¹⁾ Pázmány 1631. február közepe táján a m. cancellárhoz intézett levelének latin fordítása Ugyanott.

²⁾ A cancellárnak válaszát Pázmány levelére és a király ez ügyben hozott határozatának szövegét nem ismerem, de lényeges tartalmára következtetni enged Eszterházynek 1631. marc. 14-én Sennyeyhez intézett levele. „Kegyelmed — így szól — nekem a minap egy levelet írt, kiben micsoda tragoediát indítá ellenem cardinál uram bőven megírta és assecurált is, hogy abból való gyalázatom nem következik mindazáltal á m u g y a n s a l v u s conductust obtineáltak ezeknek, s nekem is mely nagy despectusomra esett, nem tudom mondani.“ E. M. Munkái 198 l.

tása volt fegyveres hatalommal megalázni Rákóczyt; vagy a végett, hogy a fejedelemségtől megfossza, vagy legalább oly békeföltételek elfogadására kényszerítse, melyeket kielégítőeknek tartott ¹⁾).

Emiatt folytonosan sürgette, hogy a király kellő haderőt adjon rendelkezésére. „Hacsak háromezer németet küldenek is — írta a magyar cancellárnak — mindeneket végbeviszem s úgy stabilizálom e földet, hogy jó gondviseléssel az ő fge maradékja is nyugalomban fog miattok maradni; de ha mit ilyent akarnak, ezzel nem kellene késni, mert ezt mint a salátaételt mohón kell főgni“ ²⁾). Miután pedig a várt segély késett, a tárgyalásokat késleltette s előleges föltételül szabta, hogy a fejedelem kivezesse hadait, melyek a királyi területen állottak; egyuttal némi várak átengedését követelte s vonakodott amnestiát biztosítani a fejedelem magyarországi párthiveinek, névszerint a hozzá csatlakozott hajduk vezéreinek ³⁾).

Rákóczyt nagy mértékben bosszantotta a nádor magatartása; annál inkább, mert Pázmány leveleiből értésült, hogy az udvar határozottan békés szellem által vezéreltetik. Biztosai jónak látták ezt Kassán fölemlíteni. „Nem ő felsége akarátja, hogy ilyen rigide tractálnak velök; mivel azt nekiök megírta cardinál uram!“ Ezen észrevétel nem maradt hatástalan. Eszterházy sértve érezte magát azáltal, hogy Pázmány beavatkozik az alku folyamába. „Nem tagadhatom — írja meghitt barátjának — hogy nagy szívem fájdalmára ne volna ez a cardinál uram processusa, kitől azt sem érdemlettem volna, hogy

¹⁾ E helyen szükséges kiemelnem, hogy az eddigi nyomozások nem voltak képesek az 1631. elején folyó alkudozások részleteit kellően földeríteni; s erre nézve a hazai és a bécsi levéltárak aránylag meglepően keveset tartottak fön.

²⁾ 1631 febr. 27. E. M. Munkái 196 l.

³⁾ Szilágyi i. m. 278. skk. 11.

megírta volna mivel ment Rákóczy embere ő kegyelméhez, sőt panaszát ellenem bevévén, úgy látom azon panaszt ő felsége előtt is segítette. De elnyögöm ezt is, menjen a többi után.“ Mindazáltal most engedékenyebbnek bizonyította magát az erdélyiek irányában. És február végén előleges egyesség jött létre, mely megerősítés végett Bécsbe és Váradra küldetett ¹⁾.

Azonban a megerősítés helyett marcius elején megérkeztek a Pázmány által Rákóczy biztosai részére kieszközölt, menvédek; mire azok kijelentették, hogy a tárgyalások befejezése végett a császári udvarba fognak utazni. Eszterházy haragja ekkor nem ismert határt. Szenvedélyes szavakban azzal vádolta Pázmányt, hogy őt, ellenséges érzületei s alacsony önzés által indítatva, megalázni és hitelétől, melylyel a király előtt bir, megfosztani iparkodik. „Az Isten soha ne adta volna — írja Sennyeynek — hogy ezt a kevély roszt (Pázmányt) ismerhettem volna, holott mind ő gonoszsága ez Ezennel csufjok és rabjuk leszek én ezeknek? s ezt érdemlették az én sok rendbeli hűséggel való szenvedéseim? S csinállok vala én bizony most is békességet, s olyat a ki mind urunk méltóságát helyben állotta volna s mind mi megnyughattunk volna egy ideig; de ám teljék kedve annak a döllyfösnek benne, meglátja rövid nap gyümölesét cselekedetének“ ²⁾.

Az erdélyi biztosok nem utaztak Bécsbe; valószínűleg a nádor panaszai és a cancellár igyekezetei reábirták a királyt, hogy a tárgyalásokat Kassán folytattassa. A nádor is föl hagyott követeléseivel, melyek a nehézségeket előidéztek volt s bár a két résznek fegyveres összeütközése Rakomaznál a béke létrejöttét már-már megghiusította: ³⁾ a fejedelem mér-

¹⁾ Eszterházy idézett febr. 27-iki levelében.

²⁾ Eszterházy a m. cancellárnak 1631 marc. 14-én. E. M. Munkái 198 l.

³⁾ Eszterházy kísérletet szándékozott tenni, hogy egy fényes

séklete lehetővé tette, hogy az egység 1631 ápril 2-án létrejött. A király Rákóczyt elismeré Erdély s a kapcsolt részek fejedelméül és amnestiát biztosított a mozgalmak részeseinek. Viszont a fejedelem kötelezte magát, hogy a király ellen soha sem fog ellenségeskedéseket támasztani, a hajdukat nem fogadja szolgálatába, onodi erősségébe királyi őrseget fogad s ünnepélyes követség által fogja a királyt kiengesztelni. Ugyanakkor titkos kötelezvényben fogadta, hogy Erdély és a magyar részek területéből semmit sem fog elidegeníteni; a török terveit és szándékait, melyek a kereszténység és az ausztriai ház veszedelmét célozzák, midőn tudomására jönnek, föltárni el nem mulasztja ¹⁾).

A kassai egység — melynek föltételeit Eszterházy is kielégítőnek tartotta ²⁾ — Pázmány békés politikájának gyümölcse volt. Áthatva azon meggyőződéstől, hogy az ország legelső érdeke a béke föntartása, hogy a Rákóczy ellen intézendő háboru beláthatlan bonyodalmaknak és zavaroknak kutforrásává válnék: határozottan és nyíltan szembeszállott Eszterházyval, ki Rákóczy megbuktatását, vagy legalább megalázását sürgette ³⁾.

fegyvertény által a viszonyokban fordulatot idézzon elő. Emiatt Rákóczy közelében összpontosította egész haderejét. Rákóczy megintette ugyan parancsnokait, hogy a béke megzavarásától óvakodjanak, de ezek értesülvén, hogy a k. hadak támadást terveznek, szükségesnek látták ezt megelőzni s megütköztek. Szilágyi i. m. 283. skk. II. Rákóczy 1631 marc. 14-én Pázmányhoz intézett levelében erősíti, hogy Eszterházy volt cka ezen összeütközésnek, míg maga minden áron föntartani ohajtja a békét. Latin fordítás a m. Canc. lev. t.

¹⁾ A békeokmány s egyéb ehez tartozó iratok Szilágyi i. m. 291 s kk. II.

²⁾ Eszterházy 1631 ápril 2-án írja a királynak: „Puto tolerabiles eius (paci) conditiones, imo quoad duos illos feroces iuvenes opinionem meam superantes.“ Egyk. más. Prim vil. lev. t.

³⁾ Pázmány 1631 febr. 7-én kelt levelében a nádort is meggyőz-

A két államférfiu által elfoglalt ellentétes álláspont magyarázza meg a szenvedélyes szavakat, melyeket a gyanu és a megsértett hiúság Eszterházy tollába adott, ki a király előtt sem tartózkodott Pázmányt bevádolni. Ez azonban ártatlanságának tudatában oly higgadtsággal igazolja magát, mely a nádor hevessege mellett még inkább föltünővé válik. „Én bizonyára — írja a királynak — nem kerestem alkalmat arra, hogy Rákóczyval levelezhessem; a fejedelem fölszólításának is csak kelletlenül engedtem. És szívesen fölhagynék e levelezéssel, ha lelkiismeretem nem parancsolná, hogy szorongatott hazámnak ily módon segítségére legyek.“

Pázmány határozottan kárhoztatta Eszterházy harcias politikáját.

„Ha békét akarnak vele kötni, nem szabad őt ingerelni; ha pedig háborút kívánnak ellene indítani, másféle hadseregre van szükség“¹⁾. A királyi hadat nem tartotta elégségesnek, hogy a fejedelem ellenében a siker kilátásával fölléphessen, s még kevésbbé, hogy a törökkel — ki a király által fenyegetett fejedelemnek segítségére sietne — szembeszálljon. De miként félt a veszélyektől, melyeket a király veresége maga után vonná: nem látta kívánatosaknak — miként fölebb kiemeltem — azon előnyöket sem, melyek Rákóczy megbuktatásából származhatnának. Őt tiszta hazafiság és a személyes ellenszenveken gásgosan fölülemelkedő államférfiu belátás vezette.

Emlékeink indokolatlannak bizonyítják a vádat, melyet egy újabb történetírónk — Eszterházynek az ingerültség pillanatában papírra tett kifakadásaira támaszkodva — a primás el-

ni iparkodik a béke föntartásának szükségességéről és lebeszélni harcias szándékairól. Eredeti. Kismartoni lev.

¹⁾ Pázmány a királynak Nagyszombatból 1631 március 18. Eredeti. Cs. titkos levéltár.

en emel. „Ő — ugymond ezen történetíró — büszkesége bántalmait megtorlandó, a hazaügyének veszedelmezésével bár, sürgősséggel harcot javalt a királynak, a segély nélkül hagyandó Eszterházy nevét majd elhomályosította a király bizalmát iránta csökkentőt¹⁾.

Pázmány — miként idézett fölterjesztéseiből kitünik — soha sem javasolt a királynak háborút, sőt ellenkezőleg következetesen a béke föntartása érdekében érvényesítette befolyását. Eszterházy volt az, ki a harcias politika mellett küzdött, s mert ezt a primás ellensúlyozni iparkodott: innen származtak mérges kifakadásai. Midőn Eszterházy győzedelmeskedni látta hatalmas ellenfelének békés politikáját, melyet veszélyes és hátrányosnak tartott, büszkeségében és hiúságában is sértve s haragja által elvakítva, fölfogható, hogy könnyelműen vádolt, gyanúsított és sértett: de az elfogulatlan történelem a fölingerrült ellenfél szenvedélyes szavait nem tekintheti elégségeseknek oly vád megállapítására, mely Pázmányt hazaárulónak, az önzés és nagyravágyás szörnyének bélyegezné.

A nádor és a primás utóbbb is, a kassai egyesség létrejötte után, hivek maradtak politikai irányukhoz s az események alakulása ismételve alkalmat szolgáltatott a közöttök uralkodó ellentét nyilvánítására.

Rákóczy bár föntartani ohajtotta a királylyal létrehozott barátságos viszonylatokat és a diadalmasan előnyomuló Gustáv Adolf fölhívásait elutasította: a békeföltételek teljesítésében nem mutatkozott elég lelkiismeretesnek²⁾. Sőt az egyességet

¹⁾ Toldy F. E. M. élete. Ennek munkái előtt. Uj. Nemz. könyvtár. XXXVI l.

²⁾ Így p. o. elmulasztotta letenni az esküt; Onodba nem fogadta be a k. örséget. Bethlen J. és Zólyomi pedig térítvényükből kihagytak egy fontos pontot.

nyíltan megsértette, midőn Munkácsot ármány és erőszakkal Katalin kezeiből kiragadta; amiért ez a sérelem orvoslása végett a királyhoz fordult ¹⁾. Ezen ügy 1631 nyarán midőn a fejedelem ünnepélyes követsége Kowasóczy vezetése alatt a császári udvarnál megjelent, alkudozások tárgyává lön ²⁾.

Pázmány most is mérsékletre intette a királyt. Javasolta, hogy kifejezheti ugyan neheztelését Munkács elfoglalása miatt, de értesitse a fejedelmet „m i s z e r i n t k e d v e s k e d n i o h a j t v á n n e k i , m e g n y u g s z i k a b b a n , h o g y a f ö n f o r g ó ü g y e t K a s s á n t ö r v é n y t u d ó f é r f i a k v i z s g á l j á k m e g é s d ö n t s é k e l” ³⁾.

Eszterházy ellenben erőteljes föllépést ajánlott. „Az erdélyieket — ugymond — szelid eszközökkel nem lehet megnyugtadni; ezeket a környező nehézségeknek fogják tulajdonítani. A bibornoknak békére intő szózatait is úgy értelmezték, hogy vagy őszintek békés érzületei s ekkor ő felsége szorongatott helyzetében bírják magyarázatukat, vagy nem őszintek s ekkor nem más a céljuk, mint őket tévutra vezetni. Hatékán ismét szelid hangon válaszolunk, Rákóczy még féktelembbé válik s azonban hitben, hogy képtelenek vagyunk ellenállani, nyílt támadásra határozza magát. A király emiatt hívja föl, hogy Munkácsot haladéktalanul adja vissza Katalinnak“ ⁴⁾.

Eszterházy örömmel látta, miként szolgáltat a fejedelem

¹⁾ Szilágyi i. m. 318 l.

²⁾ Rákóczy ezen követség által több kérelemmel fordult a királyhoz. (Szilágyi i. m. 325.) Ezen követség Pázmánynak is hozott a fejedelemtől egy 1631 aug. 7-én kelt levelet, melyben közbenjárását kéri ki. Ered. Prim. vil. lev. Patai Samuel, Rákóczy embere aug. első felében szintén megfordult Pázmánynál, miként 1631 aug. 11-én a fejedelemnek jelenti. Ered. kam. lev.

³⁾ Pázmány emlékiratának rövid kivonata M. Canc. lev.

⁴⁾ A nádor 1631 october 27 én kelt emlékiratának latin ford. Canc. lev.

maga fegyvert kezébe ellenséges tevékenységének felytatására. Titkos alkudozásban állott Katalinnal és némely erdélyi urakkal Rákóczy megbuktatására. Terveinek a királyt is sikerült megnyernie. Erre utal fölterjesztése, melyet a munkácsi ügyben szerkesztett. „Ily módon — ugymond — időt nyernünk és a körülményekhez képest elősegíthetjük a fejedelemasszony érdekeit és a titkos ügyet is“. Egyuttal szükségesnek látta a fejedelemasszonyt fölhívni, ne lépjen Rákóczyval egyességre és „a maga érdekében istanusítson a titkos ügy elősegítésében buzgalmat és jóakaratot“ ¹⁾.

A királyi válasz, melyet az erdélyi követek vettek, nem a Pázmány által javasolt engesztelőkeny szellemben készült s a fejedelemmel nem elégíthette ki ²⁾. Bécsben már valószínűnek tartották, hogy Rákóczy a svéd király által ajánlott szövetséget fölkarolni fogja s a hírek, melyek ellenséges szándékairól érkeztek, könnyen hitelre találtak ³⁾. De ő nem zsákmányolta ki a királynak szorongatott helyzetét és nem lépett föl támadólag. 1631 végén újabb követség által biztosítá a királyt hűsége és hódolatáról ⁴⁾.

Pázmány ily körülmények között ismételve figyelmez-

¹⁾ A nádornak idézett emlékiratában.

²⁾ Szilágyi i. m. 327 l.

³⁾ Sennyey Sándor 1631 oct. 13-án tudósítja a cancellárt, hogy Rákóczy így nyilatkozott: „Aut pereundum sibi, aut Munkách, Tokaj et Régécz ut sua sint effecturum, vel autem tractum illum terrae usque Tibiscum.“ (Latin kivonat. M. Canc. lev.) A florenci követ 1631 nov. 22-én írja: „In Transylvania si sente, che R. animito forsa dalla corrispondenza di Svezia, o dalle male congiunture dell' Imperatore, habbia con 20000 fanti cominciato a far qualche danno nell' Ungheria . . . Il Battyányi . . . ha offerto a S. M. 6000 cavalli, con promessa a mantenerli a sue spese un anno intero.“

⁴⁾ Rákóczynak 1631 dec. végén Pázmányhoz intézett levele. Ered. Prim. vil. lev.

tette Eszterházyt, hogy mindent elkerüljön, mi a fejedelmet fölingerelhetné. „Amennyire lehetne — írja neki — nem kellene most exacerbálni, mert a svécus követe ment hozzá és hihető, hogy nincs jó járatban. Az occasióhoz akármi kis exacerbáció járuljon is, hamar fölrezzennek az emberek.“ És miután ekkortájt a törökök Érsekújvár vidékén dúlni kezdettek, erre nézve szintén mérsékletet ajánlott, nehogy a török háboru veszélyeit hozza az országra ¹⁾.

Eszterházy a primás jó akarati és eszélyes tanácsait oly modorban utasította vissza, melyet élesnek, sőt helyenként séretőnek tarthatott. „A török indolentiáját — ugymond — hogy főhajtással és nem igaz és könnyen megeselekedhető oltalommal keljen engesztelnünk . . . javallásomat én semmi uton nem adhatom . . . Ennyi injuriákért és lelkekért, hazánkunk káráért és kisebbitéseért, hogy csak ne is mocsanjunk, nekem megbocsásson kegyelmed, csudás causának látszik . . . Minden politika gubernáció ellen is vagyon az, hogy semmit ne akarjak tudni, hallani, érteni ellenségem ellenem való cselekedetiben; mert ebből vagy baromnak és stupidusnak vél, vagy mindenestől elfogott erejűnek“ ²⁾.

A király azonban kénytelen volt a primásnak, bár lealázó, politikai álláspontját helyesnek és a helyzet követeléseivel megegyezőnek elismerni. S míg Rákóczy követeit szivélyes válaszszal bocsátotta el, a török ellen sem lépett föl erélylyel. És Pázmány békés irányának érvényre emelkedése fontos következményekkel bírt.

¹⁾ 1632 jan. 11. Nagyszombatból. Kismartoni Regesták. 45 l.

²⁾ Az erdélyi követeknek adott k. resolusió 1632 jan. 28. Szives tudomásul veszi — ugymond — bizalmas közleményeit s kedvetlenül értesült panaszairól. Ha a béke föltételei megsértettek, ez akarattja ellen történt, mert hön óhajtja föntartani a békét. Ered. fog. M. Canc. levél.

A helyzet 1632-ben mindenek fölött válságos volt ; A svéd koronás hős halálos csapást szándékozott a Habsburg dynastiára és a németországi katholicizmusra mérni. Mindkettőt csak az mentette meg, hogy a porta és Rákóczy semleges maradt. Ha Eszterházy harcias tanácsai elfogadtatnak, a szultánt és Rákóczyt nyílt támadásra kényszeríti. És ha a török most oly erőt fejt ki mint I. Ferdinand és I. Leopold korában: II. Ferdinand nem leendett képes ellenállani a nyugot és kelet támadásainak. Mily jövő várakozott volna az új alakulások közepette hazánkra, kétes. De bizonyos, hogy a harmincéves háború a Habsburg-dynastia enyészétével és a protestantismus diadalával végződik.

VIII.

Az 1630-iki nemzeti zsinat. — Pázmány céljai. — A primási jogok tárgyában fölmerült nehézségek. — A zsinat tárgyalásai. — A római missale s brevarium elfogadtatása. — A papnevelés ügyében hozott végzések. — A nagyszombati papnövelde megalapítása 1631.

A tridenti zsinat az érsekeknek kötelességükké tette, hogy minden harmadik évben tartományi zsinatra összehívják tartományuk püspökeit, apátjait, prépostjait és káptalanait ¹⁾).

Pázmány hő óhajta volt eleget tenni ezen rendelkezésnek ; sőt többet akart tenni. A papnevelés ügyének kellő lendületet adandó és a római missalét s breviariumot az ország minden egyházaiba behozandó, oly végzéseket kívánt megállapíttatni, melyek nemcsak az esztergomi érseki tartományban, hanem a magyar korona egész területén érvénynyel birjanak. Ezt a tartományi zsinat által nem érhető el. Erre megjelent volna ugyan a kalocsai érsek suffraganeusainak nagy részével, miután

¹⁾ Sessio XXIV. de reform.

a török hódítás által egyházmegyéikből száműzve az esztergomi érsekséghez tartozó püspökséget, illetőleg kisebb főpapi javadalmakat birtak: ¹⁾ de jelenlétük és részvételük a zsinati végzéseket nem emelte volna jogerőre az esztergomi érsekségen kívül.

Pázmány csak nemzeti zsinaton érheté el célját ²⁾. S ő azon meggyőződésben volt, hogy a tridenti zsinat, — bár a nemzeti zsinatok tartását nem rendelte el, sőt azokról említést sem tett — nem szándékozott a nemzeti zsinatok tartását tilalmazni; főleg oly országokra nézve, melyekben azt a történeti jogok lehetővé, a viszonyok követelései kívánatossá tennék.

S ekként nem habozott a nemzeti zsinatot kihirdetni ³⁾. A magyarországi összes főpapokat és káptalanokat 1630 ápril 14-ére Nagyszombatba hívta meg ⁴⁾.

A meghívottak nagy számban jelentek meg. A kalocsai

¹⁾ Telegdy kal. érsek a nyitrai püspökséget kormányozta Lósy várad p. sághi prépost és esztergomi kanonok, Dubovszky csanádi p. vágújhelyi prép. és eszt. kan., Posgai boszniai p. főlhévízi prép. és eszt. kan., Csiky erdélyi p. papóezi prép. és győri kan., Nagyfalvaszerémi p. kapornaki apát és győri kan. volt.

²⁾ A „*Vindiciae iurium et libertatum M. Ecclesiae Colocensis*“ (Szabadka 1855) tudós szerzője — kinek egyébként számos észrevételeit alaposaknak ismerem el — nem reflectált ezen a szövegben kiemelt körülményre, midőn az 1630-iki nemzeti zsinat összehívását Pázmány ambíciójának tulajdonítá (36. l. jegyzet.) Pedig az összehívás okát a zsinat tárgyalásaiból könnyű leendett kivenni. Pázmány főleg a római missalét kívánta behozni, s ezen intézkedés leginkább a zágrábi püspökséget érintette, hol a régi zágrábi ritus volt uralkodó; már pedig a zágrábi püspök nem jelent volna meg a tartományi zsinaton s ennek végzései nem birtak volna érvénnyel Horvátországban.

³⁾ Pázmány e zsinatot majd nemzetinek, majd tartományi zsinatnak nevezi. De kiemeli „neque alio sensu hanc Synodum Provincialem nominari, quam quo audivimus a Bellarmino Concilia Nationalia saepius vocari Provincialia.“ Péterfy II. 307. l.

⁴⁾ A zsinat 1630 febr. 13-án hirdettetett ki, a meghívó levelek febr. 20-án küldettek szét. Ugyanott 298. l.

érsek és suffraganeusai sem hiányoztak ¹⁾. Azonban megjelenésük nem esekély nehézségeket idézett elő.

Telegdy János kalocsai érsek és a nyitrai püspökség adminisztrátora a zsinatot tartományinak tekintette, melyen mint nyitrai püspök jelent meg. A kalocsai érsek és suffraganeusai, mint ilyenek — azt hitte — az esztergomi érsek által kihirdetett zsinatokra nem kötelesek megjelenni; annál inkább, mert elődje Naprágy Demeter, midőn az 1611-ki tartományi zsinaton megjelent, kinyilatkoztatta, hogy mint a győri püspökség adminisztrátora vesz részt a zsinat tárgyalásaiban és ekkor Forgách primás is elismeré, hogy „a kalocsai érseket és suffraganeusait a zsinatra kérve, nem pedig parancsolva hívta meg; megjelenésükből tehát a kalocsai érsekségre jogsérelem nem háromolhat.“ ²⁾

Telegdy ezen előzmény által fölhíva látta magát hasonló módon megóvni érseki jogait. Eziránt a zsinat megnyitása előtt magánjellemű közléseket tett Pázmánynak, ki azonban primási jogait hangsúlyozá. Surlódások megelőzése végett mindketten néhány püspököt kértek föl, hogy beható tanulmányozás után eldöntsék: vajjon a kalocsai érsek köteles-e megjelenni az esztergomi érsek által hirdetett zsinaton? ³⁾

Mindazáltal, mielőtt e küldöttség munkálait bevégezné, Telegdy a második ülésen „szerény szavakkal“ bár, de elég határozottan megújította az óvást, melyet elődje tett. Erre Pázmány sem hallgathatott. Kimutatni igyekezett, hogy

¹⁾ Azoknak, kik a zsinatra megjelentek, névsora nem ismeretes. Azon lajstromban, mely a papnevelés érdekében tett adakozásokat sorolja föl, a kalocsai érsek, az egri, váczai, váradi, pécsi, győri, boszniai püspökök mellett 12 prépost és 11 apáttal találkozunk. Vajjon a zágrábi püspök megjelent-e, arról nincs tudomásom.

²⁾ Péterfi II. 202. l.

³⁾ Ugyanott 305. l.

primási hatóságánál fogva joga volt a kalocsai érseket meghívni, miután a primás épen úgy áll az érsekek, mint ezek a püspökök fölött. Hivatkozott az apostoli kánonokra és a chalcedoni zsinat végzéseire, Anicetus, Anacletus és Bonifác pápák rendelkezéseire, végre sz. Ágoston némely nyilatkozataira. Ezek szerint — ugymond — a primások az érsekek rendes birái, elfogadják a püspökök s más egyháziak föllebbezéseit és panaszeit, az érseki székek üresedése alatt intézkednek az érseki tartomány érdekeiről és joguk van nemzeti zsinatra meghívni az érsekeket és ezeknek suffraganeusait²⁾.

Azonban a Pázmány által fölhozott kánonok az egyház első századaiból származnak, midőn külviszonyai és rangfokozatai sok tekintetben máskép voltak elrendezve, mint a XVII-ik században; minélfogva ama ősrégi egyházi intézkedéseket elavultaknak tekintették s a primási méltóság majdnem mindenütt pusztá cimmé sülyedett le, míg egykori hatásköre részint a pápákra, részint a metropolitákra szállott át, mit az újabb egyházi jog legtekintélyesebb forrása, a tridenti zsinat is szentesített¹⁾.

¹⁾ Pázmány azon emlékiratot olvasta föl, melyet a püspöki küldöttség informatiójára kidolgozott. Ugyanott 305. s kk. II. Azon kifogásokat, melyeket a „Vindiciae“ című röpirat a Pázmány által idézett kánonok s idézeteknek részint hitelessége és tekintélye, részint bizonyító ereje ellen emel, nagyrészt alaposaknak kell elismerni. 37. s kk. II.

²⁾ A tridenti zsinat végzéseiben a primási méltóságról nem tesz említést. Sőt rendeli, hogy a metropolita, midőn megyéjét hosszabb időre elhagyni készül, legidősebb suffraganeusához forduljon engedélyért; s ezt megbizza, hogy azon esetre ha a metropolita engedélyt nem kér és alapos ok nélkül távol van, a pápánál jelentést tegyen, valamint fölhatalmazza, hogy az érseki szék üresedése alatt, ha a főkáptalan nyolc nap alatt nem választ helynököt, gondoskodjék az elárvult megyéről. A suffraganeusok elleni panaszok pedig nem a primásokhoz, hanem a pápához intézendők sat. Sessio VI. c. 1. XXIII. c. 1 és 18. XXIV c. 3 és 16 de reform.

Mindamellett a tridenti zsinat, midőn a primási méltóságot hallgatással mellőzte és hatáskörét a pápára meg a metropolitákra szállította, nem semmisítette meg azon külön előjogokat, melyeket némely primási székek, nem az egyház általános törvényei, hanem pápai kiváltságok által nyertek el és századokon át gyakoroltak. Ily előjogokat kaptak az esztergomi primási székhöz IX. Bonifác, II. Pius, X. Leo bullái; midőn az érsekek mint primásnak és a szentszék született követének hatóságát a magyar korona egész területére kiterjesztették. Az esztergomi érsekek nem vették ugyan igénybe a hatalmat, melyet a régi kánonok a primásoknak általán s a pápai bullák részükre biztosítottak, de minden időkben följogosítva hitték magukat nemzeti zsinatokat tartani; annál inkább mert az ország összes főpapjainak összegyülekezése — egyforma eljárásmod, egyetemileg érvényes rendszabályok megállapítása végett — mindig hasznosnak, sokszor szükségesnek bizonyult.

Ezen tekintetek voltak iránytadók a püspöki küldöttség előtt is, midőn kijelentette, — „hogy a bibornok, mint az ország primása följogosítva volt a kalocsai érseket és suffraganeusait a zsinatra meghívni“¹⁾. Telegdy megnyugodott ezen ítéleten és nem habozott részt venni a zsinat tárgyalásaiban²⁾.

Pázmány a zsinathoz intézett előterjesztéseiben a gyülekezet figyelmét főleg a tridenti kánonok életbeléptetésére irányozá, névszerint azokra, melyek a főpapoknak meghagyják, hogy hiveik körében székeljenek, évenként megyei zsinatokat tartsanak, a plébániát elnyerni óhajtó papokat zsi-

¹⁾ A küldöttség jelentése csak kivonatossan van közzétéve.

²⁾ Péterfi II 307 l. A „Vindiciae“ szerzőjének föltevése, hogy Telegdy a zsinat végzéseit nem írta alá, minden alapot nélkülöz. Sőt épen Telegdy volt az, ki a zsinat befejezése előtt a gyülekezet háláját Pázmánynak tolmácsolá.

nati bizottmányok által megvizsgáltassák. Egyuttal szóba hozta tervét, mely szerint az esztergomi megyéből négy új püspökség lett volna alapítandó; de eziránt nem jött létre megállapodás.

A primás egy más indítványa nagy lelkesedéssel elfogadtatott. A római missale és breviarium az ország összes egyházaira nézve elfogadtatott, azon föltétel alatt, ha a pápa megengedi, hogy a magyar védszentek ünnepeit továbbra is a határozott napokon megtartani lehessen. A magyar szentek miséinek és officiumjainak összeállítása püspöki küldöttségre bízott, melynek munkálata a szent székek volt bemutatandó ¹⁾.

Pázmány sietett ezen határozatot VIII. Orbán pápa tudomására hozni ²⁾, ki élénk örömmel fogadta. „Örömmel látjuk — írja neki egyik utóbbi brevéjében — miként idézte elő Magyarországon Isten áldása és a Te igyekezeted a keresztény erények dús aratását. Kivált amiatt kell dicsérnünk, hogy bölcs és buzgó tevékenységed folytán a magyar papság is a római breviariumból veendi imáit“ ³⁾.

Pázmány azon fontosságnál fogva, melylyel előtte a papnövelés ügye birt, hön ohajtotta Magyarországon életbe léptetve látni a tridenti zsinat végzését, mely elrendelte, hogy minden székesegyház mellett papnövelde alapíttassék s megengedte, hogy e célra némely egyházi javadalmakat szentelni és az egyháziakat megadóztatni lehessen. Fölhivta tehát a gyülekezetet, hogy e tárgyat beható tárgyalás alá vegye.

Megállapíttatott, hogy mintán az 1625-iki királyi intézkedés folytán a főpapok hagyatékaik felerészben papnöveldek alapítására fordítandók: az ekként befolyó összegek a pozsonyi

¹⁾ A zsinati előterjesztések és végzések Péterfinél II 300—312 ll.

²⁾ Péterfi 312 l. a levél keletet hibásan teszi april 16 helyett 6-ra.

³⁾ 1630 nov. 29. Ered. Prim. egyh. lev.

káptalan levéltárában fognak őriztetni, míg tizezer forint összegyűl; akkor kamatai növéndékek nevelésére fordíttatnak. Ugyanott fog őriztetni azon pénzösszeg is, mely a szentgotti hardi apátság kiváltására gyűjtetett, ezen apátság jövedelmei majdan szintén a papnevelés céljaira fogván fordíttatni. A kanonokok fölhivattak, hogy végrendeleteikben e szent célról meg ne feledkezzenek.

Mintán pedig lehetetlen volt, hogy mindegyik egyházmegyében külön papnövelde alapíttassék, Pázmány egyelőre háromnak létesítését tervezé. Az egyiknek székhelye Győrleendett, amelyre Dallos jelentékeny összeget hagyományozott; a győri egyházmegyéhez tartozó főpapok pedig kötelezték magukat, hogy ott mindegyik egy-egy növéndéket fog saját költségén neveltetni. A második papnövelde Bécseben ohajtá alapíttatni, hogy míg a Pázmányintézet az esztergomi egyházmegye, az alapítandó intézet az ország többi megyéi részére neveljen papokat; e célra az „arany hegy“-ről nevezett bécsi házat ajánlotta föl¹⁾.

A harmadik papnövelde Nagy szombatban kelle alapíttatni az egész esztergomi érseki tartomány részére. A lakházat Pázmány saját költségén már megszerezte volt s késznek nyilatkozott azt megfelelőleg berendezni. Az intézet költségeinek fődözésére a zsinaton megjelent főpapok jövedelmeik arányában évenként fizetendő (2—150 forint között váltakozó) összegeket ajánlottak meg, melyek együttvéve mintegy hetedfélszáz forintra rügtak²⁾.

Pázmány sietett beváltani ígérését. A följánlott nagy-szombati házat ugyanazon évben újból fölépitette. De a főpapok

¹⁾ Ezen terv nem sikerült, s ama ház utóbb a Pazmanaeum tulajdonává lőn. L. Rimely i. m. 21 s kk. II.

²⁾ Péterfy i. h.

ajánlatait nem tartotta elég biztos alapnak. Célszerűbbnek látta valamely egyházi javadalmat szerezni e célra. Emiatt 1630 végén a királyhoz folyamodott, hogy a megüritült Buda főlhévízi prépostságot a nagyszombati papnöveldeknek adományozza. „Oly nagy a szükség papokban — írja —, hogy ha még egyszer annyival rendelkezénk, mint amennyivel birunk, nem lenne elég. Én ugyan telhetőleg számos ifjakat nevelek az egyházi pályára, de a szükség nagysága erőmet fölülmulja. Emiatt fged trónjához fordulva esedezem, méltóztassék támogatni törekvéseimet“ ¹⁾.

A király teljesítette kérelmét s eként biztosította a papnövelde főnállását; de Pázmány maga is hozzájárulni kívánt fölviragoztatásához. Oda adományozá a lizskai tizedeket, melyeket megvásárolt volt s a szepesi káptalannak bérbe adott, megállapítván, hogy az 1500 forintnyi évi bérletösszeg ezentul a papnövelde részére fizetessék ²⁾.

A papnöveldet „Szent István király“ nevérol cimezte és a B. Szűz pártfogása alá helyezte. Az esztergomi érsek és káptalan fölügyeletére bizta, s ezeket fölhatalmazta, hogy ha valamikor az érsekség székhelye Esztergomba visszahelyeztetnék, a papnöveldet is átvihessék. Az intézet élén mindig egy esztergomi kanonok fog állani, ki évnegyedenként a káptalannak számot ad. Az érsek — és székiüresedés alkalmával a káptalan — oly növendékeket fogad az intézetbe, kik előtanulmányaik által képesítve vannak, hogy legalább a syntaxis osztályba lép-

¹⁾ Pázmánynak 1630. nov. 22-én kelt fölterjesztése. Ered. M. Canc. levél.

²⁾ Arról, mikép jutottak a lizskai tizedek Pázmány birtokába, s hogy az azoktól fizetett bérleti összeget 1619-ben a bécsi papnöveldeknek szánta, szóllottam az I. 482 lapon. Pázmány megállapítá, hogy ha a szepesi káptalan az 5600 forint lefizetése által a tizedeket magához váltaná, ezen összeg a papnövelde birtokába megy át, s vagy kamatra fog elhelyeztetni, vagy fekvő javak vásárlására fordíttatni.

jenek s kötelezik magukat, hogy áldozárokká szenteltetvén, az esztergomi egyházmegyét fogják szolgálni; ha pedig főpapjuk által más megyébe küldetnek, oda is elmennek. Az intézetben ugyanazon törvények s házi rend fog megállapíttatni, melyek a bécsi papnöveldében érvényesek. Az ifjak a jezsuiták collegiumjában fogják a fölsőbb osztályokat látogatni.

A jelesebbek Rómába, vagy Bécsbe küldetnek további képeztetés végett. A többiek beavattatván a gyóntatáshoz szükséges ismeretekbe, az egyházi ének és szertartásokba, áldozárokká szenteltetnek ¹⁾).

IX.

Az 1630-iki megyei zsinat. — Pázmány hatása a magyar papság erkölcsi regeneratiójára. — A papság szaporodása. — Erkölcsi javulása. — Pázmány szigora. — A hivek emelkedő vallásos buzgalma. — Pázmány buzgalma. — Pázmány bőkezű áldozatkészsége a templomok ékesítésében. —

Alam. sz. János pozsonyi mauzoleuma.

Pázmány az általa tartott zsinatok végzéseinek lelki ismeretes megtartásában példánykép gyanánt állott papjai előtt.

Az 1630-iki nemzeti zsinat fölhevítte a püspököket, hogy a tridenti egyetemes zsinat intézkedéseinek megfelelően, évenként megyei zsinatot tartsanak. Emiatt ugyanazon év

¹⁾ „Victus — írja Pázmány — et vestitus moderatus sit, ut si quando alio promoveri deberent (t. i. Alumni), ipsa tractationis ratio alibi melior videatur. Mens enim nostra est, ut ex hoc S. R. Stephani Seminario, Viennam ad nostrum Collegium, vel etiam Romam mitti possent, qui ingenio ac pietate excellentes videbuntur. Reliqui casuum conscientiae notitia imbuti hic poterunt ordinari.“ Megállapította, hogy a főegyházi énekkar egyik tagja a papnöveldében fog lakást és élelmet nyerni, a miért a növendékeknek „musicam vocalem et instrumentalem“ fogja tanítani. — Pázmánynak 1631 jun. 29. Nagyszombatban kelt alapító okmánya. Hevenesy kézirati gyűjteményében.

october 4-ikére ismét meghívta Nagyszombatba megyéjének papjait, kik most még nagyobb számban siettek körébe, mint egy év előtt. A dignitáriusok mellett 102 lelkész és 29 licentiátus jelent még. És Pázmány ez alkalommal kijelentette, hogy ezentúl évenként tartand megyei zsinatot s azt rendesen — előleges hirdetés nélkül — az Úr napját követő vasárnap fogja megnyitni. Ezen zsinatok főteendője volt kideríteni, mikép foganatosítottak a megelőző zsinatok végzései, mennyiben bizonyultak hiányosoknak és mily új intézkedéseket követelnek a felmértőlő viszonyok. Pázmány egyuttal fölhasználta az alkalmat, hogy fölvilágosítsa és oktassa, buzdítsa és lelkesitse papjait ¹⁾.

Ezen föladat megoldásában egy másik fontos tényezőként szerepelnek a főesperesek gyakori szigorú visitatiói és a primás személyes látogatásai, melyeket időközönként megyéjének távolabb részein is tett ²⁾; az 1630-iki megyei zsinaton is ígéré, hogy a megye főbb helyeit meglátogatni fogja a bér-málás szentségének kiszolgáltatása végett.

A hatás el nem maradt. Igaz, nem sikerült egy varázs-ütéssel megorvosolni az elévült bajokat; nem sikerült egyszerre kiirtani a meggyökerezett visszaéléseket; nem sikerült egy pillanat alatt ujjaalkotni a romlásnak indult magyar egyházat. De tagadhatlan, hogy a további sülyedés és hanyatlás föltartóztatva lön; mindenütt, papság és hívek körében a hitélet örvendetes emelkedésének, az erkölcsi állapotok megnyugtató jobbrafordulásának vagyunk tanui.

¹⁾ Az 1630 oct. 4-iki megyei zsinat csak egy napig tartott. Péterfi II. 313—318 ll. Pázmánynak másnap a k. tanácsosok pozsonyi gyűlésére kelle sietni. Bécsi nuntius oct. 5.

²⁾ Igy 1631 jún. 27-én írja a bécsi rectornak: „Ego iturus sum ad Dioecesis meae remotiores partes.” És két nappal utóbb: „Ego prope diem iturus sum Turócziüm et Scepusium versus.”

A Pázmány által alapított és böles tapintattal vezetett papnöveldek, Róma, Bécs és Nagyszombat intézetei nagyszámban küldik művelt és buzgó papnövendékeiket a lelkipásztorkodás terére. A lelkes primás az alkotás türelmetlenségével várja őket ¹⁾, atyai gondossággal fogadja és bőkezű segélylyel küldi állomásaikra ²⁾, figyelemmel kíséri tevékenységüket és örömmel értesül buzgalmukról, példás erkölceikről ³⁾.

A p a p s á g s z á m a érseki kormányának második évtizedében jelentékenyen megszaporodott. Mig elődje alatt alig 100 lelkész működött a nagyterjedelmű egyházmegyében: az 1629-iki zsinatra 87 plebános és 20 licentiátus, a következőre 102 plebános és 29 licentiatus jelenik meg. 1635-ben a pozsonyi, sasvári, nyitrai főesperességekben mintegy 120 áldozárt találunk ⁴⁾. És 1633-ban Pázmány megjegyvezvén, hogy a papok száma lassanként gyarapodik, módosítja a Pázmány-intézet alapszabályainak azon pontját, mely a növendékeknek tanulmányát fölötte rövidre szabta ⁵⁾.

Az egyháziak erkölcsisége és buzgalma sok kívánni valót hagy hátra; de Pázmány erélyesen megkezdette a r e f o r -

¹⁾ A Pázmány-intézet igazgatójához intézett leveleiben ismételve sürgeti, hogy minél előbb lehetőleg nagyszámú növendékeket küldjön fölszentelés végett. Például 1631 június 18. „R. V. rogo, ut duos illos Baccalaureos Theologiae, qui illic sunt curet ordinari et ad nos quamprimum remitti, vehementer enim indigeo; quod si illic ordinatio peragi non posset, mittat illos ad nos, curabimus extra tempora ordinari.“ Ered. Pray gyűjt.

²⁾ Pázmány 1634 június 24-én írja a bécsi rectornak: „Venit ad me novus Sacerdos. Doleo tamen inhabilem esse. Sed bene mortificabitur etiam ad exemplum aliorum. Neque enim ad Parochiam mitam, nec subsidium dari solitum novis Sacerdotibus, habebit.“ Eredeti. Pray gyűjt.

³⁾ Ezt Pázmány ismételve kiemeli a bécsi rectorhoz intézett leveleiben.

⁴⁾ A visitációi jegyzőkönyvekből.

⁵⁾ Rimely. Hist. Pazm.

matiót, kérlelhetlen volt a bűn és botrány irányában. A sasvári főesperesnek 1632-iki jegyzőkönyve a vimmi és sándorfi lelkészekről kiemeli, hogy kihágásaik miatt Nagyszombatba idéztettek és az érseki helynök által elzárattak ¹⁾.

S a szigor, mely bizonyára számosakat sújtott, nem maradt hatástalan. Az említett sasvári jegyzőköny megjegyezi, hogy a závodi, stepanowi és búr-szentgyörgyi lelkészek eltávolították ágyasaikat és a helységi előljárók tanúsága szerint megszakitották vétkes viszonyaikat ²⁾. A barsi főesperes pedig 1630-ban az érseki helynök hivatalos kérdésére kijelenti, hogy a hatósága alatt álló plebánosok mindannyian véget vetettek botrányos életmódjuknak ³⁾.

Pázmány anyagi helyzetükön is iparkodott segíteni. Az egyesek segélyezése mellett 1629-ben 30,000 forintnyi alapítványt tett s kamatjaiból a szentkereszti lelkésznek és a török hódoltságban működő papoknak 100—100, az aranymisés áldozároknak 150, a Pázmányintézetben nevelt papoknak 200, a pozsonyi és nyitrai megyei szegény papoknak 500 forintot rendelt évenként fizettetni ⁴⁾. A községek is, lelkészeik fokozott buzgalma által meghatva, szívesen bizonyították tényleg emelkedő tiszteletüket. A búr-szentgyörgyi hívek 15 forinttal gyarapították plebánosuk fizetését; az egbeliek 34 forinttal és az egyes gazdák által fizetett illetéket 36 denárról 50-re emelték; a dojcsi lelkésznek jövedelme 1632-ben 10 forint és 100 mérő búzával több volt, mint 1626-ban ⁵⁾.

¹⁾ A visitatiói jegyzőkönyvekből.

²⁾ Az 1632-iki visitatio jegyzőkönyvéből.

³⁾ Pistes T. kanonok oct. 1630 30-án sz. Benedekről írja a vicariusnak: „Scribit D. V. Rma de Parochis, ut si qui sint habentes concubinas, perscribam; nec unicum habeo, omnes expederant illas.“ Ered. Prim. vil. lev.

⁴⁾ 1629. júl. 3-án kelt alapítóokmány Podhraczkynál 58 l.

⁵⁾ Az 1632-iki visitatio jegyzőkönyvéből.

Mennyiré visszahatott a papok javulása a hivek vallásos érzületére, következtetnünk engedi áldozatkész buzgalmuk, melylyel templomaikról gondoskodtak. Összehasonlítván a sasvári főesperesség egyházi látogatásáról szóló jegyzőkönyveket 1626 és 1632-ből, kitűnik, hogy időközben majdnem minden templom jelentékenyen g a z d a g o d o t t egyházi öltönyök, edények és egyéb szükségesekben. Bikszárdon, Sasváron, Broczkán, Holieson, Stepanawon, Péterfalván, Búr-sz.-Péteren s más helyeken új oltárok emeltettek. Sok helyütt megújítottak, kijavítottak a templomok. Podhragyán, Novákinak és Lozornón, Zohornak főkegyházában új templomokat épített a hivek vallásossága.¹⁾

S e tekintetben is, Isten házának ékesítése körül magasan kiemelkedik P á z m á n y b ö k e z ü s é g e. 1629-ben és a következő évben mintegy 14 ezer forintot fordított arra, hogy a nagyszombati székesegyházat régi fényében visszaállítsa; új oltárokkal, szószékkel s márvány padozattal látta el, új kápolnákat és sekrestyét építtetett²⁾. Emellett 30 ezer forintnyi alapítványából a főegyházi zenészek fizetésére évi 450 forintot rendelt³⁾. 1625-ben 3 ezer forintnyi alapítványt tett a székesegyház javára; kamatjaiból öt tanulónak 20-20 forint évi segélyezést utalványozott, oly kötelezettséggel, hogy az oltári szentséget midőn a betegekhez vitetik lámpákkal és menyeggel kísérjék; a fönmaradó 50 forinton a tanulók egyenruhájának s a viaszgyerták beszerzésére, meg a nagyheti szent koporsó földszítésére fogván fordíttatni⁴⁾.

¹⁾ A főesperesi jegyzőkönyvekből.

²⁾ Timon Purp. Pann. 257 l. Schmitth Aeppi Strig. II 116 l. És Lósynak 1630 jan. 9 Pázmányhoz intézett levele. Ered. Prim. vil. levé.

³⁾ Podhraczky 58 l.

⁴⁾ Podhraczky 50 l.

Hasonló célból szintén 3000 forintnyi alapítványt tett a pozsonyi főegyház javára ¹⁾ melynek főoltárát szép olajfestvénynyel ajándékozta meg ²⁾ és alamizsnás sz. János nagyszerű Mausoleumával ékesítette.

A pozsonyi főegyház legkiválóbb kincse alamizsnás sz. János, alexandriai patriarka teste volt, melyet a nagy Mátyás király a török szultántól ajándékba nyert és budai várkápolnájában nagy fényvel körülvéve köztiszteletnek kitett. Innen a hódító törökök elől a pálosok Mária-völgyi kolostorába vitetett, majd a pozsonyi káptalan belső sekrestyéjében helyeztetett el ³⁾. A pozsonyi kanonokok azonban nem őrizték azt kellő tisztelettel, minélfogva az 1626 iki kánoni látogatás alkalmával Lósy érseki helynök által fölhivattak, hogy a szent test tiszteletteljes elhelyezéséről gondoskodjanak ⁴⁾.

Pázmány fölmenté a káptalant e gondtól. Elhatározá, hogy azon fényvel veendi körül a szent ereklyéket, melylyel boldogabb időkben a nagy király környezé. Ezen terv, 1631-ben nagy mértékben foglalkoztatta s számos leveleit — melyeket ezen évben a Pázmány-intézet igazgatójához intéz, — az erre vonatkozó utasítások töltik be.

Az ereklyéket a templom szentélyének előkelő helyén ohajtván elhelyezni, számára ezüst koporsót és lámpát, meg márvány Mausoleumot rendelt meg. A koporsót augsburgi származású pozsonyi ezüst műves készíté, ki munkájával már 1631 marcius elején, a megrendelő primás teljes megelégedésére elkészült ⁵⁾.

¹⁾ Podhraczkynál.

²⁾ A pozsonyi főesperesség 1634-iki látogatási jegyzőkönyvéből.

³⁾ Zalka Szentek Élete I. 129 l.

⁴⁾ A pozsonyi kápt. visitatiójából.

⁵⁾ Pázmány 1631. febr. 21-én Pozsonyból a bécsi rectornak: „Ego hic tumulum argenteum jam perfici curavi pro glorioso corpore S.

Több bajt okozott a lámpa és a Mausoleum. Mindkettő Bécsben készült. Amannak súlyát 10 márka ezüstben állapította meg; az ezüst műves azonban 18 márkát használt föl, s árát 270 tallérban állapította meg; mi Pázmányt, ki ezen árt sokalta, nem kevésbé bosszantotta ¹⁾.

A mausoleumra, Sennyey magyar kancellár felhívására, egy bécsi szobrász két tervrajzot küldött föl Pázmánynak, ki azt fogadta el, mely a sz. testnek nagyobb magasságban jelölt ki helyet. Anyagául spitali fehér és salzburgi vörös márványt jelölt ki; részletesen intézkedett összeállításáról és a felirat izlésteljes elkészítéséről. Ára 500 tallérra határozott. „Ez sok ugyan — írja — de kész vagyok megfizetni, csak feleljen meg a munka szépsége is az ár nagyságának“ ²⁾. A szobrász soká késett a munka bevégezésével. „Vajha minél előbb megtörténhetnék a sz. test áthelyezése — írja Pázmány már marciusban — mert egészségem hanyatlik, s napról napra gyengülök“ ³⁾. De ismételt sürgetései dacára a mausoleum csak őszkor készült el ⁴⁾.

Pázmány ekkor a Mausoleumot a főoltár közelében fölállította ⁵⁾ s az áthelyezést a szentnek ünnepén kívánta

Joannis Elem.“ És marc. 8. „Argenteum sepulchrum elegans sane et pulchre elaboratum, jam perfectum est.“ Eredeti Pray gyűjtem.

¹⁾ Pázmány 1631. sept. 2. a bécsi rectornak: „Circa lampadem mala fide egit mercator (si tamen ita res proposita fuit, prout perscripseram); ego enim diserte iusseram, ut non amplius quam 10 mercarum esset lampas, curaveram essim menturari lampadem Tyrn. Collegii et ad instar illius scripseram expresse, ut nonisi 10 marcarum esset. Ipse vero per frandem 18. marcarum fieri imsit; idcirco tantum, ut crassum opus minore labore mains lucrum adferret.“

²⁾ Pázmány a bécsi rectornak 1631. febr. 4, 17, 21, jún. 9 és titkára ugyanannak jún. 18. Ered. Ugyanott.

³⁾ Pázmány a bécsi rectornak 1631. marc. 8. Ugyanott.

⁴⁾ Pázmány a bécsi rectornak 1631. jún. 27, 29. Ugyanott.

⁵⁾ A fölirat röviden előadja a sz. test viszontagságait. Végsorai ezek: „Hoc anno 1632 Em. et Rev. Card. Aeppus Strig. P. P. ex hu-

eszközölni, minélfogva 1632 január 22-ére a magyar főpapakat és főurakat Pozsonyba hívta meg ¹⁾. Az ünnep előestéjén a templom fényesen földiszittetett, falait a jezsuita atyák által összeállított, az ünnepélyre vonatkozó jelvények, meg latin, görög és zsidó versek diszitették ²⁾. Délutáni 3 órakor kezdetét vette az ünnepély. A primás az eziüst koporsójában elhelyezett szent testet, püspök társai által segítve a kincstárból a főoltárhoz vitte, hol a veesernye eléneklése után más nap reggelig a köztiszteletnek kitéve volt. Éjjel kanonokok, szerzetesek s nagyszámú hívők imádkoztak előtte.

Az ünnep reggelén roppant tömeg töltötte meg a templomot. Három nyelven tartattak szent beszédek. Az ünnepélyes szent misét Pázmány énekelte; a szent test körmenetben körülvitetett s a mausoleum magaslatára elhelyeztetett, hol már fénylett az eziüst lámpa világa, melynek örök föntartására 1000 forintnyi alapítványt tett ³⁾. S ezen mausoleum alatt választotta ki a helyet, hol halála után nyugodni kívánt ⁴⁾.

mili loci conservatorii sacrum corpus argenteo loculo dotatum hoc in Mausoleum reposuit ac lucerna perpetua ornavit. Ad Dei gloriam in Sanctis augendam et patrocinium S. Joannis impetrandum.“

¹⁾ Eszterházy 1632. jan. 25-én menti magát meg nem jelenése miatt. Kismartoni Regesták 46. l.

²⁾ Pázmány már 1631. febr. 21-én fölkeri a bécsi rectort: „R. V. pro translatione aliquid de Parnasso irroret.“ Eredeti. Pray gyűjtem.

³⁾ Az alapítóokmány kelt 1633. máj. 23. Rendelkezése szerint ami az 50 ft kamatból a lámpaolaj szükségletének fődözése után fönmarad, zászlókra és sz. János mausoleumának ékesítésére fordítandó. Kaprinay gyűjt.

⁴⁾ Draskovich ezen ünnepélyről 1632-ben kis füzetet bocsátott közre, melyet a Bollandisták munkájukba fölvettek. Acta SS Jan. II. 530 s kk. II. Utóbb Eszterházy primás külön kápolnát építtetett sz. János tiszteletére s a mausoleum oda vitetett át.

X.

Pázmány viszonya a királyhoz. — Nagy befolyása. — A törvény és jog iránti tisztelete. — A kath. egyház emelését célzó javaslatai. — Befolyása a püspökségek betöltésére. — A király közremunkálása Pázmány nagy terveihez. — Pázmány támaszai az udvarnál és a diplomatiái testületben.

Pázmány államférfiai képességei és jó szolgálatai által kivívta magának II. Ferdinand föltétlen bizalmát. Minden fontosabb politikai és egyházi ügyekben kikérték tanácsát; midőn pedig nagyobb horderővel bíró kérdések forogtak fön, személyesen kelle megjelennie az udvarnál. És szava majdnem mindenkor irányadó volt. Hatalmas befolyását üdvösen tudta értékesíteni. Politikai téren hazájának és az uralkodóháznak jól fölfogott érdekeit támogatta. S a király vallásos buzgalmát a katholicizmus fölvirágoztatására zsákmányolta ki.

Azonban Pázmány nem tartozott azok közé, kik a céloknak valósitására, melyeket üdvöseknek tartanak, bármily eszközök szívesen megragadnak s készek magukat az erkölcsi és positiv törvényeken túltenni. Lángoló buzgalmát a jog és törvény iránti tisztelet mérsékelé. Soha sem tanácsolta a szentesített törvényeknek, a biztosított jogoknak akár vakmerő megtámadását, akár perfid kijátszását; az ellenreformáció keresztülvitelére soha sem hozott javaslatba oly erőszakos intézkedéseket, melyekkel számos uralkodók és főpapok emléküket beszennyezték. Jól tudta, hogy intézmények, melyeket az erőszak emel, nem birnak az állandóság biztositékaival.

„Ámbár — írja egy alkalommal a királyhoz intézett fölterjesztésében — (a protestánsok által) a belmozgalmak körében kieszközölt engedmények miatt nem könnyű Magyaror-

szágban a vallási reformáció keresztülvitele, mégis ha nem mellőzzük az eszközöket, melyeket a tett eredmények sérelme nélkül jogunk van alkalmazásba venni, bizom Isten jóságában, vallásunk rövid idő alatt fölvirágzik Magyarországon“ ¹⁾.

Ilyetén a törvénynyel megegyező eszköznek tekintette azt, hogy a király a magyar nemes ifjakat udvarába édesgesse, hol mint apródok, asztalnokok és kamarások alkalmaztatván, a kath. vallásban neveltetnének; hogy a főhivatalokra, kapitányságokra és hadparancsnokságokra jó katolikusokat nevezzen, ilyeneket küldjön a bányavárosokba is, honnan luth. tisztek segítették kiszorítani a katholicizmust. Ajánlá, hogy a király nemességet ritkán, jószágokat még ritkábban adományozzon protestánsoknak; a véghelyekbe rendeljen kath. lelkészeket, kik a hadak között a vallásosságot emeljék ²⁾.

Együttal megakadályozni igyekezett a protestánsok bevándorlását, kiket a király rendeletei Ausztriából száműztek. Ezek főleg Pozsony, Sopron, Sz. György, Modor és Bazin k. városokban telepedtek meg. „S — miként a primás megjegyzi — a magyarországi protestánsokat nemesak számra

¹⁾ „Et si per varias concessioncs per intestinos bellorum motus obtentos non tam facile sit in Hungaria Religionis reformatio, si tamen media, que licite ac sine ulla concessionum laesione adhiberi possunt, non negligantur, confido a Dei bonitate, brevi reflorescere Religionem in Hungaria.“ 1628 febr. 4-én. — És egy előbbi 1627-iki emlékiratában írja: „Religio Catholica in Hungaria. . . . ubi salvo iure iuvare potest, viriliter est iuvanda.“ Mindkét emlékirat ered. fog. Prim. egyh. levél.

²⁾ Ugyanakkor kérte a királyt, eszközölje, hogy Bazin, sz. György és Modor városokban a prptestánsok által erőszakosan elfoglalt katholic. templomok visszaadassanak és Komáromban az Althán gróf által létesített jezsuitamissió visszaállíttassék. (Pázmány három emlékiratából. „Ad S. C. R. Mtem hum. Memoriale Aeppi Strig.“ 1627 nyarán. — „Modi aliqui invandi Relig. Cath. in Ungaria.“ 1628 febr. elején. „Memoriale.“ 1629 elején. Eredeti fogalmazatok. Prim. egyh. levél.)

nézve gyarapítják, hanem azokkal elégtelen, szenvedélyes szellemüket közölvén, újabb mozgalmakat készítenek elő.“ S előterjesztése folytán ama városok k. rendeletek által fölhivattak, hogy „ily nyugtalan embereket“ polgáraik sorába fölvenni óvakodjanak. És gondosan örködött ezen k. parancsok teljesítése fölött ¹⁾).

Hasonlag ellensége volt a kereszttségismétlőknek, kik Morvából száműzve Magyarország felső részeibe menekültek, s bár az 1625-iki országgyűlés kijelenté, hogy e vallásfelekezet nem tekinthető befogadottnak, titokban makacsul ragaszkodtak hitelveik és szertartásaikhoz. Sőt midőn 1628 végén néhány svájci és szerb rajongó állott élükre, nyíltan fölléptek s mintegy 80 proselytát nyertek meg, kik a katolikus hivek nem csekély megbotránkozására másodizben fölvették a keresztiséget. Pázmány fölkérte a királyt parancsolja meg tisztviselőinek, hogy e felekezet tagjainak további bevándorlását gátolják, azokat pedig, kik már bevándoroltak helyezték őrizet alá; javasolá, hogy azokat, kik a katolikusok közül hozzájuk csatlakoztak, büntetésül valamely véghely építésénél kell alkalmazni és a csábítókat fő- és jószágvesztéssel fenyegetni. „Ezeket — így fejezi be javaslatait — főpásztori kötelmeimnél fogva alázattal előadnom kelle Fgednek s buzgón esedezem, ne

¹⁾ Az 1625 ápril 7-én kelt emlékirat ered. 1628 febr. 4-én újra fölhivja a király figyelmét ezen ügyre, melyet 1629 május 9-én Ferenczfy udvari titkárnak is szívére köt. Tanácsára a király fölhívta a pozsonyi tanácsot, mutassa be a bevándorolt protestánsok névsorát. A tanács engedelmeskedett. „De úgy értem — írja Pázmány a magyar cancellárnak 1629 jun. 19-én — hogy csak azokat jegyezték föl in Cataloge, a kik Bécsből és Ausztriából jöttek el. Egyéb helyekről, ugymint Morvából, a kiket bevettek, azokról emlékezetet nem tesznek. És úgy hallom azután is, hogy a catalogust fölküldötték, vettenek be aféle profugusokat, ki ha úgy legyen, ez is nem kicsiny fraus és méltó ő fgének tudni.“ Ezen levelek ered. a M. Canc. és a bécsi cs. titkos levél.

tűrje tovább a keresztség szentségének ilyenén vakmerő meggyalázását“¹⁾).

Pázmány természetesen nagy súlyt helyezett arra, hogy a megüritült püspökségekre buzgó férfiak neveztesse nek. Ismételve föl kérte a királyt, hogy őt a javadalmak betöltése előtt meghallgassa. Istenre kérem Fgedet, — írja egy alkalommal — ovakodjék az egyházi javadalmakat a folyamodók kérelmei és némelyek ajánlásai nyomán adományozni; méltóztassék előbb meghallgatni a főpapokat, kiknek hatósága alá az illető püspökségek, prépostságok sat. tartoznak. Az elhamarkodott adományozások gyakran nagy hátrányokat szülnek“²⁾. És máskor is írja: „Bár Fgednek szabadságában áll tetszése szerint bárkit nevezni a megüritült javadalmakra: esedezem mindazáltal, méltóztassék mások mellett a metropolitát is meghallgatni. Ez régi szokás, melyett az utóbbi időkben mellőztek“³⁾.

A király meghallgatta kéréseit. Mindenkor előterjesztései alapján tette meg az egyházi kinevezéseket⁴⁾. S ez köztudomású volt; minélfogva a nuntius egy alkalommal Rómába jelenti, hogy a magyar püspökségek betöltése egészen a primástól függ⁵⁾.

Igy 1628 nyarán Domitrovich zágrábi püspök erőszakos

¹⁾ 1629. jan. 14. Egyk. más. Prim. vil. lev. t.

²⁾ 1629. jan. 14. Ered fog. Ugyanott.

³⁾ 1630. sept. 29. Ered. M. can. elvt.

⁴⁾ Pázmány 1630. oct. 14-én Csiky veszprémi püspök halála után ennek helyére Dávid Pál váci püspököt, váci püspökké Draskovich György pécsit és pécsi püspökké Vinkovich zágrábi nagyprépostot ajánlja. (Ered. M. Can. lev. t.) Mindhárom elnyerte ezen püspökségeket. — 1627. nyarán a jászói prépost elmebetegségben szenvedvén a primás az egri nagy- és kisprépostot ajánlja gondnokaivá neveztetni. (1627. aug. 31. Ered. Ugyanott.) A király megerősíti a javaslatba hozottakat. (1627. sept. 8. k. leirat. Ered. Prim. vil. lev. t.)

⁵⁾ 1620. aug. 5: „Dal quale dipendono quasi totalmente simile nominazioni.“

halála után ¹⁾ javaslatára Erglich Ferenc veszprémi püspök neveztetett utódjává ²⁾. A kinevezés már bevégzett tény volt, midőn a bécsi nuntius utasítást vett Rómából, hogy Tomkó János zágrábi főesperest ajánlja a zágrábi püspökségre. Midőn a nuntius ez ügyben a királyhoz fordult, ez sajnálatának kifejezése mellett kijelenté, hogy a megtörtént kinevezést nem lehet többé visszavonni ³⁾. De Pallotto bibornok még egy kísérletet tett s Pázmány közbenjárását vette igénybe. „Mi sem lett volna — így válaszolt az — reám nézve kellemesebb, mint Méltóságodnak szolgálatot tehetni. De miután ő fge Erglich Ferencet már három hét előtt kinevezte, a főnforgó ügy nem képezheti további értekezletek tárgyát“ ⁴⁾. Mindazáltal a következő évben megemlékezett a szent atya ajánlatáról és Tomkót a bosniai püspökségre hozta javaslatba, a melyet csakugyan elnyert ⁵⁾.

Pázmány nem szorítkozott arra, hogy míg él, kitünő férfiakat emeljen a püspöki székekre; gondoskodott arról is, hogy halála után a magyarországi katolicizmus érdekei biztosítva legyenek. Emiatt szükségesnek látta a királytól ígéretet eszközölni ki, hogy ő és utódjai az esztergomi érsekséget soha

¹⁾ „Quum pro munere episcopali — írja Farlati — foeminam illustrem, legitimum thorum nefario concubitu coinquantem, graviter acriterque reprehendisset, immissis ab irata muliere sicariis, captus est et deiectus in fossam, aqua stagnanti superfusam, quae Varadini moenia circumfluit, ibi submersus gloriosam mortem oppetiit.“ Illyricum Sacrum V. 560 l.

²⁾ A király 1628. júl. 12-én fölhívja Pázmányt, hogy javaslatait bemutassa. Kaprinay kézirati gyűjt.

³⁾ Pallotto jelentése 1630. aug. 2.

⁴⁾ Pallotto 1630. aug. 1-én ír Pázmánynak, ki aug. 4-én válaszol. Levele eredetiben Romába küldetett, hol Pallotto bib. jelentéseihez mellékelve találtam.

⁵⁾ Pázmány fölterjesztése 1631. marc. Ered. M. canc. lev. És Pray Spec. Hier. II. 238 l.

sem fogják üresedésben hagyni. Jól ismerte a esapásokat, melyek a magyarországi kath. egyházat érték, midőn a XVI-ik század végén 24 éven át fő nélkül szükölködött. Ezen hosszú üresedésben látta a protestantismus gyors elhatalmasodásának, s a katholicizmus romlásának egyik főokát.

Előadta az előnyöket, melyek a primások működéséből, a trón és a haza érdekeire háromolnak. Ők biztosítják az egyházi rend összetartását és tekintélyét; a világi rendeket is hűségükben megerősítik. Az országgyűléseken irányt adnak a főpapoknak és a kath. urak nagy részének. A királyválasztásnál hathatósan támogathatják az ausztriai ház igényeit. A királyi tanácsban nagy súlylyal birnak; a világi tanácsosok, kik magukra hagyatva nem mernek szembeszállani az ellenzékkel, fölbátoritva érzik magukat, ha a primás áll élükön. A haszon pedig, melyet az érsekség üresedése alatt a kamara élvez, igen csekély; de bármily jelentékeny lenne is, nem ellensúlyozná a kiemelt előnyöket. „És — ugymond — az egyháziak iránti bőkezűség soha sem hozott az uralkodókra romlást; míg a történelem tanusága szerint átok követte azokat, kik az Istennek szentelt javak elfoglalása által kívántak segíteni a kinestár szüksegein“ ¹⁾).

A király rendszerint készségesen karolta föl Pázmány terveit, buzgón támogatta törekvéseit.

Visszahelyezte érseki jövedelmeinek és jogainak birtokába. A magyar főpapoknak végrendelkezési jogát visszaállította. Biztosította, hogy az egyházi javakat többé elidegeníteni nem fogja. Lehetségessé tette a pozsonyi és győri jezsuita collegiumok megalapítását. Bőkezűen segítelyezte a nagyszombati

¹⁾ Keletnélküli ily című emlékirata: „Graves ac iustae causae, quae merito permovere debent S. Mtem, ne unquam Archiepiscopatum Strig. vacare permittat.“ Kaprinay kézirati gyűjt.

nemesi convictust és a papnövelde céljára a budaföhlévízi apátságot adományozta. 1630-ban Schlegel Máté nevű tudós és buzgó papot Beszterczebányára küldé, hogy a katholicizmust ama tájakon terjeszsze. És a bányavárosok hatáságának megparancsolta, hogy a kath. alapítványokat az alapítók szellemében használják ²⁾). Egyszóval Pázmány főleg II. Ferdinánd közremunkolásának köszönhető azon nagy eredményeket, melyeket tevékenysége fölmutathat.

A király környezetében többen voltak, kik befolyásukkal Pázmány politikai és egyházi törekvéseit támogatták. Ezek közül leghatalmasabbak voltak Eckemburg herczeg a cs. titkos tanács elnöke és Ditrichstein bibornok olmücsi püspök, kikhez a benső barátság kötelékei kapcsolták, mely kölcsönös támogatásukban és levelezésükben talált kifejezést. Sennyei magyar cancellár és Ferenczy a nagytevékenységű udvari titkár szintén kitüntek buzgó szolgálatkészségük által. Ezek mellett nem szabad megfeledkeznünk Lamormain jezsuita atyáról, ki mint a császár gyóntatója ezen szerény állásban roppant hatalommal bírt, melyet szívesen helyezett bíboros barátjának rendelkezésére ¹⁾).

A diplomatiái testületben a spanyol király és a toskánai nagyherceg követei jelentéseikben a primás tisztelőinek és jóakaró barátainak bizonyítják magukat. A szent szék bécsi nuntiusa természetesen még szorosabb és szívélyesebb viszonyban állott hozzá. Caraffa Károly aversai

²⁾ Kazy Hist. R. H. 262 l.

¹⁾ Pázmány többször igénybe vette ezt. 1631. dec. 5-én így ír a bécsi papnövelde rectorának: „P. Lamormain salutet R. V., dicat hic totum Regnum plenum esse, quod N. N. vult ipsum amotum a latere Imperatoris. Certissimus sum maximam bono Patri fore gratiam si conquiescere sinatur. Sed mali homines omnia adversa Societati adtribuunt.“ Eredeti Pray gyűjtem.

püspök, ki 1621—1628 tartózkodott a császári udvarnál mind Bécsben, mind Rómában hathatósan támogatta igyekezeit. Kormányához küldött jelentései élénk figyelemmel kísérik tevékenységének minden mozzanatait és az őszinte tisztelet hangján szólnak felőle. Utóda Pallotto érsek 1630 nyarán Pozsonyban látogatást tett a primásnál. S míg egy részről magasztatva kiemeli a szívélyes fogadtatást, melyben részesült, másrésztől fájdalmas érzelmeket keltett lelkében az ország siralmas helyzetének látmánya, főleg összehasonlítván ezt a dicsőséggel, mely egykor környezé ¹⁾).

XI.

Pázmány munkatársai. — Telegdy János. Sennyey István. Lósy Imre. Ergelich Ferenc. Almásy Pál. Nagyfalvy György. — Dallos Miklós. A győri jezsuita collegium alapítása. — A Jézustársaság működése Magyarországon, Erdély és Horvátországban. — A pálosok és ferenciek. — Az újvári zároda alapítása.

Pázmány lángbuzgalma nem maradhatott hatás nélkül püspöktársaira, kiket nézpontjainak magaslatára emelt, tevékenységének és a kivivott eredményeknek osztályosaivá tett. Nem csak az ifjabbak, kik neki köszönhatték emelkedésüket, a többiek is készségesen hódoltak meg magas állása és lángeszének fölénye előtt; buzgó munkatársak voltak egyházi törekvéseiben, biztos támaszok politikai küzdelmeiben. Nagy alakkal, igaz, nem találkozunk soraikban — vagy talán csak mellette

¹⁾ 1630. jún. 14. Pozsonyból: „Le molte cortezze, che ho ricevuto da questi Cavalieri Colonelli delle piazze, dal S. Palatino d' Ungheria e dal S. Card. di Strigonia hanno fatto, che sin hora non son tornato a Vienna, como pensava . . . Il cattivo stato di questo Regno e la lontananza di lui della antica sua gloria apparisco tanto piu miserabile, quanto piu di vicino se vedono.“

látszanak esekélyeknek : — de mindannyian tudtak lelkesülni, fáradozni és áldozatokat hozni egyházuk javáért és szívesen követték nagy vezérüket jó és balszerencséiben.

T e l e g d y J á n o s kalocsai érsek, a nyitrai püspökség administratora számos ifjakat neveltetett a papi pályára, a nagyszombati papnöveldében hat növendékre alapítványt tett, főegyházát megújíttatá, megnagyobbíttatá és drága egyházi edényekkel gazdagítá; káptalanát egy malommal s városi területtel ajándékozta meg; 1630-ban püspöki székhelyén a sz. Ferenc rendnek kolostort emelt s azt 5000 forintnyi alapítvánnyal ellátta ¹⁾.

S e n n y e y I s t v á n váci, veszprémi, végre 1629 óta győri püspök egy évtizednél tovább birta a m a g y a r c a n c e l l á r tisztét. Az erdélyi és török ügyekben jelentékeny politikai szerepet játszott; a királynak, hazájának, és Pázmánynak jelentékeny szolgálatokat tett. Egyházi tevékenységét a veszprémi káptalan visszaállítása és az egyházmegye rendezése hirdeti ²⁾.

L ó s y I m r e váradi, majd egri püspök a primás legbizalmasabb embere. Erélyes, tevékeny férfiú. Mint érseki helynök az egyházmegyei kormányzás apróbb részleteit maga kezelte s lehetővé tette, hogy a primás idejét és figyelmét a nagy érdekekre összpontosítsa. E r g e l i c h F e r e n c veszprémi püspök két veszprémi növendékre 2500 forintnyi alapítványt tett ³⁾. Zágrábba áthelyeztetvén ott papnöveldét alapított és megyei zsinatot tartott ⁴⁾.

¹⁾ Episcopatus Nitrienris Memoria 351 s kk. ll.

²⁾ Ezen szándékát 1629 jan. 11-én közli az esztergomi káptalanal, melyet statutumjainak átküldésére fölkér. (Ered. kápt. lev.) A visszaállításról jelentést tett az 1630-iki nemzeti zsinaton. Péterfy II. 302 l.

³⁾ A zágrábi káptalan által 1632 f. VI post. Dom. Quasimodo kiállított okmány a m. kam. lev.

⁴⁾ A zágrábi jezsuita collegium évkönyveiből. Egyetemi könyvtár.

Almásy Pál váci püspök a törökök és a protestantismus által elárasztott megyéjében megkezdte az ellenreformáció keresztülvitelét ¹⁾. Nagyfalvy György szerémi püspök és győri érkanonok a győri megyét sok éven át mint püspöki helynök kormányozta. Fáradhatlan buzgalmát naplója hirdeti, áldozatkészségét végrendelete; hagyatékának nagy részét a bolognai egyetemen tanuló magyar ifjak részére szentelte ²⁾.

És legelőbb Dallos Miklósról kell vala szólni, ki esztergomi kanonokból váci, majd pécsi, végre 1623-ban győri püspökké nevezetett. Diplomatai és politikai képességei, melyeket a haimburgi és beszterezébányai békealkudozásokban kitüntetett, az országgyűléseken és a k. tanácsban tisztelt és befolyásos állást biztosítottak neki ³⁾. A váci és pécsi püspökségeknek csak címét bírta. Midőn a győri egyházmegye kormányát átvette, apostoli gondossággal karolta föl híveinek lelki érdekeit. Miként Pázmány ő is papnöveldek és kath. tanintézetek alapításában látta a vallási állapotok jobbrafordulásának első föltételét. Emiatt hő óhaja volt Győrött megtelepíteni a Jézus társaságot s tervének létesítése végett 1629 nyarán megtette a szükséges előintézkedéseket ⁴⁾.

¹⁾ „P. Almásy — írja Lampe 1631-re — Eccl. Reformatam Vaciensem et locorum adjacentium . . . acriter persecutus est et misere exagitavit, ac multa aliquot centenorum flonerorum, imo iactura capitum aliquot hominum adegit suos subditos, ut Protectionales a Purpurato Budensi pro Sacerdotibus Cath. vi Ecclesiis nostris intrusis, extrahant.“ Hist. Eccles. 364. l.

²⁾ Nagyfalvy jegyzőkönyve, levelezéseivel és naplótöredékekkel a Nemzeti Muzeumban.

³⁾ L. Frankl és Ráth. Dallos M. politikai és diplomatai iratai. Esztergom. 1867.

⁴⁾ Dallos szándékát közli a primással, ki egy ideig habozott, vajjon nem leune-e célszerűbb Kőszegen alapítani collegiumot? 1626 július végén két jezs. atya érkezett Győrbe. (Dallos Lamormain V. atyának 1626. júl. 23. Ered. Kam levél. És Argentus jezs. tartományi főnök Dal-

De a győri káptalan körében váratlanul komoly nehézségek merültek föl. Ezen tény megértésére kiemelnünk kell, hogy a magyar clérus nagyrésze a jezsuiták iránt nem viseltetett rokonszenyvel.⁷ Ezeknek buzgalma, magas műveltsége és tiszta erkölcei által elhomályosítva, háttérbe szorítva látta magát. A hivek elhagyták lelkészeik iskoláit, szó- és gyóntató székeit; a jezsuitáknál kerestek fölvilágosítást és vigasztalást. A hol megjelentek, minden téren uralkodóvá tették befolyásukat. És az atyák gyakran szent buzgalmuk által elragadtatva, megfellebbeztek a mérséklet és eszélyesség követeléseiről; elmulasztották a kellő kiméletet tanusítani gyarlóbb tátsaik iránt, elviselhetővé tenni kivivott szellemi és erkölcsi fölényüket.

A győri kanonokok nem szívesen értesültek a jezsuiták tervezett megtelepítése felől; sőt ezt megakadályozni igyekeztek. Erre csakhamar alkalmuk nyílt. Dallos, a káptalan birtokához tartozó győri vár területén szándékozott a collegiumot fölépíttetni, s e célra alkalmas helyiséget kért kijelöltetni. De a káptalan aggodalmait fejezte ki aziránt, hogy a collegium építése által a főegyház földesuri jogai sérelmet szenvednek; hogy a jezsuiták az isteni tisztelet rendjét fölforgatni és hivatásuk körén túlterjeszkedni fognak; hogy végre a győri collegium megalapítása a protestáns rendeket fölingerelni fogja. Emiatt csak azon föltétel alatt nyilatkozott hajlandónak megengedését adni a jezsuiták megtelepítéséhez, ha jogainak sértetlen föntartása iránt kellő biztosítékokat nyer ¹⁾. A püspök megütközéssel vette ezen nyilatkozatot. S miután a káptalant maga nem tudta engedékenységre bírni: a királyhoz és Pá-

losnak 1626. júl. 23. Ered. Győri kápt. lev.) Dallos az iskolákat már 1627. elején szándékozott megnyitni. (Lamormain Dallosnak 1626 nov. 13. és Dallos Lamormainnak 1626 dec. 8. Ered. Győri kápt. lev.)

¹⁾ Nagyfalvy örkanonok naplója, 1626. aug. 19 re.

m á n y h o z fordult. Mindkettő élénk érdekeltséggel viseltetett a püspök terve iránt és kész volt mindent megtenni sikeresítésére. II. Ferdinand az egykori v e s z p r é m v ö l g y i a p á c á k ö s z s z e s birtokait a megalapítandó collégiumnak adományozá ¹⁾ s fölhevta a káptalant, hogy a kívánt helyiséget a püspök rendelkezésére állítsa. Együttal octóber elején S e n n y e y m a g y a r c a n e e l l á r t Győrre küldé, ki a vár területét az atyákkal meg szemlélvén kijelölte a helyet, hol a collegium építtetni fog. A káptalan nem engedett s a királyhoz intézett fölírataiban igazolni igyekezett magatartását. Előbbi határozatától el nem térhet — mondá, — mert nem áll hatalmában elidegeníteni azt, mi az egyházá ²⁾. Pázmánynak a káptalanhoz intézett levele is hatástalan maradt ³⁾.

A győri káptalannal folytatott ezen tárgyalások 1626 végén, Bethlen támadása következtében fönakadtak. A következő év elején Dallos új eljárási módot kísérelt meg. Nem kívánt többé építkezési helyet, hanem a várbán Győr megye alispánjától és két kereskedőtől házakat vásárolt, melyeket a collegium céljaira átalakítani tervezé. A káptalan ebben sem nyugodott meg. Miután a vár területén létező magánépületektől némi illetéket élvezett, a melytől a szerzetes házak fölmentve

¹⁾ A király Dalloshoz intézett levele 1626. oct. 3. Ered. győri kápt. lev.

²⁾ Nagyfalvy naplója. 1626. sept. 26. oct. 7, 8.

³⁾ Nagyfalvy naplójában 1626. nov. 21-én Pázmány leveleit „vehementia et stomachose scripta“ mondja. Említést tesz e levelről Dallos dec. 8-án Lamormainihez intézett levelében. (Ered. fog. Győri kápt. lev.) Lamormain pedig 1626. dec. 24-én írta Dallosnak: „Ill D. Aepus scribit mihi, se praegnantes ad DD. Capitulares dedisse; expectare responsum, ubi redierint a collectione decimarum; sperare se responsum, quale optat. Et addit opus misericordiae futurum etiam nolentibus, sed agentibus bene facere.“ (Ered. Ugyanott.)

voltak: a vásárlás ellen — melyet földesuri jogainak sérelme gyanánt tekintett — óvást emelt ¹⁾).

Pázmány ezen viszálykodás botrányait megszüntetendő újabb kiegyenlítési kísérletet tett. Meghívására a nagyprépost két kanonokkal Pozsonyba utazott s helynökével, Lósy püspökkel értekezett. A győri küldöttség itt kijelenté, hogy a káptalan nem adhatja ugyan nyílt megegyezését a jezsuiták megtelepítéséhez: de kész ellenkezésével fölhagyni, ha a collegium alapítása a király nevében eszközöltetik, mert ez esetben a protestáns rendek várható szemrehányásaival szemben a királyra támaszkodhatik ²⁾).

A primás szívesen teljesítette a káptalan kíváнатát. Kérelmére a király magáévá tette az ügyet és szeptember 20-án kelt leiratában kijelenté, hogy maga szándékozik a Jézustársaságnak Győrött collegiumot és tanintézetet alapítani ³⁾).

Mindazáltal a nehézségek most sem szűntek meg. A káptalan újabb föltételeket terjesztett elő, melyek alatt a jezsuiták megtelepítésében megnyugodni kész. Dallos azokat elfogadhatlanoknak tartotta s újra Pázmány közbenjárását vette igénybe ⁴⁾). „Bár reméllem — írja ez a káptalannak — hogy később Uraságtok is fölkarolni fogják, mit a vallás érdekében hasznosnak itéltem; atyai hivatásomhoz képest ismét fölkérem Uraságtokat, ne gátolják az üdvös munka sikerét. Gondolják meg, mikép fog-

¹⁾ Az 1627. május 1-én kelt óvás, Ugyanott. Nagyfalvy 1627. július 16-ra írja: „Cives autem, qui vel iam vendiderunt aedes Patribus, vel in posterum vendituri sunt, protestati sunt sibi invitis domos aviticas et habitationes aripi, nec iustum pretium exsolvi, sed violenter exturbari.“

²⁾ Lósynak 1627. május 8-án Pázmányhoz intézett levele, Ered. Győri kápt. lev.

³⁾ Ered. Kam. lev.

⁴⁾ Dallos naplójából, (melyet 1627. sept. 30. nov. 9. között ezen tárgyalások folyamáról vezetett. Győri kápt. lev.) sept. 30. oct. 3.

nak Isten előtt számot adni, ha a hivek lelki üdvének előmozdítását akadályozzák“ ¹⁾).

A káptalan most föltételeit bemutatta a primásnak, ki azokat nem utasította vissza; késznek nyilatkozott alapul elfogadni s a káptalan küldötteivel tárgyalásokat kezdeni. „Szere-tettel intem Uraságtokat — írja ez alkalommal — hozzanak oly határozatokat, melyekkel jóhirüket és a békét föntarthatják; mert mi többé nem léphetünk vissza. És bár kimutathatnám, mit tehetne ily esetekben ovásaik dacára a legfőbb egyházi s világi hatalom: ohajtom, hogy ezen ügy a káptalan becsülete-nek sérelme nélkül intéztessék el“ ²⁾).

A káptalan ígérte ugyan, hogy küldöttséget fog a primáshoz bocsátani; de ígéretének teljesítését különféle ürügyek alatt késleltette ³⁾. „A becsületes győri káptalannak — ekként panaszkodik emiatt Pázmány — a páterekkel való veszekedését bántam mindenkor és láttam, hogy a káptalannak nem lesz hasznos és becsületes . . . Minthogy végházban vitézek közt laknak a jó pap urak, igen militanter procedálnak, látták a végét. Arra ígérték vala magukat levél által, hogy hozzám küldenek és velem fraterne akarnak végezni; abban semmisem lön. Mi okon, nem tudom; de talán nem illenék egy olyan becsületes káptalanhoz, hogy amit levelükben fogadnak az esztergomi érseknek, azt elmulasztzák“ ⁴⁾).

Ezalatt a király túltette magát a káptalan ellenállásán. 1627 october havában a magyar cancellárt, néhány kamarai tiszttel Győrre küldé, s ezek a vásárolt házakat K á l d y a t y a

¹⁾ Nagyszombat 1627. oct. 8. Eredeti. Ugyanott.

²⁾ Pázmány a káptalannak 1627. oct. 15-iki levelére, oct. 18-án válaszol. Ered. Ugyanott.

³⁾ Dallos naplója oct. 21. nov. 9.

⁴⁾ Dalloshoz 1628. jan. 14-én intézett levele. Ered. győri kápt. lev.

személyében átadták a Jézustársaságnak¹⁾. Az iskolák 1629-ben nyitattak meg. És a káptalan szűkkeblűsége mellett, annál fényesebben tűnik elő Dallos bőkezűsége, ki 25 ezer forinttal megvetette alapját a győri papnöveldeknek²⁾, melyet hagyatéka nagyrészenek is örökösévé rendelt³⁾. Nagylelkű fáradozásainak gyümölcsözését nem élte meg. 1630 március 24-én meghalt. A jók tisztelete és részvéte kísérte sirjába.

Pázmánynak apostoli tevékenységében püspöktársai mellett főleg a Jézustársaság atyái támogatták. Mielőtt pozsonyi és győri collegiumjaik megalapították, Magyarországon Nagyszombat volt székhelyük. Nem szorítkozván a tanítás és nevelésre, a papi hivatás egész körét fölkarolták. Sőt mint a lelkeszkedő papság lelki vezetői is működtek. 1630-ban tizenkét pappal tartottak lelki gyakorlatokat.

Hatásuk a hivekre mérhetlen volt. Az ajtatoskodók a nap minden óráiban megtöltötték templomukat. A kézművesek és munkások nagy számban jelentek meg a hajnalban tartott szent misén. Egyházi beszédek és hitelemző előadásaik szokatlan vonzerőt gyakoroltak. Gyóntatószekceik a főbb ünnepeken valóságos ostromnak voltak kitéve. 1623-ban farsang végső napjaiban ezernél többet, husvétkor mintegy kétezeret gyóntattak meg. A nép köréből száműzték a babonás szokásokat; az amuletteket szentelt viaszképekkel helyettesítették. Kibékítették a viszálykodókat, megszüntették a vadházasságok botrányait. A betegek szenvedéseit, a foglyok nyomorát, a halálra ítélt gonosztevők rettegéseit a vallás vigaszaival enyhítették. A sebesült harcosok ápolására és a török fogságban epedő magyarok kiszabadítására alamizsnát gyűjtögettek.

¹⁾ Dallos naplója oct. 23.

²⁾ Ezen összegről, 1629. sept. 11-én kiállított k. kötelezvény. Ered. Kam. lev.

³⁾ Erről szó volt az 1630-iki nemzeti zsinaton.

A térítés művében esudálatosan velők volt az isteni kegyelem. 1623—1625 között 445, 1629 s a következő évben 313 protestánst vezettek a kath. egyházba. Soraikból számos előkelő személyt emelhetni ki: Thurzó Ádámot és Mihályt, Eszterházy Miklós második nejét, Thurzó Sz. nádor özvegyét, Illésházy nádor egy leányát, egy superintendest és két prédikátort.

A hivek bizalmának mértékétől szolgálhatnak a g a z d a g a d o m á n y o k, melyekkel a nagyszombati collegium elhalmoztatott; azok 1622 és a következő évben mintegy 26,000 forintnyi összegeket képviseltek, melyhez Thurzó grófnő 1200 arannyal járult. Bizonyos Nagy-Mihályné asszony szegény tanulók tartására 9000 forintot helyezett az atyák rendelkezésére. S már 1624-ben a Pázmány által e célra berendezett sz. Adalbert pártfogása alatt álló intézetben, 18 szegény tanulót élelmeztek.

P á z m á n y kiváló jóakaratot bizonyított az atyák iránt. Gyakran megjelent templomuk és házukban; nem egyszer asztalukat is megtisztelte jelenlétével. 1624-ben Borgia Ferenc atya szentté avattatása alkalmából két ezüst gyertyatartóval kedveskedett nekiök. Viszont ők is fölhasználtak minden alkalmat, hogy ragaszkodásukat és hódolatukat kitüntessék. Többször, így midőn a biborral földiszittetett, növendékeik által rendezett ünnepélyes előadásokkal lepték meg.

A primás buzditására, az ő és buzgó kath. főurak pártfogása mellett Nagyszombatból az ország minden részeibe missiókat küldöttek ki. Ilyeneket alapítottak T ú r ó c z b a n, S z e n t - k e r e s z t e n, B i c s é n, U j v á r b a n, K i s m a r t o n b a n, N ó g r á d b a n, L é v á n, H o m o n n á n, K o m á r o m b a n, továbbá Forgách Miklós, Erdődy Zsuzsanna, Rákóczy Pál birtokain sat. Többen behatottak a török hódoltság

területére, hol megjelenésük az elhagyatott katolikusok között sokszorosan áldásos volt. Budán, Esztergomban és Egerben mintegy 300 keresztényt sikerült kiszabadítaniok a török rab-ságból, még többet a bűn és tévely bilincseiből. Működésük min-denütt oda irányult, hogy a katolikusokat a hit és jó erköl-csökben megerősítsék, a protestánsokat megnyerjék. Tértitői munkásságuk eredményeit nem lehet pontosan kiszámítani. A nagyszombati évkönyvekben csak hézagos adatokkal találko-zunk; ezeknek összevetéséből kitűnik, hogy a missiókban mű-ködő atyák 1622—1631 között ezer kétszáznál sokkal többet nyertek meg vallásuknak.

Bethlen Gábor türelme és politikája 1624 körül Erdélyt is megnyitotta a Jézustársaságnak. Szini István atyának Gyulafehérvárott lakhelyet rendelt és segélyt utalványozott. Ehez csakhamar Vásárhelyi György csatlakozott. Káldy György atyát, ki Senmyey cancellár kíséretében jelent meg udvarában, kitüntetésekkel fogadta; a tudós férfiú annyira megkedveltette magát, hogy a fejedelem és több protestáns fő-úr jelentékeny összegekkel járultak magyar bibliájának nyo-matási költségeihez. Bethlen ígérte, hogy több atyát is befo-gad a tartományba; de erről megfeledkezett midőn a király-lyal kezdett házassági és szövetségi tárgyalásai fölbomlottak. „Szívesen megengedné — mondá ekkor — az atyák megte-lepedését, de nem teheti, mert lázadásra indítaná Erdély prot. rendeit. Az atyák is biztos halálnak mennének elébe, mit meg nem engedhet; úgy is őt vádolják a kassai vértanúk kivé-geztetése miatt, bár egészen ártatlan. „Utóbb mégis nem el-lenzé, hogy némely kathol. főurak lakaiban és Karause-ben megtelepedhessenek. Majd Udvarhely és Monos-torba is bevonultak. Lépteiket Isten gazdag áldása kísérte.¹⁾

¹⁾ Mit a jezsuiták működéséről irtam a nagyszombati collegium

Zágrábban szintén létezett jezsuita collegium, mely Horváth és Tótország körül ép oly mérvben tette magát érdekessé, miként Nagyszombat Magyarországra nézve. 1604-től kezdve 10—20 atya tartózkodott ott; jeles tanintézettel bírtak, utóbb a papnövelde vezetését is átvették. Körösmegyében és Varasdón missiói telepeik voltak. Pártfogóik élén áll II. Ferdinand, ki 1623-ban 200 forintnyi évi segélyt utalványozott részükre. Draskovich János gróf 1627-ben zágrábi házát papnövelde alapítására engedte nekiök, Ergelich püspök 1000 forintot adott a collegiumnak, hogy a papnöveldeben egyik atya az erkölestan tanáraként alkalmaztassék. Tisztelőik bőkezősége oly nagy volt, hogy vagyonuk egy évben (1629) tizennégyezer forinttal gyarapodott ¹⁾.

Pázmány a társaság üdvös tevékenységét szemlélvén, annak az ország felső részein is kívánt collegiumot alapítani, mely főleg a szepesi városokban az elhatalmasodott protestantizmussal szembeszálljon. A collegium székhelyévé előbb Szepesváralját, utóbb Podolint jelölte ki; 1629-ben tárgyalásokat kezdett a lengyel királylyal, s a tizenhárom szepesi város kapitányával. De tervét nem volt képes valósítani ²⁾.

A többi szerzetesrendek közül a magyar korona területén csak szent Pál remetéi és sz. Ferenc szerzetesei bírtak néhány kolostort. Amazokat az erkölesi süllyedés és fegyelmetlenség megfosztotta régi jó hírök és üdvös hatásuktól. Pázmány emiatt lépéseket tett Rómában, hogy a rend reformációját megkísértesék ³⁾.

kézirat évkönyveiből és Kazy előadásából. (Hist. Univ. Tyrn. 225—259 ll.) állítottam össze.

¹⁾ A zágrábi collegium évkönyvei. Egyetemi könyvtár.

²⁾ A szatmári collegium évkönyveiből. Egyetemi könyvtár.

³⁾ Barberini bibornok 1631 július 26-án írja Pázmánynak: „Eseguiró tutto questo nel negotio della riforma, che V. Eminenza richiede per la Religione de Padri di S. Paolo primo Eremita.“ Eredeti. Prim. vil. lev.

Nagyobb haszonnal működtek a ferenciek. Szegedi, gyöngyösi és szécsényi zárdáikból a török hódoltságban lakó katolikusok lelki szükségleteiről gondoskodtak; mert a török más papokat nem tűrt meg. Erdélyben is nagy érdemeket szereztek a katolicizmus föntartása körül. Nagyszombatban, Pozsonyban és Győrött szintén jó szolgálatokat tettek, s a lelkeskedő papság hiányát pótolták.

Pázmány elismerését a rend érdemei iránt legszebben kitüntette, midőn annak Ujvárbán kolostort alapított¹⁾ „előmozdítani óhajtván — miként alapító okmányában írja — Isten dicsőségét és a kath. vallás terjesztését, ugyszintén indittatva a különös tisztelet által, melylyel sz. Ferenc iránt viseltetik, kinek ünnepén látott először napvilágot.“ A kolostor és templom építését 1626-ban kezdette meg s maga vezette. Berendezését is saját költségén eszközölte²⁾. A templomot 1631 május 24-én szentelte föl, a mikor a szerzetesek ünnepélyesen bevezették új lakukba³⁾. „Biztosan reméljük — írja ez alkalommal — hogy sz. Ferenc érdemei és közbenjárása által a kolostor lakóinak imái hathatós isteni segélyben fogják részesíteni az ujvári véghelyet, nemcsak a kereszténység esküdt ellenségével, a törökkel szemben, hanem azoknak meg-

¹⁾ Ugy látszik Pázmány egy ideig arról gondolkodott, hogy a kolostort Körmöczön alapítsa. Midőn itt 1622 tavaszán házat épített, meghagyja tisztének: „Az én házam mellett occupálj helyet pro claustró, 25 barátért.“ Az 1622 ápril 19-én kelt utasítás ered. fog. Prim. vil. lev. t.

²⁾ Erre nézve több utasítása, melyet az ujvári tiszthez intézett a Prim. vil. lev. t. Az isteni tisztelethez szükséges könyvekről, melyeket 60 talléron Velencében vásárolt, említést tesz a bécsi rectorhoz 1631 jun. 29-en kelt levelében. Ered. Pray gyűjtem.

³⁾ Ezen ünnepélyre, ugy látszik számos meghívásokat tett. Nagyszalvy szerémi püspök 1631 május 21-én kelt levelében köszöni a meghívást s igéri, hogy megjelenik. Ered. fog. Naplójában.

térítésére is, kik sajnálatos tévelyekbe bonyolultak és keresztény név alatt hamis tanokhoz szegődtek“¹⁾).

Ugyanezen időtájban a sz. Ferenc rend Nyitrán,²⁾ Kis-Martonban és a zemplénmegyei Varanó mezővárosban is nyert új kolostorokat³⁾ és visszavezettetett Thurzó Ádám gróf által galgóczy zárdájába, honnan e főur protestáns elődei által száműzetett⁴⁾).

XII.

A kath. főurak. Eszterházy Miklós. — Homonnai János. — Förrangu hölgyek és urak áttérése a kath. vallásra. — A Zrinyiek és Thurzók. Ellenreformatori tevékenységük.

A világi főurak soraiból számosakat vezetett a vallásos buzgalom Pázmány zászlai alá. A Homonnai György, Pethe László, Forgách Zsigmond halála által támadt hézagokat csakhamar kipótolták férfiak, kikben a kath. egyház nem csekélyebb támaszokra talált.

Élükön Eszterházy Miklós nádor áll, kit a buzgalomért, melyet országgyűléseken, királyi tanácsban és a magánélet viszonyai között a kath. érdekek előmozdítása körül bizonyított „második Pázmánynak“ szerettek nevezni⁵⁾

¹⁾ Az alapítóokmány Podhraczkynál 65. l.

²⁾ A nyitrai kolostort Telegdy püspök 1630-ban alapította.

³⁾ Lampe 1630-ra írja: „Varanoviae, oppido Com. Zemplin. templum Reformatorum Nationis Slavicae per Caesareos Commissarios pro Monachis Franciscanis occupatur, nil obstantibus, vel obstare nolentibus Dominis terrestribus.“ Hist. Eccles. 364. l.

⁴⁾ A király 1630 ápril 6-án meghagyja Nyitramegye alispánjának, hogy miután a Bethlennel kötött egyességek értelmében a galgóczy zárdának a sz. Ferenc részére visszaadani kellett volna, s ez nem történt meg, menjen személyesen Galgóczra és a szerzeteseket helyezze vissza a kolostor birtokába. Ered. fog. Simor primás gyűjteményében.

⁵⁾ Palatium Regni Hung. sub Regibus Hung. Austr. 112. l.

Az ellenreformatió keresztülvitelében kiváló érdemeket szerzett, nemcsak hatalmas befolyása, hanem közvetlen hatása által is. Néhány jezsuita atyát állandón udvarában tartott; ezek hivatta voltak prot. vendégeivel vallási vitákba bocsátkozni, melyekben maga is szívesen részt vett. Emlékezetes a vita, mely asztala fölött 1627 december 27-én Hodik János superintendenssel folyt s melyet ez közzé tett. ¹⁾ Ily módon mintegy huszonkilenc új tagot nyert meg a kath. egyháznak, közöttök több előkelő család sarjait.

Midőn 1629 körül a bicssei uradalom birtokába jutott, az itt székelő superintendenst Trencsinbe utasította, a templomot és plebániát kath. papnak adta át; ez azonban a térítés művében semmire sem tudott menni, hiveinek száma összesen kettőre rúgott. Ekkor a nádor két jezsuita atyát hívott meg; Jankovics György az egyiknek neve. Ezek szokásos tapintatukkal tudták leküzdeni a protestánsok ellenséges érzületeit. Kezdetben a kórházakat és börtönöket választották tevékenységük színhelyévé, ápolván a betegeket, vigasztalván a foglyokat. És amott 11 beteget, itt egy halálra ítélt gonosztevőt sikerült megnyerniök.

Csekély számú hiveikkel valamelyik ünnepen körmenetet tartottak. A prédikátorok által fölízgatott protestánsok ezt nem akarták tűrni, megrohanták és bántalmakkal illeték a katolikuskokat. Ezen esemény meghozta Eszterháznak az ohajtott alkalmat, hogy erőszakos eszközökhez nyuljon. Elrendelte, hogy a temetőbe csak katolikuskok hulláit szabad elhelyezni és jobbágyai közül csak azoknak engedte meg a házassodást, kik előbb az Úr testét kath. pap kezeiből veszik. Rövid idő alatt hat haldokló és tíz házaspár tért át a kath.

¹⁾ Ribini Mem. Aug. Ecel I. 457. l.

vallásra, Biese környékén három templomot ragadott ki a protestánsok kezeiből s pártfogása alatt a jezsuiták e helyeken rövid idő alatt 86 térítési esettel dicsekedhettek ¹⁾. Vallásos bőkezűségét hirdeti a szent Ferenc rend zárdája, melyet Kis-Martonban alapított s a Nagyszombatban ker. sz. János tiszteletére emelt fényes szent egyház, melynek építési költségei 80 ezer forintot meghaladtak ²⁾. Testvérei Dániel és Pál Kismartonban és Nógrádban telepítették meg a Jézus-társaság atyáit.

Rangra és gazdagságra nézve legközelebb áll a nádorhoz Homonnai Drugeth János gróf, az 1620-ban elhunyt György egyetlen gyermeke, nagyterjedelmű birtokaival vallásos buzgalmának is örököse. A haldokló atya Pázmány és Eszterházy gyámságára bízta őt, kiknek vezetése alatt már ifjú korában lényeges szolgálatokat tett a kath. ügynek. Tekintélyével és anyagi segélyezésével támogatta a birtokain működő jezsuita atyák térítői munkásságát. A prédikátorokat elűzte és templomaikat megnyitotta a kath. isteni tiszteletnek. Így tett 1628-ban Homonnán és Ungváron. Ezen eljárás nagymértékben fölkelte a protestánsok haragját ³⁾. Sérelmeik orvoslását Zemplénmegye közönségénél keresték és kikérték Bethlen közbenjárását, miután Zemplén egyike volt az általa birt hét magyar megyének.

A fejedelem nem titkolta el elégtelenségét a

¹⁾ A nagyszombati collegium kézirati évkönyvei 1630-ra.

²⁾ Podhraczký Eszterházy M. élete Uj M. Muzeum. 1857 235 s. kk. II.

³⁾ „Ugy nagyon — írja gf. Alaghy Menyhért 1623. ápril 6. Pázinból Pázmánynak — prédikátor uraim és a kövér prédával megtöltött kóborlók, a kiknek már napról napra kopton kopik erszényük, az ungvári és homonnai szentegyházaknak elfoglalásáért igen fenék fogukat; készek is volnának újabb motusokat indítani, ha valami módjuk volna reá.“ Ered. Prim. vil. levél.

kath. urak ellenreformátori tevékenysége fölött. „Akartuk volna, — írja ez ügyben — hogy ez újabb háborúságra való materia ne adatott volna; . . . sőt mi igen csodáljuk, micsoda elmétől viseltetnek azok, a kik urok méltóságának derogámenével az ország szabadságát bontogatni megmerik próbálni, a községnek conscienciáját megmerik sértegetni. Mi azokról írjuk ezeket, kik ebben elegyítették magukat és valaki commissiójából cselekedtek ¹⁾ nem helyeselhetjük; mert a miket az emberekkel kell vala elfelejtetni, mostani elindított cselekedetükkel renoválják és minden titkos igyekezetüket vele detegálják, mivel nem csak Homonnán, hanem egyéb részeiben is Magyarországnak, úgy értjük, elkezdették ismét, melynek ily idején nem kell vala lenni, akár csak a hamu alatt való szikráknak elalvására és a sok hadakozások miatt megpusztult szegény országnak valamennyire való pihenésére várakoztak volna jó uraim. Mely dologról nem szükség többet írunk, hanem öfgét requiráljuk felőle. Interim, hogy a templomot mindjárt visszaadják és papjukat engedjék vallásuk szerint való isteni szolgálatuk peragálására bele menni; a községet fenyegetésekkel, birságoknak impositiójával, tömlöcben való hányásokkal ne kényszerítsék a római vallásra, kegyelmesen intjük őket. Engedjenek optiót nekik (t. i. a jobbágyoknak) és a ki mit akar vallja azt, erőszak alatt ne üdvözítsenek senkit. Lám mi senkit religiójában nem háborgattunk, mindenek birodalmunkban szabad vallást engedtünk és mindenik valláson valóknak papokat tartani engedtünk. Kegyelmetek is azt cselekedje, ha az urfinak (Homonnainak) kárt tenni és az országban újabb háborúságot indítani nem akar-

¹⁾ Ezen szavakban lihetőleg Pázmányra céloz.

*Legyen a' jogok
megadása (?) Pázmányra, a' többi Homonnai a' k. u.
Tudom. min. el. min. a' k. u.*

na k. Mert bizonyosan higyük, nem engedjük; s ha a templo-
mot vissza nem adatják de facto és a községet főlebb specifi-
cált büntetések alatt kényszerítik a mise hallgatásra, valaki
oka leszen s rajta kapjuk, megbüntetjük“¹⁾.

Bethlen határozott fölszólalása eredménytelen maradt. A
protestantismus Homonnán és vidékén nem éledt többé föl a
szenvedett csapások alatt. A következő évben a Jézustársaság
visszafoglalta homonnai zárdáját, homnan Bethlen első tá-
madása távozni kényszeríté; négy atya sietett oda a kath. ér-
dekek fölkarolására²⁾ És csakhamar a közel Varanó mezővá-
rosból is kiszorítottak a luth. prédikátorok; helyüket sz. Fe-
renc szerzetesei foglalták el³⁾.

Erdődy Tamás gróf, Draskovich János gróf,
Forgách Mihály, Rákóczy Pál. György fejedelem
testvére, a jezsuiták növendéke — gróf Althán Adolf, ko-
máromi főkapitány⁴⁾, s az erdélyi urak soraiból: Károlyi
Mihály, Kornis Zsigmond, Haller István és Gá-
bor, a főrangú hölgyek közül Forgách Zsigmond, Thur-
zó Kristóf özvegyei, Erdődy Zsuzsanna grófnő, meg
Pálffy Eufrosina Rattkay György báró neje a jezsuiták
évkönyvei által lelkes pártfogók gyanánt magasztaltatnak, kik

¹⁾ Bethlen levele kelt Fogaras 1628. marc. 14. Címéből („Rde et
Egredie nobis benevoli“) s tartalmából következtetni lehet, hogy Ho-
monnai meghatalmazottaihoz van intézve. Egyk. más. Prim. vil. lev. t.

²⁾ A nagyszombati collegium évkönyvei 1629-re. S Caraffa nunti-
us irja: „Collegium Homonnaiense, ut diu mecum egit Comes Homon-
naius, non solum perfici, sed in eo quod jam factum est reparari ac
reaedificari debet.“ Commentarii II. 19 l.

³⁾ L. e. könyv V. f.

⁴⁾ Ez Komáromban jezsuita missiót hozott be. És 1626. sept.
24-én fölkéri Pázmányt, jöjjön sz. Mihály napjára Komáromba a mikor
„in prima domo Redemptionis communionis nostrae . . . a me quidem
indigno fundatae(?) primum lapidem . . . ponere proposui.“ Miller
I. 115 l.

az atyákat birtokaikba vezették s működésüket hathatósan elősegítették ¹⁾. Pálffy István és Pál grófok, Bosnyák Tamás és Koháry Péter kapitányok uradalmaikban templomok építése és ékesítése, plébániák alapítása és jó példa által igyekeztek lendíteni a kath. ügyön ²⁾.

És megemlítünk kell Kún László szathmári kapitányt, ki Pázmány iránti hódolatának gyengéd modorban ad kifejezést. „Kérem azon Nagyságotat igen bizodalmasan — írja neki — hogy nekem jóakaró szolgájának parancsoljon és én velem is szolgáltasson. Nagyságotnak mindenekben jó szívvvel akarok szolgálni és kedveskedni... Ngdnak semmi új ajándékot nem tudtam küldeni hanem im egy Monstrantiát küldöttem Nagyságotnak, a melyet még a boldog emlékezetű Máttyás király csináltatott volt, ki noha megromladozott, de én a végre akartam, hogy a régiség tessen meg rajta. Ngodat kérem alázatosan, mint kegyelmes uramat, hogy az ajándéknak kicsiny voltát nem nézvén, vegye kedvesen; ennek utána nem ennyiben, hanem teljes életemben akarok Ngodnak szolgálni“ ³⁾.

1622 között a magyar főúri családok számos sarjai ve-

¹⁾ Ezekről a nagyszombati collegium évkönyvei gyakran tesznek említést.

²⁾ A Pálffy testvérek mint k. biztosok buzgón közreműködtek Pázmánynyal, midőn ez Pozsony városában a catholicismust restaurálni törekedett; a pozsonyi főesperesség 1634-iki visitációjából pedig tudjuk, hogy a lozornói templom főoltárát szép festménnyel díszítették, Sz. Borbála-Váralyán új templomot építettek sat. Bosnyák Tamás, miként a nyitrai főesperesség 1630-iki visitációjából tudjuk, Surányban plébániát alapított, templomot, iskolát és plébánia lakot épített; a lelkészt és tanítót szép jövedelemmel látta el; a pozsonyi visitáció pedig őt és Borbála testvérét mint „singulari devotione praeditos“ magasztalja. Koháry Péter az újvári templomban oltárt emelt.

³⁾ 1629 marcius 27. Miller II 3 s kk. II.

zettek vissza a kath. egyházba, részint Pázmány és Eszterházy nádor, részint a jezsuiták közreműködésével. A nők közül kiemelhetjük Thurzó Szaniszló nádor özvegyét, Illésházy nádor egyik leányát és Thurzó Imre gróf özvegyét, ki 1624-ben Eszterházy nádor nejévé lön. Az utóbbi ez alkalommal vallásos lelkéről tanuskodó sorokat jegyzett emlékkönyvébe. „Mentem az én szerelmes uramhoz Kismartonban 28 napján octóbernek (1624). Ott létembe az Úr Isten szent lelkének ajándékát közlőtte velem és tértem az igaz vallásra; . . . mert az előtt kénytelen voltam a szinmutatásra, de szivemben mindenkor igaz pápista voltam“ ¹⁾. Brandenburgi Katalin fejedelem aszszony már Bethlen Gábor életében lön megnyerve a kath. hitnek; de csak mintán a fejedelemséget elhagyta, 1631-ben lépett nyilvánosan a kathol. egyházba, Szombathelyen Sennyey püspök kezeiből vette először az Úr testét s ezen ünnepélyes alkalomkor két török megkeresztelésénél mint keresztanya ténykedett ²⁾.

Forgách Miklós gróf, a Jankovich bárók családja, Erdődy György gróf és Balassa Endre báró ³⁾, szintén ez időtájban léptek a kath. egyház tagjai közé. De a kath. ügyre nézve legnagyobb nyereség volt a Zrinyiek és Thurzók megtérítése.

Zrinyi György horvátországi bánt Pázmány befolyása nyerte meg a kath. vallásnak, melynek a Muraközben restaurátorává lön ⁴⁾. Terjedelmes birtokairól elűzte a

¹⁾ Eszterházy Miklós élete. II. 161.

²⁾ Kazy Hist. Regni Hung. 260.

³⁾ Kazy Hist. Regni Hung. 220 l. És Caraffa Comment. de Germ. S. II 17 l.

⁴⁾ Caraffa nuntius írja: „In primis magnorum virorum facta est accessio in quorum amplissimis dominiis Sacerdotes cath. collocati fu-

prédikátorokat és minden eszközt fölhasznált, hogy jobbágyait a protestantismustól elvonja. „Mostan — írja ő maga 1626-ban — a haereticus prédikátorokat is, többet tiznél kikergettem¹ s Isten kegyelmességéből csak az egy igaz kath. Religió hirdettetik.“ Pázmány iránt kiváló tisztelettel viseltetett és midőn a németországi hadjáratban részt venni készült, fiait s uradalmait pártfogásába ajánlá. „Az én árva fiaimat Nagyságodnak alázatosan ajánlom, legyen Ngd pátrónusok, a mely Ngdtól opus misericordiae leszen. Mivelhogy tudom azt is, hogy Ngd a megromlott Magyarországnak jóakarója, akarám a muraközi dolgot is Ngdnak commendálnom, a honnét Magyarországnak, Tót-, Horvátországnak és Stiriának nagy salusa, avagy permansiója dependeál; legyen Ngd azon, hogy jó gondvisetről meg ne fogyatkozzék.“¹) Zrinyi még ugyanazon év végén — nem ugyan csatatéren, hanem mint a láz áldozata — a primás pozsonyi palotájában meghalt. És Pázmány buzgón gondoskodott úgy a muraközi katholicizmus,²) mint az árvák — Miklós és Péter grófok — érdekeiről. Ezek fölügylete alatt nyerték neveltetésüket és közbenjárása Miklósnak, már tizenkét éves korában, megszerzé a k. főlovászmesteri méltóságot³).

erunt, expulsis haeresun seminatoribus, adeo utsolus C. G. Zerín in locum plus quam viginti haereticorum Praed. Cath. Parochos collocarit.“ i. h.

¹) 1626 febr. 21 Bécsből. Ered. Prim. vil. lev.

²) Zrinyi Gy. halála után ugyanis a protestánsok újra visszahódítani iparkodtak az elvesztett tért Muraközben. A király 1628 jan. 6-án a teendők iránt kikéri Pázmány véleményét. Ez jan. 24-én ajánlja „ut cervicosi quidam et inobsequentes, qui in certa pecuniae summa bona stabilia Comitum possident, exoluta summa inscriptionis illinc excludantur. Caeteris enim metu similis fortunae detenisi facile sese accomodabunt . . . Tutores moriei possent nomine Mtis V. ne iidem bona possidentes recipiant Praedicantes, ob inquieta ingenia ditionibus V. Mtis exclusos.“ Ered. fog. Prim. vil. lev.

³) Pázmány 1628 marc. 11-én kéri a királyt, hogy e méltóságot Miklós gfnak adományozza, mert ez inkább csak cím. Ered. Canc. lev.

Még súlyosabb csapás érte a protestantismust a Thurzók elpártolásában. György és Szaniszló nádorok tanintézeteiket alapítottak az ágostai felekezetnek és nagyszámú lelkészeket tartottak fön terjedelmes jószágaikon. György gróf egyetlen fia, Imre 1621-ben mult ki; három év mulva követte az örökkevalóságba Szaniszló nádor. Ennek özvegye és fiai — Ádám s Mihály grófok — családjuk hagyományaihoz hiven soká veszélyes ellenségei voltak a kath. ügynek, melyet nem egyszer erőszakos támadások célpontjává választottak.

Ily esettel találkozunk 1628 tavaszán, midőn Thomassevich Mihály léghilnth. prédikátor a kath. egyházba lépett. A szempezi és magyarbéli prédikátorok emiatt boszura gerjedve, fegyveres kísérettel házára törtek és miután súlyos bántalmakkal elhalmozták, kötözve Szeredre vitték superintendensükhöz. Itt minden módon reábirni igyekeztek, hogy felekezetükhöz visszatérjen. S midőn ez nem sikerült, mint foglyot Semptére vitték Thurzó Ádám kastélyába, hol sötét börtönbe vetették, hogy nélkülözések és rémitések által megingassák.

Pázmány mihelyt ezen erőszakos tettnek hírét vette, Ádám grófhoz küldé Pozsony megye alispánját és egyik tisztartóját, kik a fogoly szabadon bocsátását követelték. A gróf vonakodott e fölhívásnak eleget tenni: de néhány héttel utóbb sikerült Thomassevichnek kiszabadulni börtönéből. A primás nem akarta megengedni, hogy e merény büntetlenül maradjon. Fölkérte a királyt, hogy az erőszakos tett részesei közül a nemeseket a nádori törvényszék elé állíttassa, a nem nemeseket azonnal zárassa el. A király elfogadta javaslatait s ezekkel összhangzó rendeleteket bocsátott a pozsonyi kamarához, mely némi habozás után a vádlottakat megidézte.

Ekkor Eszterházy nádor lépett közbe. Azt tanácsolta a

királynak, hogy ezen ügyet inkább békés uton igyekezzék kiegyenlíteni, különösen Thurzó grófot kegyelmébe ajánlá. Pázmány azonban ezt határozottan ellenzé. „Ha — ugymond — a kath. vallás elleni sérelmek blíntetlenek maradnak, ez a protestánsokat még merészebb tettekre buzdítandja. És több protestáns prédikátor, kik áttérésről gondolkodnak, feszülten várják ezen ügy kimenetét; attól tartanak, hogy ők is hasonló üldöztetésnek lennének kitéve. Méltóztassék emiatt fged, saját tekintélye és a vallásszabadság érdekében, elrendelni, hogy a főnforgó ügy a rendes perfolyamra bocsáttatván, mit a jog és igazság követel, érvényésíttessék“¹⁾.

Nem kevésbé meglepő, hogy néhány hónappal utóbb Thurzó Ádám gróf Mihál testvérével és anyjával azon egyház kebelébe lép, melyet imént még gyűlölt és üldözött²⁾. És ujan fölkarolt vallásuk érdekeit ritka buzgalommal teszik magukévá. A galgóczyi monostort visszaadták egykori birtokosainak, a sz. Ferenc-rend szerzeteseinek. Igéretet tettek, hogy birtokaikból eltávolítják a prot. prédikátorokat, kiknek száma harmincra rügott³⁾. Mielőtt azonban erőszakhoz folyamodnának, más eszközökkel tettek kísérletet. Igéreték és fenyegetésekkel reábirni igyekeztek a prédikátorokat, hogy szintén vallást cseréljenek. És miután a superintendenst Brunszvik Tamást megnyerték, általa hatottak a többiekre.

Mindannyian a superintendens által 1630 január 22-ére

¹⁾ A pozsonyi kamara a királynak 1628 jún. 30 és nov. 6-án. Pázmány a királyhoz 1628. nov. 4. Az első a Canc. az utóbbiak Primvil. levél.

²⁾ „Epistola M. J. Stumpsii, Pastoris Poson. primarii ad J. Gerhardum Prof. Theol. in Acad. Jenensi 1630. jan. 30 data, docet, Pazmannum ad hanc desertionem multum contulisse.“ Ribini Mem. Aug. Conf. I. 443 l. És Kazy: „Duo Thurzones cum parente sua apud Eszterházium Lutherum ejurárun.“ Hist. R. H. 262 l.

³⁾ A nagyszombati jezsuita collegium évkönyvéből 1630-ra.

Szeredre hivattak, hol a felekezet előkelőbb világi tagjai is megjelentek. Plati Ferenc előadta uruk kíváнатát, hogy tárgyalás alá vegyék a vitás kérdéseket, melyek a katolikus és protestáns hitvallás között fölmerültek. A prédikátorok nem vonakodtak engedelmeskedni. Brunszvik Tamás nyitotta meg a discussiót s a következő syllogismusból indult ki:

„Valaki ördögtől vette az ő tudományát, az nem lehet az Anyaszentegyháznak igaz tanítója;

de Luther Márton az ő tudományát ördögtől vette, amint ezt megbizonyítja Luthernek ördöggel való disputatiója;

azért Luther nem lehet az Anyaszentegyháznak igaz tanítója.“

Tételét tudományos érveléssel igyekezett megalapítani. De nem volt képes társait meggyőzni; körükben heves és tömör ellenzékre akadt. Különösen Pintér Gergely tüntette ki magát a többiek közül. Nem szorítkozott az elvont kérdések fejtegetésére, ellenfelének jellemét támadta meg, hitelét és tekintélyét igyekezett lerombolni. Judáshoz hasonlítja őt; mert miként ez — ngymond — az üldözés közeledtekor elhagyta Mesterét „azonképen Brunszvikus nem akarván Krisztus és az igaz hit mellett bujdosást és üldözést szenvedni, megtagadta a mennyei igazságot; mivel a pápisták neki is békességes maradvást, pénzt, avagy tisztet ígértenek.“ A prédikátorok állhatatosak maradtak s a gyülekezet eredmény nélkül föllozlott ¹⁾.

A Thurzó testvérek ezután erőszakos eszközökhöz nyúltak. A földesurak patronatusi jogaikra támaszkodva, általán igénybe vették a jogot, hogy a birtokaikon levő templomokról intézkedjenek s azokat tetszésük szerint kath. papoknak, vagy

¹⁾ „A szeredi beszélgetésnek summája, mely volt a Thurzó Ádám jószágában levő prédikátorok között.“ A Nemz. Muzeum kéziratai között.

prot. predikátoroknak engedték át. A Thurzók most birtokaikról elűzték a prot. prédikátorokat és a templomokat visszaadták a kath. isteni tiszteletnek. Így tett Mihály gróf Szenczen, hol 800 prot. lakos volt, s a kath. pap csak kettőt tudott megnyerni; így Keresztúron, hol a 120 emberből álló lakosságnak csak egy harmada volt katolikus. Így tett Ádám gróf Szereden, hol a protestáns lakosok is szívesen látogatták a kath. lelkész predikációit és így tett Galgóczon is. Azonban sok helyütt, mint Nagykürtön, Nagyszegen, Szelin, Taksonyban hajótörest szenvedtek törekvéseik ¹⁾. Galgóczon is fenyegető állást foglaltak el a protestánsok és az országos törvényekre hivatkozva Ádám gróftól követelték, hogy miután templomaikat elfoglalta, legalább házhelyet engedjen nekiök, hol imaházat építhessenek. Szolgái is kijelentették, hogy készebbek őt elhagyni, mint a prot. isteniszteletet nélkülözni.

Pázmány — kihez a gróf fiú bizalommal fordult tanácsért — kintartásra buzdította. „Édes fiam uram — ugymond — ebben a dologban embernek nem kell magát megcsalni, mert nagy és lélek üdvösségében járó dolog. Azért először fundamentomul azt vetem a mi tökéletes igazság, hogy kegyelmed az ország törvénye és articulusi szerint nem tartozik a maga jószágában templomot engedni a lutheránusoknak. Mert noha sokszor vitatták azt a más hitű atyafiak, hogy a templomokat a földesurak nekiök engedjék, de soha az ország reá nem ment, hanem a templomoknak jus patronátussága a földesurak kezében és teljes hatalmában maradt. Azért a templomokhoz semmi jüst és igazságot soha sem adott ez ország subditusoknak

„Másodszor azt kégednek bizonyosan és általában mondom

¹⁾ Ezen adatokat a pozsonyi főesperesség 1634-iki visitációjának jegyzőkönyvéből vettem.

hogy örök kárhozatnak és lelke üdvösségének vesztese alatt, kgd a templomot nem engedheti idegen hitűnek. Hogy ha azért propria auctoritate, a kgd patronatusságának laesiójával occupálta valaki a szentegyházat, kgd azokat törvény szerint úgy megbiúntetheti, hogy mások is tanulhatnak rajta. A ki pedig kgdnek nem akar szolgálni, hanem ha kgd lelkét el nem vesztí érette, úgy látszik az olyan szolgán nem méltó kapni. Talál is kgd szolgákat és úgy tetszik nagy szükség is nagyon kgdnek arra, hogy maga hitén való szolgák nélkül ne legyen. . . . Noha kgd tolerálhatja a különböző hitűeket, de azért sem templomadással, sem egyébképen nem cooperálhat a hamis vallásnak hirdetésére. Ne is eselekedje kgd, ha Istennek mind e világi, mind a más világi áldását akarja venni“¹⁾.

Thurzó levele 1632 nov. 22, s Pázmány válasza Prim. vil. lev. Thurzó Pázmányt atyjának ezimezi, s ez amant „Magnifice Domine fili observandissime.“

VII.

Pázmány irodalmi tevékenysége. — A vallásfelekezeti polemia. — A „Kallauz“ újabb kiadásai. — Hatása a protestánsokra. — A vittembergi Balduinus cáfolata. — Pázmány válasza. — A váradi polemia. — Pázmány két kisebb munkája.

Pázmány míg élt egy pillanatra sem hagyott föl irodalmi munkásságával, melynek nagy eredmények mellett, hírnevét és érseki székét is köszönheté. Sokkal jobban ismerte a sajtó hatalmát, semhogy azt állásának magaslatán, a politika izgalmai között mellőzhette volna. És a körülmények nem hogy visszavonulni engednék az írói pályáról, még sürgetőbben hívták oda, mint előbb.

A Bethlen első föllépését (1619) követő időkben a val-

¹⁾ Thurzó levele 1632 nov. 22, s Pázmány válasza Prim. vil. lev. Thurzó Pázmányt atyjának ezimezi, s ez amant „Magnifice Domine fili observandissime.“

lásfelekezetek tollharcai sokat vesztek kiterjedés és hevesség tekintetében. A katholicizmus és protestantismus százados küzdelme az irodalom teréről véres csatákra helyeztetett át. A szellemi erők helyett a fegyverek mérköztek meg egymással. S a közérdekeltséget mindkét részen a hadjáratok esélyei, a békealkudozások mozzanatai és a külpolitika viszonyainak alakulásai vették egészen igénybe.

S míg előbb három év alatt (1614—1616) a polemia, mely egyrésről Pázmány meg Balásfi, más résről a protestans írók között folyt tizenhat magyar munkának adott létet: utóbb egy évtizeden át (1622—1631) a kath. és prot. irodalom összes termékei alig haladják meg ama számot.

Az 1622-ik és a következő évben az irodalmi tevékenység mindkét részen szünetet tartott. A későbbi években a protestans felekezetek papjai sürriin lépnek föl munkáikkal. De ezek kevés kivétellel, belbeesük és terjedelmükre nézve egyaránt jelentéktelenek; többnyire imakönyvek, postillák, alkalmi szónoklatok, vagy fordítások. Csak két férfi érdemel kiemeltetni. Károlyi Gáspár nevezetes magyar bibliai fordítása, Molnár Albert erőteljes irányja és széleskörű tevékenysége miatt.

Katholikus részen Pázmány majdnem egészen magárahagyatva áll. A főpapok, kik előbb támogatták, már elhallgatnak, a jezsuiták hivatva majdan pótolni őt, még nem szólaltak meg. Egyedül Káldy György vállalkozik a jezsuita alapossága és kitarásával egy fontos munkára. Az egész szent írás magyar fordítását létesíti; oly művet, melynek jelességeit a protestans kritika sem habozik magasztalni. És figyelemre méltó tény, a nagyterjedelmű munka nyomtatási költségeiben s így közrebocsátásának dicsőségében Pázmány Péterrel Bethlen Gábor osztozik ¹⁾.

¹⁾ Káldi 1631-ben két kötetben közrebocsátotta vasárnapi és ün-

Pázmány 1622—1625 között régibb munkáinak, imakönyvének, ¹⁾ Kempis Tamás magyar fordításának ²⁾ és a Kalauznak újabb kiadásait eszközölé.

Azon körülmény, hogy a Kalauz 1623, 1632, 1637-ben újabb kiadásokban közrebocsátott ³⁾ mértékéül szolgálhat a hatásnak, melyet Magyarországon gyakorolt; amál inkább, mert nagy terjedelme megszerzését és tanulmányozását tetemesen nehezítette, s közönségét elég szűk körre szorította. És hatása nem volt csekélyebb a protestánsok, mint a katolikusokra. Ezek is kénytelenek voltak meghajolni a lángész és tudomány hatalma előtt, nem éreztek magukban erőt s bátorságot e hatalmas támadás visszaverésére.

A magyar protestáns írók egyike sem tett közzé tüzetes cáfíratot a Kalauz ellen. Nagy Benedek „Pázmány P. Pironsági“ című munkájában (1614) csak mellékesen, kevés lapokon érintette a Kalauz némely helyeit. Utóbb egy névtelen kalv. prédikátor alig két ívre terjedő röpiratban érvekkel indokolni igyekezett, miért nem felelnek a prot. írók a Kalauzra. „Nem érdemli meg a feleletet — mondá a többi

nepi predikációit. Tárkányi Béla. A legújabb magyar szentírásról Akadémiai székfoglaló értekezés. 1868. Régibb és újabb írók az „Oktató intést“, mely a szent írási fordításhoz van esatolva, bár Káldi nevét viseli, Pázmánynak tulajdonítják. Ezen föltevés minden alapot nélkülöz. Nem lehet föltenni, hogy akár Pázmány, akár Káldi ezen néveserét megengedte volna. Kortársaik sem keresték Pázmányt Káldi neve alatt. Dengelegi Péter enyedi prédikár 1630-ban ily című munkát bocsátott közre: „Rövid Anatomia, melylyel a nagy-szombati Káldi György papnak a szent biblia felől való oktató intése... megvizsgáltatik.“ (Gyulafehérvár 12-rét.)

¹⁾ Imádságos könyv, melyet irt és most harmadszor kinyomtatott Pázmány Péter esztergomi érsek. Pozsonyban 1625. 8-rét 571 lap.

²⁾ 1624 ben Bécs.

³⁾ Pozsony 1623. folio 1066 l. későbbi kiadások is Pozsonyban in folio láttak napvilágot többféle függelékekkel gazdagítva.

között — és nem méltó, hogy valaki annak eltörlésére spongiát szerezzen.“ Pázmány magyarországi ellenfeleinek ezen magatartását joggal hasonlítá Aesopus rókájához; önmaguk elismerték tehetetlenségüket, midőn külföldön kerestek segítséget¹⁾.

Thurzó György nádor özvegye a Kalauzt egész terjedelmében latin nyelvre fordíttatá s a kéziratot 1617-ben fia az ifjú Thurzó Imre által Wittembergába küldé, föl-kérvén ezen híres főiskola hittani karát, hogy beható cáfolatot szerkesztessen. A tudós doctorok seniorjuk Balduinus Frigyesre bízta a föladat megoldását. Ez készségesen vállalta a megtisztelő megbízatást; de csakhamar ismerni tanulta nehézségeit. A munka megírásában közel egy évtizeden át fáradozott. S midőn e késedelmet menteni igyekszik, gyengélkedő egészsége mellett nem tartózkodik kiemelni a föladat fontosságát, a melylyel szemben tiszteletreméltó szerénységgel elismeri erőinek gyengeségét²⁾.

A munka 1626 ban Wittembergában, Czobor Erzsébet pártfogása alatt látott napvilágot. Címe: „*Phosphorus veri Catholicismi, devia Papatus et viam regiam ad Ecclesiam vere Catholicam et Apostolicam fideliter monstrans, facemque praelucens legentibus Hodegum Petri Pazmani olim Jesuitae, nunc Cardinalis Ecclesiae Romano-Papisticae*“³⁾. Terjedelemre

¹⁾ Pázmány egy névtelen röpiratában: „Rövid felelet két calvinista könyvecskére“ (Sine loco, 1629 8°) felel ezen támadásra. Egyetlen ismeretes példány az egyetemi könyvtárban; de megjelent a Kalauz 1637-iki kiadása mellett függelék gyanánt.

²⁾ Az elbeszélt részletek a munka ajánlólevelében hozatnak föl. „Tum rei gravitas — írja Balduin —, tum virium mearum tenuitas in ista praesertim valetudinis meae ambiguitate vehementer me retraxit.“

³⁾ Sumptibus Casparis Heyden Bibliopolae. 4-rét, 1242 lap. Czobor Erzsébetnek van ajánlva, s a hozzá intézett ajánlólevél kiemeli, hogy e munka közrebocsátását „magnis impensis procuravit.“

nézve megközelíti a Kalauzt, melynek tételeit egyenként tárgyalja, tüzetesen cáfolni s a protestans tant megvédelmezni igyekeztvén.

Balduinus előadásának komolysága és higgadtsága által magasabban áll magyarországi collégainál. Elismeri a Kalauz jelességeit, a memmyiben nem Luther tanai ellen van irányozva. „Isten természetes megismeréséről — ugymond — némely fanatikusok és több más pontra nézve a kalvinisták, arianusok, mohamedánok s egyéb tévtanítók ellenében, helyesen értékezik.” De bár személyeskedései gyérebbek, hangja kevésbé szenvedélyes, nem tudja magától megtagadni, hogy Pázmányt helyenként jezsuita helyett esavitának ne nevezze „Sycophanta — Veterator” címekkel megtisztelje.

Balduin tudományos készüiltsége, elmeéle és dialektikája nem hétköznapi. Pázmány egyes tételeit, vagy érveléseit elég ügyességgel tudja ostromolni. És bár nem reméllhette, hogy Pázmányt s a kath. hittudósokat meggyőzni fogja, biztos lehetett a tapsok felől, melyeket felekezete részéről aratni fog. Egyébként ő sem tudott menekülni a hibáktól, melyek a régibb prot. iróknál többnyire föltalálhatók. Nem az igazságért lelkesülő tudós elfogulatlanságával, az ügyvéd hivatalos buzgalomával jár el munkájában. Nem habozik a kath. tanokat és Pázmány állításait elferdíteni; kedvét találja ismétlésében oly érveknek, melyeket számtalanszor megcáfoltak, oly vádaknak, melyeket ezerszer visszautasítottak.

Pázmány nem soká váratott a válaszra; ezt a következő 1627-ik évben közreboesátotta. „A setét hajnalesillag után bujdosó Lutheristák vezetője, mely utba igazítja a wittembergai Academiának Fridericus Balduinus által kibocsátott feleletit a Kalauzra.”¹⁾

¹⁾ Nyomatott Bécsben a kolonai udvarban 480 kis 4-rétű lap.

Figyelemre méltó azon körülmény, hogy a latin munkára magyar nyelven válaszol és jellemző a modor, melyszerint eljárását indokolja: „Jól lehet deákul is tudok — ugymond — de mivel a Kalauzt a magyarokért magyarul írtam, annak oltalmát is magyarul akartam írni, nemzetségemnek lelki orvosságáért. Tudom, ebben senki meg nem ütközik. Mert ha másnak szabad a magyar könyvre deákul felelni, engem sem tilthat, hogy magyarul ne írjak a deák könyvre.“

Diadalérzettel veszi kezébe tollát. „Legyen áldott az Urnak szent neve — ugymond — nem hogy valamiben meggyőzők és erőtlentették volna a Kalauz bizonyágát; de sőt azoknak kifeselhetetlen kötelében vergődven, nyakukra fojtották és oldhatatlanokká csinálták azokat; úgy hogy a wittem bergai felelet nem egyéb, hanem a Kalauzban írt igazságnak vastagitása, az új tudományoknak (talán nem annyira az oltalmazók tudatlanságából, mint az ügynek és vallásnak fogyatkozásából) győzedelmes rontása. Azért magamról bizonyosan mondom, hogyha lutherista volnék, megolvasván a Balduinus könyvét, katholikussá lennék, ugyanmilyra kitetszik a Balduinus mentegetéséből a lutherista hamisság.“

Pázmány munkája közvetlenül a Kalauzt védelmezte Balduinus támadásaival szemben; közvetve azonban a katolikus tanrendszer fényes apologiáját nyújtja. Ezen körülménynek s az író nevét környező varázsnak tulajdoníthatni, hogy a munka első kiadása rövid idő alatt elfogyott. Az egyetemi könyvtár megőrizte a példányt, melyet Pázmány saját kezével gondosan átjavított és nagyszámú érdekes pótlékokkal ellátott, hogy második kiadásban közzétegye. Szándékát, bár a munka sajtó készen állott, nem valósíthatta. Ugyanazon példány táblájára saját kezével följegyzé, hogy az első kiadást 700 példányban nyomatta: egy iv nyomatása Formica Máté bécsi nyom-

dájában öt tallérba számíttatott s az egész munka kiállításának költsége 325 tallerra rúgott.

Balduinus munkájával egyidőben Pázmánytól egy kis mű látott napvilágot Bécsben „A szentírásról és az Anyaszentegyházról“¹⁾. Bi harmegyenek, mint szülőföldének kegyeletes érzelmei tanuságaul ajánlá.

„Negyven egész esztendeje leszen — írja ajánló levelében — mikor az Úr Isten engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből kegyelmesen kiszólita s egyházi állapotba választá. Soha azóta édes nevelő hazám feledékenységben nem volt előttem emlékezeted, sőt kívántam s kerestem abban módot, hogy velem való dajkálkodásidat, hálaadó szolgálattal valami részből megköszönjem és benned lakozó atyámfiainak csekély értékem szerint kedveskedjem. De mód nem adatván elő nyelvem tanításával hozzád való kötelességemnek terjesztésében, hogy teljességben hálaadatlanul meg ne haljak, vénségemben ezzel a kis írásomnak neked ajánlásával ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismertetni akarom hálaadó igyekezősemet . . . Noha pedig kisdéd az ajándék, melylyel néked szerelmes nevelőm magamat kelletem: de mivel lélek üdvösségben jár, nem kétlem kedvesen veszed, ha az örök boldogság kívánásának valami szikrája gerjedezen benned.“

Előre látta, hogy a prédikátorok inteni fogják hiveiket, ne olvassák ezen munkát. Pázmány megjegyzi, hogy ezzel saját tanításuk hamisságát árulják el. S állítását érdekes példával világítja meg. „Ha sötét este egy csaplárnak két pint bor árát adnál és azt mondanád neki: ihon a bor ára, jó pénz, de gyertyánál meg ne nézzed; vajjon nem mindjárt gyanuságba ejtenéd-e magadat? Mit ítélsz tehát tanítóidról, kik nem szen-

¹⁾ Bécsben 153 négyréthű lap.

vedik, hogy a mi írásunk fényességénél tanításuk megtegyék¹⁾.
 . . . Kedvezz édes hazám, kedvezz magadnak . . . Törd meg
 ebben magadat, hogy ne tódulj mint az esztrengára hajtott juh
 tanítóid után, hanem olvasd által e kis könyvet. Ha hamis-
 ságot foglal, megerősödöl a pápistaságnak kárhoztatásában; ha
 pedig igazat tapasztalsz benne, senki szaváért . . . veszedelemre
 ne rohanj . . . Szeneséltessen, vezessen, oktasson az Úr Isten
 édes hazám és bővelkedtessen minden áldomásival.“

Pázmány ezen munkájában a két legfontosabb vitakérdést
 tárgyalta. A szent írást elismervén a ker. tanítás alapjának
 kimutatja, hogy értelmezésére az egyesek nem képesek s egye-
 dül a kath. egyház illetékes; hogy az új tanok nemesak nem
 támaszkodnak a szent írásra, de sőt azzal ellentétben állanak,
 s hogy végre a ker. tannak a szent írás nem egyedüli forrása.
 Áttérvén az anyaszentegyházra kiemeli a jegyeket, melyek után
 az igaz egyházat a hamisaktól megkülönböztetni lehet; kimu-
 tatja, hogy e jegyekkel bír a római kath. egyház s azokat
 nélkülözi a többi egyházak. Végre bebizonyítja, hogy sz.
 Ágoston — kire az új tanok hirdetői gyakran hivatkoztak —
 ugyanazt tanította, mit a kath. egyház tanít.

Ezen fejtegetések mintegy kivonatát képezték a Kalauz
 megfelelő fejezeteinek, melyeket világosság s bizonyító erő
 tekintetében talán fölülmulnak. De habár Pázmány ekként
 semmi újat nem adott elő: munkája komoly aggodalmakat kel-
 tett a bihari protestánsok körében. A prédikátorok
 szószékeiken sokat foglalkoztak vele és határozattá lőn cáfoló
 munkát tenni közzé. A primást már 1628-ban értesítették
 megjelenése felől, minélfogva rokonát Kőrnis Zsigmondot egy
 példány megküldésére kérte föl. „Látja Isten — válaszol ez —

¹⁾ Egyébként Pázmány nem vette észre, hogy ezen érvnek élét a
 kath. egyház ellen is lehetett volna irányozni.

felette nagyon szorgalmas voltam benne, sőt ugyan ígérettel is forgalódtam benne, de bizony semmiképen még eddig szerét nem tehettem, noha nagyon már fél esztendeje, hogy mind azzal biztatnak felőle, hogy nyomtatják és kiadják, de felette igen lecsillapodtak felőle. Nagy dolog ha abba nem fogják hagyni“ ¹⁾).

A várt cáfolat 1629-ben csakugyan megjelent egy vaskos kötetben, melynek írója Pécsvárad i Péter váradi kalv. lelkész volt ²⁾), ki azonban fölszólalását hatástalanná tette szenvedélyes hangja és szétáradozó előadása által. Abban keresi az erőt és alaposságot, hogy Pázmány művének minden sorát, címlapjától kezdve zárszáváig, kisszerű részletességgel taglalja. A „Titulus megtekintése“ és az „Ajánló levél vizsgálása“ harminc lapot vesz igénybe.

Érveit többnyire Balduinus és más protestans polemikussok munkáiból meríti. De ezeket messze megelőzi kifakadásainak szenvedélyessége, durvasága által. Pázmányt az „Antikrisztus katonájának“ nevezi. Az esztergomi érsekség címét is elvitatja tőle; mert — ugymond — nem bírja székhelyét Esztergomban, mert érsekségében a török uralkodik, s „mert az esztergomi érsekséget — folytatja — testi birodalomra, világi haszonra, tobzódásra, bujaságra és negédes uraságra fordította igaz munka és fáradság nélkül veszi jutalmát érsekségének és abból tisztátalan személyeket, fajtalan ifjakat tart, hamis udvart hizlal, bálvány imádást terjeszt; minthogy avégre is emeltetett eleitől fogva méltóságra nem a mennyei, hanem a földi Istentől, a pápától.“

¹⁾ 1628 aug. 2-án. Ered. Prim. vil. levél.

²⁾ Pécsvárad i Péternek váradi lelképásztornak felelet i Pázmány Péternek esztergomi érseknek két könyvecskéire. Debreczen. 888 sűrűn nyomott 4-rétű lap.

Pázmány, ki soha sem habozott tollat ragadni, bár mennyire jelentéktelen férfaktól származó megtámadtatás alkalmából: egyházi és írói méltóságán alulinak tartotta ily aljas sértésekre, ily silány fércműre válaszolni. Sem jellemének tisztaságát és tudományosságának hírét, sem munkájának hatását nem kelle féltenie ily ellenféltől, kire a megvető hallgatás a legnagyobb csapás volt; mert Pázmány fölszólalása neki nevet, munkájának fontosságot biztosított volna.

Mindazáltal nem maradt védelmező és boszuló nélkül; ennek szerepére egy igénytelen állású, de tehetséges papja vállalkozott. 1630-ban a pozsonyi nyomdából egy ily című munka került ki.

„Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása, melylyel Sallai István pap, püspöki plebános gyógyitgatja farkas marásból esett sebeit Bihar Vármegyének és oltalmazza a szent írásról és Ecclesiáról irt könyvét az esztergomi érseknek.“¹⁾

Hazai és külföldi írók, kik Pázmány munkáinak névsorát összeállították, ebbe Sallai művét is fölvevették, azon hitben, hogy Pázmány ezen álnév alá rejtőzött²⁾. S hitükben megerősíthette a munka irálya, mely a primás tollára emlékeztet és tartalma, mely a lángeszű főpapnak sem válnék szégyenére.

De Sallai István valóságosan létezett egyéniség, ki mint püspöki plebános 1634-ben mult ki s több más munkákat is irt³⁾. Már pedig valószínűtlen, hogy Pázmány egyik

¹⁾ Kis 4-rétű 313. lap.

²⁾ Danielik J. a Magyar Írók életrajz gyűjteményében Sallai munkáját nem tulajdonítja Pázmánynak, de tévesen tartotta őt jezsuitának. 274. l.

³⁾ A bécsi Pázmányintézet könyvtárának 1681-ban készült catalogusa (az egyetemi könyvtárban) Sallai neve alatt a következő munká-

papjának és pedig nem egészen feddhetlen életű papjának ¹⁾ neve alatt maga írta volna e munkát. Ha ezt nem akarta saját neve alatt közrebocsátani, névtelenül, vagy költött név alatt adta volna ki.

Mindazáltal Sallai irányának tisztasága, érvelésének hatalma kétségtelenné teszi, hogy munkáját Pázmány gondosan átjavitotta, talán egészen átdolgozta; törléseire utal azon körülmény is, hogy az egész munkában hiába keresnők a hizelgő és magasztaló phrasisokat, melyeket a főpapját védelmező lelkész bizonyára kockáztatott.

1631-ben Pázmány két kis munkát bocsátott közre.

Az egyik érdekes polemiának mozzanatát képezi.

Pázmány 1630-ban egy fiatal, kalvin felekezetéhez tartozó főurat igyekezett a katolicizmusnak megnyerni. Meggyőzni iparkodott őt a protestantismus hamisságáról s többi között azon kedvenc tételét vitatta, hogy a katholika fölfogással ellenkező protestans tanok közül egyetlenegy sem alapszik a szent íráson, mind a tévutra vezetett emberi ész találmányai. Föl is hívta ellenfelét, jelölje ki Luther tanai közül azt, mely nézete szerint legvilágosabban föltalálható a szent írásban és késznek nyilatkozott bebizonyítani, hogy annak nyoma sincs a szent könyvekben.

A protestáns urat nem kevésbé meglepte ezen ajánlat.

kat sorolja föl: „Libri de S. Scriptura. — Gemma Nobilitatis. — Opera de Ecclesia et S. Scriptura.“ Mind Pozsonyban, 1630 4-rétben.

¹⁾ Draskovich Gy. pécsi püspök és pozsonyi nagyprépost 1634-ki visitáció jegyzőkönyvében az exemptus plébániák között fölhozza a püspököt, s lelkészéről következőleg ír:

„Parochi, quo magis exempti eo liberiores Stephanus Sallai e vita cessit. Vitam ipsius calamo non perstringo, de mortuis enim aut nihil aut bene; hoc unum attingam, quod etiam de Successore Parochiani conquesti sint.“ Prim. egyh. levél.

Eddig föltétlenül hitelt adott prédikátorainak, kik ismételve hangsúlyozták, hogy míg a protestánsok Isten szavát követik, a katolikusok a pápa szava után indulnak. S miután magára hagyatva nem volt képes megvédelmezni álláspontját, ígérte, hogy a fönforgó kérdés iránt tudós prédikátorokkal fog értekezni s az eredményt közlendi Pázmánynyal.

És csakugyan beváltotta szavát. Egy kitünő kalv. prédikátor által emlékiratot dolgoztatott ki. Azon tantételek közül, melyekre nézve a protestánsok eltérő álláspontot foglalnak el a katolikusoktól, hármat választott ki. „Egyedül a hit üdvözt. — Minden hívő biztos lehet örök üdvössége felől. — A pápa nem feje az egyháznak.“ — S kimutatni igyekezett, hogy ezen tantételek a szent íráson alapszanak.

Pázmány ezen emlékiratra választ irt s azt a protestáns urnak megküldötte. Miután pedig ez prédikátora által 1630 végnapjaiban — „Hyperaspistes“ cím alatt — egy második vitairatot dolgoztatott ki, ezt is tüzetes cáfolatra méltatta ¹⁾. A kérdés lényege az volt, vajjon ama három tétel befoglaltatik e a szent írásban vagy nem?

Pázmánynak könnyű volt tagadó feleletét bebizonyítani. Mert maga a prot. prédikátor is elismerte, hogy például e tétel „egyedül a hit üdvözt.“ nem található föl a szent írásban, s csak azt ismételte, hogy ezen elv a szent írásból folyik. Eként elismerte, hogy a protestáns dogmák nem közvetlenül a szent íráson, hanem a prédikátorok okoskodásain alapszanak. Azaz a prot. hitelvek csak annyiban igazak és bizonyosak, amennyiben a prédi-

¹⁾ „Scriptioni eius respondi sine mora — írja Pázmány 1630 dec. 27-én kelt ajánló levelében — ac viro nobili calamo currenti fusam disceptationem communicavi, qua (ut ego quidem certe existimo) nihil eorum, quae probanda sumpserat, ex S. Scriptura demonstrata esse ostendi. Hodierna die Hyperaspisten accepi, ab eo ipso, qui antea responderat.“

kátorok következtetései helyesek. Már pedig ki lesz oly könyvelmű, hogy lelki üdvét attól függővé tegye, miszerint a prédikátorok a szent írást jól magyarázzák s abból helyes következtetéseket vonnak le?

És miként a protestans vitairat kiindulási pontja helytelennek bizonyult, érvelése sem volt alaposabb; a protestans hittudomány színvonalán sem állott. Így például bebizonyítandó, hogy a pápa nem feje az egyháznak a szent írás helyeire utal, melyek Krisztust mondják az egyház fejének, alapkővének, főpásztorának; ennél fogva — ugymond — ezen címek a pápát nem illetik meg. Mintha e két állítás: „Krisztus feje az egyháznak“ és „A pápa feje az egyháznak“ ellenmondást tartalmazna?! Krisztus a láthatlan fő, a pápa a látható fő, Krisztusnak helytartója. És a szent írás nemcsak nem mondja sehol, hogy Krisztus az egyház egyetlen feje, főpásztora és alapkőve; sőt több helyen az apostolokat is megtestisíti e címekkel.

Pázmány ezen iratát, melyet latin nyelven szerkesztett, ki nyomatta. „Dissertatio an unum aliquod ex omnibus Lutheranis dogmatibus S. Scriptura continet.“ Egy előkelő prot. főurnak, Illésházy Gáspárnak ajánlva, kit — miként mondja — harminc év óta ismer, szeret és kinek lelki üdvéről nagymértékben aggódik; baráti érzelmeknek e kis mű ajánlása által kívánt kifejezést adni ¹⁾.

Ugyanekkor egy más, magyar nyelven írt munkáját Battány Éva grófnőnek ajánlva. Címe: „Nyolc okok, miért egy nemes ember a vallását megváltoztatta“ ²⁾.

¹⁾ Pozsony 1631. 4-rétű 36. lap. Csak egy példányát ismerem, mely a N. Múzeumban őriztetik.

²⁾ Pozsony 1631. (Czvittinger Spec Hung. Lit. 300 l.) Ezen munkát könyvtáraink csak utóbbi kiadásában bírják. Közrebocsátotta Kaprinay 1758-ban.

Egy tudós protestans nemest vezet az olvasó elé, ki a kath. egyházba tér s e lépéséről jó barátját tudósítja; miután pedig ez megütközését fejezi ki, az ujon megtért tudományos érvekkel indokolja áttérését.

Pázmány kiváló súlyt fektet annak földerítésére, hogy a kath. egyház kebelében biztosan munkálkodhatunk lelki üdvünk biztosításán, míg a protestans felekezetek körében az igazság birtokának és a jövő üdvösség elnyerésének minden biztosítékait nélkülözzük. A protestansok hit dolgában egyedül a szent írást ismerik el tekintély és forrás gyanánt. Már pedig hitelveik nem foglaltatnak a szent írásban és ha befoglaltatnának, akkor sem birnának a bizonyosság előnyeivel. A protestánsok csak azt hiszik bizonyossággal, mi a szent írásban föltalálható; de már ezen első fölvet sem tarthatják bizonyosnak, mert azt hiába keresnék a szent könyvek lapjain, a melyek arra nézve sem nyújtanak fölvilágosítást, mely könyveket tekinthetni a szent írás alkatrészeinek, miként kell a homályos, két értelmű helyeket magyarázni s a t.?

Továbbá kétségtelen, hogy Luther vagy Calvin követőinek gyülekezete nem Krisztus anyaszentegyháza; mert ezen gyülekezetek nem bírtak az apostolok idejétől tanítók és lelkipásztorokkal, mit egy érdekes dilemma által még világosabban kitüntet.

Luther és Calvin előtt vagy létezett igaz hit vagy nem létezett.

Ha előbb létezett igaz hit, ugy azok, kik attól elpártoltak, nem bírhatják az igazságot.

Ha Luther és Calvin előtt nem létezett igaz hit, ugy Krisztus — ki ígérte, hogy egyházán a pokol kapui nem fognak diadalmaskodni, hogy azt soha sem hagyja el, vagy is hogy abban az igaz tant föntartandja — elhagyta egyházát,

megszegte ígétét, magát hazugnak és csalónak bizonyította. És ez esetben Luther és Kalvin tana is, mely Krisztusra támaszkodik, hamisság és csalás.

Ellenben a kath. egyház Krisztus idejétől szakadatlan sorban birt lelkipásztorokkal és tanítókkal; minden időkben gondosan őrködött Krisztus és az apostolok tanításának tiszta megőrzése fölött; kizárta kebeléből s kárhoztatta mindazokat, kik ama tanítástól eltértek. Minélfogva a róm. kath. egyházat Krisztus egyházának, tanítását Krisztus tanításának kell elismerni.

XIV.

Pázmány gazdasági és pénzügyi viszonyai. — Alapítványai s egyéb áldozatai. — Fényes udvar tartása. — Könyvtára. — Szolgaszemélyzete. — Jövedelmeinek gyarapodása. — A tizedek. — Az érseki uradalmak. — Bányaművelés. — Pázmány mint uradalmainak kormányzója. — Gondoskodása pincéje és konyhájáról. — Kertészete.

Pázmány a nagy érdekekért, melyeknek fölkarolását életcéljául tekinté, nem csak lelkesülni, — áldozatokat hozni is tudott. Az egyház és haza, a tudomány és nevelés, az emberi nyomor és szenvedés kimerithetlennék találta bőkezűségét.

Jól tudta, hogy a főpapok gazdag jövedelmeiknek nem birtokosai, hanem kezelői; hogy az alapítók szándéka, az egyház szelleme, a lelkiismeret sugallata szerint mindazt, mi jövedelmeikből állásukkal öszhangzó ellátásuk után fönmarad, Isten dicsőségére, embertársaik javára tartoznak fordítani. „Magamról állithatom, — írja érseki kormányzásának harmadik évében — hogy két éven át jövedelmeimnek egy harmadát sem fordítottam saját személyemre; két harmadánál sokkal többet szenteltem templomok építésére és ékesítésére; papnöveldek, collegiumok és szegényápoló házak

alapítására; tanulók, koldusok, utazók és háznépem segélyezésére; ezt bevételeim és kiadásaim följegyzéseiből bárki előtt kimutathatom¹⁾.

Sajnos, a könyvek melyek ezen nagybecsű följegyzéseket magukban foglalták, elvesztek; ekként bevételei és kiadásai felől nem birunk pontos adatokkal. Mindazáltal a hiányos részletek összeállítása is érdekes képet tár elénk.

1622-ben Körmöczön házat épít s ugyanott egy kolostor építése iránt rendelkezik, mely 25 szerzetes befogadására volt hivatva²⁾.

1623 ban 115,400 forinttal megalapítja a bécsi papnőveldét, s ennek

1624-ben 4000 forinton új házat vásárol. Ugyanakkor berendezi a nagyszombati nemesi convictus épületét és ezen intézet föntartására évenként 5000 forintot fizet.

1625-ben az Oltári szentség iránti tisztelet emelésére 6000 forintnyi alapítványt tesz.

1626-ban a pozsonyi jezsuita collegium házait berendezi, a városi tanácsnak kárpótlásul 500 forintot fizet, alaptőke gyanánt 50 ezer forintot tesz le, s ehhez

1627-ben ugyanesak 50 ezer forintot csatol. Ezen évben a sz. Ferenc rendnek Érsekújvározt kolostort és templomot épít; Rómába pedig 1333 aranyat küld, melynek kamataiból az örök városban tanuló magyar papnővendékek utóköltéségei fődöztessenek.

¹⁾ „Vidicae“ című 1620-iki röpiratában.

²⁾ Pázmány 1622 ápril 19-ik körmöczi tisztének írja: „A körmöczi házat, a körmöczi malomban a mi buza van és a mi jó, azzal építesd. Nem nagy házat, hanem csak egy rendet az utca felé, két contignátiót . . . Alant kasznár házak legyenek, felül a Pisetarius háza, mert oda érsek nem száll. Az én házam mellett occupálj helyet pro clauastro 25 barátért.“ Ered. fog. Prim. vil. lev.

1628-ban Pozsonyban zárdaszüzeket telepít meg, lakházukat berendezi s őket bőkezűleg segélyezi.

1629-ben egyházmegyei célokra 30 ezer forintnyi alapítványt tesz.

1630-ban a nagyszombati főegyház megnujtására mintegy 14 ezer forintot fordít. Bibornokká neveztetése alkalmából a sokféle költségek mellett 500 aranyat küld a Propaganda céljaira. A zsinaton egy bécsi s egy nagyszombati házat ajánl föl papnöveldéi célokra.

1631-ben berendezi a nagyszombati papnöveldét s fönntartására saját jövedelmeiből évenként 2 ezer forintot utalványoz. Alam. sz. János ezüst koporsója, lámpája és márvány Mausoleumja mintegy 2000 forintot igényelt, a lámpa örök világának fönntartására 1000 forintnyi alapítványt tesz.

Ezen alapítványok, melyek mintegy n e g y e d f é l s z á z e z e r f o r i n t n y i ö s s z e g e t képviselnek, R ó m á i g vitték Pázmány bőkezűségének hírét. A pápa magasztaló szavakkal fejezte ki tiszteletét és elismerését.

„Testvériséged vallásos bőkezűsége — írja — egész Németországot megtanithatja, mikép kelljen fölhasználni az egyház kincseit. . . . És a magyar nemzet majdan visszaemlékezvén jótéteményeidre, buzgalmadban az ég kiváló ajándékát fogja tekinteni és diesőíteni“ ¹⁾.

A kiemelt nagyobb alapítványok mellett, k i s e b b a d a k o z á s a i is egyúttvéve tekintélyes összegekre rúgnak. Az intézeteket, melyeket alapított, folytonosan segélyezte pénzzel és természetmennyekkel. Bécsbe és a külföldre küldött papnövendékekért külön is fizetett ²⁾. Tíz munkájának, az 1625-iki esztergomi Ritualénak és az 1629-iki zsinati actáknak közre-

¹⁾ 1623 nov. 14-én. Rimely Hist. Pázm. 52. l.

²⁾ L. e kötet 13. l.

boesátása jelentékeny költségeket vett igénybe. Káldyt bökészen támogatta a szent írás magyar fordításának kiadásában.

És ki mondhatná meg, mennyit költött a szerénység és szeretet leple alá rejtőzve szegény papjainak és híveinek segélyezésére, a szenvedések és nélkülözések enyhítésére? Midőn a kamara gabonatermésének eladására felhívta, többször tagadólag válaszolt, mert — ugymond — „csak épen annyival rendelkezik, mennyi háznépének föntartására és a szegények segélyezésére szükséges“ ¹⁾. És a pozsonyi érseki palota személyzetének névsorában e helylyel találkozunk: „Koldus kettő, ki a háznál ordinarié lakik“ ²⁾.

Azonban az egyházi célok, a tudomány és jótékonyság nem meritették ki. Midőn a töröknek, vagy az erdélyi fejedelemnek támadásai veszélylyel fenyegették a hazát és trónt: jelentékeny csapatokat küldött a királyi zászlók alá ³⁾. Gyakran tetemes áldozatokat hozott, hogy a k. kincstár zavarán segítsen; érseki tizedeit bérbe adta, gabonáját és borát elárusította, oly árakon, melyek a rendeseknél jóval csekélyebbek voltak; nem egyszer hitelt nyitott a kamarának ⁴⁾.

És mindezen áldozatok mellett képes volt tekintélyes összegeket megtakarítani ⁵⁾ s unokája részére Morvában ?

¹⁾ 1624 dec. 2-án. Ered. Prim. vil. lev.

²⁾ Dátum nélkül. Ugyanott.

³⁾ „Felséged szolgálatára — írja 1624 elején — fogadott hadaim fizetése havonként több ezer forintot vesz igénybe.“ Két évvel utóbb ismét több száz lovaszt fogadott zsoldjába. És midőn 1626 őszén Bethlen harmadszor az országra tört püspöktársaival 1000 lovaszt állított ki; a költségek legnagyobb részét bizonyára maga viselte.

⁴⁾ Így 1625-ben mintegy 30 ezer forint visszafizetését sürgette a kamarától; anélkül, hogy pénzét megkaphatta volna. (Pázmánynak a kincstárhozi viszonyáról alább tüzetesen szólok.)

⁵⁾ Így 20 ezer forintja az ausztriai tartományi pénztárnál volt helyezve. Miután pedig 1631 nyarán ezen pénzre szüksége volt s azt azon-

terjedelmes uradalmakat vásárolt; képes volt udvartartásában kifejteni ama fényt, melyet magas egyházi és politikai állása követelt.

Pozsonyi és nagyszombati palotái, selyei és (Barsban) szent-kereszti nyárilakai a magyar főpapok és főurak kedvelt gyűlőhelyei voltak; gyakran nagyszámú k. tanácsosok találkoztak nála, fontos országos ügyekről tanácskozándók ¹⁾. És Pázmány, bár nem volt barátja ama pazar fényűzésnek, melylyel a francia főpapok szerették volt magukat ama korban környezni, megfelelő diszszel tudta fogadni vendégeit. Asztaláról semmi sem hiányzott, mit a magyar főúri vendégszeretet nyújtani képes volt. Az ételeket ezüst tálakban hordották föl; híres borait, sopronyi ürmösét és tokaji aszuját ezüst serlegekből itták ²⁾. Nemes gyümölcsöket, zamatos dinnyéket, korán-érő törökországi őszibarackokat kertjei adtak, az inyenceek által keresett trüffel gombákat és vadakat erdei, halakat tavai szolgáltatottak ³⁾.

nal fölvenni nem tudta, 20 ezer forintot fölvelt I. János Margittól, kinek viszont átengedte a tartomány által javára kiállított kötelezvényt. (Az 1631. júl. 12-én kelt csesi eredeti példánya a m. kam. lev. a kassai jezs. colleg. actái között.)

¹⁾ Erről e kötetben többször tettem említést.

²⁾ Pázmány ugyanazon pozsonyi ezüstműves által, ki alam. sz. János koporsóját készíté „aliquot duodenas scutellarum“ csináltatott. (Említi a bécsi rectorhoz 1635. sept. 25-én intézett levelében.) 1635-ben Augsburgban nagyobb ezüst asztalkészletet rendelt meg, melynek tárgyában a bécsi Pázmány intézet igazgatójával sűrű levelezésben állott. 1635. júl. 17-ik, sept. 25-ik, oct. 3-ik, nov. 28-ik. 1636. febr. 9-ik, 17-ik, marc. 10-ik, máj. 13-ik, 22-ik, jún. 16-ik, 18-ikán kelt levelei Pray gyűjteményében.

³⁾ A kaprnczai tisztt 1634. aug. 3-án írja Pázmányának: „Fogatam vala valami kevés kövér halat, melyet az emberem által egynehány uri gombával együtt küldöttem Ngdnak . . . Az özet kegy. Uram örömet elküldöttem volna, de nagy esős időnek volta miatta nem lőhetek.“ Ered. Prim. vil. lev. És Pázmány 1636. július 30-án Turóczról írja Ditrichstein bibornoknak: „Ego hinc Em. V. mitto Boletos, vulgo Tar-

Egyébként is gondoskodott vendégeinek szórakoztatásáról. Az ifjabbaknak megnyitotta vadakban gazdag erdőseit, rendelkezésükre bocsátotta jó fajú lovait, melyeket saját méneseiben nevelt ¹⁾, a garait és sólymait, melyeknek beszerzésére nem csekély gondot fordított. „Szerezz két agarat, jót“; parancsolja egyik udvarbirájának. És egy másiknak meghagyja: „Szerezz nekem sólymokat: kérd föl nevemben Majthényi Kristóf urat, fogasson részemre néhány sólymot“ ²⁾.

Az öregebb és komolyak urak bizonyára szívesen mulattak gazdag nagyszombati könyvtárában, mely az irodalom minden nevezetes termékeivel dicsekedett. A házagokat, melyeket Bethlen fosztogatásai okoztak, új szerzeményekkel igyekezett pótolni. ³⁾ Bécsből a papnövelde kormányzójának közvetítése által, időközönként nagy könyvszállitmányok érkeztek hozzá; s a jelesebb műveket, a hittudomány és történelem, a

tufelos, qui inter hos montes copiose provenire solent.“ Ered. Cs. titk. lev.

¹⁾ Pázmány 1635 marc. 8-án Pozsonyból Ditrichstein bibornoknak írja: „Praefectum meum expedivi, ut . . . 20 equas selectiores Em. V. mittat; ex quibus 12 nonnunquam carribus iunctae sunt mansuetiores, reliquae primum ex grege segregatae. Quia vero apud nos greges equorum in campis hiemare solent, maciem quam ex rigore hiemis hac quoque contraxerunt veris imminetis optato gramine exuent, fientque pinguiiores.“ Ered. Cs. titk. lev.

²⁾ Az utasítások Prim. vil. lev.

³⁾ Pázmány 1628 sept. 10-én a Reihing ellen intézett iratokat, 1629 oct. 22-én Aegedius Romanus egy munkáját kéri. 1631 jun. 9-én írja: „Accepi Synopsim Cyri, maluissem legere ipsam Tragoediam; curret quaeso describi.“ 1635 april 25-én: „Remiseram Gesta Romanorum, taeduit enim legere nugas tam nugaces.“ 1636 febr. 9-én: „Si quid novorum librorum habet, communicet, pretium ego lubens solvam.“ 1636 febr. 17-én jelenti, hogy a küldött könyvekből megtartja: „Cornelium in Ecclesiasticum et Proverbia — Gordoni Theol. Moralem — Fabiani Schada Belgicam Hist. — Mathiae Casimiri Lyrica — Horum pretium constituit fl. 39 . . . Rel quos libros intactos remitto. Certum est, libenter emissem libros de variis rebus publicis. Sed minutus adeo typus est, ut oculis meis non serviet.“ E levelek Pray gyűjtem.

politika és szépirodalom köréből, sietett megszerezni. Élénk érdekeltséggel viseltetett a hírlapirodalom termékei iránt. Bécsből és Olaszországból rendszeren megküldettek neki az időközönként megjelenő újságok, melyek akkoron politikai lapjainkat pótolták. Rómából ügynöke, Mottmann uditore közölte vele a fölmerülő újdonságokat ¹⁾. De könyvtárának legnagyobb diszt és megbeesülhetlen értéket kölesönöztek volna, ha terve sikerül, Mátyás király nagyszerű könyvtárának maradványai, melyeket Budavárában romlás és enyészet fenyegetett Harmincezer forintot ajánlott a budai basának; de a török szűkkeblűség megfosztotta a lelkes primást és megfosztotta hazánkat is ama drága, ereklyeszerű kincsektől ²⁾.

Pázmány udvarában, azon idők szokása szerint, nagyszámú szolgaszemélyzetet kényszerült tartani. Midőn káptalani statutumok a pozsonyi és szepesi kanonokoknak kötelességükké tették, hogy mindegyik legalább két-három férfieselédet tartson, kik az oltárnál és asztalnál szolgálják, utazásaikban kísérjék: következtetni lehet, mennyivel követelőbb volt ama kor az ország legelső főpapja irányában? Közvetlen környezetében hihetőleg Ujfalussy Márton kamarás volt a legelőkelőbb személy; s ez nem egészen jelentéktelen egyéniség lehetett, miként Nagyszombat város országgyűlési követének egy levele következtetnünk engedi. „A iudaicus centus felől — írja küldőinek — a magyar kamara által absolváltattunk és kértem érsek uram Komorníkját Mártont, mivelhogy

¹⁾ 1631 jun. 27: „Transigat cum D. Typographo ut quot hebdomadis nova ordinaria, quae imprimuntur ad me mittat. Optime solvetur per meum Cubicularium.“ 1633 sept. 29: „Nova Italica... Posonium expediantur.“ 1634 marc. 20: „Merito possem queri de R. V., quod Italica Nova non euret per aliquem accipi quot hebdomadis.“ Mottmann több levele Pray gyűjteményében..

²⁾ Purpura Pann. 264. l.

igen ismerős az aulicus kamarásokkal (t. i. a cs. kamara tanácsosaival) holnap együtt velünk legyen és az informatiót beadjuk¹⁾.

A Pázmány által hozott áldozatok és udvartartásának nagy költségei megfelelő jövedelmet föltételeznek. De ez, midőn érseki székét elfoglalta igen csekély volt s alig rugott 30 ezer forintra²⁾. Az érseki uradalnak egyik részét a török kezei között, másikat elhanyagolt állapotban találta; a tizedek nagy részét a kamara birta bérben oly árákon, melyek értéküknek alig felét, gyakran harmadrészét képviselték. Emellett súlyos terhek nehezedtek vállaira. Az újvári őrség eltartására 25 ezer, Putnok és Murányvára 1000 forintot kelle évenként fizetnie.

Pázmány ezen terhektől szerencsésen megszabadult; 1622-ben kieszközlé, hogy az újvári őrség fizetésétől fölmentetett. A következő évben visszanyerte, az évenként mintegy 7000 forintot jövedelmező, pisetumot, melyet a kamara félszázad óta visszatartott³⁾. Megvásárolá a liszka i tizedeket, melyeknek használatáért a szepesi káptalan 2000 forintot fizetett évenként⁴⁾. Egyik főrangu tisztelője jelentékeny jövedelmi forrást nyitott meg neki. Pethe László, a m. kamara elnöke végrendeletében abaujmegyei Somogyi birtokát hagyományozta részére; egy más terjedelmesebb uradal-

¹⁾ 1625 dec. 8 án. Ered. Nagyszombat város levé.

²⁾ Pázmány „Vindiciae“ című röpiratában írja, hogy az esztergomi érseken kívül csak négy püspök (a nyitrai, győri, veszprémi, zágrábi) birják javaik egy részét s jövedelmeik együttvéve alig képviselnek 60 ezer forintot. Hiszem nem tévedek, midőn ezen összeg felét tekintem, a többieknél aránytalanul gazdagabb, esztergomi érsekség jövedelméül 1621-ben. L. e munka I. 222. l.

³⁾ L. e kötet 54 l.

⁴⁾ E jövedelemről 1631-ben a nagyszombati papnövelde javára lemondott.

mat pedig rendelkezésére bizta, hogy jövedelmeit, — évenként mintegy 4000 forintot — magyar ifjak nevelésére fordítsa ¹⁾).

Pázmány jövedelmeit 1626 óta a 4500 forintra rúgó spanyol évdíj is gyarapította ²⁾). De miként évek multak el, míg kieszközölte, hosszú idő telt le, míg tényleg élvezni kezdé. Ugyanis a spanyol k. kinestár zilált viszonyok között volt, minélfogva a bécsi követség nem volt képes kifizetni az utalványozott évdíjakat. Sőt 1629-ben az évdíjak birtokosait két osztályba kelle sorozni; kijelölték azokat, kiket még vártni lehet s azokat, kiknek türelmét nem volt tanácsos hosszabb próbára tenni. Castrodero marques, a spanyol udvar bécsi követe Pázmányt az utóbbiak közé helyezte. „Az esztergomi érseknek — írja — 4500 forintot kellene évenként fizetnünk s tartozásunk 15,562 forintra rúg. És ő nehezen nélkülözi ezen összeget, nagymértékben rossz néven veszi, hogy több mint három év óta fizettük ki illetékét. Miután pedig magas képességekkel bíró férfiú, a császár előtt nagy nyomaték-kal bír s jó szolgálatokat tesz: azon nézetben vagyok, hogy a tartozást részben legalább kifizetni kellene“ ³⁾). De ezen hathatós ajánlás dacára Pázmány csak 1631 augusztus 26-án vette föl az első 4500 forintnyi részletet, melyet már 1626-ban kell vala nyernie ⁴⁾).

¹⁾ Ezen uradalom a szepesi káptalaunál alapított Corporis Christi kápolna javaiból állott, melyeket II. Mátyás Pethe Lászlónak 17 ezer tallér erejéig elzálogosított. Pázmány ezen uradalmat — V. Pál pápa jóváhagyásával — 1636-ig bírta. Ekkor a szepesi prépostsághoz csatolta, oly kötelezettséggel, hogy a prépostok tartozzanak a kápolnában állandón papot tartani s a szathmári jezsuitáknak évenként 2000 forintot fizetni. 1636 sept. 14-iki okmánya Hevenesy gyűjt. 67 kötet.

²⁾ L. e kötet 117 l.

³⁾ Relacion de los pensiones, que se pagan en Alemania. (Simancas.)

⁴⁾ Pázmány spanyol nyugtájának mintája. Prim. egyh. lev.

Pázmány jövedelmei ekként az újvári fizetés megszüntetése, a pisetum, liszkai tized, Petheféle hagyaték és a spanyol évdíj által mintegy 45 ezer forinttal gyarapodtak s az érseki tizedek s uradalmak gondos administrációja által nyolc-ezer forintnál többre emelkedtek; — tehát egy évtized alatt majdnem megháromszoroztattak.

Az esztergomi érseket megyéje egész területén — a mennyiben nem esett a török hódoltságba, tehát tiz vármegyében — a gabona és bortermés, a méhek és bárányoktól tized illette meg. Pázmány ezeket nagyrészt maga természetben szedette; csak csekély részét adta bérbe a kamarának s a földesuraknak. A bérleti összegek együttvéve mintegy tizenkétezer forintot képviseltek ¹⁾).

Az érseki uradalmak jelentékeny része, főleg Esztergom-, Komárom-, Bars-, Nográd és Hontmegyékben, a török által tartattak elfoglalva. Maga Pázmány is kénytelen volt Anyalát, Tildet, Ahát és Némethit az 1618-iki egyességben részükre átengedni ²⁾. Legjövedelmezőbbek a pozsonyi, érsekujvári és drégelypalánki uradalmak voltak. De ezeket is sok csapás érte. 1619—1624 között a fölkelők birták. 1623-ik és 1626-ban sokat szenvedtek a hadjáratok következtében. Előbb és utóbb is kitéve voltak a török csapatok dúlásainak ³⁾.

¹⁾ Pázmánynak a tizedek ügyében a kamarával és más bérlőkkel folytatott levelezései a Prim. vil. lev. t.

²⁾ Liptay Imre jelentése 1618 ápril 21 én. Ugyanott.

³⁾ Pázmány 1626 aug. 26-án a királynak írja: „Ab anno 1619 usque ab hunc praesentem diem, hoc est 8 annorum decursu, excepto duntaxat praeterito anno, quolibet anno bonis omnibus ac proventibus spoliatus fui.“ (Ered. fog. Ugyanott) 1626 oct. 2 án Nagyfalvy Imre szerémi püspök értesült, — miként naplójában olvassuk — „D. Aeppum . . . audire quotidie bona et possessiones ad se pertinentes tam ab hos-

Az uradalmaiból és a természetben szedett tizedekből befolyó jövedelem iránt tájékozunk enged két adat. Pázmány 1623-ban 12 ezer mérő gabonát, mérőjét fél és 1000 hordó bort, hordóját öt forintba számítva, 1625-ben pedig 30 ezer mérő gabonát és 6000 hordó bort összesen 50 ezer forintért adott el a kamarának ¹⁾).

Pázmány uradalmaiban új jövedelmi forrásokat is kívánt nyitni. Kísérletet tett a bánya művelés terén. 1633-ban Kapronczán aranyérnek jöttek nyomára; minélfogva ásatni kezdett, azon szándékkal, hogy bányát nyittat, melyet sz. Adalbertől nevezett. De a munka csakhamar kárba vészett; az esőzések alatt víz árasztotta el a bányát s a kilátások nem voltak kedvezők ²⁾. A sok nehézségek miatt két év múlva fölhagyott a műveléssel, s ezt a kapronczai községnek engedte át ³⁾.

Pázmány egyébként maga volt uradalmának kormányzója. Sokféle egyházi, politikai és irodalmi foglalkozásai között tudott időt találni, hogy a gazdaság legesekélyebb részleteire kiterjessze figyelmét. Ez már kor-

tium, quam nostrorum militum rapinis in itinere ac reditu vastari.“ (Nemz. Muzeum.)

¹⁾ Az erre vonatkozó levelezések a Prim. vil. levél.

²⁾ A szentkereszti udvarbíró 1634 jan. 9-én írja: „A kapronczai ásatás... állapota ebben vagyon. Az esudálatosul kezdette volt magát mutatni, de annyira elveszett, csak imitt-amott látni aranyat benne. A sok esőnek miatta félbe hagytam, mert a heverék nem munkálkodhattak benne, mert a víz mindenfelé belefolyt.“ És aug. 3-án jelenti, hogy ismét fogadott föl hevéreket. Ered. Prim. vil. levél.

³⁾ A kapronczai plébános 1636 ápril 31-iki jelentése. A község ápril 30-iki nyilatkozata, melyben késznek nyilatkozik elvállalni a bánya művelést. Ered. Ugyanott. Pázmány 1636 május 5-én értesíti a plébánost, hogy a bányát átadja. „Domini benedictionem illis precamur — írja többi között — Et si Dei gratia labor feliciter procedat libenter cum ipsis transigemus, ut ipsi excolant et quid nobis praestare debeant. Caveant autem ne nomine ipsorum, sed nomine Archiepiscopi fodina continuetur. Nam solus Aeppus habet privilegium ut fodinas in suis territoriis sine ulla obligatione excolere possit.“ Ered. fog. Ugyanott.

társait is csudálkozásra indította. „Bizony kegyelmes uram — írja neki egyik rokona — méltó csudára, hogy Nagyságod spiritalis ember lévén, császár ö felségének külső dolgaira való vigyázási között elérkezhetett arra is, hogy a saecularis dolgokról megemlékezhessék és azokról gondot viseljen“ ¹⁾.

Rendszerint maga fogalmazta utasításait és rendeleteit, melyeket gazdatisztjeihez intézett. Így egy példa, a sok közül. 1627 tavaszán a fölvidéken Lónyay Zsigmond által bort, ökröket és juhokat vásárolt, melyeket az Rozsnyóra volt küldendő. Továbbszállításuk iránt eként utasítja Rozsnyóra küldött titkárát. „A Lónyay uram emberei a lábas marhával elérkezvén, nyugoszzsák meg ott a marhát és a ki gonoviselője a marhának jöjjön föl és itt (Selyén) consignálja a marhát. És adjanak elegendő hajtót és segítsék Rozsnyóról Drégelyig. Ha föl nem akarna a Lónyay uram embere jönni, vegyék kezükhöz a lábas marhát, de két nemes ember legyen jelen, vagy három és ha addig ellész, te légy egyik. Szám és nem szerint följírák, mennyi és pecsét alatt megküldjék Lónyay uramnak és nekem is. Oly ember kezébe adják pedig a marha gondviselését, a ki Tardoskeddig jöjjön és ő adja itt a mi embereink kezébe; a palánki udvarbíró csak segítséget adjon a hajtásra.“ És a palánki udvarbírónak összevágó rendeletet küld: „A minemü lábas marhát Lónyay uram hajtát, azokra való segítséget, amennyi kívántatik adj. Valami fölföldi borokat hoznak, arra is elegendő segítséget adj. Se a lábas marhát, se a bort házadba és gondviselésedbe ne vedd, hanem a rozsnyói ember gondviselése alatt legyen“ ²⁾.

¹⁾ Veér György 1631 oct. 18. Ered. Ugyanott.

²⁾ Instructio pro Egregio Mich. Komjati Secretario nostro; datum nélkül. És Instructio pro Egr. Joan. Fegyverneki Selyéről 1627 april 17-én. Ered. fog. Prim. vil. lev.

Ugyancsak 1627-ben az újvári ferenciek zárdáját és templomát építvén, a szükséges vasrészeket Rozsnyón készítteté. Ezekre nézve részletes rendeleteket bocsát újvári és palánki tiszteihez. „Valami vasszerszámok csinálását — írja az utóbbihoz — rozsnyóiakra biztam, árát te add meg a jószág proventusából, olyan pénzzel a mi ott jár minthogy itt annak kelete nincsen. És előre is adass valami keveset Komjáti által quietantiára. Meghagytam Komjátinak, hogy ha lehet a vasszerszám árába buzát is adjon. Azért ha buzát is elvesznek, egy bizonyos helyig, melyet Komjáti megír, küldd el a buzát, onnan vitessék el a Rozsnyóhoz tartozó jobbágyok. Mikor a vasszerszámokat elvégzik, ládákba és általagokba lajstrom szerint vedd kezédbe és fogytkozás nélkül küldd Ujvárba. Oly embert küldj vele, hogy Ujvárban megnyissák a ládákat és a lajstrommal conferálják. Ha te is azt cselekszed, mikor kezédbe veszed, annál jobb“¹⁾.

Tiszteinek számadásait szigoruan szokta átvizsgálni, és hogy a legesekélyebb hiány sem kerülte el figyelmét, tett észrevételei bizonyítják. Egy alkalommal pozsonyi tisztje benyújtotta kimutatását a tiszti és szolgai személyzetről, mely az érsek távollétében, a pozsonyi palotában lakott és élelmeztetett. Ez 18 emberből állott „kikre köll per diem circiter farina cubuli 2.“ S erre Pázmány a következő észrevételt teszi: „18 ember, egy nap két szapu lisztet! Egy szapuból száz cipónál több leszen, sokkal is“²⁾.

Tiszteinek, midőn hivatalukot elfoglalták, okmányilag kötelezniök kelle magukat, hogy valahányszor kívánja lelkiismeretesen beszámolnak, a fölmerülő hiányokért, vagy okozandó

¹⁾ Selyéről april 10-ik s 17-én. Ezen s más gazd. utasítások. Ered. fog. Ugyanott.

²⁾ Ugyanot datum nélkül.

károkért magukra vállalják a felelősséget, mivégből lemondván nemesi szabadsalmaikról, javaikat és személyüket a primás rendelkezésére bocsátják ¹⁾. Hogy pedig ezen szavakat nem tekintette pusztá phárisoknak, tisztei nem egyszer tapasztalták. „Irtam volt idejőjj — írja körmöczi tiszteinek — az aranyakat vagy elhozzad, vagy elküldjed, semmi sem lön. E levél látván pisetum jövedelmét, proventus molen-dini et alia una eum aureis hozd föl, hogy finaliter liquidálhasd rátióidat ad praesentem diem. Ha sz. György napig el nem jő, fogva hozatom.“ És egy utóbbi alkalommal a turóczyi tiszttartó ellen némely visszaélései miatt szigorú vizsgálatot rendelt, melynek hátrányos következményeitől csak Pázmány kegyelme menté meg. ²⁾

A primás pinczéje és konyhája fölött is magának tartotta fön a felügyeletet. A szőlőművelés és borkészítés titkaiba eléggé beavatva lehetett. 1626-ban egyik tiszte átküldvén a modri szőlők termését jelenti neki: „Akar-tam ürmös bort csináltatni, elhagyám mert kevés üröm benne; de nem árt, ha Nagyságod töltelékre akarja fordítatni“ ³⁾. A következő év tavaszán pedig maga inti udvarbiráját: „Hordók-ra idején bőven gondot viselj. Idején kössed a hegyes helyen lakókra, hogy karót szerezzenek“ ⁴⁾. Pincéje jó hirben állott. S míg a borokat, melyeket a dézsmaszedők gyűjtöttek be, az ujbári katonák is szitkozódások között itták ⁵⁾, a maga

¹⁾ Szalay Tamás ujbári udvarbiró 1623 april 23, Laky István pozsonyi udvarbiró 1632 jul. 24-ik és Mindszenty János jószágigazgató 1633 febr. 19-én kelt térítvényei. Ugyanott.

²⁾ A tiszttartónak újabb, szigorúbb térítvényt kelle 1633 marc. 24-én kiállítani. Ugyanott.

³⁾ 1626. nov. 6. Eredeti Ugyanott.

⁴⁾ 1627. april. 10. Ered. fog. Ugyanott.

⁵⁾ A kamara egy alkalommal panaszosan előadta Pázmánynak, hogy a bor, melyet tisztei az ujbári katonák részére eladtak, nagyon

borait, főleg tokaji aszuját és sopronyi ürmösét büszkén mutatta be és küldözgette főrangú barátainak ¹⁾. Károly főherceg nála vásárolta borait ²⁾.

Asztalának szükségleteiről szintén maga gondoskodott. „A konyhára — írja Selyéről Ujvárbá — minden hétre egy borjút a majorból kell tartani, mikor fürödni ide jövek. Oly tehenek borjut, melyek meddők kell hagyni.“ ³⁾ És az ujvári tisztt egy alkalommal közvetlenül hozzá intézi ezen jelentését: „Egy koei hagymát és huszonnégy font viaszt is küldtem, tyúkokat annak fölötté 40. Itt a haltartóban ami kevés hal van, ha Nagyságod javallja, besózatom és fölküldöm: immár hives lévén az idő, remélem, eláll. A mig az ut hozzá leszen, amit küldhetek küldök Nagyságodnak parancsolatja szerint, ahol az idő hozzá nem leszen, ide betakarok mindent“ ⁴⁾.

A kertész kedés élve i iránt sem volt, ugy látszik, fogékonytalan. Egy alkalommal pozsonyi kertjéből már júniusban őszibarackokat küld Ditrichstein bibornoknak s diesekszik, hogy a Törökországból hozatott esemetéket saját kezével ottotta a magyar törzsekbe ⁵⁾. Dinnyéje is sok volt, és a neve-

rosz. A primás válaszában megjegyzi, hogy ő csak olyan bort szolgálthat, aminő terem. Ered. fog. Ugyanott.

¹⁾ 1634 dec. 5-én írja Ditrichstein bibornoknak: „Duo vascula vini Ungarici Em. V. mitto, majusculum Tokajense triennale, minus Soproniense absinthiacum. Nam hic apud nos selectiora vina non colliguntur.“ És 1636 jul. 30. „Iniunxi Provisori meo Poson., ut Em. V. quidquid selectiorum Melonum habere poterit submittat singulis hebdomadibus; atque etiam vasculum vini Ungariae Superioris, quod eruditibus melonum digerendis aptissimum in meo cellario repererit.“ Eredeti Cs. titkos levél.

²⁾ A főherceg e végett 1623 april 2-án főkonyhamesterét küldi Pázmányhoz. A megbízó levél ered. Prim. vil. levél.

³⁾ 1627. avril 10 Ered. fog. Ugyanott.

⁴⁾ 1626 sept. 8-án. Ered. Ugyanott.

⁵⁾ „Ex hortulo meo — írja 1636 jun. 20-án Pozsonyból — primitias autumnalium fructuum, Persica aliquot Em. V. demisse offero, si

zett bibornok Pozsonyból hetenként vett dinnye szállitmányokat ¹⁾. A virágoknak kedvelője volt ; bár kertjeit Rhododendronok és Azalcák helyett szerényebb növények díszítették. Egy alkalommal bizonyos Ádám deákot megbizza, szerezzen részére „egy fészek rozmarint, amilyenek a barátoknál vannak és egy fészek szegfüvet is“ ²⁾.

XV.

Pázmány üzletei a bécsi és pozsonyi kamarákkal. — Az érsekség jogainak erélyes védelme. — Pázmány jogtisztelete. — Testvére György. — Unokája Miklós. — Birtokvásárlás Morvában. — 1628-iki végrendelete.

Pázmányt gazdaszata gyakori üzleti összeköttetésbe hozta a bécsi eszászári és a pozsonyi magyar kamarával, melyek a hadsereg élelmezési szükségleteit nála szerezték be, természetesen, nagylelkűségére hivatkozva, a folyó áraknál olcsóbban ; s kiméletére számítva, többnyire elmulasztották eleget tenni a szerződésekben elvállalt kötelezettségeknek.

1623 szeptember havában Eckstein Kristóf cs. kamarai tanácsossal 12000 mérő buza és 1000 hordó bor szállítása iránt lépett egyességre ; mérőjét fél, hordóját öt forintba számítva. „Ha a viszonyok nem lennének annyira zavarteljesek — írja a királynak — gabonát és bort is nagyobb mennyiségben állithatnék Fged rendelkezésére ; így tettem, mennyit te-

non alio certe praecoqua maturitate commendabilia. Quamquam est et aliud, quod forte commendare potest ; nimirum quod arbor, quae fructificavit mea manu conferta est. Cum enim fructuum hujusmodi nulla fere apud nos frequentia esset, ramusculis ex Turcica ditioe allatis, in meis hortis fructus hosce multiplicavi.“ Ered. Cs. titkos lev. t.

¹⁾ 1636 júl 30-án. Ugyanott.

²⁾ Pázmány sajátkezű jegyzete, datum nélkül. Prim. vil. lev. t.

hettem.“ Kikötötte, hogy a gabona árát azonnal, a bor árát ezer forintnyi havi részletekben fizessék le. A király köszönetet mondott áldozatkészségeért, a föltételeket megerősítette és a vételárt a pozsonyi pénzverdénél utalványozta ¹⁾.

Azonban midőn néhány héttel utóbb Bethlen fegyveresen megjelent az országban, gyors előhaladása végetlen zavarba ejtette az egész kormánygépezetet. Az élelmezési tisztek megfélemlkedtek a primástól vásárolt gabona elszállításáról. Az érseki magtárakat az ellenség fosztotta ki s a gabonának csak csekély részét lehetett biztos helyekre szállítva megmenteni, a melyet Pázmány a győri véghelynek, midőn ennek szükségéről értesült, olesó áron följajánlott. Amit maga számára megtartott az 1624-iki husvétig sem volt elégséges, a mikor gabonát háromszor drágább áron kelle vásárolnia, mint a melyen eladta ²⁾.

Emellett a kámara nem szokta megtartani a fizetési határnapokat, s a fizetéseket oly rossz érepénzben teljesítette, melyet csak vesztességgel lehetett értékesíteni. Pázmány üzletei e ként épen nem voltak előnyösek. S míg a pénzügyi hatóságok annyi jogos panaszra adtak okot, 1624 végén nem haboztak Pázmányt, minden alap nélkül kötelezettségeinek elmulasztása miatt vádolni. Szemrehányást tettek neki, hogy 7600 mérő gabonát, bár ára előre kifizettetett, be nem szállított. „Bizonyosak lehetnek afelől, — így válaszol nekiök — hogy nekem soha semmiféle gabona árát nem fizették ki előre; a fizetés mindenkor a gabona átvétele után szokott eszközöltetni. Sőt ezer és néhány száz mérő árát mai napig sem fizették le, s az élelmezési tisztek kötelezvényei beváltatlanul

¹⁾ Pázmány levele a királyhoz s üzenete Eckstein által 1623. sept. 27. A király levele és utalványa 1623. oct. 2 Prim. vil. lev.

²⁾ 1623. oct. 15-én és 31-én a cs. élelmezési tisztek által kiállított nyugták. Pázmánynak a cs. kamarához 1624 dec. 2-án intézett levele. Ugyanott.

vannak kezeim között; ismervén a pénzügyi nehézségeket, nem sürgettem a tartozás kifizetését. Hibázott tehát, ki Uraságtokkal elhitette, hogy nekem valamit előre kifizettek.“¹⁾

A következő évben a király 30 ezer mérő gabonát és 6000 hordó bort vásárolt tőle; mintán pedig árát készpénzben lefizetni nem volt képes, 50 ezer forintról szóló kötelezvényt állított ki részére.²⁾ A kamara a hadi költségvetés szükségleteinek fődözésére érseki tizedeket is szokott bérelni, s ez iránt többször folytatott tárgyalásokat Pázmánynyal, ki mindannyiszor „kitüntetni óhajtván — miként egy alkalommal írja — a király iránti szolgálatkészségét“, előzékenynek bizonyította magát³⁾.

De engedékenysége elérte határát, midőn nem személyes előnyeiről volt szó, hanem az érsekség birtokjogait látta veszélyeztetve. Ily esetekben meglepő erélylyel emeli föl szavát a kamara túlterjeszkedéseinek megakadályozására. Így tett, midőn 1626-ban a király által fölhivatott, engedné át a kamarának az érsekség malmát és bormérési jogát, melyet Ujvárbán birt s jelentékeny jövedelmi forrásnak lehet tekinteni. Emiatt Sennyey magyar cancellár és Pállffy Pál gróf, a magyar kamara elnöke küldetett hozzá⁴⁾. Azon-

¹⁾ A cs. kamarának 1624. nov. 10-én kelt levele és Pázmánynak dec. 2-án kelt válasza. Ugyanott.

²⁾ Kelt 1625. oct. 16. Ered. Kamarai lev. — Pázmány 1630-ban újra ajánlkozott, hogy kész gabonát eladni és 30000 tallért hitelezni. A király az általa kívánt biztosítékokra nézve a cs. kamarára bizza a tárgyalásokat. (K. leirat Pázmányhoz 1630. sept. 27. Ered. fog. M. Canc. lev. A kamara oct. 8-án kelt levele Ered. Prim. vil. lev.) Az eredményről nincs tudomásom.

³⁾ A tizedek kibérlésére vonatkozó levelezések 1624, 1625, 1626 és 1629-ből a Prim. vil. lev.

⁴⁾ A k. biztosok részére adott s 1626. aug. 20-án kelt utasítás. Egyk. más. Ugyanott.

ban Pázmány önérzettel utalva az áldozatokra, melyeket a trón és haza érdekében hozott, hivatkozva az egyház nagyszámú szükségére, melyek összes pénzerejét igénybe veszik és kötelességére, mely jogainak föntartását parancsolja: emelkedett és erőteljes szavakban adja tudtára a királynak elhatározását.

„Isten legyen nekem irgalmas — úgy mond, — kész vagyok inkább életemet és állásomat fölláldozni, mint kötelességemet megszegve megengedni, hogy elődeim öröksége, a szent királyok alamizsnái, akár kicsinyben akár nagyban, bár miként megեսonkittassanak. Nem is illő, hogy a kamara megfosszon a szent királyok adományaitól. S Felséged vallásos buzgalmáról fölteszem, hogy az egyházi jövedelmeket inkább gyarapítani, mint megesonkitani fogja“ ¹⁾.

E sorok nem maradtak hatás nélkül; a kamara, bár nem ejtette el szándékát, kénytelen volt azt elnapolni. S midőn három évvel utóbb azzal ujabban föllépett, kívánataiban sokkal szerényebb volt; most az érseki malom mellett új malmot kívánt építeni, melyben a véghelyek szükségleteire szolgáló gabona öröltetnék ²⁾. A primás föltétlenül elutasította a kamara propositioit ³⁾, s Eszterházy Pál grófot fölkérte, világosítsa föl a királyt annak jogosulatlansága felől, mit tőle kívánnak. „Reméllem — ugymond a többi között — a jó és igazságos császár tiszteletben tartandja jogomat, melyet a törvény a legesekélyebb nemes embernek is biztosít. Én esküim által kötelezve vagyok egyházam jogait és jövedelmeit sértetlenül

¹⁾ Pázmány fölterjesztése 1626. aug. 26. Ered. fog. Ugyanott.

²⁾ A király 1629. jan. 13-án megbizza a m. kamarát, hogy ez ügyben a primással alkudozásokat kezdjen. A kamara e k. leiratot jan. 24-én átküldi Pázmányhoz. Ered. Ugyanott.

³⁾ Pázmánynak a kamarához intézett, 1629. febr. 3-iki levele. Ered. Ugyanott.

föntartani és megvédelmezni. Isten legyen nekem irgalmas, egyházam érdekei ellen sem kicsiny, sem nagy sérelmet nem tűrök. Inkább ma lemondok méltóságomról, mintsem, míg azt bírom, kötelességeim teljesítését elmulasztanom.“¹⁾

Pázmány eszerint éber őre volt az érsekség birtokjogainak, melyeket a mindenható kamara és magánosok birvágya ellen egyenlő bátorsággal védelmezett²⁾. És erre nem hétköznapi önzés, benső kötelességérzet és jogtisztélet indította, melyet oly esetekben sem tagadott meg, midőn érdekei a hallgatást megengedték³⁾, vagy éppen követelték volna. Erre nézve érdekes példát hozhatok föl.

Rokonai 1631-ben törvényes lépéseket tettek Kereki biharmegyei helység visszaszerzésére, melyet a család Zápolya Jánostól adományul nyert, s utóbb a Zólyomyak elfoglaltak. E miatt fölkérték Pázmányt, közölné velök a kezei között levő családi okmányokat, melyek ama birtokra vonatkoznak. A primás sietett teljesíteni kérelmüket s megjegyzé, hogy „világi törvény szerint“ könnyen visszaszerezhetik az elveszett jószágot. Azonban ehhez komoly észrevételt csatolt. Kereki egykor egyházi birtok volt s ő ugy volt meggyőződve,

¹⁾ 1629. jun. 15. Miller II. 15. l.

²⁾ Igy 1628-ban visszakövetelt a kamarától két pozsonymegyei érseki birtokot, — az egyik Püspöki, — melyet a kamara a XVI-ik században elfoglalt s elzálogosított. (1628. aug. 26-án kelt fölterjesztése, Ered. Pray kézirati gyűjt). Nagyszámú, magánosok ellen intézett kereseteire vonatkozó okmányok találhatók a Prim. vil. lev. Nagyszombat város, Komárom és Győrmege lev.

³⁾ Midőn 1630-ban a király a sárospataki uradalmat adományozá Rákóczynak, Pázmány május 6-án óvást emel, miután ama uradalomban „et monasteria et alia jura et bona eccles. per iniuriam temporum sine juris ordine, sola via facti occupata habean(ur.“ Egyk. más. M. Canc. lev.

hogy az egyházi javakat tényleges birtokosaik, — bár jó hiszeműen és a világi hatóságok megegyezésével vagy akár örökség útján birják, — kötelesek eredeti rendeltetésüknek visszaadni. E meggyőződését nem habozott kifejezni.

„Mivel Kereki egyházi jószág volt — írja — és hamin, Isten és a világ törvények ellen foglalta volt el azt az ifju (Zápolya) János király; nem kívánom, hogy soha egy jó-akaróm is birhassa, mert valaki az egyház jószágában részt veszen, nem kell hinnie, hogy soha sem magán, sem maradékján Isten áldása lehessen; és valakinek én javát akarom azt kívánom, hogy inkább csak tíz jobbágyot birna, aki egyházi jószágból nem állana, hogy sem öt vagy hatszáz jobbágyot, mely egyháztól elvétellett volna. Tudom, hogy kmetek erről nem gondolkodik, de ha én mind előszámlálnám, amiket láttam immár, tudom kgd is álmélkodva hallanám. Azért bizony nem kívánom, hogy kmeteké legyen Kereki; mert többet és tovább tart a kevés igaz marha, hogy sem a sok préda. És ki tudja, talán a szegény Ártándi Balás és Ártándi Pál, akik először azt a helyet az egyháztól occupálták, azért vesztették el fejüket is; mert amiképen én bizonyosan tudom, világi bűnökért azt nem érdemlették volna, hogy Budán fejüket szedjék ¹⁾. Eztet kg-

¹⁾ Ezeket Gritti ölette meg, ki Zápolya János udvarában nagy hatalommal birt. „Gritti — írja Horváth M. —, hogy az ellenzéket félelem által némitsa el, Arthándy Pált és Balást 1533. január 10-kén, midőn a király vadászni volt, Budán a csatornakút mellett lenyakasztatta. A szerencsétlen testvérek, mivel Buda ostroma alatt a ferdinandakkal árulási terveket koholtak, azok utóbb kitudatván, még 1531-ben fogattak el A király nagy váltságdíjon szabadon akarta volt bocsátatni fogsága alatt Pál urat, de ennek neje Ferdinand hatalmában bizván, késett a pénzt megküldeni. S Gritti bennök, kiket mivel kór-

mednek oly sinceritással, irom, minden passió nélkül, mintha az Istennek ítélő széke előtt állanék“ ¹⁾.

Azok, kiknek ily jó tanácssal szolgált, távol rokonai voltak. Testvére csak egy volt: György, ki iránt gyengéd szeretetet tanusított. Midőn a primási székre emeltetett, biharmegyei ősi birtokairól udvarába hívta. Többször fontos megbízásokkal Bécsbe küldé s hihetőleg jelentékeny politikai szerepet szánt neki. Szándéka volt részére birtokot vásárolni; de ezt a kedvezőtlen időviszonyok és az egyház sürgető követelése miatt évről évre elhalasztani kényszerült ²⁾. Emiatt György úr az ősei által elzálogosított családi javakat sem volt képes kiváltani, habár a zálogösszeg alig rugott 5 -- 600 forintra; sőt némelyeket maga is zálogba vetett. És midőn 1627 március 1-én — 45 éves korában — kimult, az örökség, mely egyetlen fiára a négy éves Miklósr a várakozott, igen szerény volt ³⁾.

A Pázmány családnak most a primás mellett egyedüli férfi sarja, a nagy névnek egyedüli föntartója: Miklós volt ⁴⁾.

mányzóvá kineveztetését hevesen ellenzették halálosan gyűlölt, rettentő példát akart most fölállítani.“ Magy. Tört. III. 77. l.

¹⁾ Három, 1631. oct. 18-án Pázmányhoz intézett levél; az egyik Csomaközitől, a másik Veértől, a harmadikat ez és Nadányi írták alá. (Ered. Prim. vil. lev.) A primás 1631. nov. 8-án Veérhez intézi válaszát. (Ered. fog. Ugyanott).

²⁾ Pázmány 1628-iki végrendeletében írja: „Debitum respectum habentes fraterni affectus, quo Georgium Pázmány fratrem nostrum persecuti sumus, atque imprimis id sedulo curantes, ut posteritas ipsius in S. Cath. R. Religione perseveranter Deo famularetur, e patria natali solo . . . evocaveramus, ea spe, quod nos uti primum Deo visum fuerit, mediocria aliqua bona pro ipsius ac haeredum sustentatione procuraturi essemus . . .“ Podhraczky 94. l.

³⁾ Kornis Zs. intézendő levelei alapján.

⁴⁾ Pázmány P. 1634. dec. 5-én Ditrichstein bibornoknak írja: „Praeter unicum novennem puerum, germani fratris mei filium, . . . nemo superest virilis sexus ex paterna mea consanguinitate. Ita, quod

Ebben összpontosult Pázmány rokon szerete. Már atyja életében királyi kegydíjat eszközölt ki a gyermek részére ¹⁾, halála után pedig — miután a Kornis családból származott anyja már előbb elhalt, — rokonának, Balassa Menyhért özvegyének gondjaira bízta; a gyámitiszt elvállalására az árvának anyai nagybátyját, Erdély egyik legtekintélyesebb kath. főurát, Kornis Zsigmondot kérte föl. Ez maga gyermektelen lévén, atyai szeretettel karolta föl védencét. „Mivel nekem — írja a primásnak — ninesen kire szememet vetnem kivüle, ha az Ur Isten megtartana szereneséjére egy kevésbé, lenne elég módja életében, hogy ha maga ember lészen hozzá, senki őtet meg nem fogja dúlni semmiből is az erdélyi urfiak közül“ ²⁾.

Midőn a gondos gyám legelőbb a családi javak visszaváltására irányozta figyelmét: a primás készségesen támogatta e föladat megoldásában, pénzbeli hozzájárulása és hatalmas befolyásával ³⁾. De ezzel nem elégedett meg. Unokájának jövőjét biztosítandó és családjának fényét visszaállítandó kieszközlé a királynál, hogy a kiskoru Miklóst az ország főnemesei-

familia ista a tempore S. Stephani (ad quem ex Germania Hunt Pázmán ductor militiae venerat) hucusque perpetua successionis serie propagata in unico puerulo haeret.“ Ered. Cs. titkos levél.

¹⁾ Kornis Zs. 1628. aug. 25 én írja a primásnak: „Császár ö fge ily nagy sok rendbeli kegyelmességét mutatta az öcsémhez, ennyi ideig tanulágára annuatim mely szép költséget rendelt.“ Ered. Prim. vil. levél.

²⁾ Az 1628-iki végrendelet alapján i. h.

³⁾ Mintán e családi javak Bethlen magyarországi területén voltak, Pázmány igénybe vette a fejedelem támogatását. — Kornis Zs. 1628 aug. 2-án és 25-ben a primáshoz intézett levelei. Bethlen 1628 jun. 2-án ez ügyben írja Pázmánynak: „Parancsoltunk Kornis uramnak szegény Pázmány György jószágainak recuperálása felől... Nem ily kiesny, de nagyobb dolgokban is, ha a mi jó akarattal való atyafiágunkkal akar élni kgd azon igyekezzünk, hogy beuniünk meg ne fogyatkozzék.“ Prim. vil. levél.

nek — a bárók, mágnások — sorába emelje ¹⁾. És hogy új rangját föntarthassa, megfelelő birtokkal szándékozott őt el látni; és pedig nem hazájában, hanem a szomszéd Morvában. Ezen tény sok tekintetben meglepő s csudálkozással olvassuk egyik levelében, midőn írja: „Nekem mindennek fölött kellemes lenne, ha magamnak ama békés és gazdag tartományban fészket rakhatnék“ ²⁾.

Azonban ez érthetővé válik, ha Magyarország akkori szomorú helyzetére gondolunk, midőn a török hódítás és a polgárháború szüntelenül zaklatta, nem egyszer végveszélylyel fenyegette. A béke és rend, a személy és vagyonbiztosság teljesen nélkülözte a garantiákat, melyek a rendezett társadalmi élet és az egyéni jólét föltételei. Főleg ama családok, melyek katholikus jellegük és dynastikus hűségük által kitűntek, szüntelenül kitéve valának a veszélynek, hogy a kitörő zivatar legelőbb őket söpri el. Lehet, azon gondolat sem állott távol a primás előrelátó szellemétől, hogy ha újra — miként 1619, 1623 és 1626-ban — távozásra kényszeríti a diadalmaskodó fölkelés, ne kelljen idegen nagylelkűsége szorulnia.

Hihetőleg ezen tekintetek indították arra, hogy 1627-ben

¹⁾ „Ad sedulam instantiam — olvasom a k. okmányban — et petitionem... Petri P... pro parte nobilis Nicolai P. nepotis sui... factam; benignum nimirum respectum et considerationem habentes eiusdem Acppi sinceræ fidei et constantium meritorum, quæ non minus laudabiliter, quam utiliter, qua pro tranquillitate publica asserenda, commodis Reipublicæ procurandis... exercuit, qua etiam erga Mtem N. et Aug. Domum Austr... eum se exhibere conatus fuit... ut merito reputandum a Nobis esse censeamus... dictum N. P. adhuc quidem minorem... in numerum... Regni Hung... Magnatum sive Baronum, cera rubra utentium recipiendum... duximus.“ Datum nélkül. Ered. fog. M. Canc. levé.

²⁾ „Gratissimum mihi quoque foret si facultates suppeterent, nunc in illa pacata et affluente Provincia construere.“ Ditrichstein bíbornokhoz 1630 júl. 25-én. Ered. Cs. titkos levé.

a Kremsier közelében fekvő littenschitzi uradalmat megvásárolja, mely 6246 hold és 377 □-önyi területet foglalt magában; birtokosai Kaunitz Ludmilla örökösei voltak, kik árát 38,800 morva forinttra szabták.¹⁾

Ezen ár igen esekély volt; mert midőn Kaunitz Ludmilla 1618-ban Horecky Johanna örököseitől az uradalmat megvásárlá, 64 ezer forintot kelle fizetnie. Pázmány ezen előnyös üzletet barátjának Ditrichstein olmützi bíbornok-püspöknek köszönheté, ki a vásárlásban közvetítőül szolgált és a birtokosokra némi nyomást gyakorolt²⁾.

Pázmány 1628-ban engedélyt nyert II. Ferdinándtól, mint Morva örgrófjától, hogy új szerzeményéről végrendeletileg intézkedhessen³⁾. Ennek folytán 1628. április 3-án végrendeletet alkotott s a littenschitzi uradalmat unokájának örök birtokul hagyományozta; megállapítva, hogy azt eladni, földarabolni, adósságokkal terhelni nem szabad hanem osztatlanul fog atyáról fiúra szállani. Miklós gróf magtalan halála esetére egyik nőági rokonát Námény Jánost jelölte ki örökösül, oly kötelezettséggel, hogy a „Pázmány“ nevet tartozzék fölvenni.

De míg ekként a rokonai és családja iránti szeretet jogait érvényesíti, magasabb érdekekről sem feledkezik meg. A littenschitzi uradalmat Miklós gróf és örökösei csak addig birhatják, míg a kath. egyház hívei maradnak. Ha valamikor a család összes tagjai a kath. hittől elpártolnának, vagy a család végkép kihalna: az egész uradalom a magyar papnövelde birtokává válik, mely a bécsi Pázmányintézet mintájára Olmützben alapíttatnék, hol az

¹⁾ Az 1627. dec. 29-én kelt szerződés a brünni országos törvény szék levéltárában.

²⁾ Wolny Topographie Mährens. IV. 250. l.

³⁾ Mert a morvaországi birtokok nem estek az 1625-iki k. okmány által megállapított szabályok alá.

esztergomi érsek és káptalan föltigyelete alatt a magyar korona területén született ifjak fognak neveltetni, kiknek tanulmányaik végeztével az esztergomi érsek által kijelölendő helyen és hatáskörben kell működniök ¹⁾).

Pázmány utóbb 56 ezer talléron a wsetini uradalmat is megvásárolta Miklós gróf részére ²⁾), ki azonban nagylelkű gondoskodását, szándékainak hálátlan kijátszásával — névszerint az 1628-iki végrendelet elsikkasztásával és a reá hagyott uradalom áruba bocsátásával — viszonozta.

„Ez a gróf Miklós”

¹⁾ A végrendelet végrehajtóivá Sennyey váczai püspököt, Forgách Mihályt, Apponyi Balást és Ravasz Andrást rendeli. Az okmányt Pozsonyban hat morva ur irta alá. Podhraczkynál 94 s kk. II.

²⁾ Ditrichstein bibornok már 1630 tavaszán ajánlott Pázmánynak új morvaországi birtokokat megvásárlás végett. De ekkor azt válaszolá: „Incredibiles Ecclesiarum huius Patriae necessitates ita me penitus exhauserunt, ut praeter quotidianas necessitates nihil omnino mihi suppetat.” Ered. Cs. titkos levél. — Utóbb a wsetini uradalmat vásárolta meg; a mely azonban sok alkalmatlanságot szerzett neki.

TARTALOM.

Ötödik könyv. (1622—1624.)

Lap

I. Az 1622-iki országgyűlés összehívása. Elhalasztása. Pázmány küldetése. Az országgyűlés megnyitása. K. előterjesztések. Az országgyűlési pártok. A nádorválasztás. Thurzó Szaniszló	3
II. A serehek tárgyalása. Vallásügyi discussiók. Első serehmi fölrirat. Bethlen követeinek fogadtatása. Első k. leirat. Az udvari kamara és haditanács. További serehmi fölriratok és k. válaszok	14
III. A lefoglalt jószágok visszaadásának kérdése. Tanácskozások és végzés. Pázmánynak ügyes eljárása. K. előterjesztések tárgyalása. A német hadak ügye. A királyné megkoronáztatása. A primás és nádor közötti surlódás. A német hadak ügyének újabb szönyegre hozása. Botrányos jelenetek. Az országgyűlés befejezése	24
IV. A magyarországi katholicizmus helyzete a nikolsburgi béke idejében. A sopronyi püspöki conferentia 1622-ben. Megállapodásai. A nagyszombati collegium visszaállítása. Tevékenysége. Az újvári őrség fizetésétől való fölmentés. A pisetum visszaállítása . .	40
V. Az európai politikai viszonyok Bethlen második támadása előtt. A k. kormányzóság, főleg Pázmány tevékenysége. Tárgyalások Bethlennel. Házassági terve. Kétszinii magatartása. Ellen-séges föllépése. A nagyszombati értekezlet	56
VI. Bethlen házassági ajánlatainak megújítása. A besztercebányai alkudozások. Bethlen hadi műveletei. Fegyverszünet létrehozását célzó alkudozások. A magyar és német államférfiak nézetei a békeügy felől. A bécsi béketárgyalások kezdete 1624 elején . . .	73
VII. Pázmánynak egy nevezetes emlékirata. A bécsi békealkudozások folytatása. A felső magyarországi rendek kassai gyűlése. A bécsi béke 1624 május 8-án	91

VIII. A spanyol kabinet álláspontja Bethlen irányában. A római államtitkár Bethlen házassági ajánlatairól. A házassági tárgyalások folytatása. A florenci, modenai és nevers-i lignők hozatnak javaslatba. Senyey küldetése Erdélybe. A házassági tárgyalások vége. 104

IX. Az 1625-iki gyarmati török béke előzményei. Bethlen magatartása. Pázmány felszólalása. A gyarmati béke. Bethlen fenyegető állása. Pázmány tanácsai 119

X. A bécsi papnövelde alapítása 1623-ban. A Jézustársaság gondjaira bízatik. Új alapszabályai. Megnyitása 1624-ben. A növendékek előmenetele. Új ház vétele. Kellemetlenségek. Egy növendék szökése. Pázmány buzgó gondoskodása, szigora és gyengédsége. A nagyszombati Convictus Nobilium 127

Hatodik könyv. (1625 — 1627)

I. Az 1625-iki országgyűlés. K. meghívólevelek. Tanácskozások elhalasztása felől. Értekezletek a királyválasztás ügyében. A király környezetében nyilatkozó fölfogások. Pázmány álláspontja. A nádorválasztás kérdése 147

II. Az országgyűlés megnyitása. A nádorválasztás. Sérelmek tárgyalása. Vegyes ülés. Egy fontos vívmány. Fölratok és leiratok. Igyekezetek a királyválasztás sikerének biztosítására. Ellentétes nézetek a koronázás körül. A királyválasztás. Koronázás . . . 156

III. K előterjesztések tárgyalása. Törvénycikkek szerkesztése. A vallásiügyi cikk körül támadt nehézségek. Botrányos országgyűlési jelenet. A zágrábi prépost bántalmaztatása. Következményei. Elégtétel. Az országgyűlés befejezése. A kathol. rendek fölirata a pápához. Pázmány spanyol évdiája. Folyamodásai. Viszonya a spanyol követekhez. IV. Fülöp levele 171

IV. Bethlen elégtetlensége. Menyegzője. Összeköttetései Ausztria ellenségeivel. A magyar tanácsosok értekezletei. Bethlen sérelmei. Támadása. Ajánlata békealku kezdésére. Pázmány javaslata. A felsőmagyarországi rendekhez intézett levele 184

V. A pozsonyi békealkudozások megnyitása 1626 végén. Pázmány javaslatai. Értekezletek. Pázmány levelezése Bethlennel. Az alkudozások szerencsés befejezése. A békeokmány megerősítése. A felső magyarországi rendek kifogása 195

VI. A pozsonyi békeokmányok kieserélése. Az amnestia ügye. Bethlen biztosai Bécsben. A pozsonyi egyesség végrehajtása. Tokaji tárgyalások. A szőnyi török béke. Bethlen kétszínű politikája 204

VII. A magyar főpapok végrendelkezési jogának visszaállítása. Előzmények. A kamara önkényes foglalásai. Botrányok. Pázmány törekvései. Az 1625-iki pozsonyi értekezlet. Pázmány emlékirata. Küzdelmei a kamarával. Lamormain atya befolyása. A bécsi jogtudósok. A k. okmány. Pázmány föllépése a zágrábi püspök hagyatéka tárgyában 211

VIII. Az egyházi javak elidegenítése. Az elzálogosított egyházi javak visszaváltását célzó tervei. Püspöki emlékiratok. K. nyilatkozat. Pázmány alkudozása a szentgotthardi apátság visszaszerzése tárgyában 225

IX. Pázmány törekvései a katolicizmus emelésére Pozsonyban. A jezsuita collegium alapítása. Nehézségek. A király föllépése. Az alkudozások eredménye. A collegium dotációja. Működése. Pázmány mérsékli a jezsuiták buzgalmát. Zárda szüzeket telepít meg Pozsonyban. Megszüntetni iparkodik a luth. felekezet uralmát Pozsonyban. A király ismételt kísérletei a katolikusok egyenjogusítására. A városi tanács magatartása 233

X. A Pázmány által elrendelt kánoni látogatások 1626-ban. Az esztergomi egyházmegye állapota. A lelkészek száma és jellemzése. A plébániai birtokok s jövedelmek. Stóla illetékek. A templomok állapota. Az isteni tisztelet. A népnevelés és az iskolamesterek 250

XI. A káptalanok viszonyai. A Pázmány által kinevezett esztergomi kanonokok. Az esztergomi káptalanban fölmerült nehézségek. Pázmány határozott föllépése. A pozsonyi prépostság betöltésének joga. A pozsonyi és szepesi káptalanok állapota. A Pázmány által kidolgozott káptalani statutumok 267

XII. Senkviezy kanonok küldetése Rómába Pázmány által 1627. Ennek viszonya a szent székhöz. A püspöki bullákért járó díjak. Pázmány Rómában segílyt keres a magyar papnevelés érdekében. A római magyar-német collegium. A magyar királyok „apostoli“ címe. III. Ferdinand igyekezetei ezen cím visszaszerzése tárgyában. A római cúria magatartása 277

H e t e d i k k ö n y v. (1628—1631.)

I. Bethlen magatartása 1628-ban. Tervei. Pázmány és az olaszországi háború. Bethlen betegsége. Végző intézkedései. Brandenburgi Katalin áttérése a kath. egyházba. Bethlen halála . . . 297

II. Az 1628-iki főpapi tanácskozmány. Az 1629-iki egyházmegyei zsinat. Végzései. A zsinati actákhoz mellékelt függelékek. Két egyháztörténelmi dolgozat s egy jogtörténeti fejtegetés . . . 307

III. A nádor és primás közötti összeköttetések. Szivélyes viszonyuk fölbonlása. A fölkelés körüli nehézségek. A király közbenjárása. A primási jogigények elleni támadás 317

IV. Pázmány bíbornokká neveztetése 1629. Pápai brevék. Üdvözlő iratok. A bíbornoki eskü tárgyában fölmerült nehézségek. Pázmány szivélyes viszonya a szent székhöz 326

V. Brandenburgi Katalin fejedelemsége 1630. Kemény J. küldetése. A hét megye visszavétele. Pártok Erdélyben. Pázmány erdélyi politikája. Az 1630-iki országgyűlés 331

VI. Bethlen Istvánnak Katalin megbuktatását célzó törekvései. A magyar tanácsosok értekezlete 1631 october elején. Katalin lemondása. Bethlen István megválasztatása. A bécsi udvar állása. Rákóczy György megválasztatása. Eszterházy és Pázmány erdélyi politikája. Rákóczy alkudozásai Pázmánynyal 341

VII. A kassai békealkudozások 1631 elején. Eszterházy haragja Pázmány ellen. A kassai egyesség. Eszterházy és Pázmány álláspontja. A két államférfiu viszonya a kassai egyesség után. Pázmány békés politikájának hordereje 355

VIII. Az 1630-iki nemzeti zsinat. Pázmány céljai. A primási jogok tárgyában fölmerült nehézségek. A zsinat tárgyalásai. A római missale s breviarium elfogadtatása. A papnevelés ügyében hozott végzések. A nagyszombati papnövelde megalapítása 1631 . . . 364

IX. Az 1630-iki megyei zsinat. Pázmány hatása a magyar papság erkölcsi regenerációjára. A papság szaporodása. Erkölcsi javulása. Pázmány szigora. A hivek emelkedő vallásos buzgalma. Pázmány buzgalma. Pázmány bőkezű áldozatkészsége a templomok ékesítésében. Alam. sz. János pozsonyi mauzoleuma 372

X. Pázmány viszonya a királyhoz. Nagy befolyása. A törvény és jog iránti tisztelete. A kath. egyház emelését célzó javaslatai. Befolyása a püspökségek betöltésére. A király közremunkálása Pázmány nagy terveilhez. Pázmány támaszai az udvarnál és a diplomatiiai testületben 380

XI. Pázmány munkatársai. Telegdy János, Sennyey István, Lósy Imre, Ergelich Ferenc, Almásy Pál, Nagyfalvy György. Dallos Miklós. A győri jezsuita collegium alapítása. A Jézustársaság működése Magyarország, Erdély- és Horvátországban. A pálosok és ferenciek. Az újvári zárda alapítása 387

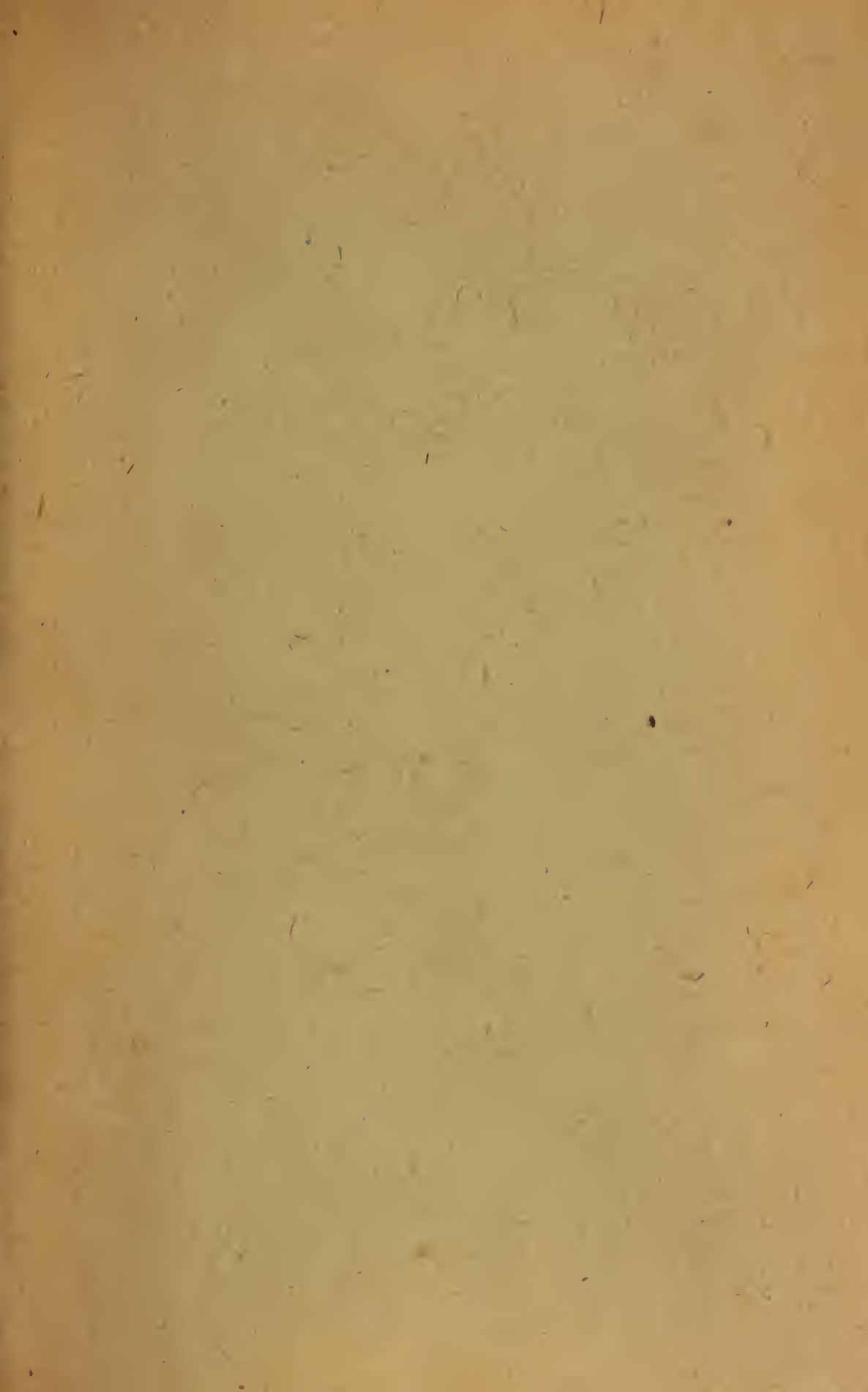
XII. A kath. főurak. Eszterházy Miklós. Homonnai János. Főrangú hölgyek és urak áttérése a kath. vallásra. A Zrinyiek és Thurzók. Ellenreformatori tevékenységük 399

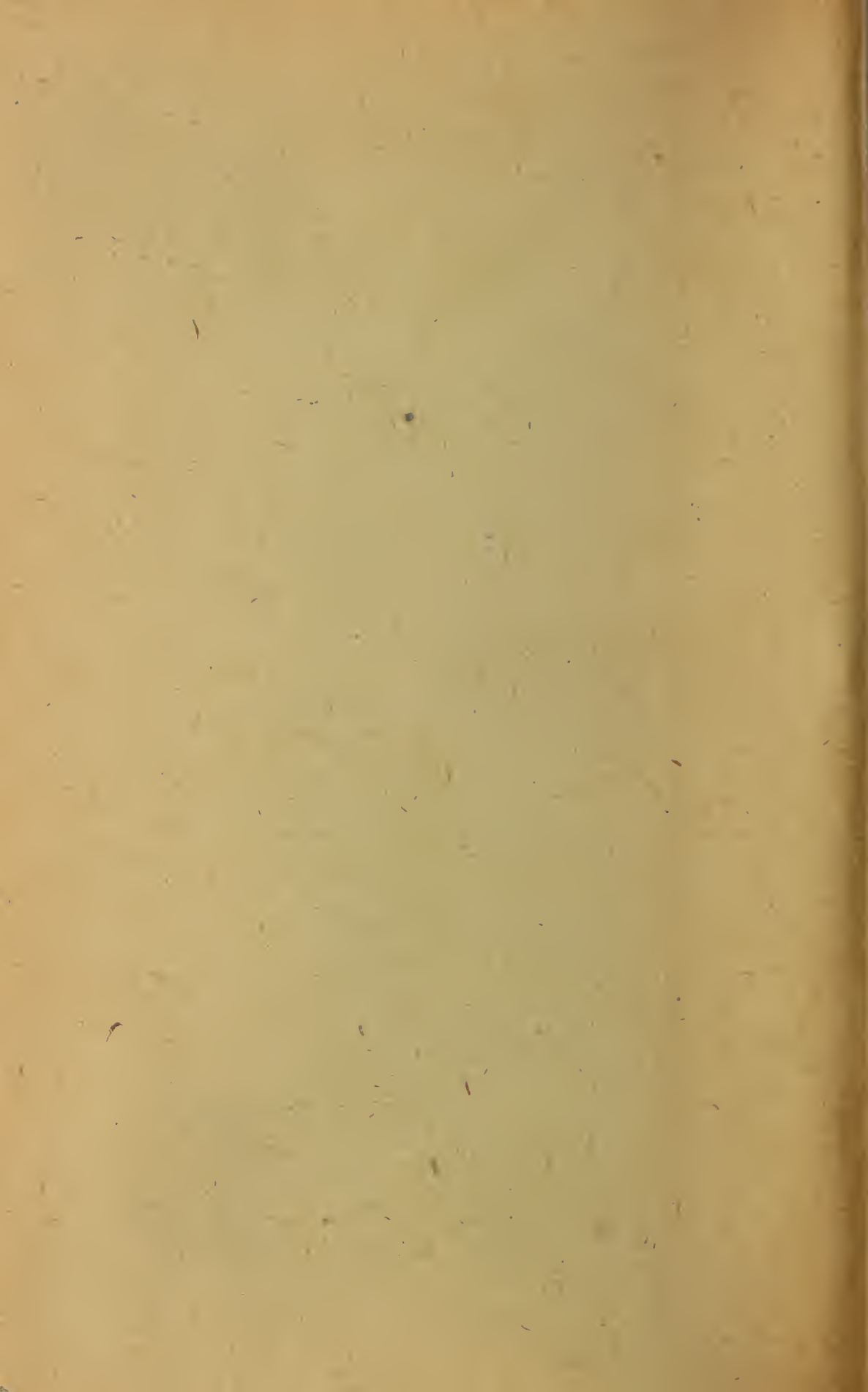
XIII. Pázmány irodalmi tevékenysége. A vallásfelekezeti polemia. A „Kalauz“ újabb kiadásai. Hatása a protestánsokra. A

wittembergi Balduinus cáfolata. Pázmány válasza. A váradi polemia Pázmány két kisebb munkája 411

XIV. Pázmány gazdasági és pénzügyi viszonyai. Alapítványai s egyéb áldozatai. Fényes udvar tartása. Könyvtára. Szolgaszemélyzete. Jövedelmeinek gyarapodása. A tizedek. Az érseki uradalmak. Bányaművelés. Pázmány mint uradalmainak kormányzója. Gondoskodása pincéje és konyhájáról. Kertészete 425

XV. Pázmány üzletei a bécsi és pozsonyi kamarákkal. Az érsekség jogainak erélyes védelme. Pázmány jogtisztelete. Testvére György. Unokája Miklós. Birtokvásárlás Morvában. 1628-iki végrendelete 440

BX Fraknói, Vilmos
4705 Pázmány Péter és kora
P39F73
köt.2

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 16 12 09 006 3